

03

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА

Часопис за политикологију,
комуникологију и примењену политику

POLITICAL REVIEW

Magazine for Political Science, Communications and Applied Politics

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА POLITICAL REVIEW

ISSN 1451-4281

УДК 1+2+3+32+9

Година (XXX) XX vol 65.

Број 3/2020

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА
POLITICAL REVIEW

Часопис за политикологију, политичку социологију,
комуникологију и примењену политику

ISSN 1451-4281

Број 3/2020 Год. (XXX) XX vol. 65 стр. 1-404

Часопис излази четири пута годишње

Часопис „Политичка ревија”, покренут као зборник под
називом „Политичке студије” 1968, обновљен као „Политичке
свеске” 1994. као научни часопис излази од 2002. године.

Издавач:

Институт за политичке студије Београд, Светозара Марковића бр. 36
тел. 33-49-204, 30-39-380

E-mail: ipsbgd@eunet.rs www.ipsbgd.edu.rs

За издавача:

др Живојин Ђурић

Главни и одговорни уредник:

др Момчило Суботић, научни саветник

Редакција:

Др Момчило Суботић, др Драган Марковић, проф. др Зоран Милошевић,
проф. др Јован Базић, др Владан Станковић, др Сања Шуљагић,
проф. др Драган Јовашевић, мр Александра Мирковић,
др Марија Ђорић, др Миодраг Радојевић

Секретари:

Душан Достанић

Пословни секретар:

Смиљана Пауновић

Савет часописа:

проф. др Мирољуб Јевтић, др Никола Жутић, др Драган Новаковић,
проф. др Дарко Маринковић, проф. др Брацо Ковачевић,
проф. др Урош Шуваковић, др Снежана Грк, проф. др Димитриј
Констатинович Безњук, проф. др Петар Ковачич Першин,
проф. др Михаил Лобанов

Слог и штампа:

Ситопринт, Житиште

Тираж:

50 примерака

Радове објављене у овом часопису није дозвољено прештамповати било
у целини, било у деловима, без изричите сагласности Уредништва.

САДРЖАЈ

БЕЗБЕДНОСТ И ТЕРОРИЗАМ

- Борис Бурсаћ*
МОГУЋНОСТИ ОДГОВОРА ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ
НА САВРЕМЕНЕ ТЕРОРИСТИЧКЕ ПРЕТЊЕ.....11-32
- Косара Стевановић*
ВЕЗА ИЗМЕЂУ НИВОА ОБРАЗОВАЊА И
ТЕРОРИЗМА.....33-54
- Миле Ракић*
У СУСРЕТ КОНЦЕПЦИЈИ БЕЗБЕДНОСТИ
РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ.....55-71
- Драган Станар*
ВОЈСКА И ТЕРОРИЗАМ: АЛТЕРНАТИВНА
ПЕРСПЕКТИВА ОПРАВДАНОСТИ УПОТРЕБЕ
ОРУЖАНИХ СНАГА ПРОТИВ ТЕРОРИЗМА.....73-93
- Слађана Ђурчић*
УТИЦАЈ ДЕГРАДАЦИЈЕ ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ
НА ЉУДСКУ БЕЗБЕДНОСТ.....95-124

О КОСОВУ И МЕТОХИЈИ

- Момчило Суботић*
КА „НЕСЛАВНОЈ“ ЗАВРШНИЦИ „КОСМЕТСКОГ“
ПИТАЊА.....127-154
- Вељко Самарџић*
ЈЕЗИЧКЕ БАРИЈЕРЕ У ЕКОНОМСКОМ РАЗВОЈУ
СРПСКЕ ЗАЈЕДНИЦЕ НА КОСОВУ И
МЕТОХИЈИ.....155-176

АКТУЕЛНО

- Зоран Кинђић*
РЕАФИРМАЦИЈА ПРАВА НЕРОЂЕНИХ
НА ЖИВОТ179-208

МЕЂУНАРОДНЕ ТЕМЕ

- Душан Чорбић*
УЛОГА ЦИВИЛНО-ВОЈНИХ ОДНОСА У
РЕПУБЛИЦИ ТУРСКОЈ.....211-234
- Марко Вигњевећ*
ШАНГАЈСКА ОРГАНИЗАЦИЈА ЗА САРАДЊУ –
РАВНОТЕЖА У ГЕОПОЛИТИЦИ ЦЕНТРАЛНЕ
АЗИЈЕ235-260
- Андријана Лазаревић*
АКТУЕЛНИ ПОЛИТИЧКИ ПРОЦЕСИ И
ПЕРСПЕКТИВЕ У ДРЖАВАМА ЛАТИНСКЕ
АМЕРИКЕ: СТУДИЈА СЛУЧАЈА ВЕНЕЦУЕЛА
И БОЛИВИЈА.....261-284

ИЗ НОВИЈЕ ФИЛОЗОФИЈЕ И ИСТОРИЈЕ

- Стеван Салатић*
ПОДСТИЦАЈНОСТ И ПРИНЦИП РАЗЛИКЕ –
РОЛС- КОЕНОВА ТРИЛЕМА.....287-306
- Ненад Петровић*
ДИСИДЕНТИ У ЧЕХОСЛОВАЧКОЈ И
ЈУГОСЛАВИЈИ КРАЈЕМ 70-ИХ
ГОДИНА 20. ВЕКА.....307-327

НАУЧНА ПОЛЕМИКА, ОСВРТИ, ПРИКАЗИ

- Никола Жутић*
ВЕЛИКОХРВАТСКО-ФРАНКОВАЧКО КРИВОТВОРЕЊЕ
ЈУРЕ КРИШТЕ: ХРВАТСКИ ПОВЈЕСНИЧАР О
СРПСКОМ ПОГЛЕДУ НА СТЕПИНЦА У
КЊИГАМА: ЖУТИЋ, Н. 2017. „НАДБИСКУП
СТЕПИНАЦ – ИДЕОЛОГИЈА И ПОЛИТИКА
1934-1946“, БЕОГРАД; ДИМИЋ, ЈБ. И Н. ЖУТИЋ
2017. „АЛОЈЗИЈЕ СТЕПИНАЦ – ДРЖАВА, ЦРКВА,
НАДБИСКУП 1934-1941“, БЕОГРАД.....331-372
- Дубравка Стајић*
РАНКОВИЋ ДРУГИ ЧОВЕК.....373-392
- Јована Бокан*
ГЕОПОЛИТИКА ТЕЛЕВИЗИЈСКИХ СЕРИЈА.....393-398

CONTENTS

SECURITY AND TERRORISM

- Boris Bursać*
POSSIBILITIES OF THE EU RESPONSE
TO THE MODERN TERRORIST THREAT.....11-32
- Kosara Stevanović*
THE RELATIONSHIP BETWEEN LEVEL
OF EDUCATION AND TERRORISM.....33-54
- Mile Rakić*
MEETING THE CONCEPT OF SECURITY
OF THE REPUBLIC OF SERBIA.....55-71
- Dragan Stanar*
MILITARY AND TERRORISM:
AN ALTERNATIVE PERSPECTIVE OF THE
JUSTIFICATION OF THE USE OF
ARMED FORCES AGAINST TERRORISM.....73-93
- Slađana Čurčić*
THE IMPACT OF ENVIRONMENTAL
DEGRADATION ON HUMAN SECURITY.....95-124

ABOUT KOSOVO AND METOHIJA

- Momčilo Subotić*
A STEP FORWARD TO AN “INGLORIOUS”
OUTCOME OF “THE ISSUE” OF KOSMET.....127-154
- Veljko Samardžić*
LANGUAGE IMPEDIMENTS TO ECONOMIC
DEVELOPMENT OF SERBIAN
COMMUNITIES IN KOSOVO AND METOHIJA.....155-176

CURRENT

- Zoran Kindić*
REAFFIRMATION OF THE RIGHT TO LIFE
OF THE UNBORN.....179-208

INTERNATIONAL ISSUES

- Dušan Čorbić*
THE ROLE OF CIVIL – MILITARY RELATIONS
IN THE DEVELOPMENT OF THE
REPUBLIC OF TURKEY.....211-234
- Marko Vignjević*
SHANGHAI COOPERATION ORGANIZATION -
BALANCE IN THE GEOPOLITICS OF
CENTRAL ASIA.....235-260
- Andrijana Lazarević*
CURRENT POLITICAL PROCESSES AND
PERSPECTIVES IN LATIN AMERICA REGION:
A CASE STUDY OF VENEZUELA AND BOLIVIA....261-284

FROM MODERN PHILOSOPHY AND HISTORY

- Stevan Salatić*
ENCOURAGEMENT AND PRINCIPLE OF
DIFFERENCE - ROLLS-COHEN TRILEMA.....287-306
- Nenad Petrović*
DISSIDENTS IN CZECHOSLOVAKIA AND
YUGOSLAVIA AT THE END OF 1970s.....307-327

POLEMIC AND REVIEWS

- Nikola Žutić*
GREAT CROATIAN-FRANKIST COUNTERFEITING
OF JURE KRIŠTO: CROATIAN HISTORIAN ON THE
SERBIAN VIEW OF STEPINAC IN THE BOOKS:
ŽUTIĆ, N. 2017. “ARCHBISHOP STEPINAC -
IDEOLOGY AND POLITICS 1934-1946”,
BELGRADE; DIMIC, LJ. AND N. ŽUTIĆ. 2017.
“ALOJZIJE STEPINAC - STATE, CHURCH,
ARCHBISHOP 1934-1941”, BELGRADE.....331-372
- Dubravka Stajić*
RANKOVIĆ THE OTHER MAN.....373-392
- Jovana Bokan*
THE GEOPOLITICS OF TV SERIES.....393-398

УВОДНИК

Поштовани сарадници и читаоци Политичке ревије, са задовољством презентујемо преглед трећег броја нашег реномираног часописа. Овом приликом желимо да укажемо на веома разноврсне, занимљиве, садржајне и истраживачки подстицајне текстове који су пред вама.

За тему броја определили смо Безбедност и тероризам, како због актуелности и друштвеног и научног значаја теме, тако и због већег броја радова из ове проблематике.

Ништа мање нису актуелни текстови који расправљају о „косметском“ питању, од чијег разрешења зависе онтолошка питања српског идентитета и његове државе и нације. Ово питање је за Србију и целину српског народа у дугом историјском континуитету од пресудног друштвеног и идентитетског значаја, уз неспорну научну: историјску, етничку, верску, међународно правну и другу утемељеност.

Верујемо да ће вашу пажњу привући и остале теме, почев од рурике Актуелно, где се расправља на тему реафирмације нерођених на живот, преко спознајно информативних и занимљивих радова из сфере међународних односа, али такође и неких питања из новије филозофске мисли и извесних дисидентских идеја у Чехословачкој и СФРЈ у другој половини 20. века.

Вредну пажњу, не само за српску историографију, научну и стручну јавност, већ и за шири аудиторијум, за српски народ, државу и политику, заслужује научна полемика, из рубрике Научна полемика, осврти, прикази, којом се расправљају питања Алојзија Степинца, НДХ, Ватикана и РКЦ у геноциду над српским народом у Другом светском рату. Од значаја су и два приказа: први, који нас подсећа на важне политичке и геополитичке догађаје у Југославији шездесетих година, кроз личност Александра Ранковића и његову политичку и личну судбину, на посредан начин и на политичку судбину Србије и Југославије, и други, који на интересантан начин говори о геополитици телевизијских серија.

Радове за четврти број Политичке ревије примамо до 15. новембра 2020 године.

Главни и одговорни уредник
Др Момчило Суботић, научни саветник

БЕЗБЕДНОСТ И ТЕРОРИЗАМ

11

Борис Бурсаћ
МОГУЋНОСТИ ОДГОВОРА ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ
НА САВРЕМЕНЕ ТЕРОРИСТИЧКЕ ПРЕТЊЕ

33

Косара Стевановић
ВЕЗА ИЗМЕЂУ НИВОА
ОБРАЗОВАЊА И ТЕРОРИЗМА

55

Миле Ракић
У СУСРЕТ КОНЦЕПЦИЈИ БЕЗБЕДНОСТИ
РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

73

Драган Станар
ВОЈСКА И ТЕРОРИЗАМ: АЛТЕРНАТИВНА
ПЕРСПЕКТИВА ОПРАВДАНОСТИ УПОТРЕБЕ
ОРУЖАНИХ СНАГА ПРОТИВ ТЕРОРИЗМА

95

Слађана Ђурчић
УТИЦАЈ ДЕГРАДАЦИЈЕ ЖИВОТНЕ
СРЕДИНЕ НА ЉУДСКУ БЕЗБЕДНОСТ

УДК 323.28(4-672EU)

DOI: <https://doi.org/10.22182/pr.6532020.1>

Прегледни рад

Борис Бурсаћ

ЈКП Градске пијаце, Београд

МОГУЋНОСТИ ОДГОВОРА ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ НА САВРЕМЕНЕ ТЕРОРИСТИЧКЕ ПРЕТЊЕ

Сажетак

Улазак у 21. век обележен је серијом терористичких напада на Сједињене Америчке Државе, које је извела озлоглашена терористичка организација Ал Каида. Посрнуће Сједињених Америчких Држава, пред налетом терористичке бескрупулозности престашило је све чланице међународне заједнице, стога је почетак новог миленијума обележен глобално раширеним страхом од међународног тероризма. Од тог момента међународни тероризам постаје безбедносна претња првог реда за сваку државу, без обзира на степен њене војне или економске развијености. Иако тероризам није нова појава, непозната у историјској прошлости, његови савремени облици су подстакли све релевантне субјекте међународних односа да бављење њиме поставе као свој приоритет. Тако је и Европска унија, основана због потребе економске повезаности европских држава, постала свесна неопходности јачег повезивања држава чланица и на пољу заједничке спољне и безбедносне политике. Циљ овог рада биће да прикаже обим безбедносног ризика оличеног у савременом међународном

тероризму, као и могућности Европске уније да пружи адекватан одговор. Анализираћемо садржај две најважније европске стратегије на овом пољу – Европску безбедносну стратегију и Европску противтерористичку стратегију, како би идентификовали постојеће слабости и потенцијалне могућности за унапређење будућег одговора на нивоу ЕУ на овакве претње.

Кључне речи: тероризам, безбедносна претња, ЕУ, Европска безбедносна стратегија, Европска противтерористичка стратегија

ТЕРОРИЗАМ

Настанак тероризма

У јеку овдашњих, пре свега трагичних догађаја (11. септембар 2001. године САД; терористички напад на Дубровку, Русија; 11. март 2004. године, Шпанија; напади у Мумбају - Индија, 2008. године; напади у Турској, 2015. године; напади у Паризу - Француска, 2015. године; бомбашки напади у Багдаду - Ирак, 2016. године; напади у Ас Суваиди - Сирија, 2018. године, итд.), са сигурношћу можемо рећи да не постоји ниједна земља, ниједна насељена територија на кугли земаљској која је имуна на тероризам. Иако корени тероризма сежу далеко у прошлост, тероризам је производ модерног доба, а његови узроци и мотиви су различити. Етимологија појма тероризам упућује на латински термин терор (*terror, terroris*), чије је изворно значење велики страх или ужас, и који у својој основи има индоевропску реч *ter*. Такође, етимолошко сагледавање појма тероризам говори у прилог налазу да појам тероризам има исти корен као речи *terrible*, са значењем ужасан или, на пример, *deterrent*, са значењем застрашујући, или као израз у српском језику *трести се* (Гађиновић, 2011). Дакле, на основу етимолошке анализе појма може се основано заузети став да је тероризам застрашујућа и ужасна појава, са изразито негативним карактеристикама. Уколико се покуша са прецизнијим и научно поузданим одређивањем историјског

тренутка у којем настаје тероризам, може се наићи на бројне дилеме и неусаглашене ставове готово свих истраживача који су желели да дају допринос у историјској анализи тероризма. Сагледавањем бројних стручних текстова на ову тему могу се лако уочити различите и на различитим претпоставкама засноване тврдње у вези са временом настанка тероризма који се, у савременом облику, везује тек за 19. век. Немогуће је говорити о тероризму а не дотаћи се историјског контекста који је јако битан за ову тематику, терор као израз, односно „режим терора“ јавља се у периоду Француске револуције (1789-1795), и неоспорива чињеница је да је тероризам рођен као дете екстремне левеце, то јест неспорна је његова идејна веза са левим крилом те револуције (Симеуновић, 2009). Свакако знамо да је следећа велика револуција која се одиграла 1848. године, носила обележје левичарских идеја али, оно што је суштински битно јесте да је неуспех ове револуције произвео прве бомбашке нападе и атентате (Бурсаћ и Глумац, 2017).

Засигурно, када се користе стручни огледи о историји тероризма потребан је висок степен обазривости да би се избегло некритичко прихватање различитих и, често и искључивих ставова на ову тему. Најгори су, свакако, они покушаји писања на тему тероризма који механички полазе од чињенице да треба „реда ради“ дати некакав историјски увод, у којем се онда некритички наведе неколико случајева политичког насиља који су се десили у давним временима, при томе, обично без обзира на убедљиво објашњење зашто су баш ти случајеви политичког насиља, а не неки други, по својствима исти – означени као тероризам (Симеуновић, 2010).

Стога, када се размишља о каквој историјској анализи феномена какав је тероризам, свакако је одговорније и научно поузданије говорити о појавама које су на основу неких својих особености сличне данашњем савременом тероризму, него ли говорити о тероризму у историјски удаљеним временским периодима и са значењем које му се данас придаје. Оправдање и разлози због којих многи аутори, са аспекта различитих научних дисциплина, и даље покушавају да уложе велике напоре на пољу историјског проучавања тероризма, могу се наићи у чињеници да историјска анализа било које појаве, па тако и тероризма, може значајно допринети појашњењу, тумачењу

и дефинисању феномена о којем је реч, што последично резултира спремнијем и ефикаснијем одговору на исти. У случају тероризма, као најопасније савремене безбедносне претње која је скопчана са бројним непознаницама, ова предност би била нарочито пожељна. Но, са друге стране, уколико се историјске анализе заснивају на непотпуним или погрешним инпутима, долази се у реалну опасност да корисник једне такве анализе буде наведен на погрешан пут у својим даљим истраживачким корацима на пољу тероризма. Стручна литература нуди различите временске одреднице за које се везује историјски почетак тероризма, као што су, примера ради, политичко убиство Јулија Цезара код једне групе аутора, затим код других деловање зилота, побуњеничке групе у Јудеји, или деловање хиндуистичке секте таги, а код неких и деловање верске секте асасина. Засигурно се може потврдити да код свих напред наведених појава постоје поједини елементи који су иманентни и савременом тероризму, као што су насиље и политичко убиство, али је ипак крајње неопрезно тероризам апсолутно поистовећивати са овим појавама. Тероризам као релативно скоро оформљена појава има своје основне елементе.

Неки од тих елемената, свакако су постојали и у најстаријим политичким временима. Политичко убиство, атентат, напад на владара и поредак ради остварења екстремних политичких циљева, изазивање страха насиљем, спектакуларност напада којим се оспорава апсолутна моћ поретка, добро су знане појаве у историји. Но, ниједна од њих, па ни збир њих неколико, није довољан садржајни скуп за одређење неког од тих догађања као тероризма (Симеуновић, 2010). У складу са напред изведеним ставовима најоправданије је закључити да поједини елементи, за које се данас сматра да су конститутивни елементи савременог тероризма, имају своје појавне облике који сежу дубоко у историји, али савремени облици тероризма морају бити сагледавани много шире и специфичније, и у вези са актуелном међународном безбедносном ситуацијом.

Данашњи облици испољавања тероризма су бројни и веома разноврсни, али се не могу наћи у ранијим епохама, иако је савремени тероризам несумњиво преузео многе елементе који су се испољавали дуги низ година, а за које се данас сматра

да су конституенци тероризма (на пример, такав елемент је насиље).

Плуралитет дефиниција тероризма

Сличну судбину питања које се тиче времена настанка тероризма дели и питање шта је тероризам, шта се прецизно под овим појмом подразумева, највише из разлога што се значење ове речи мења током времена, како би се уклопило у политички дискурс сваког актуелног периода и користило у складу са тим. Неспорно је да тероризам спада у савремене безбедносне претње и да се као такав по много чему разликује од традиционалних безбедносних претњи код којих су најтипичнији међудржавни ратни сукоби. За разлику од традиционалних међудржавних ратова код којих су противници познати и код којих важе широко прихваћена правила ратовања, тероризам је претња која на међународну сцену уводи противнике, који не поштују нити једно цивилизацијско правило, те је борба против таквог противника знатно неизвеснија и тежа. Савремено друштво је суочено са изузетно високим степеном претњи које, готово на дневном нивоу, упућују све бројније терористичке организације широм света, и то је разлог зашто стручна и академска јавност, данас поклања све већу пажњу тероризму. Широко интересовање за ову савремену безбедносну претњу резултирало је бројним покушајима дефинисања појма тероризам од стране међународних организација и различитих државних институција (административне дефиниције тероризма), али и од стране стручњака из различитих научних грана (академске дефиниције тероризма). Када говоримо о дефиницијама тероризма, као прва дефиниција тероризма издваја се она која је настала као продукт Треће међународне конференције за унификацију кривичног права, одржане 1930. године у Бриселу. Учесници Конференције су том приликом тероризам одредили као својеврстан злочин против међународног права, који се испољава умишљеном употребом средстава која имају потенцијал да проузрокују општу опасност (Бајагић, 2000). Одређење појма тероризам може се наћи и у најпознатијим речницима, али без консензуса о томе шта јесте тероризам.

Тако се у речнику француског језика тероризам одређује као збир аката насиља које нека политичка организација врши са циљем утицања на становништво и стварања атмосфере несигурности (Гудељ и Крстић, 2016) Социолошки речник тероризам види као метод борбе за политичке циљеве употребом насиља, застрашивања и уцена. (Гудељ и Крстић, 2016) У немачком речнику тероризам је одређен као уверење, представа и понашање усмерено ка постизању политичких циљева путем терористичких аката (Крстић, 2016). *Oxford English Dictionary* тероризам тумачи на историјски начин и везује га за јакобинску владавину током Француске револуције 1789-1794, називајући га владавином терора, док појам терориста, поред историјског тумачења одређује и на један општији и данас употребљивији начин, тако што додаје да је терориста свако лице које настоји да наметне своје ставове користећи методу застрашивања (Хофман, 2000).

Слична неусаглашеност у вези са дефинисањем тероризма, каква се може видети у најпознатијим речницима, среће се и у групацији административних дефиниција, па чак и онда када дефиницију дају различите институције једне државе. Тако, Министарство одбране Сједињених Америчких Држава тероризам дефинише као „прорачунату употребу противправног насиља или противправна претња насиљем са циљем да се улије страх; намере да се принуде или застраше владе или друштва са намером постизања циљева, који су углавном политички, верски или идеолошки (International Terrorism and Security Research). Дакле, Министарство одбране САД за тероризам везује карактеристике какве су насиље, страх и застрашивање, док су главни покретачи терористичког деловања политички, верски или идеолошки циљеви. Затим, амерички ФБИ дефинише тероризам као „незакониту употребу силе и насиља против лица или њихове имовине у циљу застрашивања или принуде влада, цивилног становништва или било ког њиховог сегмента, а све са сврхом постизања политичких или друштвених циљева (International Terrorism and Security Research). Напослетку, Стејт Департмент Сједињених Америчких Држава на тероризам гледа као на „осмишљено, политички мотивисано насиље почињено против неборбених циљева од стране субнационалних група или тајних агената,

обично са циљем да се утиче на циљне групе против којих је усмерено насиље (International Terrorism and Security Research).

Америчка Федерална агенција за управљање у кризним ситуацијама дефинише тероризам као употребу силе или насиља над особама или имовином у супротности са кривичним законима Сједињених Америчких Држава ради застрашивања, присиле или откупнине. Тактике којима прибегавају су: стварање страха у јавности, убеђивање јавности да њихова влада није способна да спречи терористичке акте и стварање што већег публицитета. Поред ових наведених тактика Америчка Федерална агенција за управљање у кризним ситуацијама под тероризмом подразумева и : претње тероризмом, убиства, отмице, застрашивања бомбама и бомбашки напади, сајбер-напади (базирани на рачунару) као и употребу хемијског, биолошког, нуклеарног и радиолошког оружја (Federal Emergency Management Agency, 2013). На пољу академског дефинисања тероризма, такође, влада плуралитет и доминантно неусаглашени ставови у вези са одговором на питање шта тероризам јесте. Тако, на пример, Милан Мијалковски у свом раду из 2004. године, *Анализа и процена терористичке претње*, тероризам дефинише као облик рата у којем преовлађују неоружани садржаји, док се оружани садржаји изводе над пажљиво бираним жртвама са намером убиства, привременог или трајног физичког повређивања или киднаповања, и то све на такав начин који ће за последицу имати застрашивање посредне жртве, и на крају постизање постављеног терористичког циља (Мијалковски, 2004). Коади тероризам дефинише као организовану употребу насиља против не-бораца или њихове имовине у политичке сврхе. При анализи великог броја дефиниција Коади наглашава да се оне разликују углавном у наглашавању следећих аспеката (Coady, 2004)

- Дефиниције са фокусом на ефекат екстремног страха.
- Дефиниције које тероризам везују за насилне унутрашње, политички мотивисане нападе на државу
- Дефиниције које у фокус стављају употребу политичког насиља и утицаја јавности као стратешког циља

- Дефиниције које акценат стављају на неселективну природу терористичког насиља
- Дефиниције које нагласак стављају на мете политичког насиља
- Дефиниције које акцентују тајност као кључни фактор политичког насиља

Нешто шире одређење појма тероризам дао је професор Драган Симеуновић 2009. године, у књизи *Тероризам*, тако што је насловни појам дефинисао на следећи начин: “Савремени тероризам је сложени облик организованог групног, ређе индивидуалног или институционалног политичког насиља обележен не само застрашујућим брахијално физичким и психолошким, већ и софистицирано-технолошким методама политичке борбе којима се обично у време политичких и временских криза, а ретко и у условима остварене економске и политичке стабилности једног друштва, систематски покушавају остварити “велики циљеви” на морбидно спектакуларни начин, а непримерено датим условима, пре свега друштвеној ситуацији и историјским могућностима оних који га као политичку стратегију упражњавају” (Симеуновић, 2009). Затим, Брус Хофман је приликом свог покушаја да дође до прецизније дефиниције тероризма пре свега направио неопходну дистинкцију између тероризма и других облика злочина, а потом за тероризам навео да представља “намерно стварање и експлоатацију страха путем насиља или претње насиљем у тежњи за изазивањем политичке промене” (Хофман, 2000). По њему, да би се за неку појаву тврдило да је терористичка она мора имати политичке циљеве, да буде насилна или да прети насиљем, да буде усмерена на психолошке последице пре свега на посредне жртве терористичких аката, да буде вођена од стране организације која се одликује специфичном командном линијом или структуром ћелија и мора бити извршена од стране групе, која је недржавна целина. Сви покушаји дефинисања појма тероризам, како академске заједнице, тако и појединих институција, држава и међународних организација, иако нису резултирали једном општеприхваћеном и свевременом дефиницијом, довели су до сагласности по питању најприсутнијих елемената тероризма –

насиље као основни метод, грађани и владе као мете, изазивање и утемељење страха и изнуђивање политичких или друштвених промена као најчешћи циљеви, док велики број жртава чему терористи иначе стреме разоткрива спектакуларност као један од сегмената за дефинисање тероризма (Гаћиновић, 2011). На основу кратког приказа одабраних дефиниција поуздано се може заузети став да је тероризам противправни акт насиља, који имплицира намеравану употребу силе. Терористичке активности су начин борбе који терористичке организације бирају за постизање сопствених идеолошких, политичких или друштвених циљева, при чему је уобичајено непоштовање општеусвојених правила ратовања, због чега се штета наноси недужним људима, што укључује и посебно заштићене категорије као што су деца, жене, дипломате.

Поред тога, за тероризам се везује и просторна дисперзија насиља, будући да у случају терористичких напада не постоји сигурност у смислу јасно ограниченог простора на коме се изводе оружане акције, односно у овом случају ратиште потенцијално може бити цео свет, и нити једна држава, без обзира на ниво њене развијености, није апсолутно заштићена од терористичке пошасте.

Тероризам као глобална безбедносна претња

Постхладноратовски период није донео већи степен отпорности држава и укупне међународне заједнице на различите безбедносне ризике и претње. Савремени безбедносни тренутак је, након периода светских ратова и блоковске поделе света, значајно осетљивији из разлога што је ризик са којим се свакодневно суочавају све државе сада оличен у сталним терористичким претњама које долазе од све бројнијих и организованијих радикалних група. Стога се све више јавља потреба за организованим и снажним супротстављањем тероризму, што није лак задатак, већ напротив, може се рећи да је и тежи, и неизвеснији него када је реч о традиционалним безбедносним ризицима и претњама. Борба против тероризма је изузетно тешка а мере превенције се до сада нису показале као ефикасне, иако се континуирано и на партикуларним националним, али и на међународном нивоу ради на њима. На

основу свих релевантних показатеља оправдано је тероризам окарактерисати као глобалну безбедносну претњу, која има потенцијал да погоди све субјекте међународне заједнице. Константна изложеност терористичкој опасности последично изазива осећај небезбедности и неповерења у званичне органе власти. То је и циљ терориста: да акцијама насиља према недужнима привуку пажњу домаће и светске јавности и застраше је или придобију за остварење интереса и циљева које прокламују, како би та иста јавност извршила притисак на државу да удовољи захтевима терориста (Милашиновић, 2011). Иако није могуће прецизирати историјски развој тероризма, ова безбедносна претња свакако да има своје развојне етапе због чега савремени облици тероризма имају значајно измењене карактеристике у односу на старије облике и модалитете испољавања. Савремени тероризам несумњиво има глобалну димензију, све је учесталији, акције су бруталније, веома често са смртним исходом, изводе их веома опремљене и добро повезане терористичке организације, жртве су масовније и материјална разарања су већих размера, државне границе нису довољан бедем за продор тероризма у свим његовим појавним облицима.

Најважније карактеристике које савремене облике тероризма разликују од раније познатих облика, и које су заслужне за оцену данашњег тероризма као глобално најопасније претње су (Марић, 2012):

- већа доступност информација, боља увезаност људи кроз комуникацију преко разних медија,
- пребрз технолошки напредак,
- раст индустрије наоружања .

Неки аутори данашње терористе оцењују као неотерористичке скупине које, иако се међусобно разликују у вези са циљевима или мотивима који их држе на окупу, имају и битне заједничке карактеристике, пре свега (Raufer, 2003):

- „нису везане за одређену територију или се крећу у тешко доступним подручјима;

- хибридног су карактера, који је делимично „политички”, а делимично криминални;
- поседују велику моћ за убијање у поређењу са хладноратовским тероризмом који је обично био симболичан.

Сходно наведеном, није тешко увидети пораст разорности узроковане терористичким акцијама у савременом глобализованом свету. Истовремено са растом опасности од терористичких напада постају све учесталији и организованији напори у противтерористичкој борби који, ипак, још увек нису досегли задовољавајући ниво.

ОДГОВОР ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ НА ТЕРОРИЗАМ

Први кораци ЕУ у противтерористичкој борби

Европска унија је, још у периоду када је функционисала на нивоу заједница, показивала одлучност за својеврсно супротстављање тероризму. Данас је Европска унија, уз Уједињене нације најчешћи и најзначајнији аутор конвенција и протокола који се односе на антитерористичко деловање. Стога се без сумње може рећи да је Европска унија поставила правни антитерористички оквир унутар својих граница. Када говоримо о пракси, до терористичких напада на Сједињене Америчке Државе 11. септембра 2001. практична примена горе поменутих конвенција и протокола је више него дискутабилна.

Европска унија је тек 2005. године донела свеобухватну стратегију за борбу против тероризма, иако су темељи за доношење таквог документа постојали и раније, из разлога процедуралне природе и релативне спорости система одлучивања, који је оптерећен потребом за постизањем консензуса од стране држава чланица. Конкретно, када се на дневном реду нађу питања која се односе на борбу против тероризма у процес одлучивања укључени су Европска комисија, која предлаже законодавна решења, затим Савет Европске уније и Европски парламент, који је значајнију улогу добио са ступањем на снагу Лисабонског уговора, док важну улогу у борби против тероризма има и координатор Европске

уније за борбу против тероризма (Гудељ и Крстић, 2016). Усмеравање пажње институција и држава чланица Европске уније на растућу терористичку опасност догодило се, дакле, неколико година после постављања темеља за такво деловање, односно неколико година после увођења “Другог стуба Европске уније”, односно Заједничке спољне и безбедносне политике. Наиме, Уговор из Мастрихта, којим је успостављена структура Уније која почива на три стуба¹, садржи посебно поглавље посвећено Заједничкој спољној и безбедносној политици, у коме су одређени и основни циљеви ове политике, међу којима је и јачање безбедности Уније и њених држава чланица, као и инструменти за реализовање заједничке спољне и безбедносне политике који су издвојени као заједнички ставови, заједничке акције и заједничке изјаве. Стога се са правом може потврдити да је основ за антитерористичко деловање ЕУ на веома добрим основама постављен још Мастрихтским уговором и издвајањем другог стуба, али у пракси тада није дошло до праве антитерористичке активности, јер су државе чланице и даље настојале сачувати у овој области свој суверенитет. Међутим, европска реалност је све до серије терористичких напада на САД била оличена на примарно ослањање на појединачне капацитете држава чланица у вези са питањима безбедности. Но, све учесталији терористички напади којих нису биле поштеђене ни државе чланице ЕУ, указали су на неопходност озбиљнијег одговора и колективног приступа антитерористичкој борби унутар Европске уније. Почетак одговорнијег деловања Уније терористичкој пошасту везује се за 2001. годину, одмах након глобално раширеног страха ефектованог нападима Ал Каиде на циљеве у САД.

Први корак у том правцу учинио је Савет ЕУ, који је на ванредном заседању 21. септембра 2001. године, борбу против тероризма ставио у ред првог приоритета, што је поткрепљено и промптним доношењем акционог плана, састављеног од шест појединачних тачака сад(Бановић, 2009):

1. Јачање полицијске и судске сарадње на начин који је подразумевао увођење европског налога за хапшење,

¹ Први стуб чине три Европске заједнице – Европска заједница за угља и челик, Европска економска заједница и Европска заједница за атомску енергију, други стуб чини Заједничка спољна и безбедносна политика, и трећи стуб чини сарадња у области правосуђа и унутрашњих послова.

усаглашавање заједничке дефиниције тероризма и заједничке листе терористичких организација, размена безбедносних и обавештајних информација између служби држава чланица, увођење заједничких истражних тимова, снажнија интеграција Europolа у антитерористичкој борби, и потписивање споразума о сарадњи између Europolа и Сједињених Америчких Држава;

2. Развијање међународних правних инструмената неопходних у противтерористичкој борби тако што ће се практично спроводити важне конвенције и разрађивати конвенције општег типа против међународног тероризма;

3. Борба против финансирања тероризма на начин који подразумева проширење прописа Уније који се односе на прање новца и обезбеђивањем могућности за замрзавање актива терориста на нивоу целе Уније, и потписивањем и ратификацијом Конвенције Уједињених нација о сузбијању финансирања тероризма;

4. Одговорније обезбеђивање ваздушног простора;

5. Интегрисање антитерористичке борбе унутар Заједничке спољне и безбедносне политике;

6. Спречавање и смиривање регионалних сукоба помоћу развијеније Заједничке спољне и безбедносне политике, као и неодложном операционализацијом Европске безбедносне и одбрамбене политике.

Сходно наведеним смерницама за обухватнију антитерористичку акцију ЕУ, наредне године дошло је до усаглашавања заједничке дефиниције тероризма, дакле, 2002. године Оквирном одлуком Савета ЕУ усвојена је дефиниција тероризма, која је описала на детаљан начин последице тероризма, али се није дотакла узрока који доводе до истог.

Према Оквирној одлуци Савета ЕУ тероризам је намерни акт који може нанети озбиљну штету земљи или међународној организацији, почињен са циљем да се озбиљно застраши становништво, неоправдано приморавајући владу или међународну организацију да нешто учини или да се уздржи

од сваког чињења, озбиљно дестабилишући или уништавајући основне политичке, економске или друштвене структуре помоћу напада на живот или физички интегритет неке особе, киднаповања, узимања талаца, заузимања летилица или бродова или производњом, поседовањем или транспортом оружја или експлозива (Council Framework Decision on Combating Terrorism, 2002). У вези са усвојеном дефиницијом тероризма од стране Европске уније, која је свакако допринела у укупној антитерористичкој борби Уније, могла би се отворити дилема по питању облика терористичких напада који су у дефиницији таксативно наведени, и ситуације да се напади терористичких организација изведу на неки другачији начин, који овде није наведен.

Заправо, остављена дилема је да ли би се такав акт по стандардима ЕУ могао подвести под тероризам или не, и ово је једна од слабости европске дефиниције тероризма. Но, и поред остављених отворених питања ова дефиниција је представљала основ за доношење Европске безбедносне стратегије (*European Security Strategy*), (European Council, 2003) и Противтерористичке стратегије Европске уније (*The European Union Counter-Terrorism Strategy*), (European Council, 2005).

Европска безбедносна стратегија

Основна идеја чланица Уније, „Сигурна Европа у бољем свету“, преточена је 2003. године у Европску безбедносну стратегију, која симболизује и одлучније устајање Европске уније у борби против тероризма. Доношење безбедносне стратегије на нивоу ЕУ тада се појавило као неопходност, не само због рапидног ширења тероризма, већ и због дешавања на међународном плану, која су уследила након напада Ал Каиде на САД. Наиме, америчка инвазија на Ирак у марту месецу 2003. године, која је била директна последица терористичких напада на САД и која је започета без сагласности Савета безбедности УН, поделила је и чланице ЕУ на изричите противнике и изричите присталице ове војне интервенције. У оквиру ЕУ на Велику Британију се гледа као на историјског савезника САД, а инвазију на Ирак подржале су и неке друге чланице,

док су Немачка и Француска исказале своје противљење, тако да је овај догађај довео да највеће распоућености унутар ЕУ, чиме је последично дошло да опадања потенцијала Уније за реализовање Заједничке спољне, безбедносне и одбрамбене политике. Европска безбедносна стратегија је препознала главне претње, на европском тлу првенствено, међу којима се тероризам издваја као највећа. Како је Европа и база и мета терористичког деловања, Европска безбедносна стратегија је указала на неопходност усклађивања акција држава чланица у противтерористичкој борби. Међу издвојене стратешке циљеве, Европска безбедносна стратегија предвиђа циљ који се односи на интензивирање политичких и безбедносних мера, које су се примењивале након терористичких напада на САД 2001. године, као и јачање превентивних активности који воде спречавању терориста да дођу до фазе извођења убилачких акција. Европска безбедносна стратегија напушта раније поштован концепт пасивне самоодбране и инсистира на активнијој одбрани Европске уније.

Европска противтерористичка стратегија

До усвајања Европске противтерористичке стратегије дошло је 2005. године у Бриселу, након напада извршених у Мадриду и Лондону. Посматрајући овај документ може се закључити да је Европска унија за одговор на глобалну терористичку претњу припремила стратегију коју чине четири стуба, тачније превенција, заштита, прогон и одговор (European Council, 2005). Такође је наглашено да не постоје услови или околности у којима би тероризам могао бити оправдан и, будући да је у савременим условима надјачао баријере у виду унутрашњих граница, за његово сузбијање потребно је одлучно улагање великих напора и на националним, и на међународној равни. Европска унија своје место у овој широкој антитерористичкој борби види у делу пружања континуиране помоћи и подршке државама чланицама, нарочито у виду размене информација, успостављања добре праксе и у развијању ефикасних и савремених мера. Такође, своју улогу у супротстављању тероризму Унија види и кроз сарадњу са трећим земљама, организацијама регионалног карактера,

међународним организацијама на челу са Уједињеним нацијама, а кључног партнера у противтерористичкој борби налази у Сједињеним Америчким Државама. (European Council, 2005) Први стуб Европске противтерористичке стратегије, превенција, поставља се заправо као борба против радикализације и регрутовања нових припадника терористичких организација, и у том сегменту највећа одговорност лежи на државама чланицама, док се улога ЕУ види у координацији националних безбедносних и полицијских служби (European Council, 2005). Заштита, као други стуб противтерористичке стратегије односи се и на заштиту становништва, и на заштиту инфраструктуре од потенцијалних терористичких напада.

У сегменту заштите посебна улога се даје Европској граничној агенцији, Фронтексу (*The European Borders Agency, Frontex*), пре свега у делу процене безбедносног ризика спољашњих граница, што је постављено као један од приоритета, заједно са биометријском заштитом европских пасоша, и слично.

Трећи стуб противтерористичке стратегије је означен као прогон и, као што и сама реч каже, наглашава неопходност прогона терориста и процесуирања њихових злочина и последњи стуб представља одговор на извршене терористичке нападе, који се увек могу очекивати имајући на уму немогућност апсолутног искорењивања тероризма. Одговор који предвиђа Европска унија подстиче јачање институционалних капацитета са циљем умањивања ефекта терористичких напада, и то тако што ће се оснажити спасилачки тимови, службе хитне помоћи, као и сви механизми цивилне заштите. Европска унија је за надзор над имплементацијом Стратегије задужила Савет ЕУ, који на сваких шест месеци процењује напредак имплементације.

СЛАБОСТИ ЕВРОПСКЕ ПРОТИВТЕРОРИСТИЧКЕ БОРБЕ

И поред активнијег учешћа Европске уније у глобалној противтерористичкој борби, није дошло до спречавања нарочито већих терористичких напада, о чему сведоче многе

мрачне слике терористичких акција на улицама градова Европске уније. У периоду 2015. и 2016. године, статистички подаци указују на тренд раста броја жртава. Тако у 2015. години, на просторима ЕУ имамо 211 терористичких аката и 151 жртву (Europol, 2016) а 2016. године у 13 терористичких акција имамо 135 погинулих (Europol, 2017). Дакле, имајући у виду не тако светлу статистику у вези са терористичком претњом државама ЕУ, може се закључити да досадашњи напори у борби против тероризма нису дали жељени резултат, и да су слабости система у овом сегменту функционисања Уније препознати. Наиме, значајан успоравајући фактор реаговања ЕУ на терористичку претњу тиче се доношења спољнополитичких и безбедносних одлука, где је процес сложен и дуго траје, и примена истих у крајњој инстанци зависи од воље влада држава чланица. Европска унија је тек 2002. године, о чему је било речи, усвојила своју безбедносну стратегију, док је 2005. године донела и прву противтерористичку стратегију, што се може сматрати и са закашњењем с обзиром на историјски развој и напредак терористичке претње.

Поменуते стратегије говоре у прилог чињеници да се Унија определила за тзв. меку моћ у борби против тероризма, односно за превентивне и цивилне мере, политичке, дипломатске и економске мере, не за војне интервенције, што је избор Сједињених Америчких Држава. Упитно је колико се може бити ефикасан у одговору на претњу у виду савременог и све софистициранијег тероризма рачунајући у највећој мери на коришћење „меке моћи“. Дакле, ЕУ војне интервенције види као последње средство које може користити у супротстављању тероризму. Стратегије ЕУ на пољу борбе против терористичке опасности су значајне у смислу обезбеђивања нормативног оквира противтерористичке политике ЕУ, али се највећа мањкавост, без обзира на напомену дилеме у вези са приступом и избором мера за супротстављање тероризму, односи на практичну примену решења из стратегија у државама чланицама ЕУ. На оперативном нивоу делују Europol, Eurojust, SitCen (Заједнички кризни-ситуациони центар Европске уније) и Frontex (Европска агенција за управљање оперативном сарадњом на спољним границама). Поред постојања институционалних решења у делу супротстављања

тероризму на нивоу ЕУ, пракса је показала и даље недостајућу координацију између држава чланица као и недовољну тенспарентност у раду као проблем који спутава упошљавање уведених институција у максималном капацитету.

ЗАКЉУЧАК

Борба против непријатеља какав је тероризам, није једноставна чак ни за субјекте попут традиционалних држава. Када је реч о Европској унији, која је творевина наднационалног карактера у којој свака чланица тежи да љубоморно сачува за себе већи део суверенитета по сваком важном питању, одбрана од тероризма се јавља у виду још тежег задатка. Активније противтерористичко деловање Уније подстакнуто је поменутих нападима Ал Каиде на првог савезника Уније у борби против тероризма, САД, што се може ценити и као донекле закаснела реакција, будући на историјат терористичких напада. Начин реаговања на ову савремену безбедносну претњу од стране ЕУ, који је тада успостављен, се такође може ценити као избор мера претежно меке моћи, превенције и дипломатије, што је такође несразмерна мера у односу на ону којом се тероризам користи у својим нападима. Ефекат те несразмере и, може се рећи недовољне адекватности одговора на постојећи безбедносни ризик се најбоље читава кроз тамну статистику броја жртава терористичких напада на тлу ЕУ, који је 2015. и 2016. године имао недозвољено велики раст. Статистика и чести терористички напади у државама чланицама ЕУ упозоравају на слабости постојећег система противтерористичке одбране на нивоу Уније и указују на потребу активнијег приступа, који би био прилагођенији опасности која прети. У том циљу потреба за доследном имплементацијом стратегија ЕУ посвећених борби против тероризма у свим државама чланицама се појавила као кључна за ефикаснију одбрану од савремених облика међународног тероризма. На примеру Европске уније се показало да је донети стратегију и усагласити ставове у вези са њеним садржајем најлакши део посла, и да је практична примена исте питање које захтева додатне и континуиране напоре. Савремени тероризам свакодневно напредује и изненађује својим

заstraшујућим активностима. Иако се, наизглед тероризам у Европи примирио, (према подацима Еуропола у 2018. години је било 129 терористичких напада (Europol, 2019), а 2019. године 119 терористичких напада), (Europol, 2020), државе и надлежне институције ЕУ не би смеле чекати неки свој 11. септембар како би противтерористичку борбу поставиле на потребан ниво и у пракси.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Бајагић, Младен. 2000. „Тероризам и међународно право“. Београд, *Безбедност*, бр. 5-6.
- Бановић, Божидар. 2009. „Нормативни оквир Европске уније за борбу против тероризма“. Београд: *Ревизија за безбедност*, вол. 3, бр. 9.
- Бурсаћ, Борис и Глумац, Станислав. 2017. „Терористичке организације у Русији у 19. веку“. *FBIM Transactions*, Vol. 5, No. 1: 32-44. doi: 10.12709/fbim.05.05.01.04.
- Гаћиновић, Радослав. 2011. „Методологија проглашења неке организације терористичком“. Београд: *Војно дело*.
- Гудељ, Надежда и Крстић, Јован. 2016. „Десет основних проблема у борби против тероризма и финансирања тероризма“. Београд: *Војно дело*, бр. 2. doi: 10.5937/vojdelo1602263G.
- Крстић, Марко. 2016. „Изазов дефинисања савременог тероризма“. Београд: *Војно дело*, вол. 68, бр. 3. doi: 10.5937/vojdelo1603288K.
- Марић, Силвана. 2012. „Тероризам као глобални проблем“. *Медианали*, вол. 6, бр. 11.
- Мијалковски, Милан. 2004. „Анализа и процена терористичке претње“. Београд: *Безбедност*, вол. 46, стр. 509-521.

- Милашиновић, Радомир и Мијалковић, Саша. 2011. „Тероризам као савремена безбедносна претња“ у: Зборник радова *Супротстављање тероризму - међународни стандарди и правна регулатива*, Висока школа унутрашњих послова.
- Симеуновић, Драган. 2009. *Тероризам, општи део*. Београд: Правни факултет у Београду
- Симеуновић Драган. 2010. „Критички оглед о утврђивању времена настанка тероризма и његовим претечама“. Београд: *Војно дело*
- Хофман Брус. 2000. *Унутрашњи тероризам*. Београд: Народна књига
- Raufar Xavier. 2003. „Нови светски неред, нови тероризми: нове претње Европи и западном свету“. у: зборник радова *Тероризам у будућности*, ур. Taylor Мах и Horgan John, Загреб: Голден маркетинг.
- Coady, Tony. 2004. “Defining Terrorism“. *Terrorism The Philosophical Issues*: 3-14. doi: <https://doi.org/10.1057/9780230204546>.
- Council Framework Decision on Combating Terrorism. 2002. Official Journal of the European Communities. Последњи приступ 11. јун 2020. године. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32002F0475>.
- European Council. 2003. „A Secure Europe in a Better World: European Security Strategy“. Последњи приступ 11. јун 2020. године. <https://www.consilium.europa.eu/media/30823/qc7809568enc.pdf>.
- European Council. 2005. „The European Union Counter-Terrorism Strategy“. Последњи приступ 11. јун 2020. године. <https://register.consilium.europa.eu/doc/srv?l=EN&f=ST%2014469%202005%20REV%204>.
- Europol. 2016. „TE SAT 2016“. Последњи приступ 11. јун 2020. године. <https://www.statewatch.org/news/2016/jul/europol-te-sat-repor-2016.pdf>.

- Europol. 2017. „TE SAT 2017“. Последњи приступ 11. јун 2020. године. <https://www.europol.europa.eu/activities-services/main-reports/eu-terrorism-situation-and-trend-report-te-sat-2017>.
- Europol. 2019. „TE SAT 2019“. Последњи приступ 29. јун 2020. године. <https://www.europol.europa.eu/activities-services/main-reports/terrorism-situation-and-trend-report-2019-te-sat>
- Europol. 2020. „TE SAT 2020“. Последњи приступ 29. јун 2020. године. <https://www.europol.europa.eu/activities-services/main-reports/european-union-terrorism-situation-and-trend-report-te-sat-2020>
- Federal Emergency Management Agency. 2013. „General Information about Terrorism“. Washington, D.C: 145-178.
- International Terrorism and Security Research. What is Terrorism?. Последњи приступ 10. јун 2020. <http://www.terrorism-research.com/>.

Boris Bursac

Public Utility Company "Belgrade City Markets"

POSSIBILITIES OF THE EU RESPONSE TO TO THE MODERN TERRORIST THREAT

Resume

Entering 21st century was characterised by a series of terrorist attacks on the United States, carried out by the notorious terrorist organization Al Qaeda. The stumble of the United States in gust of terrorist unscrupulousness startled all members of the international community, so the beginning of the new millennium was marked by a globally widespread fear of international terrorism. From that moment on, one thing was certain - international terrorism has become each country's security issue number one, regardless of the level of its military or economic development. Although terrorism is not a new phenomenon, unknown in the historical past, its modern forms have encouraged all relevant subjects of international relations to make dealing with it a priority. Thus, the European Union, founded due to the need for economic connection of European countries, became aware of the necessity of stronger connection of member states in the field of common foreign and security policy. The aim of this paper will be to show the extent of security risk embodied in modern international terrorism, as well as the possibilities of the European Union to provide an adequate response. We will analyze the content of the two most important European strategies in this field - the European Security Strategy and the European Counter-Terrorism Strategy, in order to identify existing weaknesses and potential opportunities for improving the future response at EU level to such threats.

Keywords: terrorism, security threat, EU, European Security Strategy, European Counter-Terrorism Strategy*

* Овај рад је примљен 16. јуна 2020. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 21. августа 2020. године.

УДК 37.06:323.28

DOI: <https://doi.org/10.22182/pr.6532020.2>

Прегледни рад

*Косара Стевановић**

Факултет политичких наука, Београд

ВЕЗА ИЗМЕЂУ НИВОА ОБРАЗОВАЊА И ТЕРОРИЗМА

Сажетак

Предмет рада је веза између нивоа образовања и учествовања у тероризму и одговор на питање да ли постоји директна веза између нивоа образовања и тероризма. Наиме, упркос мишљењу јавног мњења да су терористи необразовани, емпиријска истраживања показују управо супротно – да су они у просеку образовани припадници средње класе. Рад најпре сагледава управо та истраживања која указују на везу између високог образовања и тероризма и потом прави преглед различитих теорија које објашњавају ове резултате. Након тога, ауторка користи теорију рационалног избора и генералну теорију напора да објасни своју тезу да је веза између високог образовања и тероризма посредована социоекономским условима у држави, те да не постоји директна веза између нивоа образовања и учествовања у тероризму. На крају рада уместо закључка нуде се неке препоруке које могу да се примене у систему образовања, а у циљу смањивања могућности од појаве тероризма.

Кључне речи: образовање, тероризам, социоекономски услови, теорија рационалног избора, генерална теорија напора

* stevanovic.kosa@gmail.com

УВОД

Тероризам је једна од најактуелнијих тема и проблема данашњице. Ова појава интригира јавност због своје деструктивне природе и застрашујућих последица које има на читаво становништво. Управо због овакве природе тероризма, као и због потребе његовог сузбијања, поставља се питање какав је то профил људи који постају терористи. У јавности постоји уверење да је просечан терориста неписмен, необразован, сиромашан и „луд“. Међутим, истраживања и чињенице показују управо супротно. Не само да терористи нису психички нестабилни, већ су већином образовани и долазе из средње класе.

Питање везе нивоа образовања и тероризма је предмет неслагања између аутора. Док неки заговарају економистичко виђење да се богатији и образованији неће упуштати у насилне политичке активности попут тероризма (Lee 2011), други аутори сматрају да не постоји веза између ниског образовања и учествовања у тероризму (Krueger and Malečkova 2003; Berrebi 2007; Russell and Miller 1977), док трећа група аутора сматра да образовање и тероризам нису директно повезани и да зависе од шире социоекономске ситуације у земљи (Brochhoff, Krieger and Meierrieks 2010). Постоје бројна истраживања која показују да су терористи у просеку образованији од остатка популације. Наиме, истраживања показују да су терористи Ал Каиде углавном припадници средње класе и да су већином образовани. Вође те терористичке организације Осам бин Ладен и његов заменик Ајман ал Завахири били су из веома имућних породица (Sageman 2008, 49), али и изузетно образовани (Бин Ладен је био грађевински инжењер, а Ал Завахири хирург).

У раду ћемо покушати да објаснимо овај тренд и испитаћемо нашу тезу да је веза између нивоа образовања и тероризма посредована социоекономским околностима у земљи. Најпре ћемо укратко објаснити који су социоекономски узроци тероризма, потом ћемо видети каква истраживања постоје о позитивној корелацији између тероризма и образовања и након тога ћемо направити преглед теорија које објашњавају ову везу. У завршном делу ћемо комбиновати

теорију рационалног избора са генералном теоријом напора да понудимо своје виђење овог проблема и уместо закључка понудићемо неке препоруке које би могле да се примене у образовању у циљу смањивања могућности од тероризма.

СОЦИОЕКОНОМСКИ УЗРОЦИ ТЕРОРИЗМА

Неки аутори наглашавају економске узроке тероризма (Blomberg and Hess 2005), други истичу значај владавине права за борбу против тероризма (Li 2005), док неки аутори као што је Хантингтон (1996) истичу културалне и идентитетске разлике цивилизација као узроке политичког насиља. Ми ћемо се у овом делу рада бавити испитивањем социоекономских узрока тероризма и детектовањем друштвених услова који погодују настанку тероризма. Ово ће нам помоћи да спознамо какву улогу лоши социоекономски услови имају у одлуци високообразованих људи да посегну за тероризмом.

Тероризам је појам који је изузетно распрострањен, али око чије дефиниције не постоји консензус у научној литератури. Међутим, када је реч о овој појави, можемо уочити следеће особине тероризма које садржи већина академских дефиниција: 1. насиље, сила; 2. политички; 3. страх, појачан терор; 4. претња; 5. ефекти и реакције; 6. диференцијација жртва - циљ; 7. намерна, планирана, системска, организована акција, итд. (Schmid 1983, према Симеуновић 2009, 34). Већина одређења тероризма се ипак слаже у томе да је то акт нелегалног политичког насиља, који за циљ има остваривање одређених политичких циљева.

Симеуновић (2009, 80) дефинише тероризам као: „... сложени облик организованог групног, и ређе индивидуалног или институционалног политичког насиља обележен не само застрашујућим брахијално физичким и психолошким, већ и софистицирано-технолошким методама политичке борбе којима се обично у време политичких и економских криза, а ретко и у условима остварене економске и политичке стабилности једног друштва, систематски покушавају остварити „велики циљеви“ на морбидно спектакуларан начин, а непримерено датим условима, пре свега друштвеној

ситуацији и историјским могућностима оних који га као политичку стратегију упражњавају“.

Услед компликованости предмета истраживања као што је тероризам, није упутно правити генерализације о било ком аспекту ове појаве. То је случај и што се тиче економских и друштвених узрока који погодују настанку тероризма. Међутим, треба рећи да је уочен утицај неповољних социоекономских услова, као што су сиромаштво, велике економске и социјалне неједнакости и ниско образовање на појаву тероризма. Тако су терористи из Северне Ирске и припадници десничарског тероризма у САД у прошлом веку потицали из радничке класе.

Ово становиште заступа теорија релативне депривације, према којој политичко насиље настаје из фрустрације код људи који перципирају да су у неповољнијем социјалном и економском положају него што заслужују. У околностима где се повећавају социјална очекивања, а могућности остају на истом нивоу, долази до повећања незадовољства, што води насилној акцији (Gurr 1970, 13). Према овој теорији, ниско образовање, лоши друштвени услови и недостатак политичких слобода главни су узроци тероризма у неразвијеним земљама (Bravo and Dias 2006, 331). Овој теорији је блиска и Диркемова теорија аномije, коју је надоградио Мертон (Merton, 1957) и којом он објашњава везу између социјалних стандарда и непостојања норми тј. закона и социјалног понашања.

Блиске овој теорији су и теорије о незадовољству и притиску. Па тако према генералној теорији напора изложеност одређеним препрекама тј. напорима доводи до повећања криминала (Agnew 2010, 135). Ови напори који повећавају криминал су углавном високог интензитета и стварају негативан осећај код појединца који се окреће криминалитету да се избори са тим препрекама. Међутим, они напори који изазивају тероризам су колективне природе и они су 1) високог интензитета, 2) неправедни и 3) изазвани од стране моћнијих других (135-136). С обзиром да тероризам има далеко веће последице и ризике од обичног криминалитета, узроци депривације који доводе до тероризма морају бити јаког интензитета и дуготрајни, али и уперени против целог друштва, с обзиром на политичку природу тероризма.

Као битан део друштвене стварности који утиче на криминалитет треба истаћи важност социјалних навика и историјских традиција које санкционишу политичко насиље или га допуштају као оправдано средство борбе (Crenshaw 1981). Пример тога је Ирска, у којој постоји традиција насиља која датира још из 18. века. У том случају узроке тероризма треба тражити у незадовољству дискриминисане мањине у друштву која тежи да добије иста права као већина, али и у немогућности учествовања у политичком процесу. Међутим, Креншо примећује да незадовољна група не мора нужно да буде у неповољном материјалном и друштвеном положају (случај Западне Немачке, Јапана и Италије, где су припадници привилеговане класе посезали за тероризмом), већ мора да перципира свој положај као неправедан, што нас враћа теорији релативне депривације. С обзиром да су многе терористичке групе настале из студентских протеста, те да већину модерних терориста чине студенти који су високо образовани и долазе из средње класе (Русија у 19. веку, студентски протести након Другог светског рата), уочава се да је тероризам често средство изражавања незадовољства елите (382-384).

Међутим, структурални узроци који се најчешће наводе као узроци тероризма, међу којима су неефикасност образовног система, незапосленост и економска и политичка нестабилност, не пружају потпуно објашњење тероризма, јер у неким најсиромашнијим земљама уопште нема ове појаве. Имајући ово у виду, Симеуновић (2009, 126-127) истиче динамичку повезаност економских фактора и тероризма, односно да је настанак тероризма вероватнији у земљама које је најпре обележавао брз привредни раст, а које су потом запале у рецесије и кризе, на шта указује пример Италије из 70-их година 20. века. Бломберг и Хес (Blomberg, Hess 2005, 3-4) такође истичу да је економија кључни узрок појаве тероризма, те су и левичарски терористи у 20. веку били мотивисани економском неједнакошћу Севера и Југа, док је и Бин Ладен истицао економску експлоатацију Саудијске Арабије од стране САД. Њихово истраживање, као и већина економских објашњења тероризма, доводи до закључка да развој у најсиромашнијим земљама смањује могућност од тероризма. Ово становиште, међутим, искривљено и лоше протумачено, може дати повод

за интервенционистички однос према сиромашном Југу, који је и довео до повећања сиромаштва у тим земљама. С друге стране, као што је поменуто, европски тероризам прошлог века управо показује да економски развој није пресудан за појаву тероризма.

Изузетно сложен процес и појаву као што је тероризам не можемо објаснити само спољашњим чиниоцима и факторима, већ и људском природом и психом која интернализује и процесира спољне догађаје. С обзиром на важност људског реаговања на спољне чиниоце, узроке тероризма у генералном смислу можемо поделити на објективне и субјективне (Никодиновић 2017, 109). Објективни узроци су структурални притисци којима су људи изложени, као што су неразвијена економија, лоше образовање, корумпиране институције, низак животни стандард итд. Субјективни узроци представљају начин на који људи перципирају објективне препреке и проблеме. Тамо где одређени појединци или групе сматрају да је стање у друштву неодрживо и да се може променити само насиљем, појава тероризма је вероватнија.

Поред социјалних, политичких и економских услова који су повезани са депривацијом, узроке тероризма треба наћи и у геополитичким околностима региона и расту исламског фундаментализма (Bravo and Dias, 2006). Упркос глобалистичким визијама будућности, и даље живимо геополитичку стварност где јаке државе креирају регионалне сукобе, те истовремено имају и инструменте да створе регионални мир. Међутим, слабе државе које одликује сиромаштво, слабе институције и корупција, вишеструко су подложније појави тероризма. Ово показују резултати истраживања, према којима је највећи број терористичких напада између 1997. и 2004. године у региону Евроазије био у мање развијеним земљама са недемократским режимима, ниским нивоом писмености и слабом зависношћу од интернационалне трговине (Bravo and Dias 2006, 333-337).

Истраживање на узорку који садржи податке о 112 земаља између 1975. и 1997. године, говори нам да повећање економског развоја доводи до смањења терористичких напада на одређену земљу (Li and Shaub, 2004). Лоши економски услови стварају „плодно тле“ за настајање тероризма, када незадовољство људи

достигне такав ниво да они једино решење за своје проблеме виде у тероризму. Такође, сиромашне и неразвијене државе немају воље ни снаге да се изборе са терористима, те често постају њихова уточишта. Ово се десило у случају Авганистана, када је сиромаштво и нестабилност омогућило Талибанима да дођу на власт, који су касније пружили склониште Бин Ладену (Li and Shaub 2004, 236-254).

ПОЗИТИВНА КОРЕЛАЦИЈА НИВОА ОБРАЗОВАЊА И ТЕРОРИЗМА

Док је данас тероризам углавном у виду исламског верског фундаментализма, у 20. веку је био распрострањен револуционарни леви и десни, као и етно-сепаратистички тероризам. Истраживање Расела и Милера (Russel and Miller 1977, 25) спроведено над преко 350 терориста у 18 група из западне Европе, Блиског истока, Јапана и Латинске Америке показује да су припадници просечно били бар делимично факултетски образовани, и то из хуманистичких наука. Они су углавном потицали из средње или више класе и њихови родитељи су имали високо респектабилне професије – били су доктори, адвокати, инжењери итд.

На пример, 65% припадника немачких терористичких група Бадер-Мајнхоф и Покрет 2. јун били су из средње класе, док су вође Бадер-Мајнхоф групе Бадер и Улрике Мајнхоф били деца историчара. Припадници Јапанске Црвене армије, као и терористичких група из Турске, Ирана и Палестине, такође су потицали из средње класе. Чак две трећине терориста има неку врсту факултетског образовања и то из области права, економије, историје, социологије, филозофије и медицине, док су у Турској и Ирану студирали техничке факултете и постајали инжењери (Russel and Miller 1977, 26-29). Занимљива чињеница је да изузетан број исламских терориста чине инжењери, и то чак 44% њих (Gambetta and Hertog 2009, 4-5).

Крајем 20. и почетком 21. века тероризам је углавном променио своју мотивацију, те није више инспирисан левим и десним идеологијама, већ је заснован на исламском фундаментализму. Међутим, могуће је пратити и неке разлике

у социоекономском пореклу исламских терориста кроз време, посебно између три генерације исламских терориста – 1) прву генерацију су чинили муџахедини који су се борили против инвазије Совјетског Савеза 80-их година прошлог века и који су долазили из престижних породица високе и средње класе, 2) другу генерацију су чинили они који су се придружили терористичком покрету 90-их година мотивисани сукобима у Босни, Чеченији, Кашмиру и Филипинима и који су долазили из средње класе, 3) трећа генерација је настала након инвазије на Ирак 2003. године и састојала се од деце муслиманских имиграната у Европи који су били нешколовани радници, те је ова генерација углавном долазила из средње и ниже класе, па није образована као претходне генерације (Sageman 2008, 48-50).

Поред већ наведених особина, важно је истаћи глобалну природу савременог тероризма, због чега он представља опасност по безбедност целог света. Ова глобалност је почетком 21. века довела до повезивања савременог тероризма са организованим криминалитетом, који по својој дефиницији представља сушту супротност тероризму, с обзиром да је циљ криминалитета остваривање профита. Управо у овој сарадњи тероризма и криминалитета видимо настајање „четврте генерације“ исламског тероризма (Ljujić, Van Prooijen and Weerman 2017, 2) коју чине лабаво повезане криминалне и терористичке ћелије. Истраживање показује да су чак 80% терориста који су планирали нападе на домаћем тлу имали криминални досије (Basra and Neumann 2016, 2) и углавном су необразовани и долазе из нижих слојева друштва.

Кроз ову сарадњу тероризма са организованим криминалитетом најбоље можемо да видимо да су терористи рационални актери који се користе криминалним средствима или сарадњом са криминалним групама како би обезбедили финансијску, материјалну или логистичку потпору за своје активности (видети Shelley and Picarelli 2005; Makarenko 2004, 2012; Schmid 2005). У вези са тим, терористи ће као рационални актери ступати у односе који су им у интересу и који им повећавају шансе за остваривање њихових политичких, идеолошких или религијских циљева. Образовани кадар ће пре уочити ове прилике, што је могући разлог зашто се регрутују

управо такви појединци, који потом углавном представљају вођство групе.

Занимљиво је истраживање које пореди социоекономски положај палестинских терориста који су били активни 1980-2002 у терористичким групама Хамас и Палестински Исламски Џихад (ПИЈ) са генералном палестинском популацијом истог пола, годишта и религије (Verrebi 2007). Резултати показују да је 16% терориста означено као сиромашно (насупротив 31% сиромашне палестинске популације). Затим, подаци о образовању 208 терориста показују да 96% је имало бар средњешколско образовање (насупротив 51% у целој популацији), а 65% њих је имало неку врсту вишег образовања (насупротив 15% у целој популацији). У поређењу са генералном популацијом, терористи су углавном млађи, па тако 93% терориста спада у групу до 34 године (насупротив 72% у целој популацији) и долазе из урбаних подручја – њих 54% (насупротив 34% популације која живи у урбаној средини). Чак је 94% од терориста за које су били доступни подаци имало неку врсту запослења (насупротив 69% генералне популације која је била запослена). Што се тиче брачног статуса, само 45% терориста је било у браку (насупротив 59% популације).

Још једно истраживање на основу биографских података 129 припадника либанске терористичке организације Хезболах, који су погинули у акцији 1982-1994, јасно показује корелацију између високог образовања и учешћа у тероризму (Krueger and Malečkova 2003). Резултати су следећи: највећи број припадника је завршио средњу школу - 33%, чита и пише 22%, основну школу је завршило 17%, факултет је завршило 13%, док неписмених није било. Чак се показало да су припадници Хезболаха у просеку образованији од генералне популације и ти подаци су невероватни: неписмених је у популацији 6% (насупротив 0% погинулих припадника Хезболаха), средњу школу је завршило 23% (насупротив 33% терориста), а чита и пише свега 7% (насупротив 22% припадника Хезболаха). Највећи број терориста (чак 83%) је имао 18-25 година у тренутку смрти (Krueger and Malečkova 2003, 129-135).

Занимљиви су и резултати испитивања јавног мњења међу 1,375 Палестинаца у Западној обали и Појасу Газе

децембра 2001. године на теме као што су терористички напад 11. септембра на САД, подршка израелско-палестинском мировном споразуму и оружани напад на Израел. Резултати показују да не постоји веза између вишег нивоа образовања и мањег подржавања напада на израелске мете. Подршка нападу на Израел је изражена у свим образовним групама, али је најизраженија међу студентима, трговцима, фармерима и професионалним радницима. Међутим, уочава се податак да је мања подршка војном нападу међу незапосленима (Krueger and Malečkova 2003, 125-129)

Међутим, ситуација у образовању која је претходила овом истраживању показује да је образовање нагло порасло 80-их година, те се број људи са минимум 12 година школе дуплирао у периоду 1982-1988 (Krueger and Malečkova 2003, 128). С друге стране, запосленост је опала, као и просечна плата оних са 11 година школе или мање. Ово нам указује да ниво образовања не можемо посматрати одвојено од ширих економско-политичких околности у којима се рађа политичко насиље и тероризам. Наиме, друштвени и политички услови у којима настаје тероризам су динамични и утичу једни на друге. Тако видимо да је пораст образовања заједно са погоршањем животних услова проузроковало високи социјални напор и осећај депривације, те довело до насилног испољавања незадовољства.

ЗАШТО СУ ТЕРОРИСТИ ВИСОКООБРАЗОВАНИ?

Показало се да је тероризам вероватнији у срединама са неразвијеном економијом, нефункционалним и корумпираним политичким институцијама, али и у време економских и политичких криза у неком друштву. С обзиром да је образовање један од најбољих показатеља економске и социјалне структуре друштва, распрострањено је мишљење у јавности да су терористи сиромашни људи са ниским образовањем. Међутим, као што смо видели у истраживањима везе тероризма и нивоа образовања, не постоји нужно веза између ниског образовања и учествовања у тероризму. Постоје различита објашњења чињенице да људи који се упуштају у терористичке активности углавном долазе из средње класе и имају завршену бар средњу школу.

Једно могуће објашњење је да ће се људи без доброг образовања и без економских могућности највероватније јавити за мобилизацију, док ће регрутери бирати оне који су најобразованији јер их сматрају највештијим да обаве одређен посао (De Mesquita 2005, 524). То нам говори да разлог што просечан терориста није сиромашан и необразован није у томе што се сиромашни и необразовани не пријављују да буду део терористичке организације, већ што нису изабрани од стране регрутера. Дакле, не можемо рећи да не постоји веза између економских фактора и мобилизације. Де Мескита доводи у везу економски пад са повећањем мобилизације. Овој тврдњи иду у прилог већ поменути истраживања о повећању образовања и смањивању економских могућности у Палестини 80-их година пре Прве интифаде. Још један случај који потврђује ову тезу је и веза између повећања незапослености међу католичким становништвом у Северној Ирској и републиканског насиља, али и везу између повећане незапослености међу протестантима и повећаног насиља лојалиста (Hopaker 2004, 524).

С друге стране, критичари наведеног истраживања Кругера и Малечкове о Хезболаху истичу да су се они бавили подручјем које одликује историја војних обрачуна, непријатељстава и сукоба, те да се њихови резултати не могу генерализовати (Li and Shaub, 2004). Још једна ствар која се мора узети у обзир је и то да образованији слој у друштву које је генерално сиромашно и неразвијено, имају приступ бољим информацијама и боље сагледавају лошу ситуацију у којој се налази њихова земља. Ово сазнање ствара код њих осећај резигнације и незадовољства због лоше позиције њиховог друштва, па се окрећу тероризму као једином решењу којим може да се поправи ситуација у друштву (Li and Shaub 2004, 237). Међутим, истраживања о образовању европских терориста су комплементарна истраживању образовања терориста са Блиског истока, па тако високообразовани кадар није само ендемски случај који се јавља у арапском свету, већ у целом свету. У складу са теоријом напора, може се закључити да се претња од тероризма јавља тамо где је перципирана велика количина неправде и обесправљености у друштву, без обзира на регион.

Још једно истраживање о вези образовања и тероризма које је обухватило 118 земаља у периоду 1984-2007. показало је да не постоји директна веза између ове две појаве, већ да се морају посматрати специфични услови који постоје у датој држави и друштву (Brockhoff, Krieger and Meierrieks 2010). Наиме, више образовање може да повећа терористичку активност у околностима лоших политичких и социоекономских услова, док високо образовање у погодним социоекономским условима доводи до смањивања тероризма. Иако боље ситуирани не осећају негативне последице друштвених догађања директно на својој кожи, они саосећају са онима који су у лошијем положају и наводно делују у њихово име (ово је видљиво у случају левичарског тероризма у 20. веку у Европи). Тако је кључно постојање тзв. „образоване револуционарне авангарде“ као везе између нивоа образовања и тероризма (Brockhoff, Krieger and Meierrieks 2010). У сиромашним земљама без такве „авангарде“ и услед ниског нивоа образовања, постојаће мања вероватноћа од настанка тероризма. Насупрот томе, у земљама са истим социоекономским условима, али са образованијим становништвом долази до потенцијалног стварања „авангарде“, те се и вероватноћа од тероризма повећава. Такође, резултати показују да висок ниво уписа на факулете, заједно са корупцијом и етно-религијским тензијама доводе до повећања терористичких напада (4-13).

Међутим, поред резултата који показују висок степен образовања терориста, постоје и истраживања која показују њихово лоше социоекономско стање, што се објашњава главном улогом социјалне депривације у мобилизацији истих. Та истраживања се ослањају на теорију напора и сматрају да социјална ограничења стварају више могућности да се појединци укључују у терористичке активности. Такво је истраживање 27 припадника тзв. „четврте генерације“ терориста, који живе у Европи и који су били укључени у неки вид насиља, чији резултати показују да је већина испитаних терориста лошег социоекономског стања. Већина терориста су припадници друге генерације имиграната – њих чак 70%, од којих су 50% имали средњу школу или ниже образовање, 2 особе су похађале вишу школу, док су три особе похађале факултет. Чак 70% њих није имало стално запослење у време

изведеног напада. Може се уочити да су многи припадници етничких и религијских мањина на тлу Европе припадници терористичких организација, што указује на то да депривација игра значајну улогу у мобилизацији терориста (Ljujić, Van Prooijen and Weerman 2017).

Можда најбољу критику ове социолошке теорије незадовољства изнео је Ли (Lee 2011), који сматра да опортунитетни трошак, као и приступ политичким ресурсима повећавају вероватноћу учествовања у тероризму. Он је у свом истраживању поредио терористе са генералном популацијом, али и са ненасилним политичким активистима сличне идеолошке оријентације у индијској провинцији Бенгал у првој половини 20. века. Ли истиче да су терористи, као и сви политички активни појединци боље образовани и богатији од генералне популације, те су стекли одређена сазнања о политичком процесу, што објашњава зашто су терористи у просеку образованији од генералне популације. Резултати истраживања, међутим, показују да су терористи припадали оној половини политичких активиста који су лошијег социоекономског статуса у поређењу са ненасилним активистима (Lee 2011, 203-204).

У поређењу са генералном популацијом, политички активисти су били из урбанијих средина и образованији. Што се тиче образовања, разлике су огромне: само 19,9% генералне популације је било писмено, а свега 2,65% је било писмено на енглеском (што се постизало након 8 година образовања), док је просечан број година образовања међу ненасилним активистима био 16,45 година, а међу терористима 14,11 година. Велике разлике између групе политичких активиста и генералне популације уочљиве су и што се тиче занимања. Политички активисти су имали послове из привилегованих сектора као што су просвета, право, медицина и послови при влади. Разлике између ненасилних активиста и терориста су такође значајне. Терористи су у просеку млађи две и по године и провели су две године мање у школовању. Постоји већа шанса да терористи буду ожењени, да су падали испите и да су дошли са села у град, у односу на ненасилне активисте. Такође су похађали мање квалитетне школе и очеви су им

били запослени на мање квалитетним пословима (Lee 2011, 226-229).

Ово истраживање је значајно јер показује да не постоји директна веза између високог образовања и тероризма, што се види из поређења терориста и ненасилних активиста. Наиме, људи са највећим бројем година образовања, као и са најквалитетнијим образовањем (што је изузетно битна компонента образовања) неће се упустити у терористичке активности, јер им је опортунитени трошак изузетно велики. С друге стране, они који су за социоекономску класу испод њих, поседују довољно висок ниво образовања и обавештености да могу бити свесни политичких и економских услова у којима живе, али се осећају обесправљено јер су на пословима који не одговарају њиховом нивоу образовања. У таквој ситуацији они окривљују друштвене околности и спољне препреке за свој перципиран неповољни положај, те закључујемо да у одлуци да неко постане терориста играју две важне компоненте – рационална и ситуациона. С обзиром на сложеност овог проблема, не мислимо да га је могуће објаснити поједностављеним и једностраним теоријама, те предлажемо управо да се прихвате добре стране како теорије рационалног избора, тако и генералне теорије напора, да би се дошло бар корак ближе разумевању овог питања.

ПРЕДЛОЖЕНО ОБЈАШЊЕЊЕ ВЕЗЕ ОБРАЗОВАЊЕ-ТЕРОРИЗАМ

По питању природе везе која постоји између образовања и тероризма не постоји консензус у науци. Постоје како опречни резултати, тако и различите теорије које те резултате објашњавају. Међутим, може се увидети тренд да су терористи углавном из средње или више класе и да су већином образовани. Истраживања указују на то да не постоји директна веза између високог образовања и тероризма. Да објаснимо ту појаву, морамо узети у обзир социоекономске околности и спољне притиске с којима се суочава друштво у којем настаје тероризам. Имајући то у виду, наше објашњење везе образовање - тероризам комбинује социолошку теорију напора и теорију рационалног избора.

Наиме, ауторка се слаже са виђењем да се терористичке групе понашају као рационални актери и да су њихове активности плод колективне одлуке да се таквим средствима боре против власти (Crenshaw 1981, 385). Тренд повезивања тероризма и организованог криминалитета почетком 21. века најбоље показује да терористичке организације функционишу као предузећа, рачунајући како могу да остваре максимум добити са минимумом трошка. Управо ће образовани лидери организације, као и образовани кадар вероватније бити флексибилнији и учити овакве прилике, што је неопходно за ефикасно функционисање организације. С друге стране, вођство ће управо због таквих способности радије примати образовано чланство. Управо овај начин функционисања терористичке организације, као и наведена истраживања, побијају поједностављене теорије које узрок тероризма траже у психологији терориста, који су наводно „лудаци“ или психопате.

Теорија рационалног избора нам пружа објашњење понашања не само терористичких група, већ и на индивидуалном нивоу. Чињеница је да су терористи углавном образовани, али се показало да они припадају доњој половини групе политичких активиста када се посматра социоекономска структура активистичке групе (Lee, 2011). Иако многи исламски терористи имају професионалне каријере, они нису имали најбоље плаћене послове у својим пољима, нити су били запослени на положају који одговара њиховом образовању (Sageman 2008, 60). У оваквој ситуацији појединац почиње да увиђа да не може да оствари своје циљеве и потенцијал, док се истовремено упоређује са другим људима који су истог или сличног образовања, а бољег статуса. Сходно томе, он сматра да ће добити које ће имати од политичког насиља бити веће од трошка учешћа у тероризму. С друге стране, појединци који имају квалитетнији посао и боље образовање у које су утрошили пуно времена, неће се упуштати у насилне акције јер ће им трошак бити већи од потенцијалне добити учествовања у тероризму.

Иако је теорија рационалног избора изузетно корисна за објашњење тероризма, она не може да објасни зашто се боље образовани упуштају у тероризам чешће од оних мање

образованих. Такође не даје одговор на питање зашто се неки образовани појединци укључују у тероризам, а други не. Ауторка сматра да не постоји директна веза између нивоа образовања и тероризма, већ се слаже с оним ауторима који сматрају да је та веза посредована социоекономским условима у друштву. Као и сви друштвени актери, ни терористи нису одвојени од друштвених и политичких услова у којима живе, те су и њихове акције макар индиректно обликоване спољним утицајима. Генерална теорија напора (Agnew 2010) објашњава да одређене објективне препреке које су условљене социјалном и политичком ситуацијом повећавају вероватноћу од тероризма. Пример који потврђује ову тезу је случај повећане радикализације инжењера након економске кризе на Блиском истоку услед пада цене нафте 80-их (Gambetta and Hertog 2009, 24).

Такође, препреке које су намерно наметнуте неком друштву од стране спољног актера нарочито повећавају могућност од тероризма ако су оне перципиране као неправедне, незаслужене, ако је процес њиховог увођења неправедан, ако су противне социјалним нормама и вредностима и ако нису у служби већег добра (Agnew 2010, 138). Управо ова перцепција је кључна за стварање негативне емоције која је изазвана депривацијом. Образовани део популације, који има приступ информацијама, боље ће бити обавештен о политичким дешавањима. Ови појединци ће бити свеснији тешког положаја у којем се налази њихово друштво и боље ће моћи да процене неправедност и сврху наметнутих препрека. Они ће потом на основу доступних информација донети одлуку да је политичко насиље једино могуће решење проблема с којим се суочава њихова заједница, као и они лично. Ова теорија попуњава рупу у објашњењу зашто се образовани људи, који су у објективно бољем положају од сиромашнијих, упуштају у тероризам.

УМЕСТО ЗАКЉУЧКА – ПРЕПОРУКЕ

На основу свега изнетог сада ћемо навести неке препоруке које би могле да се примене у образовању како би се смањила вероватноћа од настанка тероризма. Иако је веза између образовања и тероризма посредована

социокономским условима у друштву, треба имати у виду важност квалитета образовања. Када погледамо повећање радикализације студената у прошлом веку, видимо да се оно темељило на марксистичким идејама које су тада биле популарне у универзитетским круговима. Међутим, као што истиче Симеуновић (2009, 135), површно тумачење било ког система идеја тј. „банализација идеологије“ често доводи до политичког насиља и тероризма, што је управо био случај са левим тероризмом 20. века. Ово нам говори да није важно само високо образовање, већ и начин на који се образовање стиче, као и правилно разумевање одређених филозофских и политичких идеја.

Стога, најпре сматрамо да треба повећати квалитет образовања. На факултетима друштвених наука треба да раде професори који неће испољавати радикалне идеје и који ће вредносно неутрално да се баве подучавањем студената. Међутим, истраживања показују да велики број исламских терориста завршава техничке факултете, природне науке и медицину. Ово може указивати на пропуст факултета природних наука да образују студенте о основним политичким процесима и политичкој култури. Кроз неку основну обуку о друштвеним, економским и политичким процесима, студенти ових факултета би боље и правилније разумели опције које им стоје на располагању у виду легитимних облика политичког активизма. Стварање студентских клубова у којима би се између студената и професора расправљало о политичкој и друштвеној ситуацији помогло би размени мишљења и стварању правилног начина резонавања политичке стварности.

Друга препорука је стварање мерит система у друштву. У меритократији студенти имају прилику да се запосле у својој струци и на основу завршене школе. На овај начин би се избегло стварање осећаја незадовољства и релативне депривације која може довести до настанка тероризма. Такође би се омогућавањем студентима да се усавршавају на пословима које изаберу попунило њихово слободно време и створио осећај задовољства што раде у области која их испуњава.

Трећа препорука је стипендирање студената за студирање у иностранству и размена студената. На овај начин, студенти

ће проширити видике и упознати се са различитим културама према којима су раније можда гајили анимозитет. Упознаће људе свог узраста и сличних занимања и интересовања који долазе из различитих средина, те ће се тако поистоветити са њима. Када се поистовете са људима различитих култура, они ће развити симпатије и пријатељства која ће им омогућити да разумеју политичка гледишта друге стране.

Још једна ствар на коју би државе требало да обрате пажњу је да економски раст прати развој у образовању. Наиме, државе би паралелно са улагањем у просвету и образовање требало да омогуће економску стабилност и економски раст. У таквим околностима људи са високим образовањем лакше ће наћи посао који испуњава њихова очекивања и неће бити жртве материјалне депривације. У супротном, у околностима лоше социоекономске ситуације људи са високим образовањем ће се вероватније радикализовати и прибећи тероризму услед непостојања могућности за одговарајуће запослење и пристојан живот.

Проблем везе између образовања и тероризма је изузетно сложен и предмет је полемике у научним круговима. Међутим, као што не можемо сазнати сваки аспект текуће појаве, тако се и саме појаве мењају временом. Тако смо видели да је и образовање учесника терористичких група опало почетком 21. века. Ово је већином последица повезивања тероризма са организованим криминалитетом, чији су припадници традиционално били ниског социоекономског статуса. Остаје нам да видимо у ком правцу ће се даље кретати однос образовања и тероризма, те ово остаје отворено питање за нека будућа истраживања.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Agnew, Robert. 2010. „A general strain theory of terrorism“. *Theoretical Criminology*, 14(2): 131-153.
- Basra, Rajan and Neumann, Peter. R. 2016. „Criminal pasts, terrorist futures: European jihadists and the new crime-terror nexus“. *Perspectives on Terrorism*, 10(6): 25-40.

- Berrebi, Claude. 2007. „Evidence about the link between education, poverty and terrorism among Palestinians“. *Peace economics, peace science and public policy*, 13(1): 18-53.
- Bravo, Ana Bela Santos and Dias, Carlos Manuel Mendes. 2006. „An empirical analysis of terrorism: Deprivation, Islamism and geopolitical factors“. *Defence and Peace Economics*, 17(4): 329-341.
- Brockhoff, Sarah, Krieger, Tim and Meierrieks, Daniel. 2010. „Ties that do not bind (directly): the education-terrorism nexus revisited“. *Available at SSRN 1647664*.
- Crenshaw, Martha. 1981. „The causes of terrorism“. *Comparative politics*, 13(4): 379-399.
- De Mesquita, Ethan Bueno. 2005. „The quality of terror“. *American journal of political science*, 49(3): 515-530.
- Gambetta, Diego and Hertog, Steffen. 2009. „Why are there so many Engineers among Islamic Radicals?“. *European Journal of Sociology/Archives Européennes de Sociologie*, 50(2): 201-230.
- Gurr, Ted Robert. 1970. *Why men rebel*. New Jersey: Princeton University Press.
- Hess, Gregory and Blomberg, S. Brock. 2005. „From (No) Butter to Guns? Understanding the Economic Role in Terrorism“. Paper written for World Bank Workshop on Security and Development
- Honaker, James. 2004. „Unemployment and violence in Northern Ireland: a missing data model for ecological inference.“ Presented at the Annual Meetings of the Midwest Political Science Association.
- Huntington, Samuel. 1996. *The clash of civilizations and the making of a new world order*. New York.
- Krueger, Alan B. and Malečková, Jitka. 2003. „Education, poverty and terrorism: Is there a causal connection?“. *Journal of Economic perspectives*, 17(4): 119-144.

- Lee, Alexander. 2011. „Who becomes a terrorist?: Poverty, education, and the origins of political violence“. *World Politics*, 63(2): 203-245.
- Li, Quan and Schaub, Drew. 2004. „Economic globalization and transnational terrorism: A pooled time-series analysis“. *Journal of conflict resolution*, 48(2): 230-258.
- Li, Quan. 2005. „Does democracy promote or reduce transnational terrorist incidents?“. *Journal of Conflict resolution*, 49(2): 278-297.
- Ljujic, Vanja, van Prooijen, Jan Willem and Weerman, Frank. 2017. „Beyond the crime-terror nexus: socio-economic status, violent crimes and terrorism“. *Journal of Criminological Research, Policy and Practice*.
- Makarenko, Tamara. 2012. „Europe’s Crime-Terror Nexus: Links between terrorist and organised crime groups in the European Union.“ Study for the LIBE committee. Brussels: European Parliament
- Makarenko, Tamara. 2004. „The Crime-Terror Continuum: Tracing the Interplay between Transnational Organised Crime and Terrorism“. *Global Crime*, 6(1): 129-145.
- Merton, Robert K. 1957. *Social structure and anomie*. New York.
- Nikodinović, Nikša. 2017. *Američka nacionalna strategija za borbu protiv terorizma na početku 21. veka*. Doktorska disertacija. Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu
- Russell, Charles A. and Miller, Bowman H. 1977. „Profile of a Terrorist“. *Studies in conflict & terrorism*, 1(1): 17-34.
- Sageman, Marc. 2008. *Leaderless jihad: Terror networks in the twenty-first century*. University of Pennsylvania Press.
- Schmid, Alex P. 2005. „Links between Terrorism and Drug Trafficking: A Case of „Narco-terrorism“?“. *International Summit on Democracy, Terrorism and Security*. 8: 27.

- Shelley, Louise.I. and Picarelli, John.T. 2005. „Methods and motives: Exploring links between transnational organized crime and international terrorism“. *Trends in Organized Crime*, 9(2): 52-67.
- Simeunović, Dragan. 2009. *Terorizam*. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu

Kosara Stevanović

Faculty of Political Science, Belgrade

THE RELATIONSHIP BETWEEN LEVEL OF EDUCATION AND TERRORISM

Resume

This paper explores the relationship between level of education and possibility of involment in terrorism and tries to answer the question if there is a direct corelation between these two variables. Despite the public opinion that terrorists are uneducated, numerous empirical research show exactly the opposite – that they are on average educated members of middle class. In this paper we firstly address those research that exposed high level of education of terrorists and then we are exploring theoretical explanations of those research results. After this overview, we are using rational choice theory and general strain theory to explain our thesis that there is no direct corelation between level of education and possibility of becoming a terrorist. Instead, we believe that this corelation is mediated by social and economic situation in states which are affected by terrorism. At the end of the article, instead of conclusion we are offering some recommendations that can be implemented in the education systems, and which can hopefully prevent radicalization and terrorism.

Keywords: education, terrorism, socioeconomic conditions, rational choice theory, general strain theory*

* Овај рад је примљен 7. јула 2020. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 21. августа 2020. године.

УДК 355.02(497.11)

DOI: <https://doi.org/10.22182/pr.6532020.3>

Прегледни рад

*Миле Ракић**

Институт за политичке студије, Београд

У СУСРЕТ КОНЦЕПЦИЈИ БЕЗБЕДНОСТИ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ**

Сажетак

Развој држава са аспекта безбедности недвосмислено указује на сталну потребу изградње одбране и очувања националне, регионалне и глобалне безбедности. У том смислу и Република Србија изграђује свој систем националне безбедности. Циљ рада је тематизовање питања из политичко-безбедносне теорије изградње и стања безбедности на која превентивно треба дати одговоре који су веома значајни за изградњу савремене и стабилне безбедности државе. Примарно се тематизује егзистирајућа проблематика иманентна постојећој уређености националне безбедности Републике Србије која је сада исказана у Стратегији националне безбедности. Применом различитих научних метода истраживања, примерених корпусу безбедносне проблематике и доступних садржаја релевантних за изградњу система безбедности, уочено је да садашњи развој националне безбедности не може у потпуности и правовремено да одговори најчешће комбинованој безбедносној проблематици на адекватан начин. Концепција

* rakicmile@hotmail.com

** Рад је настао у оквиру научно-истраживачке делатности Института за политичке студије, коју финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

савремене безбедности, која је код нас исказана у Стратегији националне безбедности, захтева јасно уравнотежење циљева, начина и средстава примерених динамичним протеклим и будућим дешавањима у сфери безбедности имајући као полазну основу заштиту највиших националних интереса државе.

Кључне речи: концепција, доктрина, стратегија безбедност, Република Србија

ПОТРЕБЕ КОНЦИПИРАЊА БЕЗБЕДНОСТИ

Савремени свет карактеришу многобројне промене које се у мањим или већим размерама испољавају у свим сферама живота и функционисања сваке државе и њеног становништва. Са аспекта безбедности јасно се уочава нестанак војно-блоковске поделе, егзистирање трке у развоју савременог оружја и све већа угроженост слабије развијених и наоружаних држава. Природни ресурси и геополитички положај држава постају све интересантнији са безбедносног аспекта што утиче на пролонгирање стања дестабилизације безбедности у мањем или већем обиму не само појединачно у државама већ на свим нивоима. Револуционарна техничко-технолошка достигнућа прате и нагли развој и модернизација безбедности, односно субјеката безбедности. Многе државе нису у могућности да довољно брзо и у потребном капацитету прате тај тренд развоја и модернизације безбедности. Ово постаје све актуелнији проблем, нарочито за државе које су са геополитичког и безбедносног аспекта интересантне за најјаче корпорације света па тако и војно и привредно најразвијеније државе света. Сходно актуелној безбедносној проблематици, схваћеној у њеном најширем појмовном одређењу неопходно је усвојити концепцију савремене националне безбедности државе која за циљ мора имати јасно дефинисање циљева, критеријума и ограничења за структуру и функционисање система безбедности Републике Србије као и његових подсистема. Конципирање националне безбедности, а нарочито субјеката безбедности, мора бити примерено многобројним унутрашњим и спољашњим друштвено-политичким, економским и

безбедносним условима како у држави тако и ван ње у региону али и на глобалном нивоу. Изградња наше државе примарно зависи од спремности и способности за одбрану државе, потреба и могућности обезбеђења стабилне безбедности и могућности привреде да пропрати те захтеве. У садашњим условима функционисање и изградња система безбедности Републике Србије, врши се на основу Стратегије националне безбедности Републике Србије (2009). Обезбеђивање стабилне безбедности и заштита нашег становништва је трајна потреба, задатак и редовна функција свих субјеката безбедности државе. Савремена безбедност државе све више обухвата социјалну и политичку сферу а само угрожавање безбедности најчешће представљају комбиновани угрожавајући елементи иако одбрана од оружаног угрожавања државе остаје централни проблем. У том контексту Влада Републике Србије је на Десетој седници другог редовног заседања у 2019.године, одржаној 27.децембра 2019.године донела Стратегију националне безбедности Републике Србије којом је претходна Стратегија допуњена и иновирана са неколико нових чланова. Чињеница је да је нова Стратегија националне безбедности постала обухватнија и реалнија актуелним безбедносним дешавањима унутар земље али и у дешавањима широм света. Међутим, држава мора да конципира безбедност свога друштва која се остварује кроз доктрину и стратегију безбедности. Она је сложена појава и испољава се и као правна и као политичка организација. Политичка теорија треба да предложи али и одговори да ли и колико држава остварује и задовољава те потребе. Дакле политичка концепција безбедности мора дати одговоре у вези безбедносне функције државе и свих њених субјеката безбедности.

ЕВАЛУАЦИЈА КОНЦЕПЦИЈЕ БЕЗБЕДНОСТИ

Концепција (лат. *conceptum, concipiere* - замислити, схватити, способност схватања, разумевање) безбедности треба да представља трајно опредељење у развоју наше државе, односно пројекцију безбедног развоја државе у условима егзистирања многобројних савремених претњи и изазова у ближој и даљој будућности. Дакле, концепцију је

неопходно да чине најбитнија политичка (идејна), стручна и системска организованост која своју намену базира на реалној привредној, војној, организационој и другим битним способностима државе и потреби њених грађана да све те захтеве у оптималном обиму операционализује. Концепцију безбедности не треба изједначавати са концепцијом одбране, као нпр. из периода постојања СФРЈ, из више разлога. Међу њима и због чињенице да је концепција безбедности шири појам од концепције одбране, а савремено угрожавање националне безбедности државе данас обухвата и многе друге, не мање деструктивне облике и врсте угрожавања које за последицу могу имати знатно већа угрожавања од оружаних сукоба итд. Отуда концепција треба да представља генералну замисао и поглед на стање и систем безбедности не само у актуелном времену већ и да предвиди могућности настанка савремених облика угрожавања државе, а нарочито могућности превенирања и реалног могућег супротстављања истима. Концепција безбедности треба да чини полазну основу о најважнијим политичким, економским, безбедносним и другим питањима битним за безбедан развој државе, не само у актуелном него и у будућем временском периоду колико га је објективно могуће сагледати, проценити и предвидети, са аспекта будућих догађања у сфери безбедности на свим нивоима у држави и ужем и ширем региону. Неопходно је да концепција безбедности буде израз комплексне, реалне анализе и процене најбитнијих спољних и унутрашњих услова (сопствене објективне могућности и способности) од утицаја на безбедност наше државе и њене одбране и заштите. Ово је могуће остварити само на основу предвиђених и процењених потреба наше државе и њеног становништва што подразумева јасно опредељење и вољу грађана и њихових представника у Народној скупштини Републике Србије. Међутим, концепцијски се мора утврдити и улога грађана у остваривању безбедности земље, а доктрина и стратегија само разрађују начин, методологију учешћа грађана у остваривању стабилне безбедности тј. у одбрани и заштити Републике Србије.

Концепција безбедности код нас за сада не постоји као писани акт али Стратегија националне безбедности не може бити њена пука замена. Чињеница је да иза концепције

безбедности морају да стоје највиши политички и професионални субјекти безбедности на основу израза воље и потреба грађана Републике Србије. Ово тим пре што садржај концепције безбедности захтева пројекцију потреба и могућности државе, односно усклађивање циљева, начина и средстава за одржање и развој стабилне безбедности. Концепција безбедности мора одговорити на објективно тешка питања о пројекцији савремене националне безбедности и могућностима њене изградње примерене савременим безбедносним проблемима. То у суштини није било могуће ни у периоду егзистирања СФРЈ јер ни тадашња Концепција одбране није била само пуки збир правила понашања већ свеобухватна перцепција, пре свега, проблема одбране а која је зависила од многобројних променљивих унутрашњих и спољашњих фактора утицајних на безбедност државе посматране у њеном најширем појмовном одређењу. То значи да ни у наше време од концепције безбедности не треба очекивати потпуну конкретизацију одређених проблема и реаговање на исте, али концепција мора да буде полазна основа за изградњу доктрине и стратегије безбедности, односно барем сентенцијално предвидети могућност одговора угрожавању безбедности у превентивном смислу. Због потребе решавања комплекса безбедносних и одбрамбених проблема од распада СФРЈ тј. избијања грађанског рата на њеном простору па све до егзистирајућег проблема са Косовом и Метохијом који и данас трају, било је нужно супротставити се правовремено и адекватно одговорити том комплексу проблема унутар и изван Републике Србије који је још увек прате променљивог интензитета. Због тога је и усвојена Стратегија националне безбедности од стране Народне скупштине Републике Србије која је још увек на снази. Савремена концепција безбедности треба да представља јавни документ од значаја не само за грађане Републике Србије већ и за друге државе обзиром да се у њој јасно истичу настојања наше државе по питању њеног безбедног развоја и њених намера у будућности што омогућава сагледавање националне безбедности и евентуалне потребе њеног дограђивања и прилагођавања свим државама региона и шире. На тај начин се може уливати отвореност и поверење другим државама за све врсте сарадње, не само у области безбедности, већ у целокупном развоју међудржавних

односа на свим нивоима. Ово тим пре што су се модели концепција безбедности мењали и прилагођавали развоју односа у међународној заједници. Концепција безбедности је отуда иманентна развоју државе. У почетку је била везана развоју и односима оружаних снага унутар државе и ван ње да би данас попримила и перципирала аспекте економског и социјалног развоја, поремећајима и угрожавањима друштва па чак и могућем угрожавању безбедности о којима данас размишљају само привредно и војно најразвијеније државе.

Отуда циљеви концепције безбедности постају знатно обухватнији од оних који се по дефиницији уврштавају у доктрину и стратегију безбедности.

У том смислу нека од главних питања на која концепција треба дати одговор су:

- који су национални интереси Републике Србије и њених грађана од значаја за безбедност
- ко су фактори и носиоци националне безбедности унутар државе,
- на кога се по питању очувања стабилног стања безбедности Република Србија може ослонити у ужем и ширем окружењу,
- како је перципиран систем националне безбедности, његова организација и функционисање сходно потребама одржавања или одбране достигнутог степена безбедности државе,
- у ком правцу ће се развијати систем националне безбедности обзиром на пројекцију угрожавања безбедности данас и у будућем периоду,
- који су приоритети изградње националне безбедности и њених субјеката обзиром на актуелне и могуће претње, изазове и безбедносне ризике,
- у ком правцу се усмерава организација и функционисање безбедности на регионалном и глобалном нивоу,
- политика партиципације националне безбедности Републике Србије у регионалну и глобалну безбедност и др.

Приоритетан задатак на остваривању тј. одговору на ова питања има државна политика саздана од свих релевантних политичких и безбедносних институција и субјеката. Ово тим пре јер након обнављања самосталности Републике Србије (2006. године) Србија је императивно предузимала низ неопходних мера у циљу решавања тадашњег стања и проблематике везане за њену унутрашњу и спољњу безбедност. Ово је био примарни задатак и незаобилазна обавеза државе која жели да конституише потребне елементе свог система безбедности. Тако су донета одређена документа политичко-безбедносног значаја, приступило се решавању кључних организационих питања безбедности од нивоа Народне скупштине, Председника Републике и Владе, кадровско-материјално организовање свих субјеката безбедности и др. Обзиром на динамику промена стања безбедности државе, региона и на глобалном нивоу концепција надоградње и редизајнирања безбедности мора бити стална обавеза политичке власти у Републици Србији.

Данашња Стратегија националне безбедности Републике Србије мора да полази од успешно конципиране безбедности која „Захтева уравнотежење циљева, начина и средстава. Без обзира на то да ли употребљавамо политичке, економске, војне или информативне елементе националне моћи, државним и националним стратешким циљевима најбоље се служи кроз сарадњу у обликовању робусних информационих мрежа које промићу динамичку конкуренцију и побољшавају заједничко деловање“ (Дебељак и Зекић 2016).

Уочава се да готово све савремене концепције безбедности у фокус свога интересовања и сврхе постојања стављају националне интересе земље, без обзира на који начин се они дефинишу и у ком уставном, законском или другом релевантном политичко-државном и војном документу се они дефинишу и конкретизују. У суштини те универзалне вредности сваке савремене државе, па тако и Републике Србије, су изражене у тежњи за опстанком сопственог народа и државе, очување њихове безбедности у краћем или дужем временском периоду и представљају основу (суштину) сваке концепције државне (националне) безбедности.

Сваки систем се формира у складу са одговарајућом концепцијом која садржи основна опредељења под којим подразумевамо: циљ, начин остваривања функције система безбедности, начин организовања снага и средстава и својства која систем треба да поседује ради остваривања ефикасности“ (Дебељак и Зекић 2016).

КОРЕЛАЦИЈА КОНЦЕПЦИЈЕ ДОКТРИНЕ И СТРАТЕГИЈЕ НАЦИОНАЛНЕ БЕЗБЕДНОСТИ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

Република Србија спада у групу држава која се определила за константан развој државе и њене безбедности, за јачање безбедносних институција, превенцију и адекватно деловање против свих облика, врста и обима угрожавања безбедности.

Концепција и доктрина система националне безбедности полазе од основних начела политике националне безбедности: (СНБ РС 2009 део IV)

- превенција – остварује се кроз одлучност у примени одговарајућих мера Републике Србије за јачање националне безбедности кроз правовремену идентификацију, прикупљање информација и предузимања активности за спречавање и сузбијање узрока ризика и претњи безбедности;
- право на одбрану – засновано је на основним правима и суверености држава, у складу са Повељом УН, а укључује слободно одлучивање у облику и начину остваривања националне безбедности, као и о учешћу у регионалним и међународним безбедносним организацијама уважавајући интерес Републике Србије;
- компатибилност – подразумева усаглашеност делова система националне безбедности и прихватање и спровођење међународних стандарда у области безбедности;
- недељивост безбедности – реализује се кроз активан допринос општој безбедности, као и кроз сарадњу и партнерство са субјектима међународних односа;

- одговорност – остварује се кроз обавезе да се политика националне безбедности реализује у складу са Уставом, законом и преузетим међународним обавезама.

Јасно је да се развој и функционисање безбедности врши на основу Устава Републике Србије који се усваја у Народној скупштини Републике Србије из чега произилази да се и конципирање безбедности врши у Народној скупштини, односно у крајњем сегменту скупштина треба да буде иницијатор и верификатор развоја концепције безбедности. Питања Доктрине и Стратегије националне безбедности Скупштина Републике Србије усваја на предлог стручних субјеката безбедности а примарно државних субјеката и институција безбедности. На тај начин се јасно да уочити хијерархија субјеката и улога Скупштине Републике Србије у остваривању безбедности Републике Србије. У суштини „Успостављање и реорганизовање система националне безбедности увек има своје утемељење на одређеним стратегијско-доктринарним, политичко безбедносним и нормативноправним документима којима се одређују организација, надлежности, овлашћења, координација, сарадња, контрола и друга питања од значаја за рад субјеката система националне безбедности. Та документа су израз консензуса релевантних чинилаца једног друштва“ (Стајић 2009). Обзиром да држава данас али и у будућем периоду може бити угрожавана на различите начине, у различитом временском трајању, са различитим средствима, облицима, методама и начинима који се често не могу правовремено ни сагледати јер се све чешће, када је реч о угрожавању безбедности државе ради о више комплексних (комбинованих) облика угрожавања који су у међусобној корелацији и сл. те да је настанак угрожавања могућ како унутар државе тако и изван ње, неопходно је да концепција безбедности предвиди и евентуално понуди одговоре на унутрашње угрожавање и угрожавање споља.

Због тога, са теоријско-концепцијског становишта треба дати одговор на два основна питања: да ли нам је потребан систем националне безбедности и какав нам је систем безбедности потребан у садашњем и будућем периоду. Концепција безбедности настаје као резултат погледа на све најважније околности угрожавања друштва, али и одражава

свест о објективним законитостима развоја свести и друштва, о објективним и субјективним условима, потребама и могућностима и заштити и безбедности земље“ (Вејновић 2002). Не сме се пренебрегнути чињеница да безбедност у најширем појмовном одређењу представља стање безбедности државе и њених грађана до кога се долази и које се остварује организовањем свих подсистема безбедности одбране и заштите односно субјеката безбедности. Стратегија представља начин остваривања тог стања и употребу свих субјеката безбедности.

У том смислу „теоријска концепција безбедности је резултат теоријског истраживања безбедности, које омогућава систематизовано, усмерено и методама научног сазнања примерено тумачење чињеница безбедности, разних облика њихових веза и односа кроз формулисање научних закона, теорија и научних система. Један од основних постулата у теорији безбедности јесте да се појаве угрожавања јављају као друштвено-историјске појаве и да да је њихово појављивање законито, има велики значај за систем безбедности“ (Кековић 2011). Из оваквог приступа концепцији безбедности недвосмислено се може закључити да је неопходно константно ажурирање концепције безбедности због промена у свим сферама друштва од интереса за безбедност тог друштва (политичком миљеу, науци, развоју војске и војне технологије, разних облика и врста оружја итд).

Мора се имати на уму да државна организација није сама себи циљ, него је средство за задовољење извесних друштвених потреба а „то значи да политичка концепција безбедности треба да понуди исте одговоре у односу на безбедност као функцију државе и систем као средство за њено остваривање“ (Савић 2000).

Чињеница је да Република Србија тежи изградњи савременог система безбедности и поред многих ограничавајућих и неповољних фактора који се мењају често и без утицаја и воље њених грађана. Ипак чињеница је да у концепирању савремене безбедности, њене доктрине и система, као и самог функционисања треба имати на уму да „један од најкомпликованијих концепата у међународним односима је концепт неутралне државе. У литератури и стручној јавности

не постоји прецизно дефинисана терминологија која се тиче концепта неутралности“ (Ракић и Бериша 2016, 266). Овоме треба додати чињеницу да „као војно неутрална земља Србија се определила за сарадњу и са НАТО савезом и са Организацијом договора о колективној безбедности (ОДКБ), чиме се њен политичко-безбедносни положај знатно усложио. Међутим, основни политичко-безбедносни проблем Србије јесте, што и даље покушава да спроводи Југословенску стратегију „балансирања“ која је била делотворна у биполарном свету и за време „Хладног рата“. Анализом Устава и др. законских и подзаконских аката уочава се да је Република Србија у Резолуцији Народне скупштине Републике Србије о заштити суверенитета, територијалног интегритета и уставног поретка 26.децембра 2007. године унела и пасус о војној неутралности Србије. Овој одлуци није претходила јавна и стручна расправа, сходно демократској пракси ...“ (Ракић и Бериша 2016, 265-266).

У изградњи концепције, доктрине стратегије и уопште система националне безбедности мора се поћи од питања „да ли Република Србија има порекло војне неутралности које се може узети као основа за њен статус и сматрати се прекретницом која је одвела у неутралну политику? Једини период војне неутралности Србије, тадашње СФРЈ, и њене наследнице СРЈ, везује се за чланство у Покрету Несврстаних земаља од 1961. године до 1992. године и специфичну спољну политику која је правила баланс између Истока и Запада“ (Ракић и Бериша 2016, 268).

Данас се у смислу конципирања безбедности Републике Србије морају узети у обзир, од стране званичних политичких представника, потписан међународни уговори од којих први дефинише опредељење Србије да је од 2006.године Србија постала члан Програма Партнерство за мир и други који представља чињеницу да је од децембра 2007. године Србија себе званично дефинисала као војно неутралну земљу према постојећим војним савезима. Шта представља и подразумева оваква резолуција и декларисани статус нигде детаљније није објашњено.

У контексту изградње концепције и доктрине безбедности Републике Србије неопходно је поћи од суштине неутралног статуса који представља намеру једне државе да избегне тренутне или потенцијалне сукобе. Анализом самог садржаја „*војна неутралност у односу на постојеће војне савезе*, ништа није прецизно дефинисано јер овакав концепт неутралности не дефинише обавезе спољне политике“ (Ракић и Бериша 2016, 271-272).

Оно што и даље егзистира као проблем у функционисању безбедности је чињеница да без обзира што се говори о професионализацији субјеката безбедности у Србији, искуства показују да без учешћа свих грађана у одбрани државе и цивилној заштити, што значи и у остваривању и функционисању безбедности земље само професионални субјекти безбедности нису довољни у супротстављању савременим безбедносним изазовима, претњама и ризицима. Са аспекта концепције безбедности неопходно је предвидети директно и индиректно учешће грађана у остваривању безбедности. Директно учешће би се односило на утврђивање и прихватање концепције и доктрине безбедности од стране свих грађана. Концепцијски би се морало предвидети непосредно учешће стручних лица различитих профила који нису директно укључени у послове безбедности. Посредно укључивање грађана и стручних лица је данас код нас најзаступљеније и огледа се у гласању грађана на изборима на свим нивоима чиме се грађани, у суштини, опредељују за програме политичких странака. Међутим, у условима када је у Србији, као и у другим државама отпочела приватизација привреде, када су настале приватне корпорације итд. дошло се у ситуацију да управо у тим корпорацијама се појавио проблем субјеката безбедности. Иако се не ретко спомиње корпоративна безбедност ипак се поставља питање ко су субјекти безбедности у тим корпорацијама. Не улазећи дубље у ову актуелну проблематику очигледно је да постоји доктринарна празнина тј. потреба за развојем доктрине безбедности којом се по дефиницији одређује место и улога субјеката безбедности како професионалних тако и самих грађана у различитим условима угрожене безбедности Републике Србије и њених грађана. У покушају истицања потребе за доношењем и усвајањем концепције националне

безбедности истакли бисмо неколико егзистирајућих питања и теза за размишљање о потреби надоградње националног система безбедности Републике Србије која се у највећем односе на питања из политичког миљеа као што су нпр.: Зашто ми морамо усавршавати безбедност и безбедносну превентиву и то много обазривије од других држава из ближег и даљег окружења; да ли разумемо ситуацију безбедности око нас и да ли смо довољно извукли закључака из прошлости а нарочито када се говори о питању унутрашње безбедности Републике Србије и њене аутономне покрајине Косова и Метохије; да ли идемо у циљу (укорак) остварења стабилне безбедности унутар Србије и у региону; да ли постоје проблеми око одлучивања (развоја) безбедности Републике Србије и који су извори те проблематике; зашто ми стално почињемо из почетка са безбедности зашто немамо стабилну безбедност шта је круцијално на овим просторима (геополитички положај, привреда, природна богатства, прираштај становништва и сл.); зашто немамо аутентичну безбедност и ефикаснију као неке друге државе из ближег окружења; требало би дати одговор на стално присутну дилему везану за поређења безбедности Југославије и садашње Републике Србије; иако се за стручњаке безбедности чини излишним али упутно би било дати одговор и на питање да ли је у Републици Србији Војска у рукама политичара (ово нарочито након тврдњи појединих „критичара“ из других али и из наше државе; како се одражава одлив радне снаге, а нарочито младих школованих људи на безбедност Републике Србије; да ли политичке трансформације унутар Републике Србије имају утицаја на њену националну безбедност; да ли садашња Стратегија националне безбедности у довољној мери узима у обзир нова дешавања и нове облике угрожавања безбедности као нпр. све чешћу појаву тзв. комбинованих угрожавања, подривања и угрожавања привреде Србије од стране разних унутрашњих и спољних фактора који себе сматрају или чак и представљају као елиту политичку и привредну (тајкуни); да ли се у Републици Србији довољно ради тимски када је у питању њена национална безбедност и у којој мери су заступљени грађани у њеном конципирању, изградњи и функционисању; има ли основа да се наша национална безбедност уређује по замислима иностраних идеолога и стратега и којом концепцијом безбедности се ми

томе супротстављамо, односно да ли је она довољно јасна за све њене грађане; да ли су реформе Система националне безбедности октроисане тзв. одозго и да ли су јасно дефинисани безбедносни проблеми и самог система безбедности, и како се све то одражава на проблем безбедности везан за Косово и Метохију као покрајину Републике Србије; да ли грађани данас у довољној мери разумеју систем безбедности и како они одлучују у вези њега итд. Све су ово питања на која би одговоре морала дати Концепција и доктрина одбране кроз стратешки приступ спровођењу исте. Сматрамо да се ради о једном важном државном акту који треба да представља платформу безбедности Републике Србије, изградње њене безбедности што је само један од низа функција и задатака савремене државе. За Србију је ово важно не само због њене националне безбедности већ и због безбедности Срба ван њених граница Тако „Република Српска данас скоро двадесет година после Дејтонског споразума непрекидно се бори за своју државност и аутономност“ (Суботић 2008, цитирано у Ракић и Буцак, 2015).

ЗАКЉУЧАК

Стратешко планирање развоја националне безбедности Републике Србије праћено израдом стратешких докумената почело је од 2000. године. Основни и најважнији стратешки документ у свакој савременој држави, па тако и у Републици Србији, одизузетног значаја за њен опстанак и развој представља Стратегија националне безбедности. У најопштијем смислу данас се код нас Стратегијом националне безбедности уређује широк спектар питања од значаја за националну безбедност. Међутим, стратегија суштински представља документ којим се по дефиницији врши реализација (спровођење) одређених безбедносних мера, радњи и поступака од стране државних субјеката и институција безбедности. Тако се стратегијом детаљно разрађује употреба Војске Републике Србије, припадника Министарства унутрашњих послова, улога правосудних институција и др. Међутим, која ће се безбедносна проблематика примарно решавати, како ће бити организован Систем националне безбедности као и многа друга питања и

проблеми везана за националну безбедност примарно зависе од политичког опредељења и концепције организовања националне безбедности тј. система националне безбедности и начина решавања безбедносне проблематике, безбедносних изазова, претњи, ризика, односно угрожавања безбедности Републике Србије. Значи да Стратегија националне безбедности чини део концепције, односно политике националне безбедности државе и која ће се безбедносна питања и проблематика решавати примарно зависи од политике националне безбедности односно концепције као сегмента државне политике која треба да буде савремена, јасна и препознатљива не само са аспекта грађана Републике Србије већ и са аспекта других држава региона и ширег окружења. Концепција безбедности треба дати одговор на многобројна егзистирајућа питања која се тичу безбедности државе и њених грађана у различитим временским периодима, а нарочито у превентивном смислу тј. у адекватном одговору на садашње и потенцијалне облике угрожавања безбедности. Стратегија (грч. *стратегиа*) представља науку о вођењу војске, вештину ратовања, односно ако се дословно тумачи са аспекта безбедности значила би вештину употребе субјеката безбедности у држави. Концепција националне безбедности чини део опште државне политике и разрађује њену теорију, идеју и сл. Треба да садржи политику унутрашње и спољне безбедности као и идеју и начин очувања исте. Концепција мора бити усклађена са спољном и унутрашњом политиком државе на основу чега се омогућава успостављање и очување безбедности и организовање субјеката безбедности. Дакле, концепција безбедности мора да постане парадигма остваривања, функционисања и организовања националне безбедности Републике Србије из које произилазе њене доктрина и стратегија безбедности.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Вејновић, Душко. 2002. *Друштвени аспекти безбједности модерне државе*. Бања Лука: ЕДЦ Дефендологија
- Дебелјак, Недељко и Велимир Зекић. 2016. *Концепција и доктрина безбједности*. Брчко: Интернационални универзитет Брчко Дистрикт Босне и Херцеговине

- Кековић, Зоран. 2011. *Систем безбедности*. Београд: Факултет безбедности
- Ракић, Миле и Горан Буцак. 2015. „Геополитички положај Срба у Републици Српској и избори 2014. године“, *Политичка ревија*, бр. 1/2015, Београд: Институт за политичке студије
- Ракић, Миле и Хатица Бериша. 2016. „Однос Руске Федерације, САД и НАТО према војној неутралности Републике Србије“, *Српска политичка мисао*, бр. 2/2016, Београд: Институт за политичке студије
- Савић, Андреја. 2000. *Увод у државну безбедност*. Београд: ВШУП
- Стајић, Љубомир. 2009. „Стратегија националне безбедности у функцији безбедности Републике Србије“, у *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду*, ур. др Драгиша Дракић: 221-236. Нови Сад: Правни факултет
- Стратегија националне безбедности Републике Србије. 2009. Београд; Министарство одбране Републике Србије. *Службени гласник РС*, бр. 14/9
- Стратегија националне безбедности Републике Србије. 2019. Београд: *Службени гласник РС*, бр. 94
- Суботић, Момчило. 2008. „Геополитичка стварност Срба“ у: *Србија политички и институционални изазови*, Београд: Институт за политичке студије

Mile Rakić

Institute for Political Studies, Belgrade

MEETING THE CONCEPT OF SECURITY OF THE REPUBLIC OF SERBIA

Resume

The development of states from the aspect of security unequivocally indicates the constant need to build defense and preserve national, regional and global security. In that sense, the Republic of Serbia is building its national security system. The aim of the paper is to thematize the questions from the political-security theory of construction and the state of security, to which preventive answers should be given, which are very important for building a modern and stable security of the state. The primary issue is the existing issues immanent to the existing order of national security of the Republic of Serbia, which is now expressed in the National Security Strategy. By applying various scientific research methods, appropriate to the corpus of security issues and available contents relevant for building a security system, it was noticed that the current development of national security cannot fully and timely respond to the most often combined security issues in an adequate way. The concept of modern security, which is expressed in our National Security Strategy, requires a clear balance of goals, ways and means appropriate to dynamic past and future events in the field of security, having as a starting point the protection of the highest national interests of the state.

Keywords: concept, doctrine, security strategy, Republic of Serbia*

* Овај рад је примљен 26. јула 2020. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 21. августа 2020. године.

УДК 355.02:323.28

DOI: <https://doi.org/10.22182/pr.6532020.4>

Прегледни рад

*Драган Станар**

*Факултет за међународну политику и безбедност,
Универзитет Унион Никола Тесла*

ВОЈСКА И ТЕРОРИЗАМ: АЛТЕРНАТИВНА ПЕРСПЕКТИВА ОПРАВДАНОСТИ УПОТРЕБЕ ОРУЖАНИХ СНАГА ПРОТИВ ТЕРОРИЗМА**

Сажетак

У овом раду аутор се бави питањем оправданости употребе оружаних снага, тј. војске против тероризма. Циљ рада јесте испитивање компатибилности мисије и природе оружаних снага, са освртом на Војску Србије, са тероризмом као обликом политичког насиља. Анализом дефиниција тероризма, али и проблема приликом дефинисања овог феномена, аутор настоји показати да је тај облик политичког насиља могућ само и искључиво у миру. Са друге стране, борбена употреба војске мора се ограничити само на стање рата, док у стању мира војска своје додатне задатке може вршити само неборбено. У садашњој парадигми тероризма, која је актуелна од 2001. године, употреба војске има изузетно негативне импликације. Брисањем границе између рата и мира, што је један од резултата савременог „рата против тероризма“

* draganstanar@yahoo.com

** Чланак је настао као резултат рада на научном пројекту Војне академије Универзитета одбране „Војска у политичком систему Србије“, који финансира МОРС (број пројекта ВА-ДХ/1/19-21).

омогућава се полицизација војске и употреба против тероризма, али се свет истовремено уводи у веома опасно стање перманентног квази-рата, у којем свако ко се означи као терориста истовремено губи и права криминалца у миру и права борца у рату.

Кључне речи: војска, тероризам, рат, мир, нелегални борци, полицизација

ПОСТ-МОДЕРНИ СВЕТ И ТЕРОРИЗАМ

Развитак цивилизације омогућио је човеку квалитет живота који је без историјског преседана у погледу материјалног благостања, животног века, политичких и личних слобода, итд. Наравно, наш урођени субјективни песимизам ограничава нашу способност да објективно перципирамо стање света у којем живимо, нарочитио у поређењу са оним у којем су живели наши преци. И поред чињенице да живимо лагоднијим и конфорнијим животом него ико пре нас, човечанство је и даље преокупирано безбедношћу, до те мере да савремени човек преиспитује чак и основну Масловљеву (Maslow 1943, 380-396) хијерархију потреба, која безбедност смешта тек на други ниво пирамиде, чију основу чине физиолошке потребе¹, позиционирајући потребу за безбедности у исту раван са најосновнијим потребама живота. У потрази за недостижном апсолутном безбедношћу личности и поседа, као екстензије личности у локијанској либерално-капиталистичкој идеологији, човек се суочава са новим изазовима, ризицима и претњама личној и глобалној безбедности. И док се пред-модерни и модерни човек суочавао са страхом од есхатолошке „крајње претње“ у виду великих верских ратова, империјалних колонизатора, нуклеарног оружја, итд. данашњи ултимативни баук пост-модерног човека јесте тероризам.

¹ Психолог Абрахам Маслов креирао је *пирамиду* која осликава хијерархију људских потреба, поделивши их у пет група– I физиолошке потребе; II потреба за сигурношћу; III потреба за припадањем групи; IV потреба за уважавањем и поштовањем; V потреба за самоостваривањем.

Тероризам већ скоро две деценије слови за највећу претњу глобалној и личној безбедности и свакој нормалности живота. Почетак XXI века остаће упамћен као драматична манихејска борба сила цивилизације против опасних сила тероризма. У потпуности очекивано и у складу са догматски неизмерном „озбиљношћу“ претње тероризма, савремена друштва окренула су се ка најмоћнијим институцијама безбедности која поседују – оружаним снагама, тј. војсци, не би ли некако осујетили сталну претњу тероризма. Основни циљ нашег истраживање јесте преиспитивање оправданости употребе војске у борби против тероризма и предлагање алтернативне перспективе ове проблематике. Да бисмо успешно истражили разлоге употребе војске против тероризма и аргументовали став да је она углавном неоправдана, неопходно је прво објаснити проблем дефинисања тероризма, потом испитати суштинску различитост стања рата и мира, те коначно преиспитати компатибилност намене и природе војске са борбом против тероризма.

ТЕРОРИЗАМ КАО ОБЛИК ПОЛИТИЧКОГ НАСИЉА

Будући да је тероризам представљен као највећа опасност са којом се суочава савремени свет, и то не само у мас медијима већ и у мејнстрим политичком дискурсу, за очекивати би било да је сам феномен тероризма експлицитно и прецизно дефинисан, да постоје недвосмислене формулације тога шта је тероризам и ко је терориста те да су оне опште прихваћене и аксиоматске у националном и међународном праву. Нажалост, ситуација је управо супротна. У „понуди“ постоји више стотина дефиниција тероризма као облика политичког насиља, као тактике, као друштвеног феномена, као облика криминала, итд. али се ни једна до сада није приближила нечему што би личило на општу прихваћеност. Препреке у дефинисању су многобројне, што увиђају и најугледнији српски аутори када пишу о тероризму. Тако Симеуновић веома научно-одговорно, у књизи *Тероризам*, пре нуђења сопствене дефиниције посвећује готово 70 страна елаборирајући проблеме и изазове дефинисања тероризма. Аутор препознаје низ фактора који отежавају, а можда и онемогућавају, формулисање једне

опште-прихваћене дефиниције тероризма, међу којима су најважнији „бројне... нејасне... колоквијалне представе о томе шта је тероризам... неке државе ни неће да тероризам буде дефинисан... супротстављеност политичких интереса... двострукост стандарда... тајност... демонизованост... изразита субјективност“ (Симеуновић 2009, 17-21) итд. Гађиновић, у књизи идентичног наслова, нуди слично виђење проблема и закључује да „политика многих моћних држава одлаже дефинисање савременог тероризма“ (Гађиновић 2005, 37), као и да је разлог томе постојање двоструких стандарда. Приморац (Приморац 2007, 15) неуспех УН да формулише одређење тероризма тумачи интересима западних држава које настоје „осигурати да државни дужносници никада не би могли бити оптужени за тероризам“, и исламских земаља које желе „осигурати да народноословодилачки покрети... никада не могу бити сматрани терористима“. Оваква отвореност највећих стручњака у академској сфери тероризма јасно осликава кључни проблем – „проблем је у дефиницији проблема“ (Рајт 2004, 15 цитирано у: Гађиновић 2005, 37). Још значајнији проблем од немогућности дефинисања тероризма јесте његово мешање са другим облицима политичког насиља као што су устанак, герила и рат, што отвара врата његовој злоупотреби са дубоким импликацијама. Једна од најзначајнијих последица такве врсте злоупотребе у појмовном одређењу тероризма јесте употреба војске против свега што се етикетира као тероризам.

Имајући у виду наведено, наш циљ није формулисање неке нове, „коначне“ дефиниције тероризма, јер би такав подухват био не само немогућ већ и драматично претенциозан. Уместо тога, намера је објаснити зашто се тероризам, на коју год постојећу дефиницију да се ослонимо, разликује од облика политичког насиља као што су устанак, герила и рат, који су релевантни за војску, и зашто је могућ само у миру. Чињеница је да тероризам дели неке атрибуте са другим облицима сложеног политичког насиља - као што атентат дели са политичким убиством, као што притисак дели са принудом, као што немири деле са нередима, итд. Међутим, суштинске разлике међу њима разлог су постојања више сличних, али ипак различитих облика политичког насиља. У случају тероризма, ове суштинске разлике представљају разлог

зашто је употреба војске против терориста проблематична, за разлику од случајева устанка, гериле или коначно рата, где се не поставља питање оправданости употребе оружаних снага.

УСТАНАК, ГЕРИЛА И АСИМЕТРИЧНИ РАТ

У случају наведених облика политичког насиља, конвергенција ставова о оправданости употребе војске је толико изражена да је готово немогуће пронаћи аутора који тврди да војска не треба да се користи против гериле или у случају оружаног устанка. Поље дискурса омеђено је тако да дозвољава дискусију само о томе на који начин и у којој мери војска треба да се супротставља герилцима и устаницима/ побуњеницима. Ситуација је још израженија када се ради о рату, где логично не постоји нико ко оспорава основну намену војске. Ово је разлог зашто се тероризам настоји што више појмовно приближити рату, јер се на тај начин избегава проблем и питање оправданости употребе војске. Међутим, тероризам је суштински различит облик политичког насиља, који услед својих специфичности никако не треба поистовећивати са устанком, герилом, а нарочито ратом. Штавише, много више сличности постоји између класичног рата и гериле, односно устанка, па се у савременом академском дискурсу веома често користи термин асиметрични сукоб или асиметрични рат², како би се обухватили сви они сукоби у којима учествује војска против нечега што није војска – герилци или устаници/ побуњеници. Овде можемо препознати кључну дистинкцију између класичног рата и асиметричног рата, која није суштинска у погледу самих атрибута рата, већ само техничка или тактичка, из перспективе употребе војске.

Када се оружане снаге једне земље сукобе са оружаним снагама друге земље или више земаља, то називамо класичним ратом. Једино што се мења код асиметричних сукоба јесте супарник оружаних снага – када су на другој страни „мале, наоружане, врло мобилне илегалне групе које, претендујући на заступање интереса народа и налазећи упориште у њему, врше колективну употребу оружане силе као директног насиља“

2 Садашња парадигма омогућава укључивање и тероризма у опсег појма асиметричног рата, што овај рад настоји оспорити.

(Симеуновић 2002, 161), онда говоримо о употреби војске против гериле. Оно што је суштински значајно јесте да се практично ништа не мења за саму војску³ када се сукобљава са герилцима – и даље важе све норме међународног хуманитарног права, и даље постоји морална и правна једнакост између бораца, и даље постоји институција ратних заробљеника и сва права гарантована овим статусом, и даље обе стране имају „право на победу“⁴, итд. Герилци отворено носе оружје, имају јасне ознаке и/или униформе, уживају подршку локалног становништва, контролишу део територије (углавном руралне), претендују на статус легитимне оружане силе, претендују да буду признати од стране међународне заједнице, итд. У складу са том претензијом, операције гериле нормативно су усмерене на оружане снаге, и изводе се у складу са правилима ратовања, па је стога и статус герилаца као легитимних бораца имплицитно дефинисан и *Додатним протоколом I на Женевску конвенцију*⁵ из 1977. године. Ово наравно не значи да герилци понекад, или чак често, не крше те норме, али то их не чини терористима. Слично важи и за ситуацију оружаног устанка⁶. Стога не би било неоправдано разумевати герилу и устанак као *посебне форме* рата које не мењају садржај појма рата и део су његовог опсега.

Асиметрични рат, као што и сам појам денотира, означава ситуацију у којој и даље апсолутно важе све појмовне одреднице рата као и нормативна правила ратовања, једино што насупрот војске стоји нешто што није војска. Нетачне су дефиниције које асиметричне сукобе дефинишу као „употребу неконвенционалних тактика да би се супротставило надмоћној супериорности конвенционалне војске“ (Rodin 2006, 154), јер се не ради о диспаритету између снага, већ о статусу и форми сукобљених страна. Уколико бисмо се водили Родиновом (*Rodin*) претпоставком, онда би велика већина ратова у историји

3 Изузимајући наравно тактичке изборе током борбе, итд.

4 Важност једнаког права на победу, тј. неизвесности исхода, један је од најважнијих конститутивних елемената појма рата (видети Бабић 2018, 258-266).

5 Иако се не наводи експлицитно термин герила, Део III Протокола I дефинише услове бивања легитимним борцем у оружаном сукобу кроз Секцију I која се бави методама борбе и Секцију II која се бави статусом бораца и ратних заробљеника (*Protocols* 2010, 30-36).

6 Оружани устанак треба разликовати од нереда и немира, понајвише узимајући у обзир степен организованости и масовности, супротстављеност већих друштвених група (обично нације), итд. (видети Симеуновић 2002, 160-163).

била пример асиметричног рата, само зато што је једна страна просто била јача, што је диктирало „тактику“ борбе слабије војске (дакле војске, не гериле). Ово је америчко виђење асиметрије, јер је претпоставка да је сваки рат који укључује војску САД асиметричан услед њене супериорности те да је једини начин супротстављања таквој војсци „или асиметрично или глупо“ (McMaster 2015, 16), како закључује Крејн (*Crane*)⁷. Тероризам као облик политичког насиља није у опсегу појма рата, и зато се мора посматрати као суштински различит и од класичног и од асиметричног рата, у којима оправданост употребе војске није упитна.

ТЕРОРИЗАМ И МИСИЈЕ ВОЈСКЕ

Имајући у виду претходно наведено схватање гериле и устанка као посебних форми рата, основни задатак и намена сваке војске на свету јесте рат. Ово наравно не подразумева само учешће у рату, већ и активну припрема за рат која осим што спрема војску за рат испуњава и превентивну функцију одвраћања. Оружане снаге примарно су фокусиране само на рат, без обзира на то да ли он био класичан или асиметричан, грађански или међународни, итд. те се у тим ситуацијама не поставља питање употребе војске. Остали облици угрожавања безбедности, као што су криминал, корупција, еколошки изазови, итд. нису феномени за које се обучава и за које је намењена војска, иако могу веома озбиљно да угрозе безбедност неког друштва. Наравно, поред примарне улоге војске, постоје и додатне улоге, као што је учешће у мировним мисијама или подршка цивилним властима, али су оне секундарне у односу на заштиту земље од агресије и сепаратизма. Ово осликавају и званичне *Мисије и задаци Војске Србије*, у којима су наведене три основне мисије ВС⁸ – „Одбрана Републике Србије од оружаног угрожавања споља; Учешће у изградњи и очувању мира у региону и свету; Подршка цивилним властима у супротстављању претњама безбедности“ (Војска Србије).

7 Овакав приступ има дубоке импликације разумевања сваког противника као „илегалног“ од стране САД.

8 Војска Србије у овом погледу ни на који начин не одудара од огромне већине савремених оружаних снага у свету, чије мисије такође обухватају неку врсту борбе против тероризма. Ово је став који настојимо критички оспорити у овом раду, и указати да друге институције у оквиру сектора безбедности треба да се баве тероризмом.

Последње наведена мисија испуњава се, између осталог, кроз задатак помоћи цивилним властима у борби против тероризма. Актуелна *Стратегија националне безбедности Републике Србије* из 2009. године дефинише Војску Србије као „организовану оружану снагу која брани земљу од оружаног угрожавања споља“, али такође наводи и да је ВС задужена и за извршавање „других мисија и задатака у складу са Уставом“ (*Стратегија 2009*, 23).

Наше је становиште да употреба војске против тероризма није оправдана, једнако као ни употреба оружаних снага против организованог криминала, наркоманије, верских секти, итд. Једино што може бити оправдано, а што наведена формулација донекле омогућава, јесте *помоћ* цивилним властима у борби са угрожавањем безбедности. Међутим, лимити ове помоћи морају бити јасно дефинисани, и то на такав начин да онемогуће било какво борбено учешће припадника оружаних снага против терориста или припадника организованих криминалних група, осим уколико се они не налазе унутар саме институције војске, тј. уколико не укључују активне припаднике војске. Дакле, сасвим је природно очекивати пружање помоћи од стране војске другим институцијама у систему националне безбедности, али никако борбеним дејствима. Употреба војске мора се ограничити снажном корелацијом са појмом рата – *ergo*, војска се може употребљавати искључиво у сврху припреме за рат (којом се врши и функција одвраћања), оружане одбране територије од угрожавања споља (од стране друге војске или војног савеза) и сепаратизма изнутра (у виду оружане побуне, устанка или гериле) и међународне сарадње. Чак и у случају међународне сарадње, употреба војске се мора ограничити на мисије које имају сврху заустављања или превенције рата. Свака друга употреба војске која није у вези са појмом рата, мора бити ограничена на *помоћ* цивилним властима, без борбеног учешћа. Овакве границе помоћи оружаних снага су недискутабилне у вези са свим изазовима, ризицима и претњама безбедности друштва осим наравно једног – тероризма.

ТЕРОРИЗАМ, РАТ И МИР

Један од кључних разлога због којег се у оквиру актуелне доминанте парадигме односа са тероризмом оправданост употребе војске ретко доводи у питање јесте перцепција тероризма као асиметричног облика рата, нарочито од стране великих центара моћи, првенствено западних. Оваква се перцепција одржава снажним политичким и медијским наративом у којем је тероризам највећа претња глобалној безбедности. Самим тим, сасвим је „логично“ да ће војска бити употребљена у једном новом и посебном облику сукоба који, како диктира садашња парадигма, јесте асиметричан али је и даље рат. Међутим, за разлику од гериле и устанка, тј. широке и организоване оружане побуне, који јесу примери асиметричног рата, тероризам као форма политичког насиља не може бити облик рата, па самим тим ни објекат употребе војске, јер му недостају сви нужни и суштински атрибути појма рата.

Укратко, тероризму недостаје свака битна одлика рата. Уместо тога, тероризам има битне одлике криминала, али веома опасне и специфичне форме криминала. Већ поменуто једнако теоријско право на победу у рату не постоји у случају тероризма, јер је немогуће да терористи „победу“, као што је немогуће да организована криминална група „победи“ полицију. У вези са тим, не постоји ни право на „самоодбрану“ терориста од напада снага безбедности, јер припадници војске или полиције у сукобу са терористима „нису урадили ништа да се одрекну права да не буду нападнути или убијени“ (McMahon 2009, 14). Терориста не само да нема право да се бори, он има *дужност* да се преда, као и сваки криминалац. Такође, морално-правна једнакост бораца, а самим тим и суштинске импликације овог нужног атрибута рата, непостојећа је у случају тероризма. То значи да терористи немају једнако право да убију своје супарнике (војска, полиција, итд.), да не уживају статус ратног заробљеника који не одговара кривично за учешће у сукобу и који постаје слободан и „чист“ када се сукоб оконча, итд. Додатно, не постоји номинална могућност условне капитулације, неке врсте реалне опције предаје која гарантује „опрост“⁹, преговора, итд. у случају тероризма, већ

9 У рату постоји реална опција предаје, јер је понекад опција ратног заробљеништва много

искључиво потпуно уништавање супарника-терористе. Сви ови атрибути присутни су у случајевима сукоба оружаних снага са герилцима или устаницима, али не и у случају тероризма. Стога, тероризам никако не може бити форма рата, па чак ни оног асиметричног. Баш супротно, тероризам *негира могућност* рата (видети Stanar 2019) који са друге стране по својој дефиницији искључује могућност тероризма у рату.

Алтернативна перспектива почива на основној претпоставци да је тероризам облик политичког насиља који је могућ искључиво ван рата, тј. у миру. Само је у миру могућ дубоко асиметрични правно-морални однос између сукобљених страна какав постоји у свим осталим облицима угрожавања безбедности ван рата. „Преношењем“ таквог односа у поље рата додатно се замагљује, и овако нејасна, граница између рата и мира. Полицијска логика односа између супарника, у којој само и искључиво једна страна поседује сва права и привилегије, немогућа је у рату. Одличан и истовремено трагичан доказ за ову асерцију јесте крсташка злоупотреба полицијске логике у међународним односима у униполарном свету, где само једна страна има морално право на употребу силе, где само она и у теорији може да победи, и где је „дужност“ свакога са ким се сукоби да се једноставно преда. Овакви сукоби покушај су „изједначавања рата са полицијском акцијом против нечег неисправног, незаконитог и злог“ (Бабић 2018, 263), што је немогуће¹⁰. Са друге стране, тероризам, који апсолутно јесте *prima facie* неисправан, незаконит и зао, треба да буде искључиво објекат не-војних снага у сектору безбедности. Уколико претња тероризмом расте, онда је потребно у одређеној мери додатно милитаризовати полицијске снаге, што и јесте тренд у последњим деценијама. Терористи немају статус бораца већ криминалаца, а јасно је да се војска ни у једној држави не бави криминалцима, или макар не би требало то да ради, услед своје структуре, обуке, опреме и коначно суштинске институционалне културе.

боља од алтернатива. У случају тероризма, предаја никада није опција, јер зашто би се икада терориста предао уколико зна да му предаја гарантује или смрт или доживотни затвор, а веома вероватно и тортуру?

10 Занимљиво је у овом контексту приметити да САД упорно одбијају да своје „операције“ после Другог светског рата назову ратом, док истовремено јасно и веома експлицитно тероризму објављују управо рат!

„ТЕРОРИСТИЧКО“ НАСИЉЕ У РАТУ

Брутално населективно насиље које се везује за тероризам у миру наравно може бити идентично испољено и у току рата, што је један од главних фактора који утиче на упорно инсистирање на постојању „тероризма“ у рату. Међутим, мир и рат су два дијаметрално супротстављена стања, толико суштински различита да се једно нужно дефинише одсуством другог. Од првих покушаја разликовања и дефинисања мира и рата до данас, „мир представља име за стање ствари које добија своје значење само у односу на своју супротност“ (Бабић 2012, 9), тј. на одсуство рата. Исто тако, рат представља привремену¹¹ суспензију слобода, права и закона који важе у миру - стање које настаје елиминацијом основних атрибута мира. То практично значи да идентичне манифестације одређених феномена и процеса имају другачије, некада и супротно, значење у миру и у рату. Оно што би у миру представљало психопатско масовно убиство и злочин из мржње¹² – убијање људи које не познајемо и који нам лично ништа нису *скривили* само зато што носе одређену одећу¹³ - у рату је легалан, а понекад чак и херојски подухват. Оно што би у миру био акт здравог разума – бежање од директне опасности или одбијање вршења насиља – у рату је кукавичлук и дезертерство. Исти принцип примењује се и на разне форме понашања, које у миру представљају једно а у рату нешто потпуно друго. Тај принцип мора бити примењен и на форму насиља која се у миру дефинише као тероризам, али је у рату то ратни злочин. Неразумевање контингентности морално-правних атрибута оваквих феномена, који се детерминишу стањем у којем се они манифестују (рат или мир) налази се у корену онога што у расправама о рату називамо „домаћом аналогијом“¹⁴.

11 За разлику од античких Грка, који су рат посматрали као перманентно стање ствари испрекидано кратким „предасима“ у виду мира, све остале цивилизације рат доживљавају као привремено стање које треба што пре да прође стварањем новог, трајног стања мира (видети Кајтез 2012, 121-164).

12 Чак и питање могућности постојања злочина из мржње у рату веома је комплексно (видети Pavlović i Stanar 2019)

13 Ношење униформе у рату углавном је сасвим довољан разлог да конституише легитимну мету.

14 *Domestic analogy* представља сваки покушај оправдавања или спорења дела и процеса у рату налазећи аналогije са сличним делима или процесима у стању мира. Домаћа аналогije је основ ревизионизма у оквиру међународног хуманитарног права и теорије праведног рата,

Полазећи од заједничких одредница свих различитих дефиниција тероризма, постоји начелно сагласје да је насиље којим се намерно таргетирају недужни људи у циљу изазивања страха друштва и остваривања политичких циљева тероризам. Грос (Gross 2009, 182) то кратко формулише: „намерно повређивање невиних зарад остваривања политичког циља је суштина тероризма“. Међутим, овде пропуштамо круцијалну одредницу целокупног хипотетичког насиља, а то је да се оно нужно дешава у миру, и да је *зато* тероризам. Уколико се насиље идентично описаном (намерно, над недужнима, политички мотивисано, са циљем да изазове страх, итд.) испољи у рату, више не можемо говорити о тероризму, већ о ратном злочину у виду рецимо репресалија или реталијације, који се по дефиницији врше над „становништвом у циљу одмазде или застрашивања“ (Симеуновић 2002, 160). Логика ова два облика насиља је иста – „употреба ‘терора’ за кажњавање невиних цивила за дела њихове владе“ (Gross 2009, 185), односно „убијање једних људи да би се застрашили други“ (Walzer 2004, 51). Чак је и реторика која прати репресалије, која „оправдава акције које би иначе биле злочиначке ако се оне предузимају као одговор на злочине које је претходно починио непријатељ“ (Volzer 2010, 263), веома слична реторици оправдавања тероризма.

Jus in Bello концепција теорије праведног рата и међународно хуманитарно право дефинишу оправдан начин ратовања, који се тиче свих бораца, кроз критеријуме селективности и пропорционалности који дефинишу легитимне мете и легитимна средства. Кршење ових норми конституише ратни злочин, а стање рата очигледан је и нужан услов постојања ратног злочина – иста форма насиља била би другачије окарактерисана у миру. Стога појединци које у рату крше *Jus in Bello* норме јесу *ратни злочинци*, а не терористи, иако неки западни аутори заступају тезу да „тероризам треба да се дефинише у ширем смислу као свако кршење *Jus in Bello*-а“ (Coady 1985, 55). Са друге стране, Грос дозвољава могућност тероризма само герилцима, када га дефинише као „герилску тактику коју околности чине нужном“ (Gross 2009, 181). Дакле, и за њега је тероризам кршење *Jus in Bello* норми у рату, али

чији су представници готово искључиво аутори са енглеског говорног подручја.

само када то ради слабија страна! Уколико бисмо пристали да свако кршење ратних норми назовемо тероризмом, дошли бисмо до закључка да је сваки рат у историји човечанства укључивао борбу са терористима¹⁵. Додатно, *Jus in Bello* норме односе се искључиво на период рата, што имплицира да по овим виђењима тероризам може постојати *само* у рату!? Иако се на први поглед чини не толико битно како ћемо назвати и дефинисати неки облик насиља, појмовна конфузија која је нимало случајно конструисана око појма тероризма и његовог односа са стањима мира и рата, има драстичне импликације, нарочито за војску и њене припаднике.

СТАЊЕ ПЕРМАНЕНТНОГ РАТА

Кључни атрибут рата који људима дозвољава да прихвате суспензију готово свих животних норми јесте његова привременост. Без обзира на трајање, рат је схваћен као стање које треба да прође, као „прекид у континуитету, кршење норме, а не сама норма... ограничено стање изузетка“ (Kashnikov 2016, 36), за разлику од мира који је нормативно стално стање ствари које треба да траје. У складу са тим, у рату је дозвољено чинити оно што је у миру незамисливо, управо следећи логику инструменталне вредности рата као средства за остваривање „нормалне“ артикулације стварности у форми мира. Стога је изузетно важно за свако друштво, а нарочито за припаднике оружаних снага, да постоји јасна граница између ова два стања. Аргумент неопходности алтернативне перспективе употребе војске против тероризма почива управо на темељном разликовању стања рата, у којем војска очекивано борбено делује, и стања мира у којем војска врши „само“ функцију одвраћања. Тренутна доминантна западна парадигма тероризма омогућава потпуно замагљивање те границе, и доводи свет у стање перманентног квази-рата који дозвољава глобалним силама да се ослањају на аргумент „ратне нужности“, тј. суспензије нормалности али без одреднице привремености и без поштовања ратних норми. У

15 Штавише, и историјски неупитно „праведне“ стране у рату, као нпр. Савезничке силе у Другом светском рату, биле би терористичке, због случајева као што је бомбардовање Дрездена или Хирошиме и Нагасакија који су испуњавали све критеријуме онога што данас називамо тероризмом.

контексту тероризма, стање квази-рата омогућава државама да користе капацитете војске за борбена дејства против противника које сматрају криминалцима и који стога немају ни право борбе, а камоли победе. Ово и јесте разлог означавања сваког могућег противника терористом, које данас већ постаје потпуно лишено сваке логике и здравог разума. Поред тога што је против терористе „све дозвољено, укључујући тортуру, истребљивање, кршење конвенција и наравно терор“ (41), њему се истовремено одузимају и права криминалца у миру и права борца у рату – једино право које има јесте да умре. Зато Волцер (Walzer) исправно примећује да „данас нико не заговара тероризам, чак ни они који га редовно користе“ (Walzer 2004, 51).

„НЕЛЕГАЛНИ БОРАЦ“ – ИЗМЕЂУ БОРЦА И КРИМИНАЛЦА

Данашња доминантна перспектива тероризма која омогућава перманентно квази-ратно стање, продукт је чувене Бушове доктрине или наредбе (*Bush Order*) којом се тероризам „укалупљује у парадигму рата“ (Wedgwood 2002, 330). Пре Бушове Војне наредбе од 13. новембра 2001 (*Military Order 2001*), тероризам се сматрао веома специфичном и опасном врстом криминала. У складу са тим, чак су и у САД терористи били процесуирани кроз „федерална криминална суђења... за тероризам и убиства под окриљем америчког федералног статута“ (Wedgwood 2002, 329), те се није предвиђала употреба војске. Чувена „објава рата тероризму“ од стране САД после напада 2001. године увела је свет у нову еру „перманентног рата без икаквих изгледа за могући крај или коначну победу“ (Kashnikov 2016, 42), у којој капацитети војске играју кључну улогу. У покушају конвергенције модела цивилне (мирнодобске) и војне (ратне) правно-моралне логике, Бушова администрација ослонила се на тзв. војне комисије (*military commissions*) за регулацију права терориста стварајући концепт „нелегалног борца“ (*illegal combatant*), али се ово очекивано није одвијало „нити на принципијелан, нити на кохерентан начин“ (Chesney and Goldsmith 2008, 1080), будући да су терористи „третирани као војници када је то одговарало или као криминалци када

је тај модел више одговарао“ (Whitman 2013, 26) политичким потребама.

Два модела се суштински разликују чак и у елементарном разумевању концепата недужности и кривице – у стандардно цивилном моделу појединац губи статус недужног уколико је „крив за кршење експлицитних правних норми“ (Murphy 1973, 529); у војном, тј. ратном моделу, појам невиности „не реферира личну одговорност... већ тренутну безбедност“ (McMahan 2009, 11), тј. „крив“ је само онај ко је опасан по нас. Импликације мешања ова два концепта у стању квази-рата су дубоке. Терориста је истовремено крив и криминално али и зато што је претећи, тј. опасан. Додатно, појам опасан, тј. претећи (*threatening*) у рату не значи само тренутно опасан, већ „укључен у покушај да нас уништи“ (Murphy 1973, 532), дакле док траје рат. То значи да терористу можемо убити увек и свуда, док год смо у „рату“ са терористима (дакле, у недоглед), што свакако немамо право да радимо са криминалцима. У логици рата, противник престаје да буде „крив“ чим постане безбедан, рецимо када буде заробљен. Циљ заробљавања у рату јесте „спречавање даљег учешћа у сукобу, без икакве импликације осуде“ (Chesney and Goldsmith 2008, 1082), што значи да немамо право да осудимо терористу зато што терориста, јер би он престао да буде „крив“ чим престане да буде претња. Додатно, будући да смо у рату сви „криви“ уколико представљамо претњу, то би значило да би онда војска морала да призна терористима право да убијају војнике као њихове легитимне мете увек и свуда, просто зато што су војници њима претња?! Терористички напад на војну базу дубоко унутар територије једне земље једнак је нападу војним дроном на терористе, који су хиљадама километара далеко од те базе, уколико се са терористима заиста води „рат“, зар не? Ово су само неке од низа, за војску потпуно неприхватљивих, импликација употребе оружаних против терориста и њене суштинске полицизације.¹⁶

16 Иако се чешће пише о проблемима милитаризације полиције, овде се јасно осликавају огромни изазови супротног процеса – полицизације оружаних снага.

ЗАКЉУЧАК

За аргументовање свих додатних негативних импликација „рата“ против тероризма, тј. употребе војске против терориста, биле би потребне десетине страна. Управо су ове импликације биле кључни разлози објаве рата тероризму и парадигматске промене у погледу употребе оружаних снага против овог облика политичког насиља. Предложеном алтернативном перспективом, којом бисмо тероризам јасно одвојили од оних облика политичког насиља са којима се он упорно и намерно „меша“, као што су рат, герила, устанак, итд. омогућили бисмо јаснију и оштрију границу између стања мира и рата. У складу са тим, употреба војске против тероризма била би готово искључена¹⁷, и она би се сводила на неборбену помоћ органима реда, само и искључиво уколико за то постоји објективна потреба. Јасно је да су изразито ретке ситуацију у којима не-војним службама безбедности за борбу против тероризма заправо треба нешто од средстава које ексклузивно поседује војска, нарочито данас у времену релативно милитаризоване полиције. У Републици Србији, формације МУП-а¹⁸ у последњој деценији додатно су опремљене великим бројем дугих цеви, аутоматским оружјем разних калибара, борбеним оклопним возилима, хеликоптерима, итд. а у неким сегментима чак и више него Војска Србије! Уколико је за борбу против терориста пак неопходно употребити артиљеријско оружје, тенкове, бомбардере или нешто друго што на располагању нема нико сем војске, онда логика налаже преиспитивање статуса противника. Алтернативна перспектива тероризма наравно ни у ком случају не значи легитимизацију неселективног и непропорционалног насиља, већ само карактеризацију таквог насиља као ратног злочина уколико се оно деси у нечему што је рат. Уколико се такво насиље деси ван рата, дакле у ситуацији у којој није оправдана употреба војске, онда ће се оно моћи

17 Постоје и веома ретки изузеци у којима би употреба војске, тј. оружаних снага могла бити оправдана - нпр. отмица авиона којим се намерава уништити циљ са масовним цивилним жртвама, као што је то био случај 11. септембра 2001. године у САД. Уколико би процена била да је „мање зло“ срушити тај авион пре него што он погоди циљ, тада би употреба ловачке авијације или ПВ система могла бити оправдана.

18 Ради се о номинално полицијским јединицама војно-полицијског типа, што је добар приступ проблему тероризма који нема толико изражене унутрашње антиномије и јаке негативне импликације као коришћење војске за исту сврху.

окарактерисати тероризмом. Чињење ратних злочина једнако је неморално, гнусно и погрешно као и тероризам (можда чак и више!) те са те стране нема говора о било каквој апологији тероризма.

Предложени алтернативни приступ проблему статуса тероризма у контексту употребе војске може представљати један од корака ка макар минималном зауздавању постојеће парадигме „рата против тероризма“ која је од свог настанка не само показала своју логичну некохерентност и хипокризију, већ је изазвала више „тероризма“ и створила више „терориста“ него икада раније! Борбена употреба војске мора се ограничити на стање рата, које је суштински различито од стања мира по својој природи, а у складу са тим нужно претпоставља другачије морално-правне норме, дужности и права свих субјеката. У супротном, стање перманентног квази-рата у које је свет гурнула политика глобалне полицизације војске која је врхунац доживела крсташком објавом рата тероризму, прети да постане трајна норма – огољени *Pax/Bellum Americana*.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Бабић, Јован,. 2012. „Структура мира“. У *Глобално управљање светом*, ур. Јован Бабић и Петар Бојанић, 1-19. Београд: Правни факултет Универзитета у Београду и Досије студио.
- Бабић, Јован. 2018. *Огледи о одбрани*. Београд: Службени гласник.
- Војска Србије. Мисије и задаци ВС. Приступљено 24. јула 2020. http://www.vs.rs/sr_lat/o-vojsci/opste/misije-i-zadaci.
- Гађиновић, Радослав. 2005. *Тероризам*. Београд: Драслар.
- Симеуновић, Драган. 2002. *Теорија политике – ридер*. Београд: Наука и друштво.
- *Стратегија националне безбедности Републике Србије*. 2012.

- Chesney, Robert and Jack Goldsmith. 2008. "Terrorism and the Convergence of Criminal and Military Detention Models". *Stanford Law Review*, Vol. 60 (4): 1079-1133.
- Coady, C.A.J. 1985. "The Morality of Terrorism". *Philosophy*, Vol. 60 (231): 47-69.
- Gross, Michael. 2009. *Moral Dilemmas of Modern War*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kashnikov, Boris. 2016. "The Lost Victory". *Српска политичка мисао*, Vol. 51 (1): 31-47.
- Maslow, Abraham. 1943. "Theory of Human Motivation". *Psychological Review*, Vol. 50: 370-396.
- McMahan, Jeff. 2009. *Killing in War*. Oxford: Clarendon Press.
- McMaster, H.R. 2015. „Continuity and Change: The Army Operating Concept and Clear Thinking About Future War“. *Military Review*, March-April 2015: 6-20.
- *Military Order of November 13, 2001*. 2001. Federal Register: November 16, 2001, Vol. 66 (222), Presidential Documents: 57831-57836.
- Murphy, Jeffrie G. 1973. „The Killing of the Innocent“. *The Monist*, Vol. 57 (4): 527-550.
- Pavlović, Zoran i Dragan Stanar. 2019. „Ubistvo u ratu: mržnja bez zločina i zločin bez mržnje“. *Human Rights Protection*, No. 1/2019: 75-88.
- Primorac Igor. 2007. "Suvremeni terorizam kao filozofska tema". *Polemos*, 10: 11-26.
- *Protocols Additional to The Geneva Conventions of 12 August 1949*. 2010. Geneva: International Red Cross.
- Rodin, David. 2006. "The Ethics of Asymmetric War". У *The Ethics of War*, ed. Richard Sorabji and David Rodin, 153-168. Aldershot: Ashgate.
- Simeunović, Dragan. 2009. *Terorizam*. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.

- Stanar, Dragan. 2019. „Revisionism and New Conflicts: Negation of the Possibility of War“. *Српска политичка мисао*, Vol. 63 (1): 227-240.
- Volzer, Majkl. 2010. *Pravedni i nepravedni ratovi*. Beograd: Službeni glasnik.
- Walzer, Michael. 2004. *Arguing About War*. New Haven: Yale University Press.
- Wedgwood, Ruth. 2002. “Al Qaeda, Terrorism, and Military Commissions”. *The American Journal of International Law*, Vol. 96 (2): 328-337.
- Whitman, Jeffrey P. 2013. “Is Just War Theory Obsolete?”. У *Routledge Handbook of Ethics and War – Just war theory in the twenty first century*, ed. Fritz Allhoff, Nicholas G. Evans and Adam Henschke, 23-35. New York: Routledge Taylor and Francis Group.

Dragan Stanar*

*Faculty of International Politics and
Security, Union Nikola Tesla University, Belgrade*

**MILITARY AND TERRORISM: AN ALTERNATIVE
PERSPECTIVE OF THE JUSTIFICATION OF THE USE
OF ARMED FORCES AGAINST TERRORISM**

Resume

This paper examines the justification of the use of armed forces against terrorism by comparing terrorism to forms of political violence which allow and justify the use of military, such are guerrilla, uprisings, and war. This paper aims to investigate the compatibility of army's mission and nature with terrorism as a form of political violence, and concludes that they are incompatible, and that a new paradigm of terrorism should exclude the combat use of armed forces. Peacetime use of military must be restricted to non-combat assistance to peacetime security forces and public institutions. By analyzing terrorism's definition, but also the problems of defining this phenomenon presented by numerous esteemed writers, author aims to demonstrate that this form of political violence is possible exclusively in peace, which is a necessary attribute of terrorist violence. The crucial difference between the very nature of war and peace classifies the same form of violence differently, depending on the state in which it is manifested – war or peace. Therefore, combat use of armed forces must be restricted to the state of war, while in peace it can only be use in accordance with its function of deterrence. By erasing, or even by blurring, the thin line and border between war and peace, which is one of the results of the modern proclaimed “war on terror”, we are enabling the process of pollicization of armed forces and its unlimited use against terrorism in

* draganstanar@yahoo.com

peace. This introduction of armed forces in the criminal arena against criminals is highly problematic in various ways, especially for members of armed forces. Simultaneously, the world is led into an extremely perilous state of quasi-war, in which all those who are labeled as terrorists lose both criminal rights in peace and combatant rights in war at the same time. The current perspective of the use of armed forces against terrorisms has proven not only to be completely ineffective, but also very counterproductive, as it causes more terrorism and more terrorists all across the globe than ever before.

Keywords: Armed Forces, Terrorism, War, Peace, Illegal Combatants*

* Овај рад је примљен 31. јула 2020. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 21. августа 2020. године.

УДК 502/504:351.75/78

DOI: <https://doi.org/10.22182/pr.6532020.5>

Прегледни рад

Слађана Ћурчић*

Факултет безбедности, Београд

УТИЦАЈ ДЕГРАДАЦИЈЕ ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ НА ЉУДСКУ БЕЗБЕДНОСТ

Сажетак

Концепт људске безбедности представља алтернативни приступ безбедности, који се појавио и развијао у складу са променама у реалности, где државоцентрична безбедносна парадигма више није била адекватна за разумевање нових процеса и односа и истовремено представља користан оквир за сагледавање и евентуално мерење степена остварености људских права, слобода, опште сигурности и квалитета живота, који заправо детерминишу безбедност људи. Један од битних аспеката људске безбедности, јесте безбедност животне средине, чије све присутније апострофирање на глобалном нивоу, рефлектује развој свести о скопчаности судбине човечанства са природом, те и нужности очувања животне средине здравом и одрживом. Стога овај рад, у најширем смислу тематизује еколошку безбедност** и то анализом утицаја деградације

* scurcic50@gmail.com

** Овде треба указати на потребу разликовања појмова *ecological security* – еколошке безбедности, као сектора анализе и *environmental security* – безбедности животне средине, дефинисане тако у Извештају UNDP-а о развоју из 1994. године, као димензије људске безбедности, која је ниво анализе у студијама безбедности. Иако се у домаћој литератури појам *environmental security* чешће преводи као *еколошка безбедност*, појмови *ecology* (екологија) и *environment* (животна средина) нису синоними. Према неким ауторима, безбедност животне

животне средине на здравствену, безбедност хране, економску и политичку безбедност, као димензије људске безбедности. Базирајући се на сазнањима и резултатима постојећих теоријских и истраживачких радова, извештајима, документима, анализама и предвиђањима релевантних међународних организација, у раду се указује на комплексност и свеобухватност проучаване проблематике, оличене како у интеракцији и међузависности свих димензија људске безбедности, тако и неодвојивости људске безбедности од државе, регионалних и глобалних процеса. Кључно исходиште ове анализе, јесте да се деградација животне средине, посматрана као нарушена еколошка безбедност, неповољно одражава на све димензије људске безбедности, директно или индиректно, те да ће се, следећи логику овог узрочно-последичног ланца, снажније и одлучније залагање за заштиту животне средине, позитивно одразити и на све остале аспекте људске безбедности. Истовремено, одговор на ове изазове, у циљу општег унапређења људске безбедности у практичном смислу, такође мора бити интегралан и кохерентан и обухватити напоре појединаца, друштва, међународних и глобалних институција.

Кључне речи: људска безбедност, деградација животне средине, еколошка безбедност, безбедност животне средине, димензије људске безбедности

УВОД

Како је постхладноратовско „продубљивање” и „проширивање” области безбедности довело до промене фокуса у дотадашњој доминантној безбедносној парадигми и секуритизације нових процеса и појава, у фокус пажње доспевају, између осталог, животна средина и појединци/људи

средине је ужи појам од еколошке безбедности, тачније, еколошка безбедност обухвата безбедност животне средине (Barnett 2001, 8). Уважавајући ово објашњење, у том смислу се говори о еколошкој безбедности, као најширем предмету овог рада.

као „референтни објекти безбедности”. Наиме, питања еколошке безбедности и деградације животне средине, те утицаја исте на живот људи и заједница широм света, постала су горућа питања глобалне безбедносне агенде, иако се с правом може рећи да су иста доспела у јавни и академски дискурс, тек онда када су последице постале исувише присутне. Сагледавајући опсег и тежину тих последица, као и иницијативе, активности и напоре који се предузимају на глобалном и међународном нивоу у циљу њиховог ублажавања, утисак је да су глобални еколошки изазови у виду климатских промена, глобалног загревања, исцрпљивања природних ресурса, опадања биодиверзитета, ремећења природне равнотеже, итд., добили алармантну димензију. Како заштита животне средине представља услов опстанка човечанства, јасно је да угрожавање животне средине води до угрожавања и довођења у питање опстанка целокупног друштва, а самим тим и појединца (Драгојловић и Ћеранић 2015). Дакле, нераскидив однос између човека и његовог природног окружења, пораст свести о еколошким изазовима и глобалним последицама истих, али и њиховим природним и антропогеним узрочницима, интензивирали су проучавање међузависности стања животне средине и безбедности људи. Наиме, еколошке претње су део дуге листе безбедносних претњи које угрожавају људе (што представља легитиман део људске безбедности), док се истовремено животна средина може посматрати као независан предмет анализе (Vankovska and Mileski 2008). У том смислу, људска безбедност може послужити као релевантан оквир за разумевање и решавање сложених изазова са којима се суочавају појединци и заједнице у 21. веку, укључујући глобалне промене животне средине. Стога овај рад, кроз призму здравствене, економске, политичке и безбедности хране, анализира негативне ефекте деградације животне средине, чије разматрање, само по себи спада у домен безбедности животне средине, као димензије људске безбедности, те се она не анализира засебно.

ПОЈАМ И ОБЛИЦИ ДЕГРАДАЦИЈЕ ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ

Дефинисање деградације животне средине представља изазован задатак, с обзиром на укљученост великог броја актера, те и субјективност оних који дефинишу. Наиме, различити екосистеми, као и различито вредновање и коришћење природних ресурса од стране различитих друштава, чине дефиницију деградације животне средине тешком и комплексном (Duraiappah 1996). Међународна стратегија ОУН за смањење ризика од катастрофа¹, дефинише деградацију животне средине као: „смањење капацитета животне средине за остваривање друштвених и еколошких циљева“ (United Nations International Strategy for Disaster Risk Reduction [UNISDR] 2009, 14). Додаје се да облици деградације изазване људским деловањем укључују: злоупотребу земљишта, ерозију и губитак тла, дезертификацију, пожаре, губитак биолошке разноврсности, крчење шума, загађење земље, воде и ваздуха, климатске промене, пораст нивоа мора и смањење озонског омотача (UNISDR 2009). Барнет (Barnett 2001, 14) наводи да деградација животне средине подразумева „процесе који ремете функцију одржавања живота у биосфери, а који укључују, између осталог, загађење атмосфере и климатске промене, смањење биодиверзитета, дезертификацију, дефорестацију, киселост земљишта и воде, загађење мора, контаминацију биљака и животиња синтетичким хемикалијама и радиоактивним супстанцама.” Према Закону о заштити животне средине Републике Србије (2018) деградација животне средине јесте „процес нарушавања квалитета животне средине који настаје природном или људском активношћу или је последица непредузимања мера ради отклањања узрока нарушавања квалитета или штете по животну средину, природне или радом створене вредности” (чл. 3, ст. 17).

Почетак веће деградације животне средине везује се за почетак прошлог века, када је дошло до убрзаног раста светске популације, за чије потребе су претерано и неодрживо експлоатисани вода, земљиште и други обновљиви и

¹ У међувремену, назив организације је промењен у: Канцеларија Уједињених нација за смањење ризика од катастрофа – United Nations Office for Disaster Risk Reduction [UNDRR].

необновљиви природни ресурси. Како је природа до те мере уништена да више није могла да обезбеди човеку егзистенцију, дошло је и до миграција становништва у друге средине (Остојић 2014). С обзиром на широке последице које такви процеси могу имати по људе и заједнице, деградирана животна средина је такође један од фактора опште небезбедности. Осим што су видови деградације животне средине вишеструки и бројни, такође се уместо појма деградације у литератури користе и слични појмови, као што су „промене у животној средини” или „стрес животне средине”. Тако Лонерген (Lonerган 1994) групише облике стреса на животну средину у следеће категорије: *природне катастрофе* (поплаве, вулканске ерупције, земљотреси, суше); *кумулативне или споро-развијајуће промене* (дефорестација, деградација земљишта, ерозија, салинизација, дезертификација); *случајни поремећаји или индустријски акциденти* (хемијска производња и транспорт, акциденти у нуклеарним електранама); *развојни пројекти* (броне и системи за наводњавање, убрзана урбанизација); *конфликти и ратови* (деградација животне средине као узрок и последица сукоба), као и како наводи Глејк (Gleick 1990, 509), коришћење животне средине као „стратешког средства” у сукобима. На сличан начин, „промене у животној средини односе се на краткотрајне и дугорочне промене у биолошким, физичким и хемијским компонентама и системима који одржавају људски живот, а које су резултат и људских активности и природних процеса” (Dalby 2009, 24). Сложене везе између процеса промена животне средине и њихових исхода кроз простор и време, додају нову димензију концепту људске безбедности – димензију која поставља важна питања, како о правичности тако и о одрживости (O’Brien and Barnett 2013). Дакле, очигледно је да су промене животне средине и друштвени проблем, а не апстрактни научни проблем, који је одвојен од социјалних процеса. На то указује чињеница да многи узроци деградације животне средине произилазе из политичких, економских, социјалних и културних процеса, који узрокују неједнакости, како у изложености променама у животној средини, тако и у могућностима да се на њих одговори (O’Brien 2006).

У Извештају Високог Панела Уједињених нација о претњама, изазовима и променама (UN High-level Panel on

Threats, Challenges and Change 2004), кроз указивање на „ширење” концепта безбедности, први пут се деградација животне средине наводи међу претњама са којима се суочавају УН, а које захтевају превентивне акције. У Извештају се наводи да је „деградација животне средине појачала деструктивни потенцијал природних катастрофа и убрзала њихово појављивање, при чему је две милијарде људи било погођено таквим катастрофама у последњој деценији и да, сходно томе, деградација животне средине, заједно са сиромаштвом и заразним болестима, озбиљно угрожава људску безбедност” (25–27).

О КОНЦЕПТУ ЉУДСКЕ БЕЗБЕДНОСТИ

Концепт људске безбедности појављује се у политичком и академском дискурсу захваљујући Извештају о људском развоју Програма Уједињених нација за развој (Human Development Report, United Nations Development Programme [UNDP] 1994), где су као његове главне карактеристике наведени „универзалност, међузависност саставних елемената, нагласак на политици превенције и антропоцентричност” (22–23). У литератури се може уочити дистинкција између научног третмана људске безбедности (аналитичка употребљивост концепта) и њеног третмана као практичне политике (нормативна употребљивост) (Поповић 2014). У ужем смислу, људска безбедност се може посматрати као: 1) ниво анализе; 2) хуманоцентрична перспектива; 3) свеобухватни концепт (Annan 2001, 19). Иако се у циљу јасног разумевања основних поставки идеје људске безбедности пошло од концепта, у овом раду се фокус сужава на људску безбедност као ниво анализе, што подразумева разматрање утицаја промена у животној средини на људе, као референтне објекте.

Људска безбедност, како сматра Кофи Анан (*Kofi Annan*), „у најширем смислу обухвата много више од одсуства сукоба – људска права, добру владавину, приступ образовању и здравственој заштити, као и стварање услова у којима ће сваки појединац имати шансу и избор да остварује властити потенцијал” (United Nations [UN] 2000). Суштина је да концепт људске безбедности, насупрот дотадашњој доминантној

парадигми у којој је акценат био на безбедности државе (заштита територије и граница од спољног угрожавања и заштита владајућих структура и система), у први план ставља грађане као субјекте и објекте безбедности (Филијовић и Ђорђевић 2020). На тај начин, конструисана је безбедносна парадигма у којој обичан човек и његови проблеми заузимају централно место (Ђорђевић и Кековић 2011). Кроз концепт људске безбедности показује се интересовање за то, како људи живе, колико и да ли имају могућност избора, колико им је доступно тржиште и друштвене шансе, као и да ли живе у сукобу или миру (Станаревић 2014). Дакле, људска безбедност јавља се првобитно као практичан концепт усмерен на идентификовање и решавање проблема којима је човек, као најнижа јединица анализе безбедности, изложен (Поповић 2014). При том, важно је нагласити да концепт људске безбедности не оспорава значај националне државе, већ наглашава једнаку важност заштите људи, њихових заједница и животног окружења, будући да безбедносне претње више не потичу само од других држава, већ и од разноврсних природних и друштвених процеса и појава које превазилазе националне границе (Кораћ 2010). Тако се наводи да највеће претње по безбедност људи потичу од грађанских ратова, етничких и верских сукоба, пандемија, природних катастрофа, деградације животне средине, великих миграционих токова, криминала, разних облика дискриминације, незапослености и на крају, од саме државе (Ђорђевић и Кековић 2011). Стога се истичу два кључна аспекта људске безбедности: „сигурност од хроничних претњи као што су глад, болести и репресија” и „заштићеност од изненадних и болних поремећаја који ремете свакодневни живот, без обзира да ли настају код куће, на послу или у заједници.” Истовремено, две кључне компоненте људске безбедности су „слобода од страха и слобода од оскудице” (UNDP 1994, 23–24), којима се касније додаје и „слобода за будуће генерације да наследе здраву животну средину” (United Nations [UN] 2000). У Извештају о људском развоју, истиче се седам димензија људске безбедности: „економска, безбедност хране, безбедност здравља, еколошка, лична безбедност, безбедност заједнице и политичка безбедност” (UNDP 1994, 24-25). Потенцирајући економске услове, стање здравственог система, квалитет исхране, еколошке прилике, индивидуалну

и колективну безбедност, као и природу политичког система, концепт људске безбедности указује на значај наведених области за квалитет живота грађана (Ђорђевић и Џигурски 2019).

Иако концепт људске безбедности рефлектујући преоријентацију са „државоцентричног” на „хуманоцентрични” приступ безбедности, актуелизује важна питања у вези са безбедношћу појединца, остаје чињеница непостојања општеприхваћене дефиниције, као ни сагласности у погледу вредности самог концепта, што је извор бројних критика, најчешће упућених свеобухватности, прешироком дефинисању концепта, те непостојању јасних индикатора за „мерење” људске безбедности. Ипак, као аналитички оквир, концепт људске безбедности је замишљен да, на основу до сада развијених индикатора стања наведених седам области, указује на поремећаје у функционисању система. Утврђене негативне вредности индикатора треба да послуже као сигнал за узбуну на основу којег систем реагује како би се спречила (отклонила) опасност по грађане и заједницу људи који живе на неком простору (Ђорђевић и Џигурски 2019). Питање (не) функционисања система, односно државе је управо оно које скреће пажњу са традиционалног приступа безбедности и у фокус доводи појединце и заједнице, будући да државе могу функционисати као примарна заштита својих грађана, али могу бити и извор репресије и угрожавања основних људских права (Inglehart and Norris 2012). Стога, иако концепт људске безбедности није прецизно одређен, он шири истраживачко поље безбедности и на тај начин изазива промене, како у политичкој, тако и у академској средини (Липовац и Глушац 2011). Другим речима, концепт људске безбедности подразумева „свеобухватан, антропоцентричан, контекстуално–осетљив, мултидисциплинаран и превентивно–оријентисан приступ безбедности, који у средиште пажње ставља универзалне проблеме свих грађана света” (UN Office for the Coordination of Humanitarian Affairs 2009, 8). Са практичног становишта, важно је нагласити да је, иако релевантан за све нације, концепт људске безбедности и претњи људским вредностима контекстуално специфичан. Ова специфичност мора бити уважена, узевши у обзир социјалне, економске, политичке

и друге различитости подручја у коме се разматра проблем људске безбедности (Поповић 2014).

МЕЃУЗАВИСНОСТ ЉУДСКЕ И ЕКОЛОШКЕ БЕЗБЕДНОСТИ²

Иако су неки аутори већ седамдесетих година размишљали о животној средини као о безбедносној материји, тек крајем осамдесетих година, када се хладноратовска конфронтација ближила крају, таква размишљања су почела да обликују политичке расправе, медијска упозорења, а потом и академска истраживања (Vilijams 2012). Увиђање да традиционалне војне претње нису више главни извор несигурности, да су у току неповратни процеси глобалног карактера, те да људска друштва широм планете све више осећају утицаје који су до тада сматрани неприметним, не тако очигледним или не толико угрожавајућим, обликовали су еколошку безбедност као нов сектор анализе у теоријским разматрањима безбедности, али и као приоритетну област деловања, политичког ангажмана и јавног подизања свести о односу човека према животној средини.

Једна од обухватнијих дефиниција, јесте да „еколошка безбедност подразумева очување четири аспекта динамичке равнотеже: између захтева људске популације и доступности природних ресурса, између бројности и захтева људске и других врста, између медицинске технологије, здравствених политика и промењене природе и распрострањености патогених микроорганизама, између растућих захтева људске популације за ресурсима и способности да се управља конфликтима око ресурса” (Pirages and DeGeest 2003, 21). Са друге стране, у циљу разумевања истакнуте разлике, безбедност животне средине, као димензија људске безбедности подразумева „спречавање деградације локалних и глобалних екосистема, а укључује претње као што су: несташице воде, поплаве и друге природне катастрофе, нерационално крчење шума, као и загађивање воде, ваздуха и земљишта” (UNDP 1994, 24). Такође, према Барнету (2001), (не)безбедност животне средине је много

² Услед неизбежне повезаности ове две области, овај део разматра однос људске и еколошке безбедности, као ширег појма од безбедности животне средине, сходно ранијем објашњењу.

више од физичких процеса деградације животне средине, јер укључује начине на које иста утиче на благостање људи. Стога безбедност животне средине треба разумети и као социјални проблем, јер нарушава добробит људи, али је истовремено и последица људског понашања (17). Очигледна комплексност проблематике, огледа се у томе што су људи истовремено и узрочници и жртве глобалних еколошких промена. То се може илустровати климатским променама, где је људска потрошња фосилног горива значајно повећала глобално загревање од почетка индустријског доба. Главне жртве овог обрасца потрошње, због пораста екстремних временских непогода, често су најсиромашније и најугроженије категорије људи у земљама у развоју (Brauch 2005). Повезаност еколошке и људске безбедности, посебно је дошла до изражаја покретањем УН Програма за животну средину 1972. године, са циљем промовисања и подстицања паметне употребе природних ресурса и одрживог развоја глобалног окружења (Dodds and Rippard 2013). Такође, ова проблематика актуелизована је и у пројектима о Глобалној промени животне средине и људској безбедности (*Global Environmental Change and Human Security - GECHS project*) и студијама Универзитетског института УН за животну средину и људску безбедност (*United Nations University, Institute for Environment and Human Security - UNU-EHS*).

Дакле, сасвим је јасно да се области људске и еколошке безбедности вишеструко преклапају, а та вишеструкост се огледа и у многобројним утицајима које еколошке претње имају на људе, почев од утицаја на различите сфере живота—од здравља, преко економске продуктивности, до политичке стабилности, на различите категорије субјеката—појединце, породице, заједнице, друштвене организације, различите идентитетске групе (жене, деца, етничке групе, итд.). Такође, појединачна опасност може потенцијално имати штетне ефекте у ширим размерама—од домаћинства до планете. Коначно, све ове врсте утицаја такође имају временску димензију, јер актуелни еколошки проблеми ће се сасвим сигурно рефлектовати и на будућност и животе генерација које долазе (Khagram, Clark, and Raad 2003). Глобални еколошки проблеми, попут проређења озона, емисије гасова стаклене баште, опадања биолошке разноврсности и уништења океанских и

копнених станишта, доприносе људској несигурности, било посредно путем потенцијалних климатских поремећаја или непосредније преко здравствених последица изложености ултравиолентном зрачењу (Vilijams 2012). Већ је у Глобалном извештају из 2000. године указано да се притисци на животну средину, ресурсе и становништво интензивирају и да ће све више одређивати квалитет људског живота на планети. Наводи се да су ти притисци већ довољно сурови, да су милионима људи ускраћене основне потребе за храном, уточиштем, здрављем или послом, док истовремено опада способност биолошких система да обезбеде ресурсе за основне људске потребе. Ови трендови указују на прогресивну деградацију и осиромашење базе планетарних ресурса (Barney 2000). Будући да је динамичка равнотежа између захтева људске популације и капацитета екосистема у којима људе живе, кључна компонента еколошке безбедности, иста се може значајно унапредити кроз популационе политике креиране да се обнови равнотежа у људским друштвима, између њих и природе и других организама (Pirages and DeGeest 2003). Дакле, нераскидива и сложена веза између еколошке и људске безбедности, почива на чињеници да опстанак и квалитет живота људи у великој мери зависи од доступности природних ресурса и угрожености животне средине, док је истовремено значајан део промена у животној средини директно и индиректно узрокован људским активностима и сукобима (Khagram, Clark, and Raad 2003).

УТИЦАЈ ДЕГРАДАЦИЈЕ ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ НА РАЗЛИЧИТЕ ДИМЕНЗИЈЕ ЉУДСКЕ БЕЗБЕДНОСТИ

Изгледи за људску безбедност широм света, дубоко су под утицајем локалних и глобалних процеса промене животне средине. Конкретно, глобалне еколошке промене доводе у питање безбедност људи на начине који превазилазе бинарне дихотомије *север-југ* и *богати-сиромашни*. Тако процеси у животној средини откривају повезаност, као и тензије између безбедности појединаца и заједница и безбедности и одрживости екосистема и врста (Barnett et al. 2008). Деградација и промене животне средине у широком спектру утичу на безбедност људи: поткопавају приступ

основним потребама као што су продуктивна тла, чиста вода и храна, доводе у опасност грађанска и политичка права, могу нарушити економске и социјалне прилике потребне за јачање људске безбедности и такође могу бити индиректан фактор у стварању насилних сукоба (Barnett et al. 2008). Разноликост и међузависност ових утицаја биће размотрени кроз неколико кључних димензија људске безбедности – здравствену, безбедност хране, економску и политичку безбедност. Иако су издвојене четири, од постојећих седам димензија, међу њима постоје значајна преклапања, тако да није тешко претпоставити како би се еколошке претње по једну од анализираних димензија могле „прелити” и угрозити остале.

БЕЗБЕДНОСТ ЗДРАВЉА

„Здравствена димензија људске безбедности се бави претњама по живот и здравље људи изазваних инфективним и паразитским болестима, HIV–ом и другим вирусима, болестима изазваним загађеним ваздухом или водом, као и неадекватним приступом здравственим службама” (UNDP 1994, 27–28). Током људске историје промене услова животне средине су биле главни покретач здравствених претњи које утичу на људска друштва. Наиме, локалне и глобалне промене у еколошким системима убрзавају интеракције и проширују спектар вектора који шире заразне болести (Brower and Chalk 2003). Дакле, једна од последица нарушене равнотеже животне средине, у синергији са пратећим и консеквентим поремећајима, попут раста популације, сиромаштва, промена у начину понашања људи, те живота у нехигијенским условима, јесте и угрожавање здравља људи, под утицајем пандемија и епидемија (Pirages and DeGeest 2003). Индиректан утицај нарушене животне средине, огледа се и у угрожавању пољопривредног земљишта, недостатку падавина, смањењу разноврсности биљних и животињских врста, као извора хране, што онда изазива сиромаштво и глад. Неухрањеност и лош квалитет исхране свакако даље воде здравственим проблемима (Vilijams 2012). Такође, једна од важних чињеница, јесте да се око 50% лекова добија из природних извора, тако да је и овај здравствени аспект угрожен услед значајног смањења биодиверзитета (World

Economic Forum [WEF] 2020, 47). Можда су најраширенији и далекосежнији еколошки утицаји на здравље, они у вези са глобалним климатским променама. Према оцени Светске здравствене организације, климатске промене су највећа претња глобалном здрављу у 21. веку (World Health Organisation [WHO] 2019). Климатске промене већ утичу на здравље милиона људи, кроз повећање учесталости, интензитета и трајања екстремних временских појава, те тиме и квалитет ваздуха који удишемо, квалитет и количину воде коју пијемо и хране коју једемо и истовремено представљају изазов за здравствене системе широм света (Watts et al. 2019). Наиме, катастрофални догађаји, попут урагана, монсуна и клизишта нарушавају социјалне, економске, здравствене и санитарне системе и стварају услове повољне за ширење болести (Brower and Chalk 2003). Дакле, значајан проблем представља и то што здравствени системи широм света ризикују да постану неподобни својој намени. Већина здравствених система и даље се фокусира на реактивну негу у болницама – откривање и лечење болести и посвећује премало пажње превенцији и контроли незаразних болести, као што су кардиоваскуларне и менталне болести. Ови системи још увек нису прилагодили своју инфраструктуру како би побољшали размену информација, скрининг, лечење и подршку пацијентима и лекарима. Стога и здравствени системи и владе широм света, морају развити боље здравствене политике, прописе и стратегије промоције за смањење фактора здравствених ризика индукованих променама у животној средини (WEF 2020, 73–77).

Међувладин панел за климатске промене (Intergovernmental Panel on Climate Change [IPCC] 2007) у свом четвртм извештају, предвиђа да ће на здравствено стање милиона људи утицати повећање неухрањености, пораст смртности, болести и повреде услед екстремних временских непогода, учесталост кардио–респираторних болести због већих концентрација приземног озона у урбаним подручјима и измењена просторна дистрибуција неких заразних болести (48). Иако се могло чинити незамисливим, да уз сав напредак на пољу медицине и технологије, савремених начина лечења и превенције болести у 21. веку и даље говоримо о заразним болестима, као глобалним здравственим претњама, пандемија вируса корона је показала

да је глобализован, повезан и напредан свет, истовремено врло рањив, те да се здравствена криза и последице исте врло лако преливају и на област безбедности хране, економију, привреду, политичке процесе и опште функционисање живота људи широм света. Недавна (прва такве врсте), свеобухватна процена здравствене заштите у 195 земаља, открила је фундаменталне слабости широм света: ниједна земља није у потпуности спремна да се носи са епидемијом или пандемијом (Nuclear Threat Initiative [NTI] 2019). У међувремену, наша колективна рањивост на социјалне и економске ефекте криза заразних болести, очигледно се повећава (WEF 2019). Напредак у борби против пандемија такође је поткопан неодлучношћу људи у вези са вакцинацијом и отпорношћу на лекове, што све заједно указује да, како постојећи здравствени ризици расту и појављују се нови, досадашњи успеси човечанства у превазилажењу здравствених изазова нису гарант будућих резултата (WEF 2020). Утицај заразних болести и угроженост здравља, повећавају се интерактивним ефектима: услед глади и лоше исхране. На пример, осим здравствених проблема директно проузрокованих недостатком правилне исхране, неухрањеност повећава ефекат сваке болести, укључујући богиње и маларију (World Hunger Education Service 2020). У томе се огледа и међузависност безбедности здравља и безбедности хране, као димензија људске безбедности. Истовремено, претње по здравље укључују и слабљење радне снаге и економске основе државе, поткопавајући поверење у способност државе да штити своје становништво и негативно утичући на друштвени и културни живот грађана (Brower and Chalk 2003).

Деградација животне средине може условити и миграције становништва, унутар и ван граница своје државе, што даље проузрокује несигурност дома, здравог природног окружења, лоше социјалне услове, непостојање адекватне помоћи, а све то води и ка нарушавању општег здравља жртава деградације животне средине. Такође, селидба у градове услед нарушене животне средине, повећава тренд урбанизације, што у појединим градовима, који су већ суочени са пренасељеношћу, лошим санитарним условима, јавним здрављем, додатно погршава здравствени аспект људске безбедности.

БЕЗБЕДНОСТ ХРАНЕ

Безбедност хране подразумева да сви људи у сваком тренутку имају и физички и економски приступ основној храни, што значи не само довољно хране, већ неопходност да људи имају спреман приступ храни – да имају „право” на храну. Доступност хране је стога неопходан услов безбедности, али не и довољан. Људи и даље могу гладовати чак и кад је на располагању довољно хране – као што се догодило током многих периода глади (UNDP 1994). У том смислу, два битна аспекта која треба имати у виду када је реч о безбедности хране, јесу квантитативни – доступност било каквих извора хране и квалитативни – нутриционистичка вредност намирница које се користе у исхрани (Ђорђевић 2013).

Безбедност хране директно је угрожена као последица нарушавања и смањења пољопривредне производње и доступности ресурса – од скраћивања производне сезоне, мањка воде за наводњавање, губитка плодног тла услед последица дезеретификације или поплава, па све до проблема у ланцима снабдевања (Huq and Pettengell 2008). Хроничне суше, поплаве и преусмеравање коришћења житарица за производњу биогорива, смањују производњу хране, узрокујући губитак средстава за живот милиона породица (Goodman and Itus 2008). Четврти извештај Међувладиног панела за климатске промене предвиђа да би производња хране у појединим афричким земљама, могла опати за чак 50% до 2020. године, узрокујући пораст неухрањености деце (IPCC 2007, 11). Осим што доприноси подложности бројним другим болестима, неухрањеност је основни узрок најмање 3,5 милиона смртних случајева годишње, а више од једне трећине смртних случајева код деце млађе од пет година (Black et al. 2008). Губитак сигурности хране, што се показало у последње време у порасту цена хране и оскудици основних производа, као што су житарице и пиринач, интензивираће се за многе групе, посебно за сиромашне (UNDP 1994). Међутим, веза између безбедности хране и промена у животној средни неће погодити само сиромашне. У неким индустријализованим друштвима, како климатске промене условљавају нове обрасце производње хране – нове зоне увоза и извоза, приступ

залихама и енергији за њихов увоз, могу постати стратешки проблеми и довести до међународних сукоба (Wisner et al. 2007). Такође, додатан проблем у вези са ланцима снабдевања, јесте могућност контаминације прехранбених система, што може изазвати разбољевање великог броја људи на широком географском подручју, а чак и ако нема директног утицаја на људску популацију, може проузроковати огромне економске, политичке и друштвене штете (Barnett et al. 2008). Биолошка разноврсност има круцијалну улогу у одржавању светског прехранбеног система, на тај начин што штити од екстремних временских појава, обезбеђује плодност тла, опрашивање биљака, пречишћавање воде, итд. (Food and Agriculture Organization [FAO] 2019). Текуће смањење разноврсности домаћих биљака и животиња подрива отпорност пољопривредних система против штеточина, патогена и климатских промена (Roe, Seddon, and Elliott 2019). Нови извештај Међувладиног панела за климатске промене идентификује још један ризик: повећан ниво угљен-диоксида, који смањује хранљиву вредност прехранбених производа попут риже и пшенице (IPCC 2020, 454). У Извештају се такође износи процена да ће приноси усева вероватно опасти у многим регионима, подривајући могућност удвостручења производње хране до 2050. године како би се задовољила растућа потражња и да је стога круцијално ефикасније коришћење земљишта (IPCC 2020, 440).

Дакле, на питање безбедности исхране несумњиво ће негативно утицати учеталост или екстремност временских догађаја изазваних климатским променама, што ће се испољити кроз смањење биодиверзитета, дезертификацију, неправилне обрасце падавина и смањење приноса (Akachi, Goodman, and Parker 2009). Велики проблем, који већ сада погађа огроман број становништва, биће и све већа окудица воде, што ће се такође одразити на безбедност исхране и одрживи начин живота. Имајући у виду, не тако оптимистичне процене међународних организација и научника о будућем стању животне средине, задовољавање потреба за храном ће и даље представљати значај изазов, што у корелацији са другим аспектима људске безбедности, додатно компликује

њено практично остваривање, односно достизање оптимума људског благостања.

ЕКОНОМСКА БЕЗБЕДНОСТ

Економска безбедност се суочава са „претњама незапослености, несигурности радног места, лошим условима на послу, неједнакостима у погледу прихода, инфлацијом, слабо развијеном мрежом социјалног осигурања и бескућништвом, али и општом деградацијом економског система једне државе/друштва” (UNDP 1994, 25–26).

Извештај о глобалним ризицима Светског економског форума из 2020. године сврстава губитак биолошке разноликости и колапс екосистема у првих пет претњи са којима ће се човечанство суочити у наредних десет година. Наводи се да је 44 билиона долара економске вредности – преко половине укупног БДП–а у свету, умерено или високо зависно од природе и њених услуга, те да се деградација животне средине одражава на већину предузећа, кроз утицаје на пословање, ланце снабдевања и тржишта (WEF 2020). Последично, поремећаји у функционисању економског система, одражавају се на стопу запослености, зараде, економски и социјални статус грађана, задовољавање животних потреба, те тиме и укупни квалитет живота. Економске последице поремећаја у животној средини, надовезују се на већ постојеће процесе као што су економска неједнакост, рањивост појединих друштвених група, општа економска несигурност, доминација страног капитала и приватног власништва у бројним државама, што заједно са вероватном економском рецесијом услед пандемије корона вируса, значајно погоршава економске прилике људи широм света. Један од очигледних економских утицаја деградације животне средине, јесу материјални трошкови катастрофа, попут поплава, изражени кроз оштећење стамбених објеката и усева, што води несигурности дома и извора прихода, а у случају недостатака социјалне и финансијске помоћи државе, угрожени су приморани на миграције. Све заједно, представља значајан стрес и психолошку трауму, те утиче и на здравље погођене популације.

Овакав циклични круг утицаја огледа се и у чињеници да је једна од најдрастичнијих економских последица деградације животне средине, сиромаштво, али исто тако, сиромаштво је фактор који често наводи на угрожавање околине. Стога наша економска, политичка, социјална и физичка безбедност у великој мери зависи од начина на који управљамо својом околином (Dodds and Pippard 2013). Дакле, не треба заборавити и да многи политички и економски процеси, оличени у неодговорности институција и потрошачком друштву, покрећу деградацију животне средине и утичу на људе, чинећи их у крајњем исходу жртвама промена у животној средини. Економски стрес и штета од природних катастрофа у 2018. години износили су 165 милијарди америчких долара, а 50% тог укупног броја није било осигурано. Истовремено, чешћи екстремни временски догађаји, могу учинити осигурање неприступачним или недоступним појединцима (Swiss Re Institute 2019). Дакле, јасно је да, како су глобални ресурси под све већим притиском пораста популације, велике производње и потрошње и како се услови у животној средини и даље погоршавају, да ће економска рањивост људи расти и погађати и друге сфере живота (Dodds and Pippard 2013). Стога би у основи осигурања економске безбедности, требало да се налази стабилна и јака држава са институцијама које су у стању да штите интересе својих грађана, али и активна међународна заједница, одлучна да делује у циљу превенције (Ђорђевић 2013).

ПОЛИТИЧКА БЕЗБЕДНОСТ

Политичка безбедност представља један од најважнијих аспеката људске безбедности и подразумева „живот у држави чије институције поштују основна људска права и не спроводе репресију” (UNDP 1994, 44). Један од важних показатеља политичке несигурности у земљи је приоритет који влада даје војним снагама, јер владе понекад користе војску за репресију над сопственим грађанима (UNDP 1994). У Извештају о нашој заједничкој будућности из 1987. године (World Commission on Environment and Development [WCED] 1987), аутори узимају као готову чињеницу да ће уништење животне средине и

мањак ресурса довести до политичке нестабилности и сукоба у многим местима, пошто се сиромашни народи боре за опстанак (1987). Страх од сукоба због неадекватних ресурса био је један од разлога да се размишља о одрживом развоју. Чак је амерички потпредседник Ал Гор (*Al Gore*) деведесетих година 20. века успео да скрене пажњу на „неуспеле државе“ и могуће еколошке узроке њиховог политичког колапса (Vilijams 2012). Већ сада постоје примери да миграције становништва (нарочито прекограничне), услед деградације животне средине, могу довести до тензија, политичког насиља и сукоба у држави пријема, услед незадовољства домаћег становништва, али и нефункционалности политичких институција и слабе контроле над расподелом и коришћењем ресурса. Деградација животне средине може повећати трошкове пружања јавних добара и услуга, као што су водни ресурси, образовање, здравствена нега и може смањити државне приходе, што последично смањује и способност државе да осигура адекватне услове за живот и пружи важне слободе грађанима (Barnett and Adger, 2007). Следи да се људска безбедност не може одвојити од деловања државе. Она је од пресудног значаја за пружање економских прилика, стварање и обезбеђивање стабилног окружења за задовољавање животних потреба и обезбеђивање заштите када је испуњење тих потреба угрожено. Стога је држава критична институција за подршку и стварање услова у којима људи могу да живе сигурне, достојанствене и квалитетне животе (Sen 1999). Дакле, држава која осигурава политичке и економске слободе, социјалне могућности (здравствени, образовни систем), успостављање и одржавање снажног и независног судства, одговорних и транспарентних полицијских служби и оружаних снага и заштиту демократских процеса, јесте држава која може гарантовати политичку безбедност грађанима и управљати променама у животној средини (Gough 2002).

Сумирајући све наведене утицаје деградације животне средине на различите димензије људске безбедности, јасно је да изостанак адекватне реакције државе и нефункционалност основних механизма заштите животне средине, тиме и грађана, било услед постојеће слабости политичког система или пак, намерног немара државе, води и ка угрожавању политичке безбедности. Другим речима, проблеми у животној

средини, угрожено здравље, економска нестабилност, ограничена доступност неопходних ресурса, преливају се и на политичку раван. На пример, у Источном Тимору око 85% становништва зависи од пољопривреде као јединог или главног извора прихода, те су њихово здравље и добробит условљени променама животне средине, као што је деградација земљишта или изостанак кише у сушној сезони. Међутим, не постоји ефикасан систем државне подршке грађанима, а систем јавног образовања и здравства су врло оскудни, што у великој мери умањује квалитет живота и опште стање људске безбедности (Barnett et al. 2008). Наравно, како је тешко разграничити еколошке утицаје на појединачне димензије људске безбедности, јер су у сложеној међузависности, тако и политичка небезбедност може бити покретач угрожавања у другим аспектима. Наиме, услед нестабилност власти и неодговорности политичких структура, не могу се гарантовати основна људска права, сигурност, несметано функционисање основних политичких процеса, доношење и спровођење одлука, што се рефлектује и на економском, социјалном и еколошком нивоу. Стога, везе између појединца, државе и глобалних еколошких промена треба решавати заједно, јер промене животне средине не само да утичу на живот и могућности људи, већ и врше притисак на политичке системе у многим крхким државама и деловима света склоним сукобима (Barnett et al. 2008).

ЗАКЉУЧАК

Најупечатљивији увид, који произилази из анализе утицаја деградације животне средине на људску безбедност, јесте нераскидива повезаност разматраних димензија људске безбедности, где се ефекти поремећаја у животној средини на једну димензију, неизоставно рефлектују на све остале, стварајући тако „зачарани круг” међусобних утицаја. Другим речима, еколошка димензија има своје економске, здравствене и друге импликације, као што и нпр. политичка има еколошке и тако даље. То указује и на сложеност саме проблематике – односа човека и природне средине која га окружује, будући да се не може занемарити улога људи као узрочника бројних еколошких промена, који онда постају и

жртве сопственог делања. Наиме, несумњиво је да у својој укупности, деградација животне средине неповољно делује на безбедност људи и то погађајући, директно или индиректно, све сфере њихових живота. Управо из тог разлога, еколошка питања морају бити сагледавана из економског, политичког, социјалног, здравственог и других аспеката. Стога људска безбедност, као концепт шири перспективу и захтева мултидисциплинаран приступ при изучавању и анализирању савремених безбедносних претњи, које такође одликује мултидимензионалност, вишеструки утицаји и тешкоћа да се изолују изван ширег контекста проучаваног проблема. Посебно имајући у виду да ће глобалне еколошке промене, према релевантним проценама представљати велики изазов и претњу људској безбедности и у будућности, те би, сходно претходно реченом, људи као део проблема, требало уједно да буду и део решења и свесним и одговорним понашањем минимизирају негативне ефекте на природу, од које зависе и чији су интегрални део. Стога, у погледу начина суочавања са овим изазовом, пажњу заслужује предлог који је развио Институт за животну средину и људску безбедност, под окриљем УН (UNU-EHS), а који се базира на идеји развоја компоненте концепта људске безбедности која се може назвати „слободом од утицаја опасности“. Фокус се заснива на раном упозорењу, стварању знања, смањењу рањивости и повећању отпорности, те је пет фаза од кључног значаја: 1) примена стручног знања од значаја за друштвене, политичке и економске доносиоце одлука; 2) подизање јавне свести; 3) утврђивање научне и политичке агенде; 4) антиципативно учење и 5) изградња капацитета за суочавање и јачање отпорности друштава (Brauch 2005, 42-43).

РЕФЕРЕНЦЕ

- Драгојловић, Јоко, и Младен Ђеранић. 2015. „Потребе за безбедношћу и сигурношћу у хијерархији људских потреба.” *Култура полиса* 12 (28): 291–299.
- Ђорђевић, Ивица, и Зоран Кековић. 2011. „Људска безбедност као алтернатива или нужност.” *Безбедност* 53 (2): 90–115.

- Ђорђевић, Ивица. 2013. *Људска безбедност – глобални контекст и примена у Србији*. Београд: Институт за упоредно право.
- Ђорђевић, Ивица, и Озрен Џигурски. 2019. „Концепт људске безбедности као оквир за анализу стања безбедности у градовима.” *Култура полиса* 16 (39): 233–246.
- Закон о заштити животне средине РС, „Службени гласник Републике Србије”, бр. 135/2004, 36/2009, 36/2009–др. закон, 72/2009–др. закон, 43/2011–одлука УС, 14/2016, 76/2018, 95/2018–др. закон и 95/2018–др. закон.
- Кораћ, Срђан. 2010. „Претња транснационалног организованог криминала по еколошку безбедност Србије.” *Међународна политика* 61 (1139): 64–89.
- Липовац, Милан, и Лука Глушац. 2011. „Перспективе концепта људске безбедности.” *Култура полиса* 8 (19): 57–76.
- Остојић, Гаврило Д. 2014. „Еколошке избеглице – директан или индиректан пут до конфликта.” *Војно дело* 66 (1): 51–83.
- Поповић, Марија. 2014. „Допринос критичке школе концептуализацији људске безбедности.” *Култура полиса* 11 (23): 67–76.
- Станаревић, Светлана. 2014. „Државна/национална и људска безбедност.” У *Мали водич кроз људску сигурност*, ур. Самид Шаренкапић, 9-19. Нови Пазар: Културни центар Дамад.
- Филијовић, Марко, и Ивица Ђорђевић. 2020. „Корупција као облик угрожавања људске безбедности.” *Национални интерес* 37 (1): 67–87. doi: 10.22182/ni.3712020.4.
- Akachi, Yoko, Donna Goodman, and David Parker. 2009. *Global climate change and child health: a review of pathways, impacts and measures to improve the evidence base*. Florence: UNICEF Innocenti Research Centre.

- Annan, Kofi. 2001. "Foreword." In *Human Security and the New Diplomacy: Protecting People, Promoting Peace*, eds. Rob McRae and Don Hubert, 19–20. Montreal: McGill–Queen’s University Press.
- Barnett, Jon. 2001. *The meaning of environmental security: Ecological politics and policy in the new security era*. London: Zed Books.
- Barnett, Jon, and Neil Adger. 2007. "Climate change, human security and violent conflict." *Political Geography* 26 (6): 639–655. doi: 10.1016/j.polgeo.2007.03.003.
- Barnett, Jon, Richard A. Matthew, Bryan McDonald, and Karen O’Brien, eds. 2008. *Global environmental change and human security*. Cambridge: The MIT Press.
- Barney, Gerald O., ed. 2000. *The Global 2000 Report to the President—entering the twenty-first century*. Arlington, VA: Seven Locks Press.
- Black, Robert, Lindsay Allen, Zulfiqar Bhutta, Laura E. Caulfield, Mercedes De Onis, Majid Ezzati, Colin Mathers, Juan Rivera, and Maternal and Child Undernutrition Study Group. 2008. "Maternal and child undernutrition: global and regional exposures and health consequences." *The lancet* 371 (9608): 243–260. doi: 10.1016/S0140-6736(07)61690-0.
- Brauch, Hans G. 2005. *Environment and Human Security—Towards Freedom from Hazard Impact*. InterSecTions, Publication Series of UNU-EHS, No. 2. Bonn: United Nations University, Institute for Environment and Human Security [UNU–EHS].
- Brower, Jennifer, and Peter Chalk. 2003. *The global threat of new and reemerging infectious disease: Reconciling U.S. national security and public health policy*. Arlington, VA: RAND Corporation.
- Dalby, Simon. 2009. *Security and Environmental Change*. Cambridge, UK: Polity.
- Dodds, Felix, and Tim Pippard, eds. 2013. *Human and environmental security: An agenda for change*. London: Earthscan.

- Duraiappah, Anantha. 1996. "Poverty and environmental degradation: A literature review and analysis." CREED Working Paper, Series No 8. London, Amsterdam: International Institute for Environment and Development, Institute for Environmental Studies.
- Food and Agriculture Organization [FAO]. 2019. *The State of the World's Biodiversity for Food and Agriculture*. Rome: FAO Commission on Genetic Resources for Food and Agriculture Assessments. Last accessed 17 July 2020. <http://www.fao.org/3/CA3129EN/CA3129EN.pdf>.
- Gleick, Peter. 1990. "Environment, resources and international security and politics." In *Science and International Security: Responding to a Changing World*, ed. Eric H. Arnett, 521–523. Washington, DC: American Association for the Advancement of Science.
- Goodman, Donna L., and Selim Iltus. "Climate Change and Children: A Human Security Challenge." In *Climate Change: Addressing the Impact on Human Security*, ed. Thanos Dokos, 14–32. Athens: Hellenic Foundation for European and Foreign Policy, Hellenic Ministry of Foreign Affairs.
- Gough, Mark. 2002. "Human security: The individual in the security question—The case of Bosnia." *Contemporary Security Policy* 23 (3): 145–191. doi: 10.1080/713999755.
- Huq, Saleemul, and Catherine Pettengell. 2008. "The Impact of Climate Change on Human Security." In *Climate Change: Addressing the Impact on Human Security*, ed. Thanos Dokos, 68–84. Athens: Hellenic Foundation for European and Foreign Policy, Hellenic Ministry of Foreign Affairs.
- Inglehart, Ronald, and Pippa Norris. 2012. "The Four Horsemen of the Apocalypse: Understanding Human Security." *Scandinavian Political Studies* 35 (1): 71–96. doi: 10.1111/j.1467-9477.2011.00281.
- Intergovernmental Panel on Climate Change [IPCC]. 2007. *Fourth assessment report—Climate change 2007: Synthesis report*. Geneva: IPCC. Last accessed 13 July 2020. https://www.ipcc.ch/site/assets/uploads/2018/02/ar4_syr_full_report.pdf.

- Intergovernmental Panel on Climate Change [IPCC]. 2020. *Special Report on Climate Change and Land*. Geneva: IPCC. Last accessed 17 July 2020. https://www.ipcc.ch/site/assets/uploads/sites/4/2020/02/SPM_Updated-Jan20.pdf.
- Khagram, Sanjeev, William Clark, and Dana F. Raad. 2003. "From the environment and human security to sustainable security and development." *Journal of Human Development* 4 (2): 289–313. doi: 10.1080/1464988032000087604.
- Lonergan, Stephen. 1994. "Population movement and the environment." Paper presented at the Seminar on International Migration, Citizenship and Immigration, June 8. Quebec: Refugee Participation Network [RPN].
- Nuclear Threat Initiative [NTI]. 2019. "Global Health Security Index: Inaugural Global Health Security Index Finds No Country Is Prepared for Epidemics or Pandemics." *Nuclear Threat Initiative*. October 24, 2019. www.nti.org/newsroom/news/inaugural-global-health-security-index-finds-no-country-prepared-epidemics-or-pandemics/.
- O'Brien, Karen. 2006. "Are we missing the point? Global environmental change as an issue of human security." *Global Environmental Change* 1 (16): 1–3. doi: 10.1016/j.gloenvcha.2005.11.002.
- O'Brien, Karen, and Jon Barnett. 2013. "Global environmental change and human security." *Annual Review of Environment and Resources* 38 (1): 373–391. doi: 10.1146/annurev-environ-032112-100655.
- Pirages, Dennis C., and Theresa DeGeest M. 2003. *Ecological security: an evolutionary perspective on globalization*. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers.
- Roe, Dilys, Nathalie Seddon, and Joanna Elliott. 2019. "Biodiversity Loss Is a Development Issue: A Rapid Review of Evidence." Issue Paper. London: International Institute for Environment and Development.
- Sen, Amartya. 1999. *Development as freedom*. New York: Anchor Books.

- Swiss Re Institute. 2019. *Nature Catastrophes and Man-Made Disasters in 2018: 'Secondary' Perils on the Front-line*. Zurich: Swiss Re Institute. Last accessed 14 July 2020. https://www.swissre.com/dam/jcr:c37eb0e4-c0b9-4a9f-9954-3d0bb4339bfd/sigma2_2019_en.pdf.
- United Nations Development Programme [UNDP]. 1994. *Human Development Report*. New York, Oxford: Oxford University Press. Last accessed 15 July 2020. http://hdr.undp.org/sites/default/files/reports/255/hdr_1994_en_complete_nostats.pdf.
- United Nations [UN]. 2000. "Secretary General Salutes International Workshop on Human Security in Mongolia." *United Nations*. Last accessed 21 June 2020. <https://www.un.org/press/en/2000/20000508.sgsm7382.doc.html#:~:text=Following%20is%20the%20message%20of,international%20workshop%20on%20human%20security%3A&text=At%20the%20dawn%20of%20the,human%2Dcentred%20approach%20is%20paramount>.
- United Nations High-level Panel on Threats, Challenges and Change. 2004. *A more secure world: our shared responsibility—Report of the High-level Panel on Threats, Challenges and Change*. New York: United Nations General Assembly. Last accessed 15 July 2020. https://www.un.org/ruleoflaw/files/gaA.59.565_En.pdf.
- United Nations International Strategy for Disaster Reduction [UNISDR]. 2009. *UNISDR Terminology on Disaster Risk Reduction*. Geneva: UNISDR. Last accessed 16 July 2020. https://www.preventionweb.net/files/7817_UNISDRTerminologyEnglish.pdf.
- United Nations Office for the Coordination of Humanitarian Affairs [UN OCHA]. 2009. *Human Security in Theory and Practice - Application of the Human Security Concept and the United Nations Trust Fund for Human Security*. New York: United Nations. Last accessed 18 July 2020. <https://www.unocha.org/sites/dms/HSU/Publications%20and%20Products/Human%20Security%20Tools/Human%20Security%20in%20Theory%20and%20Practice%20English.pdf>.

- Vankovska, Biljana, and Toni Mileski. 2008. "Securing Humans And/Or Environment In The Post-Conflict Balkans." In *Environmental Change and Human Security: Recognizing and Acting on Hazard Impacts*, eds. Peter H. Liotta, David Mouat, William Kepner and Judith Lancaster, 271–297. Dordrecht: Springer.
- Viliјams, Pol D. 2012. *Uvod u studije bezbednosti*. Beograd: Službeni glasnik.
- Watts, Nick, Markus Amann, Nigel Arnell, Sonja Ayeb-Karlsson, Kristine Belesova, Maxwell Boykoff, Peter Byass et al. 2019. "The 2019 report of The Lancet Countdown on health and climate change: ensuring that the health of a child born today is not defined by a changing climate." *The Lancet* 394 (10211): 1836–1878. doi: 10.1016/S0140-6736(19)32596-6.
- Wisner, Ben, Maureen Fordham, Ilan Kelman, Barbara R. Johnston, David Simon, Allan Lavell, Hans Günter Brauch, Ursula O. Spring, Gustavo Wilches-Chaux, Marcus Moench, and Daniel Weiner. 2007. *Climate change and human security*. Mosbach: Peace Research and European Security Studies.
- World Commission on Environment and Development [WCED]. 1987. *Report of the WCED: Our Common Future*. Oslo: Oxford University Press. Last accessed 10 July 2020. <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/5987our-common-future.pdf>.
- World Economic Forum [WEF]. 2019. *Outbreak Readiness and Business Impact Protecting Lives and Livelihoods across the Global Economy*. Geneva: WEF. Last accessed 19 July 2020. http://www3.weforum.org/docs/WEF%20HGHI_Outbreak_Readiness_Business_Impact.pdf.
- World Economic Forum [WEF]. 2020. *The Global Risk Report 2020*. Geneva: WEF. Last accessed 15 July 2020. http://www3.weforum.org/docs/WEF_Global_Risk_Report_2020.pdf.

- World Health Organization [WHO]. 2019. “WHO Calls for Urgent Action to Protect Health from Climate Change—Sign the Call.” *World Health Organization*. Last accessed 19 July 2020. <https://www.who.int/globalchange/global-campaign/cop21/en/>.
- World Hunger Education Service. 2018. ”World hunger and poverty facts and statistics 2018.” *World Hunger Education Service*. Last accessed 19 July 2020. <https://www.worldhunger.org/world-hunger-and-poverty-facts-and-statistics/>.

Sladana Ćurčić**Faculty of Security Studies, Belgrade***THE IMPACT OF ENVIRONMENTAL DEGRADATION
ON HUMAN SECURITY**

The concept of human security is an alternative approach to security, which emerged and developed in accordance with changes in reality, where the state-centric security paradigm was no longer adequate to explain new processes and relations and at the same time, human security is a useful framework for considering and possibly, measuring the degree of realization of human rights, freedoms, general safety and quality of life, which actually determine the security of people. One of the important aspects of human security is environmental security, whose increasingly emphasising on the global level, reflects the development of awareness of the dependence of the destiny of humanity on nature and the necessity of preserving the environment healthy and sustainable. Therefore, this paper, in the broadest sense, thematizes the ecological security by analyzing the impact of environmental degradation on health security, food security, economic and political security, as dimensions of human security. Based on the insights and results of existing theoretical and research papers, reports, documents, analyzes and predictions of relevant international organizations, the paper points out the complexity and comprehensiveness of the considered issues, reflected in the interaction and interdependence of all dimensions of human security, as well as in the inseparability of human security from the state, regional and global processes. The key finding of this analysis is that, environmental degradation, viewed as endangered environmental security, adversely affects all other dimensions, directly or indirectly, and that, following the logic of this cause-and-effect

* scurcic50@gmail.com

chain, a stronger and more determined commitment to environmental protection, will positively reflect on all other aspects of human security. In other words, the synthesis of impacts ranging from reduced quality and availability of food and water, through impaired health, poverty, insecurity of income and employment, to the weakness of political institutions and inadequate state intervention, in its entirety undermines the general state of human security. Bearing in mind that global environmental changes, according to relevant estimates and predictions, will be a great challenge and threat to human security in the future, people as part of the problem, should also be part of the solution and through conscious and responsible behavior minimize negative effects on nature, on which they depend and of which they are an integral part. So, the important conclusion of this analysis is also that, the response to these challenges, with aim of general improvement of human security at practical level, must also be integral and coherent and encompass the efforts of individuals, societies, international and global institutions.

Keywords: human security, environmental degradation, ecological security, environmental security, human security dimensions*

* Овај рад је примљен 25. јула 2020. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 21. августа 2020. године.

О КОСОВУ И МЕТОХИЈИ

127

Момчило Суботић

КА „НЕСЛАВНОЈ“ ЗАВРШНИЦИ
„КОСМЕТСКОГ“ ПИТАЊА

155

Вељко Самарџић

ЈЕЗИЧКЕ БАРИЈЕРЕ У ЕКОНОМСКОМ РАЗВОЈУ
СРПСКЕ ЗАЈЕДНИЦЕ НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ

УДК 32(497.11):323.173(497.115)“20“

DOI: <https://doi.org/10.22182/pr.6532020.6>

Прегледни рад

Момчило Суботић

Институт за политичке студије, Београд

КА „НЕСЛАВНОЈ“ ЗАВРШНИЦИ „КОСМЕТСКОГ“ ПИТАЊА

Сажетак

Аутор у раду презентује и анализира одредбе Вашингтонског споразума и, с увидом у дугогодишњу косметску политику, посебно напредњачку, од Бриселског споразума, долази до закључка да политика актуелне власти на челу са Александром Вучићем иде у смеру одрицања од Косова и Метохије путем његовог признања као друге албанске државе на Балкану. О томе недвосмислено говоре готово све тачке Вашингтонског споразума, које су у чланку детаљно приказане. С обзиром да је Александар Вучић, који је противуставно на себе преузео све надлежности око преговарања са Приштином, често исказивао игнорантски однос према Резолуцији 1244 СБ УН, а Бриселским споразумом је извршено и њено дерогирање, у раду је представљена ова резолуција и њено компетентно тумачење као темељног међународноправног документа који гарантује суверенитет и територијални интегритет Србије, са КиМ у њеном саставу. Такође, као погубна политика било је све што је претходило или уследило после Бриселских преговора: укидање институција Републике Србије на КиМ и њихово „утеривање“ у косовски уставни и политички

систем, успостављање границе са царином..., покушај да се формира Заједница српских општина била је само мамац и унапред је осујећена од западних ментора тзв. косовске независности.

Кључне речи: Вашингтонски споразум, Резолуција 1244 СБ УН, Рамбује, Ахтисаријев Предлог, Бриселски споразум, Александар Вучић

ДА ЛИ ЈЕ У ВАШИНГТОНУ СРБИЈА ПРИХВАТИЛА НЕЗАВИСНОСТ КОСОВА?

Српска стручна и шира јавност, заинтересована за решење косовско-метохијског питања у складу са основама међународног права, Уставом Србије и Резолуцијом 1244 СБ УН, а с обзиром на потпуни неуспех Бриселских споразума, очекивала је да ће напредњачка власт изаћи из Бриселских споразума, прогласити их ништавим и ово питање вратити у Савет безбедности УН, где Србија има подршку Русије и Кине.

Међутим, председник Александар Вучић, који је себе прогласио за главног и јединог преговарача, чиме је узурпирао надлежност Владе која по Уставу води политику земље, без икакве у Скупштини Србије усаглашене преговарачке платформе, и без знања српских спољних савезника, Русије, Кине и других земаља, прихватио је Вашингтонски позив, или га је сам иницирао?, на којем је у организацији Специјалног изасланика Беле куће за дијалог Београда и Приштине Ричарда Гренела и председника Доналда Трампа потписао споразум о економској нормализацији односа са Приштином. Исти такав споразум, изузев последње (16. тачке, које нису нумерисане) потписао је и премијер тзв. косовске владе Абдулах Хоти. САД нису ништа потписале. Имајући у виду чињеницу да делегације Београда и Приштине међусобно нису преговарале, већ су амерички посредници изнели готов документ, које су Вучић и Хоти потписали, неки аутори сматрају да у Вашингтону није потписан никакав споразум већ изјава о намерама. Било како било, ради се о документу који је крајње штетан по Србију, јер представља несумњив корак ка издвајању Косова и Метохије

из састава Србије, али исто тако неким својим тачкама уводи Србију у сукоб са својим традиционалним савезницима Русијом и Кином, као и са арапским земљама које нису признале независност Косова. И поред свих Вучићевих уверавања да је докуменат добар за Србију, стиче се утисак да му је наметнут и да га није ни прочитао пре потписивања. Целокупно његово држање пред Трампом, седење на обичној столици-хоклици, окружен америчким функционерима и српском делегацијом, личило је као да седи на оптуженичкој клупи, и деловало је крајње бедно и трагикомично. Очигледно је било да је цео састанак, као и природа самог Вашингтонског споразума, уприличен као део предизборне кампање Доналда Трампа пред новембарске председничке изборе у САД. Тако је у документу „набацано“ више решења од Трамповог предизборног и америчког глобалног интереса, него конкретних предлога за решење косметског питања. Иако се српска страна наводно изборила против тачке о међусобном признању Србије и Косова, што је Вучић неуверљиво али с поносом истицао, а Ричард Гренел порицао да је та тачка понуђена, сва друга решења фактички тзв. Косово третирају као независну државу и воде ка међусобној нормализацији односа две државе: економској у Вашингтону, а, након тога, политичкој у Бриселу. Све би завршило не формалним признањем Косова, чему се актуелни режим супротставља, и што нико не тражи од Београда, већ фактичким признањем, чему води дух и слово Вашингтонског документа.

Да видимо шта садржи Вашингтонски документ. Једна од погубних тачака по Србију је она која говори да се „на годину дана ставља мораторијум на активности Србије у прилог повлачењу признања независности Косова, с тим што Косово годину дана неће тражити пријем у међународне организације”. То истовремено значи да тзв. Косово може и даље да ради на међународном признању, а по истеку године дана и на пријему у УН, и, разуме се, у Интерпол, Унеско и све преостале, јер је власт Србије одустала од тзв. Косовске звездице и прихватила улазак ове НАТО државе у многе међународне, а не регионалне организације како је налагала поменута „звезда“ (Суботић, 2017, 87). То практично значи да је Вучић у Вашингтону у име Србије признао косовску независност, одгођену на годину

дана. Томе се евентуално може супротставити Русија из принципијелних и сопствених геополитичких разлога, те Кина или нека друга држава. Вучић је капитулирао пред америчким притиском, не консултујући се претходно са Русијом, Кином и државама које подржавају суверенитет и територијалну целовитост Србије. Наиме, не водећи рачуна о интересима Србије, Вучић је још мање водио рачуна о интересима српских савезника. Тако „Комерсант“ наводи, позивајући се на изворе у руским државним структурама, да у исто време „Београд није обавестио Москву о целом низу тачака које су ушле у тај споразум, укључујући преношење амбасаде у Јерусалим, признавање Хезболаха за терористичку организацију и забрану кинеских технологија“.

„Ово је најпроблематичнији део споразума. Ако не спречавамо Косово да уђе у УН, онда се практично слажемо да Косово уђе у УН. *De iure* смо у Вашингтону признали Косово“, истиче Дејан Мировић. „Косово ће за годину дана, поднети захтев за чланство у УН. Тада ће велики број земаља које нису признале Косово, то и да ураде, нарочито муслиманске земље после ове брљотине са амбасадом у Јерусалиму“, указује Мировић (Мировић, 2020).

За ово што је Вучић потписао следи кривична одговорност. Проблем је што по међународном праву, председник државе је обавезујући за државу, јер међународно право не познаје то што је Вучић извео државни удар и што све што одлучује није легитимно – рекао је Мировић. На овакву могућност указивао је и академик Коста Чавошки. Он наглашава за Вучића следеће: „Он, наиме, добро зна, што већина правника иначе не зна, да у спољним односима шеф државе, председник владе и министар спољних послова у свему заступају своју државу, те да могу без икаквог писменог овлашћења да потпишу међународни уговор или преузму неку другу обавезу. Штавише, такви акти важе и правно обавезују њихову државу, чак и кад нису у складу с унутрашњим уставним поретком...“ Отуда кад Вучић с Тачијем закључи и потпише уговор о исправљању граница и размени територија, тај ће уговор, ако то пише у њему, одмах ступити на снагу и постати извршив без икакве ратификације, односно сагласности Народне скупштине. То је неопозив свршен чин и Вучић то зна...“

„...На овакав сценарио упућује и чињеница да Вучић и његови сеизи уопште не помињу било какву промену Устава у делу који се тиче Косова и Метохије (преамбула и чланови 114 став 3 и 182 члан 2). То само значи да ће исправљање граница и такозвану размену територија извести на противуставан начин, без икакве јавне расправе и сагласности Народне скупштине. А Вучић само испуњава своје обавезе, које је у разговорима са страним обавештајцима и дипломатама својевремено преузео и пре разбијања Српске радикалне странке“ (Чавошки, 2019, 38-39). Овај модел уговора важи и за Вашингтонски докуменат, с тим што се уместо Тачија појављује Хоти. То ништа не мења природу овог чина. Јер, као што је истакнуто, међународно јавно право каже да председник Републике, председник Владе и министар спољних послова могу без ичије сагласности потписати неки међународни споразум и да тај споразум више нико не може опозвати ни у скупштини ни нигде друго, и он постаје правно обавезујући за ту државу. Да ли ће тако бити са Вашингтонским споразумом? Русија подсећа Вучића да ће се све решавати у Савету безбедности УН-а.

Вучић је информисао Москву о резултатима посете у САД, али тек после поста Марије Захарове. Том приликом, српска јавност је сазнала да се Захарова извинила због увреда, а из разговора Вучић-Лавров наведено је да се позиција Русије не мења по питању КиМ, тј. Русија ће прихватити свако решење засновано на Резолуцији 1244 СБ УН. У више наврата и у различитим приликама, Путин је Вучићу и српском руководству, као и Западу и целом свету износио став Русије, која ће прихватити решење косметског питања у складу са договором Београда и Приштине у оквиру међународног права, Устава Србије и Резолуције 1244 СБ УН. То је оно што је Вучић на сваки начин хтео да избегне. Поготово Резолуцију 1244! А Русија такав сценарио не може да прихвати, не само због међународног права и пријатељске Србије, него и због позиције Русије, која је на Балкану као глобалном геополитичком жаришту задобијала и губила својство велике силе. Зато јој не требају Вучићеве политичке смицалице. Уосталом, Ричард Гренел истиче да: „Споразум удаљава Србију од Русије и Кине“ - и закључује да је то „Трампова победа“.

Некадашњи амбасадор у Лондону СР Југославије и Србије Владета Јанковић оценио је да ће захваљујући споразуму потписаном у Вашингтону, Косово за годину дана постати члан Уједињених нација. „...Не заборавимо да предстоје признања независности до сада уздржаних или нама наклоњених земаља, што значи потребан број гласова у Генералној скупштини”, казао је Јанковић.

Он је казао да ће све те државе, истичући посебно Русију и Кину, у том документу видети „оно што он јесте”, према његовим речима, „капитулацију Србије пред америчким притиском“.

Јанковић је навео да је председник Србије Александар Вучић политички и етички посматрано у име Србије „потпуно попустио пред Вашингтоном” и „ружно изневерио савезнике којима се клео на верност и братство”.

„Он је своју земљу довео у немогућ положај и тиме што је, како се то каже, ‘сва јаја ставио у једну корпу’”, рекао је Јанковић. (Јанковић, 2020)

Једнако је по Србију погубна тачка којом се Вучић обавезао да ће до јула следеће године преместити амбасаду Србије из Тел Авива у Јерусалим, што је у директној супротности са Резолуцијом 478 Савета безбедности УН, у којој се све чланице обавезују да своје амбасаде неће измештати из Тел Авива у Јерусалим. То су учиниле само две земље: Гватемала, незнано како и зашто, и САД, јер је моћна па јој се тако прохтело. Вучић очигледно није размишљао о стриктним последицама кршења резолуције УН; како ће се сада Србија кредибилно залагати за поштовање Резолуције 1244, која је темељ српске косовске политике, ако је тако лако поништила другу резолуцију СБ УН. Ниједна држава чланица ЕУ то није учинила, а Србија жели да постане чланица ЕУ. Ова тачка повезана је са међусобним признањем између тзв. Косова и Израела, које је Трамп бомбастично најавио у присуству српске делегације, која није ни „оком трепнула“. С тим у вези, Вучић с поносом истиче да делегација Србије није иницирала ово признање, али му очигледно није сметало што је то Трамп учинио. Дакле, Србија, по жељи Израела и САД, премешта амбасаду у Јерусалим, а Израел признаје независно

Косово. Трамп је на тај начин показао моћ свог предизборног маркетинга, купујући српском глупошћу моћни јеврејски лоби који му може бити од велике користи у изборном надметању. Оваква одлука српске делегације на челу са Вучићем, не само да је супротна резолуцији УН и политици ЕУ, него је и дубоко супротстављена арапском муслиманском свету.

Једна од тачака споразума која Србију доводи у крајње неугодан положај јесте и тачка којом се Вучић обавезао да ће Србија пристати на диверзификацију енергетског снабдевања, што је директан удар на руске интересе у региону и доводи у питање изградњу „Турског тока“. Вучић је у међувремену разговарао са Путином, и у први план истиче његово извињење због гаџа Захарове, али оно што је кључно из тих разговора (а што би Вучић свакако желео да сакрије), јесте непромењена позиција Русије по питању Косова и Метохије, које је саставни део Србије, тј. Русија стоји чврсто на ставу да се питање КиМ решава кроз разговоре Београда и Приштине у оквиру Резолуције 1244 СБ УН.

За Србију је такође погубна политика која Хезболах, који је савезник Русије у Сирији, проглашава за терористичку организацију, а управо тако гласи једна од тачака овог споразума. Вучић је лаконски саопштио да су се две стране обавезале да осуђују екстремистички проирански Хезболах, истакавши да је то била „америчка жеља“. Све је у овом споразуму америчка жеља, Вучић не каже шта је била српска жеља. Заиста, зашто је Вучић ишао у Вашингтон? Шта је била „српска агенда“? Зар само међусобно признање Израела и тзв. Косова!? И изневеравање и напуштање интереса савезника Србије?! И саме Србије?! Како да се после овакве изјаве тумачи и објашњава присуство српске војне мисије у Либану, окружене припадницима Хезболаха, како да им се каже да је српска војска, њих неколико стотина, неутрална посматрачка страна, или ће та војска, захваљујући „мудрој“ политици српске власти, сад кренути у обрачун са „терористима“ Хезболаха. Ово се даље крши са интересима Ирана, Русије, Сирије, Кине итд. То је искључиво у интересу Израела, који ову организацију сматра опасношћу по сопствене интересе. Хезболах је организација која је остварила значајне резултате у борби са тероризмом у Сирији, заједно са САД и руском војском. Све и да није тако,

то су глобалне ствари које Србија нити може нити треба да решава.

Постоји једна пословица која каже: кад седнеш у погрешан воз, свака следећа станица је погрешна.

Тако је и председник Србије кренуо у Вашингтон- „грлом у јагоде“, без икакве платформе о преговорима, а није имао ни уставна овлашћења да у њима учествује. Имао је само добру вољу да судбину Србије препусти Америци која је најмоћнији ментор тзв. Косовске независности. И, наравно, кад седнеш у такав воз, улазиш у тунел из којег се светло не назире.

Вучић хвали потписани споразум, изгледа највише због његових финансијских параметара. САД, наиме, преко свог Фонда за економски развој, који ће бити смештен у Београду, улажу у инфраструктуру саобраћај између Косова и Србије две милијарде долара, то се односи на ваздушни саобраћај, као и аутопут Приштина- Ниш - који треба да почне са изградњом почетком следеће године - те на железнички саобраћај и пругу од Београда до Драча. Дакле, повезивање Албанаца из Албаније и КиМ, као и њихово повезивање са Европом и светом, преко Србије. Иако нико није против нових аеродрома, аутопута и добрих железничких пруга, који ће донети нова радна места и привредни и друштвени развој, треба знати да све то у таквом облику није приоритет Србије, поготово ако се има у виду да поменути милијарде долара нису никакве донације него кредити, и да амерички инвестициони Фонд управља поменутиим средствима, баш као што америчко Министарство енергетике управља са раздеобом водних и енергетских ресурса из језера Газиводе. „...Ова хидроелектрана има стратешки значај за читав енергетски систем Косова, а језеро Газиводе је извор водоснабдевања. Поред тога, вода из језера се користи за термоелектране Обилић, па без тога не би могла да ради термоелектрана у Обилићу. Хидроелектрану Газиводе је изградила држава Србија 1980. године и она је исплатила све кредите који су подигнути због изградње овог постројења. Председник Србије је потписао да ће о овој имовини државе Србије америчко Министарство енергетике радити студију изводљивости, за поделу језера као сигурног извора воде и енергије. Тиме је директно оштетио

државу Србију, док се други проблем јавља у односима са Немачком. Наиме, Немачка је уложила огромна средства из кредита у енергетски систем Косова, који без хидроелектране Газиводе не може да функционише. Претходно је Александар Вучић потписао енергетске договоре у оквиру Бриселског споразума, односно у оквиру дијалога са Приштином под окриљем ЕУ. Сада је вашингтонским договором поприлично закомпликована ситуација и Немачка као и ЕУ нису задовољне тиме.“ (Трифковић, 2020). Сећамо се колико је Александар Вучић убеђивао и себе и јавност да никад неће дати Газиводе. И Трепчу. Испада да је обмањивао и себе и јавност; јер је претходно дао цео север Косова.

„Имаћемо јединствено тржиште, нема више изненађења са таксама. Тиме обезбеђујемо слободнији проток људи, роба, капитала и услуга, то је од фантастичног значаја за нас“, казао је председник Србије.

Обе стране су се обавезале да заштите и промовишу слободу религије и да заштите верске објекте, а Косово се обавезало и да примени све судске одлуке у вези са Српском православном црквом. Како ће тзв. Косово штитити српске цркве и манастире показали су у време погрома 2004, и проглашавањем независности 2008, као и током и после агресије на КиМ, када је уништено више од 150 српских православних цркава и манастира. Осим тога шиптарска историографија отворено фалсификује историју Косова и Метохије, конструисањем прича о некаквом несрпском, албанском косовском културном и верском наслеђу, иако је познато, јер је документовано, да на Косову и Метохији нема ни једног шиптарског, ни исламског верског објекта, до турске окупације 1389. године, а ни доцније тамо нема велик број турских џамија.

Вучић уверава да „Американци кроз билатерални споразум и са нама и са њима гарантују да ће се те судске одлуке спроводити у дело“, додао је Вучић.

У Споразуму нема ни речи о праву на повратак више од 250.000 прогнаних и интерно расељених Срба и других народности са Косова и Метохије, нити је српска делегација поставила питање њиховог повратка, као и повратка до

2000 српских војника и полицајаца, што је једна од тачака Резолуције 1244, која представља предуслов за разрешење косметске кризе.

РЕЗОЛУЦИЈА СБ УН 1244 ОКВИР ЗА РЕШЕЊЕ СТАТУСА КИМ

У нашем претходном раду о разрешењу косметске кризе, извршена је анализа политике српске власти према КиМ, од агресије западних земаља оличених у НАТО на челу са Америком, преко Бриселског споразума, до постбриселског периода и актуелног Вашингтонског споразума, и тзв. нормализације економских односа Београда и Приштине, као етапе у процесу свеобухватне нормализације односа Србије и тзв. Косова. Нико међу Србима није показао толико неповерење, па чак и супротстављање Резолуцији 1244 као што је то учинио председник Србије Александар Вучић. Од почетка владавине СНС-а, поготово од када је постао председник, 2012, и лично преузео преговоре са представницима Приштине, за шта није добио мандат ни скупштине ни Владе Србије, Вучић је отворено почео да релативизује и занемарује једини међународноправни документ који гарантује сувереност и територијалну целовитост Србије на КиМ, као неутуђивом делу своје територије. Уместо да инсистира код Запада на потпуном спровођењу Резолуције 1244, власт напредњака на челу са Вучићем потписала је споразум о успостављању административних прелаза, који су постали праве међудржавне границе са успостављеном царином. Вучић ову радњу приписује претходној, демократско-социјалистичкој власти, истичући да је Србија капитулирала 1999, да је „проглашена делимична капитулација“ и да је данас „држава у скоро безизлазној ситуацији“. Вучић занемарује обећања која је давао својим бирачима, заједно са Николићем и Дачићем, да ће поништити све што је претходна власт испреговарала са Приштином, а тиче се политичког, правног, геополитичког и државотворног урушавања државе Србије и њеног напуштања Косова и Метохије. Уместо тога, политички тријумвират: Николић-Вучић-Дачић обавезали су се западним патронима косовске независности, и покровитељима сопственог преузимања

власти, да ће потписати Бриселски споразум којим Србија у миру губи оно што није изгубила у рату.

Наиме, Вучић-Дачићева власт убеђивала је јавност да Бриселске споразуме потписује превасходно због Заједнице српских општина, а парадокс је да су све тачке овог споразума (15 укупно) реализоване осим те, наводно, главне; Шиптари неће да чују за конституисање Заједнице српских општина. Пристајањем на Бриселске разговоре, под фирмом о формирању ЗСО, Вучићева власт је повукла државу Србију из њене јужне покрајине. Власт у Београду је укинула све институције Републике Србије на Космету: „све судове и друге јавне установе и десет српских општина, чије су се власти бирале по српском Уставу и законима и у којима су наши сународници могли добити своје личне исправе - од личних карата, пасоша, возачких и саобраћајних дозвола до свих могућних уверења“.

Вучић је све то укинуо и натерао наше држављане и сународнике да излазе на изборе по уставу и законима те самозване државе. А на тим изборима они могу да гласају само с косметским личним картама, што значи да се претходно морају уписати у књигу држављана те самозване државе. И што је најгоре, на административној линији између Космета и остатка Србије успоставио је праву државну границу на којој се наплаћују царине. Другим речима, уместо да тражи повратак на Космет до 2000 српских војника и полицајаца, на шта имамо право по Резолуцији СБ УН 1244, он је затро све преостале државне власти и установе на КиМ, тако да је самозвану државу косметских Арбанаса на целој њеној територији учинио сувереном и независном. Било је такође логично да Вучић захтева да се врати на Космет око 200.000 прогнаних Срба и других не-Арбанаса, па да се тек онда воде било какви разговори (Чавошки 2019, 23).

Но да се вратимо на питање да ли је Резолуција 1244 корисна или штетна за Србију. Вучић указује да ова резолуција има и штетне последице за Србију. Није рекао које и какве су то последице. Али, ако ништа друго, онда сама чињеница да је Авдулах Хоти, новоизабрани председник привремене косовске владе, истакао важност укидања Резолуције 1244 СБ УН о Косову значи да је она веома битна за Србију. И зато је треба

укинути. А битна је јер недвосмислено дефинише КиМ као саставни део Србије. Зато за Албанце, нема Резолуције 1244. За Вучића није битна и треба је заобићи, јер се не уклапа у његову нејасну, конфузну и никад обнародовану политику територијалног разграничења Срба и Албанаца. Дакле, не разграничење на Косову и Метохији, у оквиру Србије, него разграничење Срба и Албанаца, и зато смета Резолуција 1244 која Косово третира као део Србије (Суботић, 141-144).

У разрешењу косметске кризе, одмах након Кумановског споразума и Резолуције 1244, кренуло се од појма и праксе „суштинске аутономије“, затим „стандарди пре статуса“, „стандарди и статус“, „и Косово и ЕУ“, „интегрисано управљање границама“, „интегрисање судства у правни систем Косова“, све су то етапе које оцртавају повлачење Србије и напредовање пузеће сецесије...“ (М. Јовановић, 2017, 133).

Сама Резолуција 1244 дуго времена је, па и данас, у српском политичком дискурсу била „табу тема“. Иако представља међународно-правни документ о неутуђивом праву Србије на КиМ, ниједан српски политичар на власти, а мало који у опозицији, није ни помињао, а камоли нешто учинио да дође до њене целовите и доследне примене. Александар Вучић, пак, који је увек будно пазио да не помене Резолуцију 1244, тврдио је да се овај међународни документ и не односи на Србију већ на СРЈ, иако би као правник морао да зна да је Србија правни наследник СР Југославије, тј. да је задржала континуитет над Косметом, као неутуђивим делом своје територије. Ово је записано и у Уставној повељи ДЗСЦГ.

Треба имати на уму, поготово највиши државни представници, да су Кумановским војно-техничким споразумом, као и Резолуцијом 1244 СБ УН дефинисани услови окончања сукоба и успостављања мира. Наведени услови не само да подразумевају да Косово и Метохија остају саставни део Савезне Републике Југославије, односно Републике Србије, већ предвиђају повратак одређеног броја српских снага безбедности на КиМ.

Устав Републике Србије, уз поменуте међународне правне акте представља једини оквир за решење проблема

КиМ и сви државни званичници, на првом месту председник Републике, морају тог оквира да се придржавају.

Резолуција 1244 није временски орочена, важи до дефинитивног решења косметске кризе које ће резултирати преговорима између Београда и Приштине. Треба подсетити да је Медлин Олбрајт у Рамбујеу инсистирала на „трогодишњем орочавању“ након чега би уследио референдум о коначном статусу. Наравно мисли се на референдум већинских Албанаца на КиМ. У тачки 11. Резолуције написано је да УНМИК има мандат за „унапређење успостављања, до коначног решења, суштинске аутономије и самоуправе на Косову, узимајући у потпуности у обзир Анекс 2 и споразуме из Рамбујеа (С/1999/648)“.

Новоуспостављена цивилна мисија УНМИК, према одредбама и анексима Резолуције имала је мандат за: „обављање основних цивилно-управних функција тамо где је и колико потребно; организовање и надгледање развоја привремених институција за демократску и аутономну самоуправу, до коначног политичког решења, укључујући и одржавање избора; подршку реконструкцији кључних објеката инфраструктуре и другој економској реконструкцији; одржавање цивилног реда и закона; заштиту и унапређење људских права; осигурање безбедног и неометаног повратка свих избеглица и расељених лица у њихове домове на Косову“.

О Резолуцији 1244 писане су монографије, зборници радова, бројни научни чланци и расправљано је на многим конференцијама домаћег и међународног значаја. Највише радова, углавном прилога и чланака, урађено је у оквиру Београдског форума за свет равноправних, Овде ћемо, у сажетом облику, користити неке текстове аутора овог Форума, као и других писаца. Тумачења Кумановског споразума и Резолуције 1244 заслужују посебну пажњу и уливају поверење у стручност, компетенцију и објективно сагледавање ових по Србију драгоцених докумената.

Живадин Јовановић овако сагледава смисао и карактер Резолуције 1244 и њене последице по (гео)политичку и државотворну конструкцију Србије. „...Самосталност Албанаца у одлучивању је трајна, али „органи самоуправе“ не значе и

независност некакве „Републике Косово“, већ да се успоставља протекторат под контролом УН. А како ће та самосталност, оличена у „суштинској аутономији“ изгледати у будућности, одлучиће се након преговора Београда и Приштине и трансфера надлежности са УНМИК-а на органе самоуправе....

„...Начело по ком је писана Резолуција јесте да се испоштује право на територијални интегритет државе, односно да се све задржи у оквирима међународног права и регулативе УН. Југославија се није сагласила са сецесијом и то је констатовано.

У уводном делу Резолуције 1244, образложени су принципи по којима треба тумачити даљи текст документа Савет безбедности УН, и наводи: „поново потврђујући приврженост свих држава чланица суверенитету и територијалном интегритету СР Југославије и других држава региона, како је наведено у Хелсиншком документу и Анексу 2“ и „поново потврђујући апел из претходних резолуција за широку аутономију и суштинску самоуправу за Косово“.

Отуда и тачка 4. у којој стоји: „Потврђује да ће после повлачења, договореном броју југословенског и српског војног и полицијског особља бити дозвољен повратак на Косово ради обављања дужности у складу са Анексом 2“. Тачно је да се у тачки 11. на два места помиње спорни Споразум из Рамбујеа, као и у Анексима, што се неретко наводи као „аргумент“ о неповољности текста Резолуције за српске интересе.

Међутим, у Анексу 1 став 6. додатно се појашњава: „Политички процес ка успостављању споразума о привременом политичком оквиру, који ће обезбедити суштинску самоуправу на Косову, узимајући у потпуности у обзир споразуме из Рамбујеа и принципе суверености и територијалног интегритета СР Југославије и других земаља у региону.“

Дакле, истовремено се наводе и „Рамбује“ и „територијални интегритет СР Југославије“, што наводи на закључак да се Споразум из Рамбујеа може односити само на договорене тачке током тих преговора. То су поглавља 1-6. око којих је постигнут висок степен сагласности. „Рамбује“

је пропао због покушаја наметања поглавља 7. и 8, због тога је дошло до рата, па усвајања 1244.

Имајући све ово у виду, више је него јасно да у постојећим околностима Резолуција 1244 користи Србији. Да је другачије, не би на њеном укидању радио не само Авдулах Хоти, већ и многи западни дипломати који су потрошили више од деценије да значај овог документа умање.

За албанску страну и њихове менторе 1244 није само „преузак оквир“, већ је у годинама након једностраног проглашења „независности“ постала највећа препрека легитимизацији статуса у међународним односима. Зато нема столице у УН, последично ни чланства у низу важних међународних организација, али ни успостављања билатералних односа са „половином света“.

Албанцима смета Резолуција, о томе су полугласно „гунђали“ пре фебруара 2008. године, а затим почели све отвореније да говоре. И ту се завршава свака прича о томе да ли Србија треба или не да се ослања на овај документ.“ (Ж. Јовановић, 2018, 807)

АХТИСАРИЈЕВ ПРЕДЛОГ - РЕПРИЗА РАМБУЈЕА ИЛИ ДРУГИ ЧИН АГРЕСИЈЕ

Професор Ратко Марковић реагујући на Ахтисаријев Предлог, указује да овај Предлог „представља другу фазу „Привременог споразума за мир и самоуправу на Косову“ из Рамбујеа (фебруар 1999) и резултат војне агресије НАТО на Србију... Тобожња самоуправа Косова из тог „Споразума“ била је тројански коњ за нову албанску државу на Косову, која би то временом и формално постала, пошто би, према Анексу 8 „Споразума“ три године после његовог ступања на снагу за Косово било пронађено коначно решење, првенствено „на бази воље народа“, разуме се тог истог Косова. И то је био прави разлог за непотписивање октроисаног „Споразума“ из Рамбујеа (Марковић 2007, 18).

Живадин Јовановић сматра да је Ахтисаријев план реприза Рамбујеа, или други чин агресије НАТО. Рамбује: ни преговори ни споразум- сведочи Јовановић. „Истина је да је

српско-југословенска делегација прихватила политичке делове текста, али да није прихватила војни део – анексе 2, 5 и 7 – којима је била предвиђена војна окупација читаве територије СР Југославије, дакле Србије, са обе покрајине, и Црне Горе... Агресија НАТО-а 1999. није била „епилог“ неуспелих, неодржаних преговора у Рамбујеу и Паризу, већ почетак нове освајачке стратегије САД/НАТО... „Текст из Рамбујеа (дакле, не уговор, прим. Ж.Ј.) којим се захтева стационирање трупа НАТО на целокупној територији Југославије, био је провокација. То је био изговор за почетак бомбардовања...“ (Ж. Јовановић, 2018, 523-524).

Ж. Јовановић поставља питање и одговара: Зашто САД и НАТО-у смета целовита Србија?, па наводи геополитичке разлоге, којима је у позадини Русија, последњих година и Кина. Јовановић истиче да Резолуција 1244 важи до извршења, и указује на три документа те врсте: Споразум Милошевић-Черномирдин-Ахтисари (3. јун 1999), Кумановски споразум (9. јун 1999) и Резолуција СБ ОУН 1244 (10. јун 1999). У њима се Косово и Метохија дефинишу као аутономија у Србији - што је за државу Србију најважнији интерес (Ж. Јовановић 2007, 65). У Споразуму Милошевић – Ахтисари – Черномирдин у тачки 8 пише: „Политички процес усмерен према постизању привременог политичког оквирног споразума којим се обезбеђује суштинска самоуправа за Косово, уз пуно узимање у обзир споразума из Рамбујеа и принципа суверенитета и територијалног интегритета СР Југославије и других држава у региону; као и демилитаризација ОВК“ (Ж. Јовановић, 2018, 804).

Владислав Јовановић у чланку под насловом „Политичка агресија“, указује да су власти Србије занемариле рад по питању Резолуције 1244 СБ УН, поготово политички рад са Русијом и Кином. В. Јовановић подсећа да националне мањине по међународним документима немају право на спољно самоопредељење, већ само на унутрашњу самоуправу, на избор својих локалних органа управе. Право за самоопредељење је резервисано само за народе. То је изричито речено и у Повељи и Финалном акту Хелсинкија. За мањине је резервисано право да слободно и неометано остварују свој етнички, верски, језички

и културни идентитет (В. Јовановић, 2018, 29-30; видети шире: Суботић 2002).

ОТИМАЊЕ 1999. – ЛЕГАЛИЗАЦИЈА 2013.

Овај поднаслов, позајмљен од Ж. Јовановића, на сликовит начин објашњава суштину косметске драме и српске политике на КиМ. Наиме, ни у Кумановском споразуму, нити у Резолуцији 1244, нема говора ни о каквој војсци Косова, али је она у међувремену формирана, након Бриселских споразума, а реакција Србије је изостала, тј. Вучићев режим је наставио преговоре као да се ништа није десило. Јовановић истиче пет „нема“ од којих Србија не би смела да одступи. То су:

-Нема признавања отимања Косова и Метохије у било ком облику;

-Нема одрицања, ревизије или замене за Резолуцију СБ УН 1244;

-Нема нагодбе (*deal-a*) – Косово и Метохија за ЕУ;

-Нема нормализације без претходног слободног и безбедног враћања 250.000 протераних Срба и других неалбанаца;

-Нема замене ЗСО – за чланство Косова у УН и исцртавање нових међудржавних граница које још једном цепају Србију и српски народ (Ж. Јовановић, 2018, 697).

Србија не треба да иде у нове договоре и обавезе у нови „правно обавезујући споразум“ све док се претходно не изврше све обавезе према Србији и српском народу, укључујући слободан и безбедан повратак 250.000 протераних у етничком чишћењу, истиче Ж. Јовановић. Из Бриселског споразума од 2013, Србија је извршила све своје обавезе, Албанци нису извршили једину обавезу коју су прихватили - успостављање Заједнице српских општина. ЕУЛЕКС је прихваћен као „статусно неутралан“, у стварности, био је и остао кључни инструмент за успостављање илегалне квазидржаве на делу територије Србије.... (Ж. Јовановић, 2018, 18). Даље указује: Суштински интерес Србије јесте статус Покрајине у складу са резолуцијом 1244 и Уставом Србије... Потпуно је неутемељено

свако поређење статуса Косова и његовог односа према Србији по узору на две Немачке након другог светског рата (19).

Разумљиво је зашто Албанци наступају са највишег места места председника или премијера тзв. Косова на Бриселским, потом Вашингтонским преговорима; они напросто желе да наступају са позиције независне државе. Али је несхватљиво такво опредељење председника Србије, он као да жели да помогне свом албанском партнеру да легитимизује позицију председника независне државе Косово. Осим тога, скупштина Србије није овластила председника Вучића да води преговоре о питању Косова и Метохије; по Уставу Србије политика земље, и спољна и унутрашња представља Владе Србије. Да упоредимо то са преговорима Срба из РСК са хрватским властима око решења политичког статуса крајишких Срба. У нашем претходном раду о КиМ, на ову тему написали смо отприлике ово. Хрватска власт није ниједног момента преговоре са крајишким Србима водила са највишег места места председника. Напротив, Туђман и његова власт је Србе сматрала обичним побуњеницима, и за њих је било задужено министарство унутрашњих послова; преговоре са српским представницима водио је помоћник министра унутрашњих послова Хрватске, Славко Дегориција. Значи да је Хрватска српско питање сводила на унутрашње, полицијско питање. Србија је такође имала разлога да тако поступа, јер је ОВК, која је „изборила“ косовску независност, до јуче била на америчкој листи терористичких организација. И данас они преговарају са Београдом (Суботић 2019, 135-136).

Академик Коста Чавошки о преговорима у Бриселу између осталог каже: „По нашем суду, с представницима самозване државе косметских Арбанаса уопште није требало преговарати у Бриселу, пошто се тиме та држава *de facto* признаје, него је требало разговарати искључиво с УНМИК-ом, који је по Резолуцији 1244 СБ УН управља окупираним Косовом и Метохијом...“ Било је логичније, истиче Чавошки - да је Вучић пошто је постао председник владе, после Ивице Дачића, покренуо „унутрашњи дијалог о Косову и Метохији, па да тек по сабирању свих изнетих мишљења настави или не настави започети дијалог у Бриселу?“ (Чавошки, 2019, 25) „После потпуног и често принудног спровођења свих

споразума потписаних у Бриселу, на Косову и Метохији нема више ниједног трага српске државности“ (28).

Прво је државни врх Србије зажмурио на брисање косовске звезде са образложењем у фусноти, дозволивши да тзв. Косово постане члан и таквих организација које никако нису регионалне, као што су ММФ, Светска банка, спортске организације ФИФА, УЕФА, Светска рукометна асоцијација, Међународни олимпијски комитет. У тачки 14. Бриселског споразума пише: „Две стране се обавезују да неће једна другу блокирати, нити подстицати друге да блокирају европске интеграције друге стране“. Дакле – европске интеграције! ЕУ спада у међународне организације, то је највиши облик европског политичког организовања, у коју се удружују државе. Ово је очигледан доказ да ЕУ Косово третира као државу, без обзира што пет држава чланица није признало његову независност. Српски Олимпијски комитет, на пример, није искористио право вета приликом пријема тзв. Косова у Међународни олимпијски комитет, на шта је имао право, што говори да се једно говори а друго чини, тј. да српске власти разграђују сопствену државу.¹

Уставни суд Србије је избегао да Бриселски споразум прогласи неуставним и оценио га политичким, што овај свакако није само политички, односно он је од највећег политичког, националног и државног интереса јер производи правне последице. Наиме, Чавошки отворено износи свој суд о томе да је Вучић пуки извршилац воље западних, поготово америчких, обавештајаца и дипломата у решавању косметског питања (видети шире: Чавошки 2019, 62).

Генерал Радован Радиновић указује на геополитички аспект косовског питања: „...Косово је било само изговор за оружану агресију Запада, то значи САД и НАТО на Србију, а прави узроци су били геополитичке природе. И после напада 19 западних земаља Србија је задржала суверенитет над тим делом своје територије. Србија је добила право да на КиМ врати стотине својих војника (1999), полицајаца, цариника, кад се за то створе услови. Кривица је српских власти од 1999. што

¹ Председник ОК Србије Владе Дивац је овај државни аутогол Србије објашњавао некаквим „спортским разлозима“, иако је знано да је на овакав нечестан поступак био „инструиран са највишег места“.

то није реализовано. Напад САД и НАТО на Србију и отмица Косова извршена је у склопу припрема за планирани напад на Русију... Данас Запад настоји да натера руководство Србије да раскине односе са Русијом, а затим легализује америчку отмицу Космета. Ниједан од ова два циља нису успели да остваре оружаном агресијом 1999. године... Зато се од Србије тражи: прво, да с Косовом потпише свеобухватни правно обавезујући споразум о нормализацији односа. И, друго, да хармонизује унутрашњу политику Србије са спољном и безбедносном политиком ЕУ“ (Радиновић, 2018, 31). Радиновић даље каже: „Тешко је знати шта се све из ових захтева крије, али за почетак тражи се да се Србије не противи чланству Косова у УН и другим међународним организацијама...Склапањем таквог споразума, престала би потреба за формалним признавањем Косова од стране Србије и то од Србије не би нико тражио. Изговор да никада Србија неће потписати признање Косова није ништа друго него само замајавање... То неће нико ни тражити, довољно је да Србија прихвати независност Косова, а потписивање правно обавезујућег споразума она би то фактички и прихватила“ (32). „...Наша безбедносна политика је политика активне неутралности, а то значи - не у НАТО! Безбедносна политика ЕУ је стриктно про НАТО-вска, значи – да у НАТО. Све земље ЕУ, које су чланице НАТО, своје трупе и своју територију ставиле су на располагање НАТО-у у његовој антируској стратегији... Шта уопште значи закључивање да нећемо уводити санкције Русији и да нећемо у НАТО – ако се обавезујемо да следимо спољну и безбедносну политику ЕУ, а то значи НАТО-а? Тиме би Србија на мала врата била гурнута у НАТО и сврстала се у тај свеобухватни антируски савез Запада“ (33).

У закључку Радиновић указује на предлог проф. Орловића чија је суштина да Србија Косову да пуну самосталност, али не и независност. „То значи да косметски Албанци владају у пуном капацитету на КиМ, уз наравно аутономију Заједнице српских општина и заштиту свега тога што спада у културно-цивилизацијска добра Србије. Али, без њене пуне независности. То практично значи да Косово не би имало међународно-правни субјективитет, не би било чланица УН, нити склапало међународне уговоре. То решење би изгледало

као држава у држави, али у држави Србији. Нити Запад нити Албанци на то неће пристати, а ми више од тога не можемо и не смемо уступати, јер би изгубили Србију а не само КиМ. А, то би већ била издаја отаџбине...“ (Радиновић 2018, 34).

Треба имати у виду да међународно право не даје право националним мањинама на самоопредељење и стварање самосталних држава, по чему се право албанске мањине на КиМ никако не би могло поредити са правом Срба у Хрватској и РСК, која је нажалост голом силом и неправдом Запада етнички очишћена и збрисана и од Хрватске окупирана, као ни са правом Срба у Републици Српској, западни центри моћи надмено жмуре над овим принципима и у први план стављају сопствене геополитичке интересе у свом надметању са Русијом. Овде се намеће логично питање: Шта је са ставом Бадинтерове комисије о неповредивости авнојевских граница?

Али Западна русофобија и „србофобија као рукавац русофобије“ (М. Екмечић) не мари за принципе и правила међународног права и сопствене правне документе. Јер, Запад Србију и српске земље сматра продуженом руком Русије на Балкану и њеном стратешком земљом у глобалном надметању са европским и америчким интересима на том простору. Српско руководство мора да инсистира у Бриселу и Вашингтону на Резолуцији 1244 и њеном целовитом и доследном спровођењу. Ако ЕУ, која посредује у преговорима између Београда и Приштине, не признаје и не прихвата Резолуцију 1244, преговарачки процес треба вратити у УН, у СБ УН који је донео поменуту резолуцију. Чак и кад би ЕУ, Србија и Косово постигли неки нови споразум, супротан резолуцији 1244, неке његове чланице, преваходно Русија и Кина, уложиле би вето на стварање друге албанске државе на Балкану. Руски председник Путин је такву могућност поменуо у више наврата, као и недавно у разговору са председником Вучићем.

Вучић је 27. маја 2019, на седници скупштине Републике Србије рекао: „Ако не пристанемо на компромис са Албанцима, све ћемо изгубити“. Ако не буде компромисног решења, биће напада Албанаца на Србе на Косову, јер Албанци губе живце“. Није рекао о каквом компромису се ради. Као што то ни до сада није рекао, а стално говори о некаквом компромису. За њега је

изгледа компромис- затечено стање- дакле независно Косово у постојећим границама, или поменуто „разграничење Срба и Албанаца“. У једном од својих наступа председник Вучић је, да би ваљда, упозорио западне земље које су признале независно Косово рекао, да „без компромисног решења“ Србија неће признати Косово. Нејасна идеја разграничења, коју Русија не прихвата.

Уместо политике сталног и неоправданог попуштања, неопходна је, на међународном праву, Уставу Србије и постојећој Резолуцији 1244, другачија тактика и стратегија српске политике према Косову и Метохији (Степић 2019, 219-236).

Група српских интелектуалаца међу којима су академик Коста Чавошки, проф. Мило Ломпар, проф. Дејан Мировић, бивши народни посланик са КиМ др Марко Јакшић, Драгана Трифковић и други, поднели су кривичну пријаву против председника Србије Александра Вучића јер је својим исказом да се залаже за разграничење између Србије и њене јужне покрајине – Косова и Метохије угрозио уставни поредак и територијални интегритет Србије.

Поменути исказ Александар Вучић је потврдио обзнанио 9. августа 2018, када је изјавио: „,,Залажем се за разграничење са Албанцима.имамо територију за коју се не зна ко је како третира и шта коме припада – то је увек извор потенцијалних сукоба и проблема“, а све супротно Уставу Републике Србије, садржини билатералних међународних уговора – Протоколу о разграничењу између Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца односно Краљевине Југославије и Републике Албаније односно Краљевине Албаније од 1926. године, затим Конвенцији о одржавању и обнављању граничних каменова, малих пирамида и кочева на граници од 1929. године, те садржини Резолуције 1244 СБ ОУН и одговарајућим законима који су на снази у оквиру уставноправног поретка Републике Србије, при чему противуставна и незаконита приватна платформа и погодба пријављеног Александра Вучића о разграничењу и размени територија никада није представљала службени предлог Републике Србије – чиме би пријављени Александар Вучић учинио кривично дело признавање капитулације или окупације

из чл.306 КЗ-а у стицају са кривичним делом угрожавање територијалне целине из чл. 307 КЗ-а у помагању у вези са чл. 35 КЗ.“

Јелена Гускова, руска историчарка и стручњак за савремену историју Балкана, истиче да је „постало јасно да је Београд већ донео одлуку и да је руководство Србије спремно да призна независност Косова. Русија се неће противити том процесу, зато што је реч о српској територији и Срби треба да одлуче да ли ће је поклонити, продати или ће се ње одрећи” (Гускова 2020). Сматрамо, међутим, као што смо навели, да Русија ипак неће, због сопствене балканске политике дозволити потпуни дебакл српске косметске геополитике.

Слично Гусковој, политику актуелне српске власти према КиМ критикује и Ања Филимонова, такође историчарка и добар познавалац балканских етноконфесионалних и политичких прилика.

Филимонова пише: „Осам година влада Александра Вучића није учинила ништа да врати 250 хиљада Срба протераних са КиМ. Наглашавамо да се под Вучићем Срби не само да се нису вратили на КиМ, већ се њихов одлив појачао. И то упркос чињеници да тренутна ситуација иде у прилог Србији. Тако је, на пример, „огроман наталитет у албанском окружењу на Косову“ – мит. Срби са КиМ тврде да Албанаца нема више од 800.000. Резултати избора показују да су Албанци из Албаније и Македоније уписани на изборне листе. Ниска излазност Албанаца на изборима у стварности значи да њих једноставно на Косову нема.

Срба на Косову има око 130 хиљада, а одатле је протерано још 250 хиљада. Сходно томе, Срба има 380 хиљада, којима треба додати Горанце, Турке, Хрвате (?), МС) и Цигане. Свеукупно, неалбанско становништво на Косову бројаће најмање 500 хиљада. Такође је неспорно да албанска омладина настоји да напусти Косово и никад се тамо не врати (на Косову добро живи само врх бивше „Ослободилачке војске“). Млади Албанци напуштају КиМ у још већем броју од Срба из Србије. Код Албанаца се распада патријархална породица и старе вредности. Младе Албанке више су оријентисане на живот по европском моделу, наталитет им је пао на ниво од 2-3 деце,

док је наталитет код Срба на северу КиМ већи него њихов...“
(Филимонова, 2020)

РЕФЕРЕНЦЕ

- Гускова, Јелена. 2020. „Вучић је одавно донео одлуку о КиМ, остаће упамћен као издајник“. *Србин.инфо*. Последњи приступ: 07.09.2020. <https://srbin.info> Гускова
- Јанковић, Владета. 2020. „Косово ће за годину да постане члан УН“. *Н1*. Последњи приступ: 07.09.2020. [rs.n1info.com/Vesti/a636801/coments/Vladeta Jankovic – Kosovo -ce -za godinu-da postane-clan- UN.html](http://rs.n1info.com/Vesti/a636801/coments/Vladeta%20Jankovic%20-%20Kosovo%20-%20za%20godinu-da%20postane-clan-UN.html)
- Јовановић, Владислав. 2018. „Политичка агресија“, у: *О статусу Косова и Метохије и о „агресији која траје“*, ур. др Станислав Стојановић, Београд: Београдски форум за свет равноправних, Клуб генерала и адмирала Србије
- Јовановић, Живадин. 2007. „Косово и Метохија: Од Србије зависи“, у *Косово и Метохија: Од Србије зависи*, ур. проф. др Ратко Марковић, Београд: Београдски форум за свет равноправних
- Јовановић, Живадин. 2018. *1244 - кључ мира у Европи, Прилог праву Србије на Косово и Метохију*, Београд: Београдски форум за свет равноправних, СКЗ
- Јовановић, Живадин. 2018. „Брисел уједињује Албанце, разбија Србе“, у *О статусу Косова и Метохије и о „агресији која траје“*, ур. др Станислав Стојановић, Београд: Београдски форум за свет равноправних, Клуб генерала и адмирала Србије
- Јовановић, Милан. 2017. „Подела Косова и Метохије – изнуђено решење насилне и једностране сецесије“, *Национални интерес*, бр. 3/2017. Београд: Институт за политичке студије

- Марковић, Ратко. 2007. „Лице и маске у Ахтисаријевом „решењу“ за Косово“, у: *Косово и Метохија : од Србије зависи*, ур. проф. др Ратко Марковић, Београд: Београдски форум за свет равноправних
- Мирковић, Дејан. 2020. „Вучић у Вашингтону ипак признао Косово“. Последњи приступ: 05.05.2020. https://www.youtube.com/watch?v=wABDs_mFbQc
- Радиновић, Радован. 2018. „Има ли решења за Косово и Метохију?“ у: *О статусу Косова и Метохије и о „агресији која траје“*, ур. др Станислав Стојановић, Београд: Београдски форум за свет равноправних, Клуб генерала и адмирала Србије
- Степић, Миломир. 2019. „Српски геополитички императиви у контексту глобалних промена: Косово и Метохија“, у: *Косовска вертикала или неокoliniјална хоризонтала – демографски, економски, социјални, правни, геополитички и еколошки аспекти косовско-метохијског питања*, ур. Часлав Оцић, Београд: Институт за европске студије; Зрењанин: Градска библиотека „Жарко Зрењанин“; Грачаница: Дом културе „Грачаница“; Београд: ТВ Храм
- Суботић, Момчило. 2002. *Право на самоопредељење и „југословенски експеримент“*. Прва, друга, трећа Југославија, Београд: Институт за политичке студије
- Суботић, Момчило. 2017. „Косово и Метохија: питање унутрашњег дијалога“, *Национални интерес*, 3/2017, Београд: Институт за политичке студије
- Суботић, Момчило. 2019. „Од Резолуције 1244 до Бриселског споразума - политика препуштања Косова и Метохије“, *Политичка ревија*, 3/2019, Београд: Институт за политичке студије
- Трифковић, Драгана. 2020. „Ови су режимски медији прећутали о споразуму у Вашингтону“, *Србин.инфо*. Последњи приступ: 11.09.2020. <https://t.co/5HzhQsXoe>.

- Филимонова, Ања. 2020. „Ко у Русији помаже Вучићу да преда Косово?“ *Србин.инфо*. Последњи приступ:13.09.2020. <https://t.co/VNkd1DGUJq-info>Ања
- Чавошки, Коста. 2019. *Наше за наше*, Београд: Catena mundi

Momčilo Subotić*Institute for Political Studies, Belgrade***A STEP FORWARD TO AN “INGLORIOUS” OUTCOME
OF “THE ISSUE” OF KOSMET****Resume**

An idea that the SC UN Resolution 1244 was not useful, or that it was even harmful for Serbia, contributed to the conclusion of the serial of fatal agreements between the government led by SNS (Serbian Progressive Party) and Prishtina: firstly there was the Brussels Agreement (still in the use) and then came the recent Washington Agreement. According to the explanation of the negotiators of the Brussels Agreement Ivica Dacic and Aleksandar Vucic, who eventually signed this agreement, the two of these politicians had engaged in such action for purpose of helping establishment of the Association of Serb majority municipalities. However, seven years have passed since the signing of the agreement and the Association of the Serb majority municipalities have not been established yet. Out of total fifteen points of the agreement here have been implemented all other points which were leading to the conclusion of the independence of the state of Kosovo and the withdrawal of the state of Serbia from her southern province and Kosmet's Serbs and Serbia still have not gained anything out of the agreement. In addition to it, the Washington Agreement implies so-called “normalization” of economic relations between Belgrade and Pristina, which also implies one step forward a total normalization of these relations, that is, the acceptance of the state of independence of Kosovo from Serbia. In contrast to such losers' idea there is the stance that the SB UN 1244 Resolution is a key international document by which Kosovo and Metohija is treated as an official part of the Republic of Serbia and some

sort of the province with autonomy status attached to it. The 1244 Resolution also corresponds with both international law and the Constitution of Serbia, and such document is supported by not only some powerful states such as Russia, China or India, but also all other states which respect international law, so that such document cannot be taken out of consideration by some powerful western states such as the United States of America. They are creators of this Resolution, although they are mentors of this newly aspiring state which by its geopolitical objective is created as the NATO state. According to the international law the right for self-independence and establishment of a new national state could be granted only to the people who have the right for the internal self-independence and not to national minorities in one state. The 1244 Resolution takes into account such starting point and the frame of such starting point is wide enough to encompass the internal national development of Albanian ethnic community in Kosovo and Metohija. The autonomy – yes, but the independence – no! However, such independence equally implies the autonomy of Serbian people in Kosovo and Metohija and their direct relation with Serbia, or in other words, it implies political-territorial modality within the frame of the 1244 Resolution and the Constitution of the Republic of Serbia. Anything apart from these two documents is considered to be against the Constitution and unparalleled destruction of one state.

Keywords: Washington Agreement, United Nations Resolution 1244, Rambouillet Agreement, Ahtisaari's proposal, Brussels Agreement, Aleksandar Vučić*

* Овај рад је примљен 15. августа 2020. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 21. августа 2020. године.

УДК 323.15(=163.41):342.725(497.115)

DOI: <https://doi.org/10.22182/pr.6532020.7>

Прегледни рад

*Вељко Самарџић**

Висока струковна школа за предузетништво

ЈЕЗИЧКЕ БАРИЈЕРЕ У ЕКОНОМСКОМ РАЗВОЈУ СРПСКЕ ЗАЈЕДНИЦЕ НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ

Сажетак

Привредна активност на простору Косова и Метохије је недовољног обима у условима слабих институција и непостојања владавине права, а велики друштвени јаз представља огромну препреку у превазилажењу тензија у српско-албанским економским односима. Економска неразвијеност српске заједнице на КиМ и њена одвојеност од шире локалне заједнице резултат је бројних фактора. У овом раду посебно је анализиран утицај језичког питања и комуникација на економски положај српске заједнице и то из два различита аспекта. Прво, на економски положај српске заједнице директно утиче масовно непримењивање, иначе напредне легислативе привремених институција на КиМ о правима на употребу српског као равноправног службеног језика. Такође, не треба заборавити ни аспект опште комуникације унутар косовског друштва у коме непознавање језика представља баријеру која интензивно утиче на остваривање социјалних и привредних веза. Суштина и значај разматрања ове теме јесте у

* veljko.samardzic@vssp.edu.rs

олакшавању свакодневног живота мањине, као и економски развој и нормализација односа која је могућа кроз промену језичких политика са обе стране. Тренутно не постоје записи нити радови на ову тему. Истраживањем релевантног узорка на том простору и методом анализе долази се до јасних закључака који омогућавају да се отклоне сумње да дубока подељеност српско-албанских односа неће моћи бити превазиђена уколико не дође до међусобног уважавања језичких права са једне и подстицајем учења језика окружења, са друге стране. Парадоксална ситуација у коме већинско албанско становништво значајније говори српски језик (уз јасно доказану тенденцију погоршања стања услед генерацијских смена), за разлику од српске заједнице која готово да не говори албански језик, има своје импликације на општи ниво интеграција, а посебно на привредну размену у косовском друштву. Сви уочени параметри говоре да је неопходан другачији приступ у превазилажењу овог изазова.

Кључне речи: српска заједница, вишејезичност, економски развој, комуникација

У КАКВОЈ СУ ВЕЗИ ПОЗНАВАЊЕ ЈЕЗИКА И ЕКОНОМСКИ ПОЛОЖАЈ КОСОВСКИХ СРБА?

Стање привреде на Косову и Метохији је критично у подручјима у којим већину становништва чине Срби. Индустрија је у огромним проблемима који нису решиви новим економским приступом попут прилагођавања тржишним условима и новим захтевима купаца или једноставном финансијском инјекцијом и капиталним инвестирањем. Јасно је да су многа отворена питања и антагонизми између Албанаца и Срба толико оптеретили могуће решење за некадашње привредне гиганте попут конгломерата „Трепча“, да се њихово економско оживљавање у кратком и средњем року не може очекивати. Очигледно је да се побољшање ситуације не може

тражити у улагањима у велике индустријске капацитете, већина економиста потражиће (бар привремено) решење у развоју малих и средњих предузећа.

Шта су изазови за примену овог програма опоравка? Иако Република Србија нема важећу стратегију економског развоја, раније стратегије о дугорочном економском развоју и одрживом повратку увиђају значај развоја малих бизниса у побољшању услова живота у српским заједницама (Стратегија Владе Србије, СДЕРСЗКиМ 2007, СООПКиМ 2010). Оно што, међутим ове стратегије не обрађују су локална тржишта.

По својој суштини мали (најчешће породични) бизниси су економски рањиви, али су такође њихове предности флексибилност и иновација, који су као по правилу окренути локалном тржишту. То се пре свега односи на пољопривредне произвођаче. Уколико се има у виду да међу српском заједницом скоро да нема укрупњених поседа, јасно је да су локална тржишта природно наметнута.

Постоје иницијативе да се, као вид помоћи, обезбеди да предузетници из српске заједнице своје производе и услуге продају (путем откупа) на територији централне Србије. Таквих примера има у производњи кромпира (Косовско Поморавље) или јагода (мале заједнице у Метохији), али је уочљиво да се у корену тих пословних односа не налази само економска рачуница, већ и подршка државе. Трошкови транспорта и компликована процедура приликом процеса извоза оптерећују овај начин пословања. Посебно је уочљиво да је релативно развијено винарство у околини Ораховца, коју поред виногорја и погона за израду вина манастира Високи Дечани, чини и неколико успешних локалних породичних фирми. Наиме, доступност тржишту централне Србије у пуном капацитету је неопходно како би се остваривао приход којим би могао овај мали бизнис да оствари свој пун потенцијал. Нерешени односи, непостојање прецизних процедура за ову акцизну робу условљавају да се квалитетна вина са Косова и Метохије не испоручују у локалне маркете у ширем делу Србије. Могу се пронаћи тек у неким локалним малопродајним објектима, и то у малим количинама. Свакако да би снажан замајац подстицању предузетништва била ситуација у којој

би се производи косовских Срба континуирано налазили у рафовима великих продајних ланаца у централној Србији, попут, на пример *Delhaize*-ових објеката.

По својој суштини свако субвенционисање и социјална подршка су ограниченог временског карактера, што додатно говори о потреби за проналажењем трајних и економско одрживих решења.

Тако долазимо до неминовности да је локално тржиште Косова и Метохије, природно место за пласирање производа и услуга тамошње српске заједнице. Ради се о тржишту са бројним ограничењима када су у питању производи и услуге које се могу пласирати. Висок степен корупције у јавној потрошњи привремених институција које врше де факто власт, изражена колизија према српској заједници, економска супериорност локалних албанских произвођача и власника трговинских ланаца представљају препреке са којима се српски предузетници сусрећу на овом тржишту. И поред константних кампања о бојкоту српских производа, а што је кулминирало увођењем санкција (увозним таксама у износу од 100%) на робу из централне Србије, потрошачке навике становништва нису потпуно промењене. Медији су само распирили мржњу и овим мерама је постигнуто пребацивање политике у свакодневни живот. Тиме се само продубљује јаз у односима ове две етничке групе и ствара атмосфера неповерења. Ово међутим не утиче на економске односе локалних Срба и Албанаца, јер у овим економским (не)приликама косовски Срби немају никакав утицај. Они готово по правилу нису ни представници, ни заступници фирми из централне Србије, не организују превоз ни дистрибуцију, па их у овом односу можемо посматрати искључиво као потрошаче.

Уочљиво је, међутим, да у рафовима косовских маркета у власништву Албанаца нема ниједног производа који производе косовски Срби. Потребна је посебна анализа да ли је то резултат односа према предузетницима из српске заједнице на КиМ, или је у питању и чињеница да су производи који би испунили услове продајних ланаца – ретки (количина, продајни услови, дистрибуција).

Непознавање албанског језика један је од фактора који би могао да утиче на будућу сарадњу. Ускраћени за могућност комуникације у друштву у коме све више младих не зна српски језик, косовски Срби тек спорадично нуде своје, пре свега пољопривредне производе на пијацама већинских албанских градова на КиМ. Приликом запошљавања у привременим институцијама проблем непознавања оба службена језика постаје још уочљивије, и неретко је штуро и неприхватљиво оправдање за непоштовање Закона о цивилним службеницима, који прописује да најмање 10% запослених у цивилној администрацији морају бити припадници невећинске заједнице.

Језичка баријера не утиче само на могућности, већ и на ефикасност економских делатности косовских Срба. Кршење Закона о језицима доводи да се, илустрације ради, јавни позиви за достављање понуда за разне послове објављују само на албанском језику. Рокови се због неефикасности изазване непознавањем језика пропуштају, а српским привредницима је слаба утеха што евентуалне санкције за службенике који крше закон (мада се то до сада у пракси није ни десило) не би довеле до понављања поступка јавне набавке. Иста је ситуација и са комуникацијом са пореским органима или пословним банкама.

Ова, прилично песимистичка анализа, доводи до питања које су језичке политике неопходне дубоко подељеном друштву какво је косовско? Једно од решења јесте да би морало да се почне од замене наратива који на КиМ владају у обе етничке (и језичке) заједнице. Уколико препознамо чињеницу да је немогуће развити економију мањинске заједнице само уз помоћ социјалне помоћи која је данас пресудна, јер омогућава егзистенцију, промениће се и однос према учењу језика у циљу бољег пословног положаја припадника те заједнице.

Са друге стране, језичке политике косовских политичких елита, доживљавају језичка права косовских Срба искључиво као доказ демократичности друштва намењеном бољем међународном имиџу и „нужном злу“. Младим Албанцима јавне политике не шаљу поруку да је српски језик, језик којим говори, или га у приличној мери разуме готово 20 милиона становника у окружењу, уколико обухватимо читав простор бивше Југославије.

Овај наратив види се код пословних људи са обе стране, али без систематског односа нема већих помака. Јасно је да, без обзира да ли ће питање језичких слобода бити тема Бриселског споразума или не, косовском друштву треба нови политички и обострано прихваћен наратив. Зато треба разликовати питање језичких права, неопходних за очување националног идентитета Срба на КиМ, од промовисања и рада на нормализацији односа кроз аспект комуникације на КиМ.

Као и већина других отворених питања око КиМ, и питање језика није имуно на емотивне реакције у људима обе заједнице. То међутим не сме замаглити чињеницу да је један од основних елемената (посебно локалних) тржишта – језик. Развијати економију заједнице без локалног тржишта је, најблаже речено, тешко и на дуги рок неодрживо.

У намери да доведемо у корелацију језичке баријере и економски положај српске заједнице на КиМ потребно је у најкраћем сагледати структуру постојеће привреде у областима које претежно насељава српско становништво. У документу који је 2014. године објавила Канцеларија за КиМ „Студија привредног развоја неалбанских заједница на простору АП Косово и Метохија“ говори о стању привреде, пре свега у местима где живе косовски Срби. Око 120.000 Срба на територији КиМ живи у више географски, климатски и привредно различитих простора. Не постоје пописни подаци о њиховом броју и демографској структури као ни егзактни подаци о постојећој структури привреде због непостојања јединственог регистра па се и у овом случају оперише са проценама (Канцеларија за КиМ, 2014).

Привреда на целој територији КиМ, а посебно у срединама са неалбанском већином налази се у лошем стању или је потпуно уништена. Она је у најбољим годинама свог постојања у периоду 1983–1987, била највише индустријализована на северу, док су делови у којима сада преовлађује српско становништво јужно од Ибра, пољопривредно оријентисан. Изузетак представља општина Штрпце, у којој је основа развоја била туризам. У наставку следи детаљни преглед стања у индустрији, пољопривреди, туризму као и увид у предузетништво на овом простору.

Индустрија

На северу, услед географске повезаности са централном Србијом и због чињенице да на овом подручју није било узурпације предузећа као у деловима јужно од реке Ибар функционишу предузећа која могу бити носиоци привредног развоја. Иако су данас у великим проблемима и са неизвесном привредном будућношћу предузећа на северу представљају могуће носиоце развоја у наредном периоду.

Највећи и најзначајнији је свакако конгломерат РХМК „Трепча“ чији потенцијали представљају најзначајнију развојну могућност. Ово предузеће чији је део погона на северу КиМ, а руда за експлоатацију јужно од Ибра додатно оптерећује нерешен статус који одбија инвеститоре и честа је тема политичких несугласица званичног Београда и Приштине.

У Звечану се налази Ливница олова и цинка „Трепча“, која тренутно ради са свега 5% расположивих капацитета, што додатно отежава економску ситуацију целе општине. Говори се све више о приватизацији као једном од могућих решења за статус Тречке. Тренутни договор јесте везано за саму структуру власништва јесте да 80% припада Влади Косова, а 20% радницима. Међутим, још увек до краја није решен статус и због своје комплексности у односима са Београдом и с обзиром да представља један од спорних ствари у разрешавању питања односа Београд-Приштина у међународним преговорима, тешко да се може говорити о привлачењу било ког страног инвеститора који би желео да уложи у овај конгломерат.

Хидроелектрана Газиводе је лоцирана у Зубином Потоку и изграђена је са два агрегата снаге по 17 MW и прикључена је на електроенергетску мрежу преко далековода 110 kV у ТС 110/35 kV Валач код Звечана. ХЕ је високо аутоматизована са могућношћу даљинског управљања. Као и код других великих предузећа будући развој захтева проналажење политичког решења које би омогућило нова улагања и инвестиције.

Металска индустрија, доминантно лоцирана на северу, данас је у тешком положају. Повремено покретање производње или минимални рад одликује ову некада прилично развијену индустрију. Природно је очекивати да се постојећа предузећа

могу ревитализовати тек након решавања проблема који оптерећују пословање привредних гиганата. Ипак металска предузећа која повремено покрећу производњу су: Лола доо, фабрика отковака, Лепосавић; Прва петолетка зглобни лежајеви доо, Лепосавић; Лола алати доо, Зубин Поток; Лола фабрика делова и компоненти доо, Штрпце; Фабрика вијака Градац, Олес Ужице, Зубин Поток.

На територији КиМ дрветом су богати Ибарски Колашин на северу и Штрпце на југу. Дрвно прерађивачка индустрија има своје традиционално утемељење у овим крајевима. На северу АП Косова и Метохије шумама газдује шумско газдинство „Ибар“ који има две шумске управе у Лепосавићу и Зубином Поток. У Штрпцу делује секција ЈП „Србија Шуме“ али је њихов рад ограничен.

Пољопривреда

Привремене институције најавиле су за 2013. годину попис пољопривредних газдинстава, али се он није одржао. Ово је разлог што су данас непознати и најосновнији подаци неопходни за дубљу анализу пољопривреде у српским срединама. Ипак за разумевање потенцијала могу послужити следећи подаци којима располаже Канцеларија за КиМ.

Већински српске средине на КиМ поседују природне потенцијале за развој сточарства у рејонима Лепосавић, Зубин Поток, Штрпце, Ново Брдо.

Виноградарски рејон обухвата територију општине Ораховац (Велика Хоча и горњи део Ораховца). Најзначајнији произвођач је Дечанска виница са око 100.000 литара вина. Због недефинисаних економских односа и проблема у свакодневном функционисању производња ове древне винарије се рачуноводствено води као „приход манастира“ какав је нпр. производња свећа. Ово онемогућава да се квалитетно вино са добром ценом продаје у већем обиму.

Осим „Дечанске винице“ у селу Велика Хоча, присутне су и породичне производње попут Петровић, Ђуричић, Антић, Накаламић, Бркић чија се годишња производња креће од 10.000 до 30.000 литара годишње.

Ратарско-повртарски рејон обухвата Грачаницу, Косовско Поморавље (територије новоформираних општине Клокот, Партеш и Ранилуг). Ратарство је захваљујући повољним географским одликама заступљено на подручју Косовског округа, док повољни услови за развој повртарства постоје на подручју Косовског Поморавља.

Воћарски рејон обухвата Штрпце, Зубин Поток и Лепосавић.

Пољопривредну производњу прати и недовољно развијена инфраструктура за складиштење и прераду попут хладњача, месара, сушара, млекара и млинова.

Туризам

Стање у туризму карактерише већи број малих приватних предузећа која се баве овом делатношћу. Угоститељство је због мање потребних инвестиција развијеније и може се рећи да су породични објекти ресторанског типа добро покривени у односу на број становника.

Смештајни капацитети постоје и најчешће се ради о малим и некатегоризованим објектима са основном хотелијерском понудом (преноћиште и исхрана). Ови објекти губе тржишну утакмицу са развијеном хотелском понудом у власништву Албанаца, па своје тржиште траже у јефтином смештају са ванпансионском понудом.

Највећи потенцијал је планина Шара у којој доминира мали приватни смештај, јер бивши велики објекти не раде или су девастирани. Недовољна средства за одржавање ски жичара проузрокују честа кварења па се угрожава и постојећи дневни долазак скијаша. И у овом сегменту привреде се више може говорити о потенцијалима него о постојећој инфраструктури чему ће у наставку бити посвећена посебна пажња.

Предузетници

Приватни породични бизниси су најчешћи облик предузетништва. Они по правилу представљају мале породичне фирме које најчешће послују у области трговине

и угоститељства. Занатске радње су ретке и најчешће су допунски извор прихода њиховим власницима.

Број и структура српских предузетника на АП Косово и Метохија нису познати. И овде је разлог непостојање јединственог регистра али и често постојање ових бизниса без икакве регистрације. Такође, непознат је и број запослених у предузетничким радњама због непријављивања радника као учестале праксе.

Према подацима ОЕБС о регистрованим предузећима код Привремених органа самоуправе (тзв. Косовске институције) у већински српским деловима КиМ општина Звечан има 62 мала предузећа, Грачаница око 500, Штрпце има 167 приватних предузетника, Ранилуг 96, Партеш 38, Ново Брдо 100, Клокот 29, за Северну Митровицу, Зубин Поток, Лепосавић нема података (OSCE Mission in Kosovo, 2013). Јасно је да су ови подаци непотпуни, али могу дати ширу слику о економским условима у којима косовски Срби егзистирају.

Јасно је да је индустрија, а посебно тешка индустрија која је економски доминантно утицала на економске токове и запошљавала убедљиво највећи број људи, данас у великим проблемима, без могућности да привуче инвеститоре и често готово девестирана. Оне гране привреде у којима постоји већа активност заснована је на малим и средњим предузећима. То су пре свега пољопривредни произвођачи, туризам, занатство. То су управо оне привредне гране које су по свом карактеру окренуте локалним тржиштима. Брза, јефтина и ефикасна комуникација са потрошачима, успостављање пословних веза са партнерима, међународним и локалним извршним институцијама је компаративна предност за српске привреднике. Зато ће у наставку овог рада бити приказано стање језичких права, али и посебна питања комуникација, које могу бити основ за нови приступ језичких политика на простору КиМ, посматраних кроз призму развоја привредне размене и бољих пословних веза међу тржишним чиниоцима.

ЈЕЗИЧКА ПРАВА У МЕЂУНАРОДНОМ ОКВИРУ

Међународна и регионална документа која гарантују људска права препознају језик као интегрални део права на слободу изражавања, афирмишу право особа које припадају невећинском становништву да користе свој језик слободно, без мешања или било ког другог вида дискриминације и охрабрују равноправну заступљеност заједница у јавним институцијама.

Најзначајнији међународни и регионални инструменти за очување језичких права су:

- Међународна повеља УН о грађанским и политичким правима (ЗРМПГП, 7/71)
- Декларација УН о правима особа које припадају националним или етничким, верским и језичким мањинама (УН резолуција бр. 47/135);
- документ ОЕБС-а са састанка у Копенхагену током Конференције о људској димензији ЦСЦЕ (документ из Копенхагена)
- препоруке ОЕБС-а из Осла у вези са језичким правима националних мањина и Објашњење (ОЕБС, препоруке из Осла, 1998);
- Оквирна конвенција Савета Европе о заштити националних мањина (Савет Европе, ОКНМ, 1995)
- Европска повеља о регионалним или мањинским језицима (Комитет министара Савета Европе, ЕПРМЈ, 1992).

Европска повеља о регионалним или мањинским језицима (ЕПРМЈ) захтева од држава да се постарају да управни органи користе регионалне или мањинске језике и захтева да службеници у контакту са јавношћу користе применљиве језике мањина. ЕПРМЈ дефинише мере како би се омогућила и подстакла употреба невећинских језика у скупштинским дебатама и објављивање званичних докумената на језицима невећинских заједница. Ове мере могу захтевати превод, тумачење и усвајање одговарајуће политике запошљавања и програме обука. Ова повеља експлицитно је уврштена у

законодавство привремених институција на Косову и Метохији (тзв. Устава Косова) и посебно Закон о језицима.

И поред напредних решења о праву на коришћење матерњег језика, његовог очувања и промоције бројни су примери непоштовања језичких права, пре свега Срба на КиМ.

О томе говоре сви релевантни извештаји међународних институција, под чијим је притиском основана Канцеларија повереника за језике, коме је дат мандат да утиче на смањивање широко распрострањене праксе кршења језичких права.

У анализама стања језичких права детектовани су узроци непоштовања усвојеног Закона о језицима. У свом годишњем извештају о стању људских права у свету, Биро за демократију, људска права и рад при Државном секретаријату Сједињених Америчких Држава прихвата оцену Повереника за језике на Косову да је основни узрок непоштовања језичких права непостојање политичке воље (Биро за демократију, људска права и рад, Извештаји о стању људских права у свету за 2017). Од осталих узрока уочљиви су:

- Недовољни капацитети службеника администрације (непознавање оба службена језика)
- Велика продукција докумената
- Недовољна сензибилизација друштва на језичка права других етничких заједница

Годишњи извештаји о напретку Европске комисије (ЕС, 29.5.2019 SWD(2019)) редовно се баве стањем језичких права и потребе да се учини значајнији искорак у развоју језичких политика.

ПЕРЦЕПЦИЈА ПРИПАДНИКА СРПСКЕ ЗАЈЕДНИЦЕ НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ О СТАЊУ ЈЕЗИЧКИХ ПРАВА

У истраживању које је израдила Међународна организација за миграције (International organization for migration, 2017) које се бави комуникацијама на КиМ истиче се јасно незадовољство стањем језичке равноправности српског језика

у институцијама. Општи је утисак да је право косовских Срба да услуге јавне администрације у привременим институцијама добијају на матерњем језику угрожено.

Постоји међутим извесна разлика у перцепцији припадника српске заједнице по питању остваривања овог права у односу на њихову локацију и социјално географске околности којима су изложени. Уочљиво је дакле да постоји велика разлика у условима живота унутар саме српске заједнице у зависности у којим деловима КиМ живе.

За потребе истраживања и разумевања разлика у перцепцијама остваривања својих језичких права међу косовским Србима извршена је подела у три посебно испитиване групе.

Српска заједница на северу КиМ

Географска одредница ове групе су општине северно од реке Ибар. Чине га општине Лепосавић, северни део Косовске Митровице (општина Северна Митровица по систему привремене администрације на КиМ), Звечан и Зубин поток.

Политичко безбедносна ситуација у овом подручју детерминисана је етничким залеђем централног дела Републике Србије, већим утицајем институција Р. Србије и убедљивом етничком већином грађана, припадника српске заједнице. У овим општинама локални Срби најмање комуницирају са припадницима албанске националности, без обзира да ли је реч о комуникацији са институцијама (што је чешће) или са грађанима.

Српска заједница у региону Гњилана

Ову подгрупу карактерише значајан број Срба настањен у сеоским подручјима и малим општинама формираним на основу „Свеобухватног предлога за решење статуса Косова специјалног изасланика УН Мартија Ахтисарија“ (Ахтисари М, 2007). То су новоформиране општине Клокот, Партеш-Пасјане, Ранилуд и Ново Брдо где, као и на северу КиМ и овај регион има убедљиву српску етничку већину. У општини

Каменица, где живи значајан број Срба, етничку већину чине Албанци.

Уочљиво је да у овом региону постоји највећи степен интеграције у косовско друштво, а самим тим и највећи степен комуникације са грађанима албанске националности.

Српска заједница у Метохији

У подручју Метохије Срби живе у малим сеоским подручјима од неколико стотина становника, највише у региону Пећи и Ораховцу. Претежно старо становништво суочава се са бројним проблемима, од безбедносних до економских. Мале заједнице метохијских Срба нису географски повезане, али је уочљиво да и поред тога што су окружени доминантно албанским становништвом нема значајне мултиетничке комуникације.

Испитивање има за циљ да покаже два аспекта језичких баријера. Прво, колико је непознавање језика баријера за комуникацију међу становништвом, и друго, да анализирајући непознавање језика оцени нови вид интеграција уколико уопште буду постојали услови за тако нешто. Дакле, језик може послужити и као средство за разумевање и узрока и последице.

Како и колико Срби и Албанци комуницирају?

Косовски Срби готово да не говоре албански језик. У поменутом истраживању Међународне организације за миграције (*International organisation for migration - IOM*) албански говори 5%, делимично га разуме њих 31%, а не говори 64% испитаних Срба. Треба напоменути да су испитаници самооцењивали своје познавање језика, које није истраживањем тестирано.

Албанци у знатно већем проценту говоре српски - 18% говори, 49% делимично разуме, док 31% не говори.

Уочљив је драстичан тренд погоршања стања код младих и то посебно код младих Албанаца од којих је 96% одговорило да не говори, а само 4% да делимично разуме српски језик.

Обе заједнице схватају значај познавања другог језика. Корист од познавања језика за свакодневни живот види 71,3% Срба, и нешто мањи број младих Срба (испитаници од 16 до 18 година) код којих је препознавање корисности познавања албанског језика мања (62%). Са друге стране српски би волело да зна 73% Албанаца, али и само 27% младих Албанаца. Ови подаци не охрабрују не само језичке перспективе у косовском друштву, већ и целокупну перспективу процеса интеграција.

Како онда уопште комуницирају две највеће етничке заједнице на КиМ? Парадоксално, језик комуникације међу заједницама на Косову је српски језик и поред чињенице да је он матерњи језик убедљиво мање етничке заједнице.

Слика 1: На ком језику Срби и Албанци комуницирају

Извор: Истраживање Међународне организације за миграције 2019

Када комуницирају, Срби и Албанци разговоре воде на српском језику (82% комуникација), на енглеском (9%), на албанском језику (7%) или изузетно на неком другом (2%). Ови подаци говоре да уколико Албанци не говоре српски или енглески комуникације између Срба и Албанаца готово да не постоји.

Тренд који је важио пре 1999. године да Албанци масовно знају српски, а Срби не знају албански се очигледно наставио с тим што се појављује могућност комуникације на енглеском језику код младих.

У региону Гњилана (Косовско поморавље) је и по овом питању стање значајно другачије. Око 55% испитаника који имају комуникацију са Албанцима говоре само српски језик, њих 14,8% комуницира и на албанском, а 22,2% комуникацију обавља на енглеском језику.

Колико онда Срби и Албанци комуницирају? За разумевање анализе у узорку албанске заједнице потребно је кренути од чињенице да је она неупоредиво бројнија од српске.

Срби се са људима којима је албански матерњи језик углавном срећу у институцијама и то најчешће у банци и пошти, јавним институцијама или због обављања посла (трговина, бизнис, радни однос), у саобраћају (аутобуске станице, паркинзи) и то опет на северу најмање, а Косовском поморављу највише.

Слика 2: Колико имате познаника међу Албанцима?

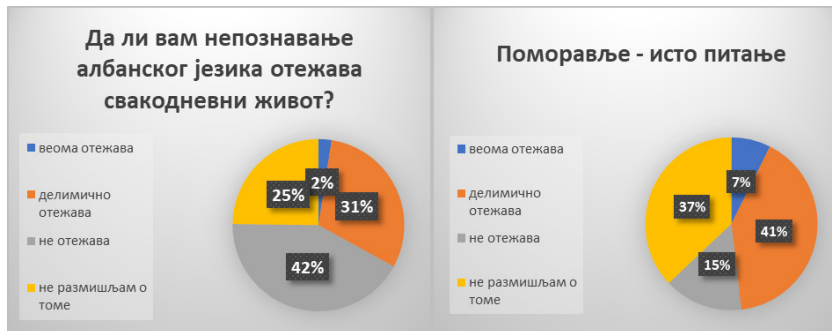
Извор: Истраживање Међународне организације за миграције 2019

Ако изузмемо ове поводе за комуникацију, можемо закључити да нема значајне обичне и свакодневне комуникације.

Зато је испитаницима из спрске заједнице постављено питање колико познаника имају међу Албанцима. Под појмом „познаник“ дефинисане су особе о којима испитаник зна бар три податка више од имена на пример презиме, брачни статус, занимање. Резултати су потврдили велику поделу између Срба и Албанца где је питање језика можда и најбољи индикатор. Наиме, 41% испитаних изјављује да нема ниједног пријатеља/познаника који говори албански језик.

Оно што можда изненађује су подаци о односу непознавања језика и перцепцијама испитаника по питању комуницирања. Следећи подаци говоре да језик јесте баријера за свакодневну, пре свега пословну комуникацију између Срба и Албанаца, али свакако то није једина препрека, што говори да је косовско друштво дубоко подељено и да су размимоилажења и поделе израженији и дубљи.

Слика 3: Да ли вам непознавање албанског језика отежава свакодневни живот?

Извор: Истраживање Међународне организације за миграције 2019

И у последњем графикону је видљиво да је највећа отвореност Срба према другим заједницама на КиМ остварена у региону Гњилана. Да би показали да отвореност заједнице у процесу интеграција на КиМ не смањује, већ парадоксално повећава проблем језичке комуникације послужићемо се следећим резултатима истраживања.

Наиме, испитаници су одговарали на питање колико непознавање језика утиче на њихов свакодневни живот. Податак да на нивоу укупне групе испитаника из српске заједнице трећина одговара да утиче неповољно (од тога само 2% „веома отежава“ и 31% „делимично отежава“) потврђује већ изнет став да непознавање језика окружења, иако велики није највећи проблем Србима на КиМ по њиховим изнетим перцепцијама. Оно што може да изненади је податак да када се у појединим регионима комуникација и отвореност повећавају (као у региону Гњилана у овом истраживању) истовремено почиње да расте и значај језичке баријере као проблема који испитаници осећају. То нам сликовито говори податак да проценат оних који детектују проблем језичке баријере расте, са 33% укупног броја испитаника (из све три подгрупе испитаних) на 48% у региону Гњилана.

Уочљиво је да су економске и језичке перспективе свакако повезане и имају узајамни утицај. Повећана интеграција међу људима, насупрот бројним ограничењима званичних политика, јасно показује да су језичке баријере изазов за косовско друштво. Без обзира да ли је гледали као индикатор или као узрок за (не) интеграцију, или посматрали њихове економске или друштвене последице, језичке баријере представљају суштинску препреку за развој рањивог и недовршеног косовског друштва.

ЗАКЉУЧАК

Косовско друштво, као хетерогено и дихотомо са наизглед непомирљивим различитостима између две највеће и етнички супротстављене групе Срба и Албанаца показује немоћ да изнедри јасно решење везано за спорна питања. Вишедеценијски конфликт који је кулминирао оружаним сукобом 1999. године и данашњи дијаметрално супротстављени погледи на његову суштину, на овом простору стварају многобројна питања која утичу на свакодневни живот људи и политизују економске токове, неопходне за успостављање нормализације односа. Идеја језика као споне помирења, јесте главна водила у овом раду. Истраживање је спроведено како би одбацили класична идеолошка становишта и круто чуване одбрамбене механизме у превазилажењу нетрпељивости у постконфликтном подручју.

Опрезни оптимизам у разматрању друштвених перспектива српске заједнице треба тражити у новим језичким политикама заснованим на очувању језика као најважнијег елемента националног идентитета, инсистирању на поштовању остварених језичких права, али и новим односом према учењу албанског језика, као компаративне предности у наступу на овом, природном тржишту. Економски аспект и просперитет најбоље може одржати дубоко подељена друштва, уколико је интерес заједнице и свих видљив и јасан. Перспектива Западног Балкана и спољнополитичка одређеност за будући улазак у Европску унију се темељи на јасном аспекту економске стабилности и заједничких демократских вредности које би требало да буду темељ европског друштва. Према таквом принципу, економски напредак треба да буде приоритет и највећи интерес сваког појединца који би обезбедио будућност и перспективу суживота у овом друштву.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Државни секретаријат Сједињених Америчких Држава; Биро за демократију, људска права и рад, Извештаји о стању људских права у свету за 2017; https://xk.usembassy.gov/wp-content/uploads/sites/133/HRR_2017_-Srb.pdf
- Закон о ратификацији међународног пакта о грађанским и политичким правима (ЗРМПГП), *Службени лист СФРЈ*, бр. 7/71
- Комитет министара Савета Европе, Европска повеља о регионалним или мањинским језицима (ЕПРМЈ), 25. јун 1992. године
- Оквирна конвенција Савета Европе о заштити националних мањина, фебруар, 1995, <https://rm.coe.int/16800c10cf>
- Препоруке из Осла о праву националних мањина на употребу сопственог језика и објашњење, фебруар 1998, <https://www.osce.org/files/f/documents/9/5/67542.pdf>

- Свеобухватни предлог за решење статуса Косова специјалног изасланика УН Мартија Ахтисарија, 2007. <http://www.nspm.rs/pdf/dokumenti/iz-arhive-nspm-%E2%80%93-sveobuhvatan-predlog-za-resenje-statusa-kosova-ahtisarijev-plan-od-26.-marta-2007.pdf>
- Студија привредног развоја неалбанских заједница на простору АП Косово и Метохија“. 2014. Београд; Канцеларија за КиМ
- Стратегија дугорочног економског развоја српске заједнице на Косову и Метохији (СДЕРСЗКиМ). 2007. Влада Р. Србије, *Службени гласник РС*, бр. 21 од 21. фебруара 2007. <http://www.gs.gov.rs/lat/strategije-vs.html>
- Стратегија одрживог опстанка и повратка на Косово и Метохију, (СООПКиМ) Влада Р. Србије 2010, *Службени гласник РС*, бр. 32 од 14. маја 2010. <http://www.gs.gov.rs/lat/strategije-vs.html>
- Уједињене нације, Декларација о правима особа које припадају националним или етничким, верским и језичким мањинама 1992 (Резолуција бр. 47/135) https://chrisnetwork.org/wpcontent/uploads/2012/07/dekl.opr_.osobakojepripadaju1.pdf
- European Commission, Brussels, 216; Kosovo* 2019 Report <https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/20190529-kosovo-report.pdf>
- International organization for migration (IOM), Public opinion poll; december 2018 communication among members of serbian and albanian communities in kosovo „The issue of languages“ http://www.kosovo.iom.int/sites/default/files/SI%20Language%20Report_SRB.pdf
- OSCE Mission in Kosovo „Municipal Profiles 2013“

Veljko Samardžić*

Higher Vocational School for Entrepreneurship

**LANGUAGE IMPEDIMENTS TO ECONOMIC
DEVELOPMENT OF SERBIAN COMMUNITIES IN
KOSOVO AND METOHIJA**

Resume

Economic activity in Kosovo and Metohija remains inadequate due to the continuity of weak institutions and the absence of the rule of law. Moreover, the large socio-economic discrepancies in the region are a huge obstacle in overcoming tensions in Serbian-Albanian economic relations. The economic underdevelopment of the Serbian community in Kosovo and Metohija and its separation from the wider local community is the result of numerous factors. In this paper, the influence of the language barriers and communication on the economic position of the Serbian community is analyzed from two different aspects. First, the economic position of the Serbian community is directly inhibited by the fact that the advanced legislation of the temporary institutions in Kosovo and Metohija is widely not implemented; particularly on the question of the right to use Serbian as an official language. However, we should not forget the aspect of general communication within Kosovo society in which ignorance of the language is a barrier that intensively affects the realization of social and economic ties. This matter is paramount for ensuring everyday normalcy of life for Serbs as a minority, as well as for the economic development and normalization of relations for both sides. There are currently no records nor research papers on this topic. The research of the relevant sample in that area and the method of analysis leads to clear conclusions that clear any doubts on the impossibility of overcoming

* veljko.samardzic@vssp.edu.rs

Serbian-Albanian relational tensions without granting mutual respect for rights to linguistic freedom, on the one hand, and promoting linguistic diversity and the learning of colloquial languages, on the other. The paradoxical situation in which the majority Albanian population speaks Serbian more significantly (with clearly demonstrated dialectical shifts), whereas the Serb community, barely speaking Albanian, has general implications for the degree of cultural and political integration in the region, and especially for economic exchange within Kosovan society. All observed parameters point toward the need for a different approach in overcoming this challenge.

Keywords: Serbian community, multilingualism, economic development, communication*

* Овај рад је примљен 15. августа 2020. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 21. августа 2020. године.

АКТУЕЛНО

179

Зоран Кинђић

РЕАФИРМАЦИЈА ПРАВА НЕРОЂЕНИХ НА ЖИВОТ

УДК 173.4

DOI: <https://doi.org/10.22182/pr.6532020.8>

Оригинални научни рад

*Зоран Кинђић**

Факултет политичких наука, Београд

РЕАФИРМАЦИЈА ПРАВА НЕРОЂЕНИХ НА ЖИВОТ**

Сажетак

У овом чланку аутор разматра етичке и религијске аргументе у корист права нерођених на живот. Он указује да су латински оци, под утицајем Аристотела, углавном били склони да заступају теорију о накнадном или постепеном оживљавању ембриона, док готово сви источни оци до данас сматрају да је ембрион од тренутка зачећа личност. Консеквенца учења о накнадном оживљавању ембриона је могућност абортуса до тренутка оживљавања. Заступници учења о реинкарнацији душе сматрају да је абортус дозвољен све док се душа не усели у тело. Уколико је већ ембрион личност, абортус представља морални преступ, осим у случају да је угрожен живот мајке. Аутор оповргава аргумент да је абортус дозвољен уколико пренатална дијагностика установи да ће се родити хендикепирано дете, јер и таква особа је личност.

Кључне речи: абортус, личност, зачеће, право на живот, ембрион, фетус

* zoran.kindjic@fpm.bg.ac.rs

** Овај текст је настао у оквиру пројекта „Динамички системи у природи и друштву: филозофски и емпиријски аспекти“ (евиденциони број 179041), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

ЗАКОНСКА РЕГУЛАТИВА АБОРТУСА

Ако бисмо разматрали наша секуларизована друштва, односно наше у великој мери постхришћанско време, могли бисмо да уочимо да је једна од његових важних карактеристика свакако и афирмација најразличитијих права. Делом због тога што су током историје нека од тих права била ускраћена или запостављана, па су се она током XX века успостављала у процесу социјалне, расне и родне еманципације, делом због тога што идеолози Новог светског поретка плански афирмишу нека од тих права у сврху дехристијанизације некада хришћанских земаља, свако онај ко би се усудио да критички преиспита било које од тих права с великом вероватноћом може рачунати да ће бити изложен идеолошком прогону, да ће му бити утиснут жиг политичке некоректности. Иако и у нашој средини није баш пријатно бити објект напада бројних прозападних невладиних организација, на Западу етикета политичке некоректности излаже човека опасности да, ма како то наизглед звучало парадоксалано у срединама које прокламују најразличитија права, буде лишен више права: од радних и родитељских до политичког права на слободу говора.¹

Осим промовисања различитих нових људских права, упркос томе што се она каткад косе са традиционалним религијским погледом на свет, као што је случај са правима LBGT популације, у еколошкој етици дошло је до проширења појма права, баш као и појма достојанства, који се некада односио само на личност, било људску било надљудску (божанску, анђеоску). Ако право будућих генерација на ресурсе и здраву животну средину и не би изненадило некадашње људе, навикле на антропоцентрички начин мишљења, вероватно би са чуђењем слушали о еколошким правима животиња и биљка, еко система и планете Земље. Но оно што би их свакако нарочито изненадило била би чињеница да у исти мах док се залажу за права животиња и еко система, многи данашњи

¹ У Канади родитељима који с хришћанских позиција доводе у питање право хомосексуалаца на брак и усвајање деце прети опасност да буду лишени статељства над властитом децом, јер им наводно усађују погрешне вредности, оне које нису у складу са глобалистичком идеологијом.

етичари равнодушно прелазе преко некада неприкосновеног права на живот људских ембриона, односно фетуса.²

Пре него што их евентуално осудимо као људе чији је поглед на свет превазиђен, који су назадни, чак верски затуцани, запитајмо се ипак да ли је можда етички оправданији њихов конзервативизам од данашњег преовлађујућег либералног начина мишљења. Дакле, запитајмо се да ли су у праву они који би с гнушањем осудили праксу чедоморства или пак они који тврде да је право на абортус напросто једно од људских права, тј. значајна тековина савремене цивилизације, која је иначе с тешком муком изборена, а од које никако не смемо одустати.

Уколико бисмо бацили летимичан поглед на данашње законе европских земаља, за које се све донедавно веровало да баштине хришћанску традицију, учили бисмо да је абортус практично свуда допуштен, додуше уз различита временска ограничења, као и разлоге – у Шпанији, Португалу, Пољској и Швајцарској абортус је дозвољен само у случају угрожености живота мајке, обољења плода, силовања и инцеста. Док је у већини европских земаља абортус допуштен до дванаесте недеље трудноће, у закону Републике Србије, као и у земљама бивше Југославије, абортус без икаквих ограничења допуштен је до десете недеље трудноће.³ За абортус након тог рока потребно је испунити одређене услове, и за то је потребно добити сагласност посебне лекарске комисије.⁴

2 Иако некада, поготово у антици, није било стриктног разликовања између ембриона и фетуса, термин „фетус“ означава издиференцирани ембрион. Док га неки везују за 40. дан по зачећу, неки су мишљења да се односи на плод након осме седмице од зачећа.

3 Откако је у Ирској 2018. донесен закон којим се допушта абортус, у Европи, осим Малте, више нема земље хришћанског порекла која га забрањује. Најлибералније земље по питању абортуса су Кина, Северна Кореја, Канада и САД, у којима је абортус дозвољен и после пет месеци од зачећа. У већини латиноамеричких и афричких земаља абортус није дозвољен, као ни у свим исламским земљама.

4 Околност да је абортус легализован најпре у Совјетском Савезу 1920, у време Лењина (Ленин), сугерише да је тако нешто било могуће тек дискредитовањем хришћанског погледа на свет. Једна од најзначајнијих заговорница абортуса и других женских права била је револуционарка Александра Колонтај (Коллонтај), која је била на челу друштва „Доле стид!“. То друштво је имало за циљ ослобађање људи од осећања стида, реликта буржоаско-хришћанског друштва. Његови чланови не само што су предлагали људима да шетају улицом наги, да мењају сексуалне партнере, него су то и у пракси спроводили. Због негативних последица те сексуалне револуције (мноштво напуштене деце, полне болести), покрет је постепено угушен, а 1936. абортус је забрањен. Иако на Западу није било отвореног прогона хришћанства, оно је временом губило на значају, тако да је право на абортус добијало превагу

Но иако је абортус допуштен по позитивном праву, велико је питање да ли је он у складу са природним правом, тј. да ли би позитивно право на абортус издржало етичку и религијску проверу. Најбољи начин да то испитамо је да сучелимо аргументе оних који се залажу за право на абортус и оних који осуђују такву праксу. У тексту који следи размотрићемо аргументе за и против абортуса, ослањајући се на различита религијска и етичка становишта.

РЕЛИГИЈСКА СТАНОВИШТА О АБОРТУСУ

При заузимању става према абортусу пресудно је одредити се према дилеми да ли је ембрион већ од тренутка зачећа личност или статус људског достојанства припада тек оформљеном фетусу, или можда ни њему, него тек рођеном детету. Са овом дилемом суочавали су се људи током историје, па отуда није на одмет, пре него што изнесемо властити став, укратко осврнути се на историјат тог проблема.

Ако имамо у виду распрострањену праксу напуштања новорођених, поготово уколико се ради о хендикепираној деци, не чуди прилично либералан однос према абортусу у античком добу. Абортусу су прибегавале проститутке и жене које би затруднеле у незаконитим везама, а као разлог за абортус наводио се и страх било од сиромаштва било од уситњавања поседа. Иако је та пракса била распрострањена, поставља се питање како је етички вреднована. По мишљењу Аристотела, абортус је допуштен уколико је извршен до одређеног временског периода, тј. до времена док ембрион још увек представља пуку неоформљену масу меса, док је у њему присутна само вегетативна душа. Попут питагорејаца који су сматрали да је дете формирано у мајчиној утроби након 35 дана и Хипократа који је тврдио да је мушки фетус формиран након 30 дана а женски након 42 дана, и Аристотел заступа мишљење да је потребно извесно време да ембрион развије своје органе и поприми људски лик. По његовом мишљењу, то се догађа

у оној мери у којој је хришћанска религија маргинализована. Краљевина Југославија је дозволила абортус из медицинских разлога 1929, а СФРЈ је 1952. либерализовала абортус уредбом којом се он дозвољава из медицинских и социо-економских разлога. Уставом СФРЈ из 1974. формулисано је право жене на слободно одлучивање о рађању деце. СФРЈ је тиме постала трећа земља на свету која је то право унела у свој устав.

након 40 дана од зачећа уколико је у питању мушко дете, а 80 или 90 дана ако се ради о фетусу женског пола. Од тог времена, када тело поседује све органе, у фетусу је присутна и чулна, тј. анимална душа. Умна душа пак „не зависи од стања тела већ се споља уводи у тело онда када у њему већ дејствује чулна душа“ (Ларше 2008, 105).⁵ Будући да је Аристотел умну душу третирао као божански део у човеку, јасно је да абортус, и из етичких и из религијских разлога, није допуштен од тренутка када је она присутна у фетусу. За разлику од тога, по Стагиранину, уколико до абортуса дође у претходној фази ембрионалног развоја, особе које су у то укључене не огрешују се о морални закон, као ни о религијске норме. Размишљајући о томе како би требало устројити односе у полису, да би он што складније функционисао, Аристотел води рачуна о максималном броју чланова полиса, свестан опасности пренасељености. У ту сврху не само што предлаже да „закон забрани да се иједно кржљаво дете одгаја“ него такође сугерише да у случајевима када брачни парови прекораче пожељан број деце, „жена треба да побаци пре него што плод оживи“. Дакле, да ли је абортус дозвољен или пак представља безбожан чин „одређиваће се према томе да ли је плод жив“ (Аристотел 1975, 1335 б).

Када је у питању хришћански став према абортусу, познато је да се абортус у наше време осуђује као чин утробног чедоморства и третира као смртни грех. Иако тај став данас заступају све хришћанске конфесије, није на одмет подсетити да се такав категорички став одбијања абортуса од момента зачећа обликовао током историје, да мишљења хришћанских теолога нису увек била потпуно подударана по том питању. Док су латински оци, под утицајем Аристотела, углавном били склони да заступају теорију о накнадном или постепеном оживљавању ембриона, готово сви источни оци до данас заступају учење о тренутном или непосредном оживљавању ембриона.⁶

5 Када и како се то дешава Аристотел се не усуђује да каже, јер је то питање које надилази моћи људског сазнања.

6 Наведимо изузетке, оце који су следили учење о накнадном оживљавању ембриона. Док се у прилог таквом ставу Теодорит Кирски ослањао на разликовање из Друге књиге Мосијеве, 21, 22-24, као и на 1. Мојс. 2, 7 и Јов 10, 9-12, Генадије Схоларис и Теофан Медејски су до таквог становишта дошли под утицајем томистичке филозофије.

Консеквенца теорије о накнадном, односно постепеном оживљавању ембриона била је да би абортус био допуштен до четрдесетог дана по зачећу, јер све до тог времена ембрион наводно нема чулну душу, већ наликује на биљку. У борби против јереси традуционизма, по којој се и душа и тело преносе од родитеља у тренутку зачећа, латински оци су „хронолошки раздвајили оживљење од зачећа, сматрајући да је зачеће дело родитеља, а оживљавање последица Божијег стварања душе“ (Ларше 2008, 114). Дакле, тек пошто би тело детета у материци попримило људско обличје, оно би примило разумну душу, па би тек од тада абортус био недопустив. Будући да су највећи латински теолози, блажени Августин (Augustinus) и Тома Аквински (Thomas Aquinas), заступали теорију накнадног оживљавања, не чуди што је она на Западу дуго времена била готово општеприхваћена.⁷ Но временом је и на Западу оспорена могућност абортуса у раном стадијуму трудноће. Категорички став о недопустивости абортуса од тренутка зачећа римокатоличка црква је заузела 1869. Том приликом папа Пије IX је булом *Apostolicae Sedis* одредио да казна за абортус, без обзира о ком стадијуму трудноће се ради, буде екскомуникација.

На Истоку велики црквени оци заступају учење о присутности душе у телу од самог зачећа. Поменимо тек неке од њих: Св. Иринеј Лионски, Климент Александријски, Св. Григорије Ниски, Св. Максим Исповедник, Св. Јован Дамаскин. Борећи се против крајности учења по коме тело претходи настанку душе, које је иначе заступао Евномије, уверен да му за право даје библијски текст по коме Бог удахњује животни дух у тело начињено од праха земаљског (1. Мојс. 2, 7)⁸, и

7 Наравно, било је и изузетака. Тако Тертулијан (Tertulianus) сматра да је од првог тренутка зачећа душа присутна у телу. У јеврејској и исламској традицији, слично западној, такође влада веровање у постепено оживљавање фетуса. „Према Талмуду, оживљавање се дешава четрдесет дана после зачећа. За један део исламске традиције, који се ослања на суру 23, 12-14 Курана, човек настаје у четири фазе по тридесет дана и тек сто двадесетог дана дух бива удахнут у ембрион. За други део исламске традиције који се позива на hadith (Мухамедову реч) дух се удахњује четрдесетог дана“ (Ларше 2008, 156). Иако би се, сходно таквом теолошком учењу, могло очекивати да абортус у исламским срединама буде дозвољен до 40. дана, у пракси је он апсолутно забрањен.

8 Што се тиче тог места, Св. Серафим Саровски сматра да га многи погрешно тумаче, уверени да тада „у Адаму није било душе и духа људског, него само плот саздана од праха земаљског“. По Св. Серафиму, „Адам није створен мртвим, него дејствујућим животним бићем, слично осталим на земљи живућим и одушевљеним Божијим створењима“ (Левитски

Оригеновог учења о преегзистенције душе, које је инспирисано теоријама о сеоби душе појединих античких филозофа⁹, Св. Григорије Ниски категорички тврди да су од самог зачећа душа и тело срасли, да се у чину зачећа тело са родитеља преноси на дете а душа му бива подарена од Бога, уз садејство родитеља. Заступнике учења о временском претхођењу било душе било тела Св. Григорије упозорава да би из таквог учења следило „извесно несавршенство Створитељеве силе, која није била довољна да све створи у једном тренутку, него је поделила дело и бавила се појединачно сваком половином“. Као аргумент у прилог учењу да је од самог зачећа душа присутна у телу Св. Григорије наводи: „Не-одушевљено тело истовремено је и мртво, јер мртвило потиче од лишавања душе. (...) Наиме, ми као доказ да је човек жив сматрамо то што је топао, што дела и што се креће“ (Свети Григорије из Нисе 2003, 64-65). Важно је истаћи да чувени кападокијски отац сматра да је од самог почетка у ембриону присутна умна душа, да она не долази тек касније споља у фетус, као што је сматрао Аристотел. Иако и Св. Григорије указује на „три различите животне силе: хранитељну силу без чулне, хранитељну (силу) и силу раста, лишену словесног дејства, и (силу) словесну и савршену“, он упозорава да би било погрешно претпоставити „да се у човековој грађи садрже три душе, од којих је свака видљива у својим границама, одакле би се могло закључити да је човечија природа сједињење мноштва душа“. Он нема никакве дилеме: „Истинска и савршена душа је једна по природи, умна је и невештаствена, а посредством чула помешана је са вештаственом природом“ (Свети Григорије из Нисе 2003, 32-33). Додуше, иако је умна душа присутна у ембриону од самог почетка, потребно је време да се она испољи, а то се догађа упоредо са обликовањем органа кроз које ће она показати своје дејство. Св. Григорије тврди да „у сагласности с устројством и усавршавањем тела, заједно с 1998, 457). Дух који је Бог затим удахнуо Адаму у лице заправо је благодат Светог Духа, захваљујући којој је Адам у рају био у стању да види Бога и комуницира са анђелима и животињама.

9 По Св. Григорију Ниском, „не би требало, сагласно јелинској обмани, мислити да су се душе, које су кружиле заједно са васељеном, обремениле неким пороком и да су, будући да су неспособне да достигну брзину кретања пола, пале на земљу; поред тога не би требало ни да тврдимо да је Логос најпре створио човека, као неку статуу од блага и да се тек тада, због те скулптуре, појавила душа (у том случају ће се умна природа душе показати као мање вредна него статуа од блага)“ (Свети Григорије из Нисе 2003, 63).

основом нарастају и енергије душе“. Да би појаснио процес развоја душевних снага, он користи аналогију биљке која се развија из семена: „У првобитном устројству, руководећу улогу у души има хранитељна и сила раста, као својеврсни корен који је скривен под земљом. (...) Затим, када биљка изађе на светлост и када своје изданке покаже сунцу, расцветава се дар чувствувања (чулног опажања, осећајности). Када пак сазри и достигне сразмерну висину, тада, слично плоду, почиње да просијава словесна сила. Уосталом она се не пројављује васцела у једном тренутку, него уз старање (одгајање) нараста заједно са усавршавањем органа, свагда доносећи онакав плод, какав обухвата способност основе“ (Свети Григорије из Нисе 2003, 65-66). На основу реченог нема никакве сумње да Св. Григорије сматра да ембрион од почетка свог постојања има не само статус човека него и лични идентитет.¹⁰

Иако допушта могућност разликовања неоформљеног и оформљеног ембриона, тј. да ембрион првих четрдесет дана нема у потпуности оформљен људски лик, Св. Максим Исповедник инсистира на томе да у људском ембриону од тренутка зачећа постоји умна душа. Приписивање ембриону само вегатативне или чулне душе, по њему је неразумно, јер би то подразумевало да човек није отац људском бићу него некој биљци или животињи (Свети Максим Исповедник 2017, 329-330). У оквиру своје христологије Св. Максим оповргава теорију о накнадном оживљавању. Као што се Христос није оваплоћавао постепено, примивши најпре људско тело а тек накнадно умну душу, него је при безгрешном зачећу (Благовести) истовремено посредством Светог Духа примио животворни дух, а тело од Богородице (Свети Максим Исповедник 2017, 318),¹¹ тако се ни дете не оваплоћава постепено, већ му умну

10 Ларше 2008, 123. Са тим се слаже и митрополит Николај, који истиче да оплођена јајна ћелија „има свој јединствени генетски склоп и идентитет“. Подсетивши да оплођену јајну ћелију „не може више да оплоди други сперматозоид“, да је оплођење „дефинитивно и иреверзибилно“, он истиче: „Ембрион не само што припада људској врсти – јер он јесте човек – него има специфичне физичке особине и карактеристике које му дају идентитет, које га одликују и чине различитим од било ког другог ембриона – а то је за човека личност“ (Митрополит Николај Хациниколау 2008, 629-630).

11 Недопустиво је тврдити да је Господ „приликом зачећа постао Човек без душе и тела, и да је у таквом стању остао током четрдесет дана“. По Св. Максиму, Истина која се објављује кроз свете оце, казује нам „да се истовремено са силаском Бога Логоса, приликом Његовог зачећа, Сâм Господ и Бог Логос безвремено, али посредством разумне душе, сјединио са телом, и да није разумну душу примио кроз бездушну тело, нити је узео на Себе тело које је сасвим

душу Бог ствара и удахњује истовремено са појавом тела које добија од родитеља.¹²

У прилог православном учењу да ембрион од самог почетка има статус човека могуће је навести како каноне Цркве којим се абортус осуђује као смртни грех, тако и црквено установљење прослављања празника зачећа Господа Исуса Христа, Пресвете Богородице и Св. Јована Крститеља. Теолошки посматрано, узиравање фетуса Јована Претече у Јелисаветиној утроби при њеном сусрету са трудном Богородицом услед препознавања ембриона Спаситеља (Лк. 1, 41-44), потврда је да су нерођена деца од тренутка зачећа већ личности а не тек пуки неоформљени биолошки материјал. Канонске одредбе појединих црквених сабора недвосмислено осуђују абортус. Као епитимију за абортус сабор у Елвири, одржан 303. године, прописује доживотно ускраћивање причешћа: „Ако нека жена, у одсуству свог мужа, учини прелубу и зачне дете, а потом, пре него што се он врати, усмрти плод, да буде одлучена до краја живота, јер је починила двоструки грех; ако катихумен зачне дете у блуду и онда спречи његово рођење, може да прими крштење тек пред крај живота“ (Ларше 2008, 79).¹³ Овако тешка епитимија ублажена је на сабору у Анкири 314. За грех утробног чедоморства прописана је епитимија у периоду од десет година. У једном свом писму, које је временом стекло углед канонске одредбе, Св. Василије Велики се саглашава са одлуком донетом на сабору у Анкири. По њему, жена „која вољно усмрти фетус заслужује казну

без душе, нити душу која је без ума и без разума, него је, у потпуности и без недостатка, у Својој Ипостаси, на неизрецив начин, сједино са Собом нашу природу састављену из разумне душе, а истовремено и тела“ (Свети Максим Исповедник 2017, 332-333).

12 Будући да је чин зачећа мистерија, не постоји пуна сагласност међу теолозима о томе који је удео родитеља у зачећу. Док неки сматрају да Бог ствара нову душу сам, ни из чега, други мисле да и душе родитеља саучествују у стварању душе детета. Архимандрит Рафаил тврди да „Господ ствара душу уз учествовање родитељских душа у тренутку зачећа, кад долази до зачетка новог живота. Због тога је сваки човек нова личност, која је, међутим, истовремено у односима и има везе са својим родитељима и прецима у виду одређених сличности и предиспозиција. Ембрион поседује људску душу у којој се налази цео план будућег тела“. Разлику између православног и римокатоличког становишта он види у томе што римокатолици уче да „Бог ствара душу приликом зачињања, али негирају да притом у томе учествују душе родитеља и самим тим чине необјашњивим душевну сличност између детета и његових родитеља, која се може уочити, као и телесна сличност која се наследно преноси“ (Архимандрит Рафаил Карелин 2006, 404).

13 Никодим Милаш сматра да је жени која је извршила абортус причешће ипак било дозвољено на самрти. Види: Никодим Милаш 2004, 22-23.

убице“. Он изричито одбија да уђе у расправу о томе да ли је фетус био оформљен или не, већ инсистира на недопустивости таквог чина, подсећајући да он неретко доводи и до смрти жене која прибегава абортусу, те би у таквом исходу абортус подразумевао и смртни грех самоубиства. Св. Василије такође предлаже епитимију одлучења од причешћа на десет година, уз напомену да духовно лечење жене која је извршила абортус „не зависи толико од самог времена колико од дубине покајања“ (Никодим Милаш 2004, 80-81). У случају дубоког покајања, епитимија, чији је циљ лечење душе а не пуко кажњавање, може бити ублажена. Током историје Цркве приметна је тенденција постепеног ублажавања епитимије. На сабору у Лериди 524. епитимија за абортус је смањена на седам година, а Каноник Јована Посника (X век) препоручује смањење епитимије на пет, па чак и на три године. Иако је данас још увек на снази канонска одлука о епитимији за абортус на седам година, у пракси је она знатно ублажена.

Мада данашњим људима то може изгледати чудно, Црква је и за спонтани побачај предвиђала одређену, додуше знатно блажу епитимију. Поједини црквени оци су спонтани побачај третирали као нехотично убиство, уверени да постоји извесна одговорност мајке већ самом чињеницом да припада огреховљеном људском роду. Зато се од ње очекивало да, „у заједници Цркве, измоли божански опроштај кроз покајну службу која се иначе служи и за оне који изврше вољни абортус“ (Никодим Милаш 2004, 96). Строгост раних хришћана према греху абортуса појачана је чињеницом да је абортус представљао својеврсну спрегу грехова. Будући да су абортусу прибегавале најчешће проститутке и жене које би затруднеле након прељубе, да је тај чин често укључивао коришћење напитака при чијем справљању су вршене магијске радње, да је осим чедоморства каткад долазило и до смрти саме жене која је прибегла абортусу, одбојност раних хришћана према таквом греху сасвим је разумљива. Чак и ако повод за абортус није била прељуба већ напросто сиромаштво, страховање родитеља да неће бити у стању да исхране децу, такав чин је био за осуду. Њиме се показивао недостатак вере у Божији промисао, у Божије старање за сваку особу која дође на свет. Осуда оних који су се одлучивали на абортус да би избегли деобу имања,

који дакле нису патили због оскудице, почивала је на осуди њихове безосећајности и егоизма. Сви они који су укључени у абортус, било да се ради о жени, оцу, родбини, познаницима или особама које би технички вршиле тај чин, окаљали би своје душе грехом чедоморства.¹⁴ Својим самовољним деловањем супротстављали су се Божијој вољи.

Дакле, уколико се сматра, сходно православном учењу, да је ембрион од самог тренутка зачећа човек, абортус би био недопустив. Грех се не огледа само у томе што се чедоморством онемогућава биолошко рођење човека него и у томе што се нерођеном детету ускраћује могућност да крштењем постане пуноправни део Цркве, мистичког тела Христовог, да се духовно роди и препороди, да евентуално доспе до обожења. На теолошко питање какав је онострани положај душа абортиране деце нема јединственог одговора. Преовлађује уверење да абортирани фетуси, баш као и рођена али некрштена деца, упркос томе што нису починила никакав грех, нису у рају. Они не осећају ни муке ни блаженство. У VI веку, Козма Индикоплевст, напоменувши да човек не може са сигурношћу знати какав ће бити суд Божији над фетусима, ипак износи своје мишљење „да су фетуси нека врста средњих бића: они не примају венаца као ми, али не подносе ни казну; ослобођени су казне јер нису уживали у добрима овога живота, али су лишени и венаца јер нису ни подносили патњу овога живота“ (Ларше 2008, 149). Одбацивши покушај да се позивањем на апокрифне списе, као што је *Откривење Петрово*, и искривљеним тумачењем житија мученика Уара, оспори предање Цркве о судбини некрштене деце, архимандрит Рафаил каже: „Некрштеном Господ може да да милост, али не и благодат Духа Светог. Некрштена деца у загробном животу могу да добију извесну утеху, али неће видети Господа“ (Архимандрит Рафаил Карелин 2006, 418).¹⁵ Међутим, било је и отаца (Климент Александријски,

14 2000. године патријарх Павле је, заједно са епископима СПЦ, упутно препоруку свештеницима да лекарима и медицинском особљу који врше абортус, све док се не покају, ускрате Св. тајну причешћа и лише их права на резање славског колача. Будући да лекари имају законско право на приговор савести, они могу без последица по губитак запослења да одбију да врше абортус, иако су у пракси и даље подвргнути притисцима да то чине. За разлику од Србије, у многим градовима Хрватске немогуће је извршити абортус, јер се гинекологи позивају на право приговора савести.

15 На Западу су теолози осциловали између гледишта блаженог Августина и схоластике. Док је Августин сматрао да су људи од зачећа носиоци прародитељског греха, који се спира

Методије Олимпски, Григорије Ниски) који су у светлијим тоновима описивали онострану судбину некрштене деце. Они су сматрали да прерано преминула некрштена деца и фетуси ипак могу оностраним узрастањем и напредовањем у познању доспети до виђења Бога (Види: Ларше 2008, 148-155).

Наравно, неко би могао да се позове на неку другу религијску традицију и доведе у питање православно становиште о људском и личном идентитету ембриона. Ако се осврнемо на кинеску религијску традицију и културу, уочићемо необичан обичај да се први рођендан детета прославља већ након три месеца од рођења. Разлог томе је што се верује да дечији живот почиње од тренутка зачећа. Дакле, и по кинеској религијској традицији абортус би био недопустив.¹⁶

По онима који заступају учење о метемпсихози, душа споља улази у тело, те би све док душа није присутна у фетусу абортус био дозвољен.¹⁷ За разлику од далекоисточних религија, код којих је учење о реинкарнацији спојено са учењем о карми и ахимси, те абортус подразумева огрешење о нешто што је живо, услед чега се неизбежно производи лоша карма, која се мора отплатити било у овом било у наредном животу¹⁸, на Западу су поједини езотеричари и идеолози New

једино крштењем, што води закључку да се душе некрштене деце налазе у паклу, мада у блажим мукама, Алберт Велики (Albertus Magnus) верује да се таква деца налазе на рубу пакла (лимб). По Томи Аквинском, некрштена деца не пате, али су лишена виђења Бога.

16 Додуше, пошто је комунистичка идеологија довела у питање ту традицију, у Кини су абортуси веома чести, поготово током периода док је владала политика једног детета. Тада не само што је абортус подстицан него је чак и насилно вршен. Познат је случај жене из северне провинције Шанси, коју је локална власт 2. 6. 2012. принудила на абортус у седмом месецу трудноће, зато што је већ имала једно дете, а није била у стању да плати веома високу новчану казну због тог „преступа“.

17 Додуше има и оних који сматрају да се душа инкарнира у телу у тренутку зачећа. Неки езотеричари тврде да се душа у оностраној сфери пре инкарнације саветује са својим духовним водичем о задатку који треба да изврши у предстојећем животу. Сходно њеној карми и лекцији коју треба да савлада у животу, бирају се њени родитељи. „Између душе и оплођеног јајашца створена је, приликом зачећа, енергетска веза. У то време, такође је формирана и етеричка матрица која штити душу која улази, од сваког спољног утицаја, изузев утицаја који долази од мајке. Како у мајци тело расте душа полако почиње да осећа да је тело 'вуче' и лагано постаје свесно повезана са телом. У једном часу, душа је изненада свесна те везе; низ тело које се формира, нагло блесне енергија свести. Душа онда поново губи свест, која ће се, мало по мало, будити у физичком. Онај блесак свести одговара времену оживљавања плода“ (Бренан 1990, 62). У миту о Еру Платон је понудио алегоријско тумачење разлога због којег се душа не сећа претходних живота. Види: Платон 1976, 620 d – 621 b.

18 И данас се сматра да сходно неумољивом закону акције и реакције, нико не може да избегне кармичке последице свог деловања. „Тако нема бекства за оне који су укључени у

Аге покрета дошли на идеју да је абортус дозвољен уколико потенцијалним родитељима омогућава боље услове за духовни развој. На експлицитно питање да ли је абортус дозвољен, један од тзв. духовно-водича одговара да, „ако су родитељи исувише заузети сопственим духовним растом“, ако би им одгајање детета одузимало исувише времена, онда је сасвим допуштено прибећи таквом решењу. Будући да заправо „смрти, у суштини нема“, да се увек изнова рађамо, да живот није нешто непоновљиво, „душа детета може да сачека следећу инкарнацију“ (Алексејев и Григорјев 2007, 206).¹⁹

ЕТИЧКА СТАНОВИШТА О АБОРТУСУ

Након што смо размотрили становишта појединих конфесија о проблему абортуса, покушајмо да тај проблем осветлимо и са различитих етичких позиција, тим пре што је многим данашњим људима религија страна. Почнимо са кантовском позицијом. Иако Кант (Kant) није разматрао проблем абортуса, на основу његове деонтолошке етике могли бисмо са великом вероватноћом закључити какав би став заузео. Као што је познато, велики кенигзбершки мислилац тврди да људска личност, за разлику од животиња, биљака и предмета, не сме бити третирана као пуко средство. Она је сврха по себи и има бесконачну вредност, те се чак ни Бог према њој не сме односити као према пуком средству.²⁰ Данашњим људима је саморазумљиво да се родитељи не смеју односити према детету као према средству, да га не смеју занемаривати, будући да је оно личност, чак и уколико још увек није развило умне способности. Али да ли је и ембрион личност? Здраворазумски посматрано, чини се да је ембрион нешто мање од рођеног детета, али да несумњиво у себи има

абортус бебе. Окончање тог људског живота носи тамну самскару. То је еквивалент убиства и нико не може да избегне реакцију“ (Be Aware of Killing Innocent, <https://anandamargaforum.wordpress.com/category/abortion>; приступљено 23.1. 2019.). Иначе, у древном Мануовом законнику казна за жену која је извршила абортус састојала се у „ускраћивању одређених сакралних обреда везаних за погреб“. Абортус је очито сматран изузетно тешким преступом, јер је „иста религиозна санкција погађала јеретике и блуднице“ (Чворовић 2018, 477).

19 Узгред, не треба губити из вида да су тзв. духовно-водичи, на које се позивају идеолози New Age покрета, по савременим православним оцима заправо демонске силе које прелешћују људе неутемељене у хришћанској традицији.

20 У поретку сврха човек је „сврха сама по себи“, те га „нико никада (чак ни Бог) не сме употребити само као средство“ (Кант 1979, 147).

нешто људско, у најмању руку потенцијал да се развије у одраслог човека. Ако би занемаривање тог потенцијала код рођене деце било за осуду, зашто то не би било и у случају људског фетуса, односно ембриона? Но као што нерођено дете не сме бити пуко средство, тако то не сме бити ни мајка у односу на њега. Уколико би мајчин живот био угрожен трудноћом, она би имала права на абортус, јер би иначе била сведена на пуко средство у односу на нерођено дете, које је сврха по себи. Уколико се присетимо чувеног Кантовог примера да човек, наставши се у мору после бродолома, има права да се избори за даску која плута, тако што ће одгурнути другог бродоломника и присвојити је²¹, могли бисмо закључити да и мајка има слично право на самоодржање. Склони смо да верујемо да би Кант абортус допуштао ако је мајчин живот угрожен, али не и ако се она на тај чин одлучује из неких других побуда.

У процени односа према абортусу можемо се ослонити и на учења Цереми Бентама (Bentham) и Алберта Швајцера (Schweitzer). Свој мистички доживљај светости сваког облика живота, Швајцер је уобличио у теоријски став „страхопштовања према животу“. По њему, човек који осећа страхопштовање према животу, „прихвата као добро: сачувати живот, величати живот, узносити до највише вредности живот који је у стању да се развија. А као зло: уништити живот, повредити живот, обуздати живот који је у стању да се развија. То је апсолутни, фундаментални принцип морала“ (Де Жарден 2006, 219). Такво морално начело упућује на недопустивост абортуса, изузев у случају када је угрожен мајчин живот. Ако свака форма живота има интринсичну вредност, онда то свакако има и људски ембрион. Швајцеру су се својевремено подсмевали тврдећи да би дословно придржавање његовог начела страхопштовања према сваком облику живота значило да смо дужни да штитимо и штеточине, па чак и вирусе, што би угрозило наше постојање. Међутим, Швајцер није сматрао да човек не сме да се у исхрани служи биљкама и животињама, односно да се брани од штеточина, већ само да не сме угрозити било чији живот уколико нема добар разлог. На пример, лов у сврху самоодржања био би морално оправдан, али не и као

21 За кенигзбершког филозофа, такав поступак није ни за похвалу ни за осуду. По Канту, „дело насилног самоодржања не треба ... оценити као *непорочно* (inculpabile), него само као *некажњиво* (impunibile)“ (Кант 1993, 379).

забава. Ваљан разлог за абортус био би уколико се тиме чува мајчин живот, али не и ако је разлог каријера, поготово не ако се то чини како би се водио лагодан, хедонистички живот.

Оно по чему је Бентам био инспиративан за развој еколошке етике свакако је то што за њега критеријум моралног достојанства више није свест (ум, расуђивање, способност говора), већ нечија способност да осећа задовољство или бол.²² Консеквенца таквог става је да се етичко подручје проширује и ван људске врсте, на животиње и биљке. Чак и ако се фетусу оспорава статус личности, нема никакве сумње да он осећа задовољство и бол. Филмови о абортусу, попут *Немог крика*, јасно показују колика је патња нерођеног детета приликом вршења абортуса.²³ Нема сумње да оно тада пати, вришти, да се брани од инструмената док га они повређују и на крају усмрћују.²⁴ Ако бисмо се сложили да је абортус фетуса који има оформљен централни нервни систем морално недопустив, будући да такав фетус осећа бол, поставља се питање шта је са тек зачетим ембрионом. Има оних који сматрају да би, самим тим што ембрион не осећа бол, абортус био дозвољен.²⁵ Међутим, велико је питање да ли смо заиста у праву када верујемо да абортус не причињава никакав бол ембриону. Експерименти са биљкама показују да оне стресно реагују уколико им се нанесе повреда, на пример ако се покида њихов лист. Можда се нешто слично догађа и са ембрионом. Експерименти су такође показали да биљке напредују уколико им говоримо љубазне речи, а вену уколико им говоримо рђаве речи. Микроскопско проучавања структуре капи воде показала су да вода специфично реагује на различите врсте енергије: она гради хармоничан кристал уколико је изложена молитви, класичној музици, лепим речима, а њена структура

22 „Питање није ‘могу ли они да расуђују?’ нити ‘могу ли да говоре?’ него ‘могу ли они да *name*?’“ (Bentham 1973, 311).

23 За оне који су у дилеми да ли фетус осећа бол, поучно би било да погледају потресан документарни филм о абортусу извршеном на људском фетусу старом дванаест недеља, који је 1984. снимно Бернард Нејтансон (Nathanson) помоћу ултразвука.

24 Занимљиво је да радикалне феминисткиње избегавају да се суоче са сведочанством тог филма, тврдећи да постоје и хуманије врсте абортуса од овог које подсећа на средњовековно погубљење черечењем. Иако су можда друге врсте абортуса безболније, убиство ипак остаје убиство, без обзира на степен суровости.

25 „Као живи, али не-осећајни организам, фетус првог тромесечја још није биће које има интерес да настави живот“, тврди Воренова (Warren), уверена да „рани абортус не представља озбиљан морални проблем“ (Ворен 2004, 446).

је дисхармонична уколико је изложена ружним речима или хеви метал музици (Емото 2008, 72 и 89). На основу тог испитивања поједини аутори верују да вода поседује свест, да памти информације. Ако је то случај са водом, вероватно и ембрион није равнодушан не само према чину абортуса него чак и према таквој нехуманој намери.

Као аргумент у прилог уверењу да фетус поседује људско достојанство могли бисмо навести и чињеницу да многе жене након абортуса осећају интензивну грижу савести, да су депресивне, да имају ноћне море.²⁶ Такво стање свакако не доживљавају уколико од стране оболели бубрег, крајник или слепо црево. Чак и оне жене које нису изложене тако тешким психолошким последицама, које не помишљају на самоубиство, на несвесном нивоу трпе последице тог чина. Теолози би рекли да грех чедоморства притиска психу жене.

КАДА ЈЕ ДОПУШТЕН АБОРТУС?

Као оправдање абортуса, поготово у наше време када је развијена пренатална дијагностика, наводи се да је живот хендикепираног детета испуњен патњом, те се плоду на коме је уочена деформација абортусом помаже да се не роди и ту патњу не искуси. Утилитаристички посматрано, будући да су количина и интензитет патње већи од ретких тренутака радости живљења хендикепираног детета, тобоже је у интересу нерођеног детета да се не роди. Иако се у први план ставља тобожња помоћ нерођеном детету да не буде изложено непотребној патњи, није тешко закључити да родитељи који се одлучују за абортус хендикепираног детета мисле пре свега на себе. Сама чињеница да брига о таквом детету захтева много више труда, да се родитељи осећају нелогодно у друштву због тога што имају хендикепирано дете, сугерише да управо због властите удобности родитељи не желе такво дете. Религиозни људи би рекли да они одбацују Божији дар, незадовољни његовим квалитетом.

26 О негативним психолошким последицама абортуса код не малог броја жена се у једном извештају каже: „Жене које пријаве негативне ефекте после абортуса добро знају у чему је њихов проблем. ... Жале се на ужасне ноћне море где сањају како их деца зову из канти за смеће, сањају делове тела и крв. Свако подсећање на абортус ... наводи жене да га поново доживљавају уз ужасну психолошку патњу“ (Анкерберг и Велдон 2006, 246).

Као приговор одлучи да се изврши абортус плода за који лекари сугеришу да је оштећен говори чињеница да се неретко дешава да пренатална дијагноза буде погрешна, да упркос лоших лекарских предвиђања на свет дође сасвим здраво дете.²⁷ Но чак и ако би такво предвиђање било тачно, то још увек не оправдава абортус деце која ће имати телесне мане. Да су се у ранија времена родитељи одлучивали на такав чин, човечанство би било лишено не само светитеља него и значајних стваралаца, особа којима се данас дивимо. Већина данашњих људи живи у погрешном уверењу да смо се родили првенствено зато да бисмо уживали, не схватајући да страдање на земљи без роптања доприноси очишћењу душе, да страдалнику оно духовно користи, као и да ће духовно бити награђени они који таквом детету пожртвовано служе. По Св. Пајсију Светогорцу, телесни недостатак, исправно схваћен, представља управо Божији благослов. „Инвалиди ће, ако се не жале, него смерно славослове Бога и живе у Његовој близини, имати боље место у рају“ (Старац Пајсије 2011, 331). Ако се и сложимо са тврђом да је смирено подношење болести и својих телесних недостатака, било да се ради о инвалидитету, слепилу или глувоћи, од духовне користи, поставља се питање шта је са тешко ментално ретардираним особама, да ли оне имају икакве користи од свог живота. Одговор старца Пајсија многе ће зачудити. Указујући на пример ментално ретардиране девојчице препуне несебичне љубави према другима, он задивљено примећује: „Ништа не тражи за себе, све даје другима! Она ће отићи право у рај, али ће и своје родитеље послати у рај.“ За разлику од оних који су своје таленте занемарили, који Божије дарове користе у егоистичке сврхе, та девојчица је оно мало што је добила у потпуности искористила. У складу са Христовом поруком из Проповеди на гори, у којој се указује на равнотежу између оностраног и оностраног дара, Св. Пајсије поручује: „У оном животу пред њом ће и богослови црвенети.“ Зашто? Зато што је, упркос свом хендикепу, несвесно упражњавала практичну теологију, испуњена добротом и љубављу, предана ближњима, за разлику

27 Упркос предвиђања да ће се дете родити као наказа или инвалид, дешавало се да мајка одбије да абортира, а дете се роди потпуно здраво. И што је занимљиво, „притом лекар није био позван на било какву одговорност и није био кажњен за лажну дијагнозу“ (Архимандрит Рафаил Карелин 2006, 401).

од оних који су се ограничили на искључиво теоријско бављење теологијом а занемарили сведочење Христа властитим животом. Осврнувши се на ментално ретардирану децу, која нису у стању да се баве теоријом, али су препуна доброте, старац Пајсије истиче: „Помисао ми каже да богоносни светитељи на небесима неће имати бољи положај, кад је у питање богопознање, од ове деце. Можда њима праведни Бог подари и још нешто поврх тога, јер су овде живела лишена много тога“ (Старац Пајсије 2011, 332).

Познато је да сваки захтев за поштовањем права ембриона на живот наилази на жесток отпор либералног дела друштва, поготово радикалних феминисткиња. Оне истичу да би ограничавањем права на абортус, жене биле лишене права да самостално располажу властитим телом. Но да ли је фетус заиста тек пуки део жениног тела, те би напросто, без икакве бриге савести, могао да буде одстрањен као што је случај са оболелим крајником или слепим цревом? Што се тиче античке науке, „Гален је, позивајући се на повезаност пупчане врпце преко плаценте са мајчином материцом, ембрион сматрао делом жениног тела.“ (Митрополит Николај Хаџиниколау 2006, 638). Иако су и поједини стоици сматрали да је фетус део жениног тела, не само по црквеним оцима него и по већини савремених научника то ипак није тачно. Уосталом, и лаицима је познато да се из ембриона развија нови човек, са властитим идентитетом, док од слепог црева не може да настане ново људско биће. Откако је ултразвучном дијагностиком установљен од мајке независан срчани рад ембриона, тешко је тврдити да је фетус пуки део мајчиног тела²⁸, ма колико поједини научници настојали да на основу такве тезе обезбеде могућност експериментисања ембрионима и коришћење абортираних фетуса у немедицинске сврхе.²⁹ Став

28 Нерођено дете има генетички код који је различит од мајчиног. Чињеница да мајка и фетус често имају различите крвне групе, да мушки фетуси имају другачију структуру хромозома од мајке (X-Y комбинација за разлику од мајчине X-X), потврђују тезу да се ради о два различита бића, ма колико фетус зависи од мајке. „Приликом пренаталних операција, нерођено дете, и даље повезано за мајку пупчаном врпцом, вади се, даје му се анестезија, оперише се и поново враћа у мајку.“ Случај петомесечног фетуса Самјуела, који је при крају операције ухватио хирурга за прет, деловао је попут шока за фотографа Кленисија, некадашњег заступника права на абортус, који је фотографисао необичан приказ. Од тада он сматра да је апсолутно погрешно вршити абортус. Види: Алкорн 2009, 45-46.

29 Од пре неколико деценија развијена је биомедицинска индустрија. Осим истраживање абортираних ембриона у здравствене сврхе, расте „притисак на истраживања у циљу решавања

данашњих научника по том питању креће се од „гlediшта да ембрион представља личност са својим правима“ до гlediшта појединих научника који сматрају ембрион пуким ткивом мајчиног тела. Средњу позицију заузимају научници који „прихватају да ембрион поседује основне особине личности, или човека, само онда када се већ оформио у фетус“. Без обзира на то да ли сматрају да фетус настаје већ од 14. дана или тек од 8. недеље, слажу се да је допуштено „експериментисање на ембриону, али не и на фетусу“ (Митрополит Николај Хаџиниколау 2006, 639).

Заговорници абортуса тврде да је тај чин дозвољен зато што фетус, а поготово ембрион још увек није личност. По њима, услови да би се некоме доделио статус личности су: (само)свест, расуђивање, способност самомотивисане активности и комплексне комуникације, морална узајамност и сл. Самим тим што су мајке личности а фетуси тек имају потенцијал да то постану, а имајући у виду да су „права било које стварне особе увек јача од права било које потенцијалне особе“ (Ворен 2012, 57), оне имају право на неограничено и произвољно коришћење права на абортус.³⁰ Међутим, ни тек рођена деца нису самосвесна, баш као ни особе у коми, па ипак нисмо спремни да их усмртимо. Особе у коми могу да из ње изађу, чак и након више година, те поново постану свесне, а деца ће то постати одрастањем. Еугеничка помисао да се физички елиминишу сенилне или ментално ретардиране особе у супротности је са хришћанским духом, који још увек, упркос секуларизму, није ишчилио.

Ако се и сложимо са гlediштем да абортус представља врсту чедоморства и да је он морално недопустив у нормалним условима, намеће се питање да ли је абортус као такав апсолутно недопустив. Шта чинити ако би мајчин биолошки живот био

естетских а не здравствених проблема (уклањање и исправљање бора, или затезање од старости опуштених трбушних мишића, па чак јачање мускулатуре код спортиста инјекцијама ембрионских ћелија“ (Митрополит Николај Хаџиниколау 2006, 642-643). Будући да се од ткива абортираних фетуса праве вакцине и козметички производи, нерођено дете сведено је на пуку сировину.

30 Док Цудит Томсон (Thomson), иако се залаже за право жене на абортус, сматра да би било „недолично од жене у седмом месецу трудноће да захтева од доктора да изврши абортус, само да би избегла непријатност због одлагања пута у иностранство“ (Томсон 2012, 43), Мери Ворен тврди да „то не би било, само по себи, неморално, и стога треба да буде дозвољено“ (Ворен 2012, 56).

угрожен трудноћом? Још од раног хришћанства преовлађујући одговор гласи да је у том случају абортус дозвољен, да не представља грех. Тертулијан недвосмислено каже: „Дете у материци бива жртвовано због сурове неопходности јер, будући незгодно постављено, опире се порођају и постаје убица своје мајке уколико само не буде осуђено на смрт“ (Ларше 2008, 93). Додуше било је и изузетака. Тако је 1588. папа Сикст V, иначе једини папа српског порекла, у својој були *Effraenatam*, осуђујући оне који врше абортус, без обзира да ли је у питању оформљени или неоформљени фетус, одбацио „чак и могућност абортуса неоформљеног фетуса у случају опасности по живот мајке“. Предвидео је изопштавање из римокатоличке цркве не само оних који прибегавају абортусу него и било којој форми контрацепције. Додуше, услед негодовања пастве и клира због таквог ригорозног става, папа Григорије XIV је 1591. својом булом *Sedes apostolica* укинио дотичну булу и ствари вратио на старо, дозвољавајући абортус до 116. дана трудноће. У XIX веку римокатоличка црква не само што пооштрава свој став према абортусу него одбацује могућност абортуса чак и када је у питању живот мајке. Наиме, крајем 1895. „Света Столица је објавила забрану абортуса који се врши ради очувања живота мајке“ (Ларше 2008, 95).³¹

Док је темељно право на живот ембриона свакако изнад права било на понашање усредсређено искључиво на максимализовање различитих форми задовољстава било на каријеру мајке, када се ради о њеном праву на живот то више није случај. Нико то не може захтевати од мајке, тим пре што је она већ самосвесно биће а фетус тек има потенцијал да то постане. Ипак, током историје, па чак и у наше недуховно време је било случајева да мајке жртвују властити живот да би омогућиле фетусу да се развије и дође на свет. Подсетимо на саможртвену љубав Јелене Трикић (Мајка Храброст), која је одбила да се подвргне хемотерапији и зрачењу, како би сачувала нерођено дете од последица терапије, чиме је практично осудила себе на смрт.

31 Без намере да оправдамо такву ригидну одлуку, треба рећи да она почива на уверењу да је крштење предуслов спасења, па би стога нерођеном детету требало омогућити рођење, како би било крштено, док мајка као крштена већ има ту могућност, а саможртвени чин врхунца љубави – дати живот за своје чедо, достојиће је раја.

Ако смо сагласни са тим да је абортус дозвољен у случају када је угрожен живот мајке³², поставља се питање како се односити према жени која затрудни приликом силовања. Док добровољно ступање у полни однос повлачи одговорност и мушкарца и жене, те би било неморално одбацити евентуалну нежељену последицу тог чина, тј. извршити абортус, жена која је силована свакако није одговорна ни за тај зверски чин ни за последице тог чина. Законским решењима њој је дозвољен абортус, али ипак се намеће питање да ли је исправно да жена одбаци нежељени плод? Признајемо, није лако дати одговор. Силована жена је већ била жртва, самим тим потребна јој је психолошка помоћ да преброди трауму. Може ли се од ње тражити и додатна жртва да је нежељено дете својим постојањем подсећа на тај трауматичан догађај? Но уколико је жена на довољно високом духовном нивоу, разумеће да потенцијално дете није криво за злочиначки чин силоатеља. Ако следи уверење да је ембрион већ од самог зачећа личност, да је живот као такав светиња, одбациће помисао на абортус и омогућити нежељеном детету да се роди, трудећи се притом да га истински заволи.³³

Агументи против абортуса као чедоморства тичу се и неких контрацептивних средстава. У настојању да избегну нежељену трудноћу, парови који прибегавају контрацептивним препаратима, које иначе фармацеути рекламирају као сигурна средства заштите од трудноће, и не слуте да се њима заправо не спречава зачеће него убија већ зачети плод. Архимандрит Рафаил Карелин упозорава да већина контрацепцијских средстава „уопште нема директне везе с зачећем и намењена је убиству живог ембриона“. Та средства, од којих су најпознатија

32 Занимљиво је да Црква и у том случају од мајке очекује да испољи покајничко расположења, будући да је једно биће, ма колико то било оправдано, лишено живота. „Када постоји непосредна претња животу мајке због продужења трудноће, нарочито уколико она већ има деце, у пастирској пракси препоручује се снисхођење. Жена која је прекинула трудноћу у оваквим околностима не бива одлучена од евхаристијског општења са Црквом, али се оно условљава испуњавањем њеног личног покајног молитвеног правила“ (Основи социјалне концепције Руске православне цркве 2007, 149).

33 Случај једанаестогодишње девојчице из Парагваја, која се породила након што је суд одбио молбу за абортус, упркос томе што је затруднела пошто ју је силовао очух, показатељ је да многи сматрају да је чак и у таквом случају абортус непожељан. Једно истраживање у САД показало је да су скоро све жене које су абортирале бебе због силовања или инцеста касније изјавиле да жале због тога, док ниједна од жена које су одржале трудноћу након силовања или инцеста „није жажалила због своје одлуке“ (Алкорн 2009, 101-102).

абортивне пилуле за дан после, „најчешће трјују ембрион“. Што се тиче спирале, она „не спречава зачињање, већ кретање ембриона – већ оплођене ћелије“. Ембрион „се лишава своје животне средине неопходне за развој и кроз неколико дана умире. Ако се ембрион, без обзира на спиралу унедри у тело мајке“, спирала ће „да га откине и избаци напоље. Долази до убиства за које жена може да не зна и о којем чак и да не подозрева“. Дакле, неким контрацепцијским средствима се живи плод у телу жене „убија механички или хемијски“. Он „у већини случајева представљају мини-абортус“ (Архимандрит Рафаил Карелин 2006, 384).

Проблем у репродуктивној сфери није само нежељена трудноћа већ и жељена трудноћа која изостаје због немогућности родитеља да до ње дође природним путем. Многим паровима који не могу да имају децу наука је изашла у сусрет развивши технику вантелесне оплодње. Нажалост, парови који јој прибегавају и не слуте да је та техника скопчана са елиминацијом мноштва ембриона, који су, као што смо видели, заправо већ жива бића. Образлажући свој став против вантелесне оплодње, Рафаил Карелин подсећа да концентрат сперме може да оплоди мноштво ћелија у епрувети. „Затим се неколико ембриона преноси у тело жене. Са временом се врши нови одабир: један ембрион се оставља у животу, а остали се убијају; обично им се иглом пробада срце. При таквој оплодњи може се рећи да плод расте на гробљу своје браће и сестара“ (Архимандрит Рафаил Карелин 2006, 385).

ДА ЛИ ЈЕ МОРАЛНА ОСУДА АБОРТУСА УГРОЖАВАЊЕ ПРАВА ЖЕНЕ?

Радикалне феминисткиње често оне које доводе у питање право жене на абортус виде не само као непоправљиве конзервативце него и као женомрсце. По њима, противници абортуса у име нечег апстрактно општег, као што је нација, доводе у питање слободу и неприкосновено индивидуално право жене да сама одлучује о свом телу и свом животу. Они наводно оспоравају жени право да буде субјект, третирају је као ниже биће, свде је на пуку биолошку машину за рађање. Међутим, нити противници абортуса за тај чин којим се

усмрћује плод у утроби мајке окривљују само жене, већ све оне који су у њега укључени (лекаре, оца, окружење које је у томе охрабрује или присиљава) нити они своде жене на пука средства репродукције. Напротив, управо указивањем на негативне последице тог чина по физичко и психичко здравље жене, као и на духовну штету коју трпе особе које су укључене у чедоморство, они својим апелом заправо настоје да освесте жене, да их наведу на размишљање и евентуално их сачувају од погубних последица по душу и тело.³⁴ Мада радикалне феминисткиње сугеришу да су поборници права фетуса на живот углавном мушкараци, а заговорници права на абортус жене, то свакако није тачно. Диференцирање по том питању не иде линијом мушкарац – жена, већ пре: религиозна – нерелигиозна особа. Многе жене залажу се итекако за право фетуса на живот, те оснивају невладине организације које се боре против абортуса.³⁵

На основу реченог надамо се да смо понудили уверљиве аргументе у прилог тези да нерођена деца имају право на живот, тј. да абортус, осим у изузетним случајевима, представља морални преступ, односно грех. Разматрање различитих религијских традиција показало је да се абортус оживљеног фетуса свуда сматра за грех. Што се тиче тек зачетог ембриона, мишљења су подељена, будући да је дилема да ли је већ од тренутка зачећа ембрион обдарен душом. По том питању разилазе се и научници, тим пре што многи од њих и не верују

34 Занимљиво је да поједини медицински радници охрабрују жене на абортус, уверавајући их да је то потпуно безбедна процедура, уместо да им предоче све могуће негативне здравствене последице тог чина. Не само што абортус може резултирати озбиљним здравственим компликацијама, стерилитетом, инфекцијама опасним по живот, него он оставља последице по ментално здравље жене. Код већина жена присутан је постабортусни синдром. У једној америчкој студији показано је да су се код 43% жена одмах након абортуса испољиле негативне реакције, док је код 10% жена дошло до озбиљних психичких компликација. „Чак и оне жене које су се чврсто залагале за право на абортус, на сопствени абортус су реаговале жаљењем, љућом, посрамљеношћу, страхом од осуде, па чак и стидом“ (Анкеберг и Велдон 2006, 244).

35 Пре неколико година у Русији је на иницијативу новинарке Наталије Москвитине (Натаља Москвитина) основан покрет „Жене за живот“. У САД иначе већ годинама делује организација *Феминисткиње за живот* (www.feministsforlife.org). За радикалне феминисткиње то нису релевантне чињенице, јер оне не само религиозне жене него и либералне феминисткиње дисквалификују, тврдећи да су заслепљене патријархалном идеолошком матрицом, пре свега религијом као изразом трансцендентне мушке надмоћности. Уп. Dworkin 1983, xii. Занимљиво је да анкета направљена у САД 1991. показује да су највећи поборници абортуса заправо неочењени бели мушкараци старости између двадесет и четрдесет пет година. „Иронично је то што је абортус главно средство у борби за женска права иако заправо подстиче мушку неодговорност и небригу за жене и децу“ (Алкорн 2009, 72).

у постојање душе. Ако наука није у стању да докучи да ли тек зачети ембрион има људско достојанство, одлука о томе мора се препустити метафизици и религији.³⁶ Будући да живимо у земљи са православном традицијом, логично би било да заступамо став о томе да је абортус, осим у изузетним случајевима, као што је опасност по мајчин живот, кршење моралног закона. Свака особа која је у дилеми да ли да изврши абортус, морала би да зна да тим чином врши морални преступ и своју душу оптерећује грехом. За особе које су већ оптерећене тим грехом отворен је пут покајања. Искреним и дубоким покајањем за учињено утробно чедоморство, одлуком да се тај грех више не понови, последице тог греха, без обзира да ли се ради о мајци, оцу или лекару, могу бити избрисане.³⁷

Иако етичко и религијско оспоравање абортуса не мора да има правне последице, имплицитно је присутна и препорука да се позитивно право усклади са природним правом. Док је чин абортуса лични грех оних који су у њега укључени, законско право на абортус представља колективни грех, јер таквим ставом друштво имплицитно оправдава тај чин.

Нема сумње да би предлог за законску забрану абортуса, осим у изузетним случајевима, наишао на жестоко противљење не само радикалних феминисткиња него и многих либерала. Један од противаргумената би био да укидање права на абортус доводи до илегалних абортуса, а последица нестручног обављања абортуса јесте смрт многих жена.³⁸ Тај

36 Заступницима абортуса никако не иду у прилог достигнућа савремене науке и технике. Ако су некада религија и наука биле супротстављене, данас је уочљива тенденција њиховог приближавања. Ултразвучна дијагностика, поготово она 3D и 4D технологије, омогућила је потврду религијског учења да је ембрион засебна личност а не тек пука неоформљена биолошка маса.

37 Жена која је чинила чедоморства „треба да постане свесна тежине свог греха, да се покаје и да замоли свештеника да јој да епитимију – црквену казну чије испуњење привлачи милост Божију. Крв се омива сузама“. Искрено и дубоко покајање, захваљујући суптилним невидљивим везама између родитеља и деце, „доноси одређено олакшање душама убијене деце“, а такође „привлачи милост Божију на целу породицу“. Мајка која је починила абортус „може души убијеног да донесе извесну утеху и радост својом молитвом и милостињом датом сиромасима. Ова свест дуга према убијеном детету треба да јој да снаге да чини добра дела“ (Архимандрит Рафаил Карелин 2006, 419-420).

38 Нејтенсон признаје да је са колегама деценијама лажирао податке о броју нелегалних абортуса и смртности мајки, како би се створила атмосфера погодна за легализацију абортуса. „Још један мит који смо продали јавности преко медија био је да ће легализација абортуса значити само то да ће нелегални абортуси сада бити рађени легално. А у ствари, наравно, абортус се сада користи као основни метод контрацепције у САД и број абортуса на годишњем

приговор несумњиво има тежину, али само под претпоставком да људи неће да промене свој поглед на свет, да примат и даље има индивидуалистички и потрошачки начин живота, да је развратно понашање и даље социјално прихватљиво. Уколико би државне институције заиста предузеле радикалну акцију у циљу морално-духовног препорода народа, што би подразумевало како васпитно-педагошки рад са младима тако и укидање морално непримерених садржаја у медијима, абортус би изгубио статус социјално прихватљивог понашања.³⁹ Значајнији приступ Цркве медијима омогућио би да се сагледа морално-духовна неприхватљивост абортуса и афирмише саможртвена природа љубави. Буђењем савести и осећања стида преовлађујућа атмосфера бестидности, која подстиче абортус, постепено би ишчилила. Наравно, неопходно би било обезбедити и боље социјалне услове за породице са више деце, поготово за самохране мајке. Будући да многи брачни парови пате због стерилитета, није никакав проблем да нежељена деца буду дата на усвајање. Држава која се заиста брине како за свој морално-духовни темељ тако и за заустављање пошаста беле куге нашла би начин да различитим мерама и акцијама значајно смањи број абортуса.⁴⁰ Осим позитивних демографских последица⁴¹, такве мере би у значајној мери смањиле и огреховљеност нашег друштва. Уколико верујемо у вишу, божанску правду, онда нам је јасно да од моралног и духовног стања једне нације, односно државе, зависи и њена економска и политичка судбина.⁴²

нивоу скочио је 1.500% (1979) од легализације“ (Стајић 2018, 169).

39 „Законитост неког поступка игра велику улогу у процесу одлучивања да ли ћемо нешто урадити или не.“ Чак 70% жена у САД је одговорило да се одлучило на абортус зато што је легалан. Оне су се водиле следећом логиком: „Законито је, значи мора да је исправно, мора да је правично“ (Стајић 2018, 154).

40 Већ само приказивање на телевизији ултразвучних фотографија нерођене бебе која се смеје, штуча, зева, кија и истеже, а поготово филмова попут *Немог крика* или фотографија абортираних беба, деловало би отржњујуће на многе људе. Те слике би се урезале у њихову свест, па би им било много теже да се равнодушно односе према абортусу.

41 Што се тиче катастрофалног демографског стања у Србији, Ђаковац истиче да је већ деценијама абортус не само „један од најзаступљенијих начина планирања породице, већ је толико раширен, да се с правом може говорити о абортусној култури и абортусној ендемији“ (Ђаковац 2017, 108).

42 „Божја реч, забележена у Светом Писму Божјем, учи нас да срећа или несрећа једнога човека, једне породице, потомства и друштва зависи од извршења или гажења моралног закона Божјег“ (Владика Николај 1996, 45).

РЕФЕРЕНЦЕ

- Алексејев, Вјечеслав и Андреј Григорјев. 2007. „Схватање Њу ејџа“ – религија антихриста?“ У *Чувајте се да вас ко не превари : православље на међи векова*, прир. Владимир Димитријевић и Јован Србуљ, 172-249, Београд: Православна мисионарска школа при храму Светог Александра Невског
- Алкорн, Ренди. 2009. *Абортус : право на избор или убиство*, Београд: Сотериа
- Анкберг, Џон и Џон Велдон. 2006. „Колико је абортус безбедан?“ У *Мушкарац и жена пред тајном тела : православље и полност*, прир. Владимир Димитријевић и Јован Србуљ, 236-250, Београд: Православна мисионарска школа при храму Светог Александра Невског
- Антонић, Слободан. 2011. *Искушења радикалног феминизма: моћ и границе друштвеног инжењеринга*. Београд: Службени гласник
- Аристотел. 1987. *О души / Наговор на филозофију*. Загреб: Напријед
- Аристотел. 1975. *Политика*. Београд: БИГЗ
- Ворен, Мери Ен. 2004. „Абортус“ У *Увод у етику*, прир. Питер Сингер, 437-452, Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића
- Ворен, Мери Ен 2012. „О моралном и правном статусу абортуса“ У *Биоетика*, прир. Војин Ракић, Иван Младеновић, Рада Дрезгић, 43-61, Београд: Службени гласник
- Де Жарден, Џозеф Р. 2006. *Увод у еколошку етику*. Београд: Службени гласник
- Дрезгић, Рада. 2010. „Бела куга“ међу „Србима“: о нацији, роду и рађању на преласку векова. Београд: Албатрос плус – Институт за филозофију и друштвену теорију

- Ђаковац, Александар. 2017. „Абортусна култура у Србији : биоетички, религијски и национални аспекти.“ *Национални интерес*, 30 (1), 105-118.
- Ђурковић, Миша. 2019. *Десна мисао у XX веку*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића
- Емото, Масару. 2008. *Порука воде*. Београд: Златни змај – Либер
- Кант, Имануел. 1979. *Критика практичног ума*. Београд: БИГЗ
- Кант, Имануел. 1993. *Метафизика морала*, Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића
- Константиновић Вилић, Слободанка и Милева Милосављевић, Невена Петрушић. 1999. *Абортус : правни, медицински и етички приступ*, Ниш: Женски центар за едукацију и комуникацију
- Ларше, Жан-Клод. 2008. *За једну етику рађања : елементи патристичке антропологије*. Београд – Шибеник: Истина
- Левитски, Н. 1998. *Свети саровски старац Серафим*. Манастир Хиландар
- Маркиз, Дон. 2012. „Поновно испитивање абортуса“ У *Биоетика*, прир. Војин Ракић, Иван Младеновић, Рада Дрезгић, 97-122, Београд: Службени гласник
- Милаш, Никодим. 2004. *Правила Православне цркве с тумачењима*, књ. 2, Београд – Шибеник: Истина
- Немесије Емески. 2003. „О човековој природи“ У *Госпде, ко је човек? : православна антропологија и тајна личности*, прир. Јован Србуљ, 93-204, Београд: Православна мисионарска школа при храму Светог Александра Невског
- Николај (Велимировић), владика. 1996. „Номологија“ У *Изабрана дела у 10 књига*, књига III, Ваљево: Глас цркве, 7-90.

- Николај Хаџиниколау, митрополит. 2006. „Природа и статус ембриона“; „Експериментисање са људским ембрионима“, У *Мушкарац и жена пред тајном тела : православље и полност*, прир. Владимир Димитријевић и Јован Србуљ, 623-350, Београд: Православна мисионарска школа при храму Светог Александра Невског
- *Основи социјалне концепције Руска православне цркве*. 2007. Нови Сад: Беседа
- Платон. 1976. *Држава*, Београд: БИГЗ
- Рафаил (Карелин), архимандрит. 2006. „О абортусу, и о разврату“ У *Мушкарац и жена пред тајном тела : православље и полност*, прир. Владимир Димитријевић и Јован Србуљ, 368-491, Београд: Православна мисионарска школа при храму Светог Александра Невског
- Рашевић, Мирјана. 1993. *Ка разумевању абортуса у Србији*. Београд: Институт друштвених наука – Центар за демографију
- Св. Григорије из Нисе 2003. „О стварању човека“ У *Госпoде, ко је човек? : православна антропологија и тајна личности*, прир. Јован Србуљ, 7-90, Београд: Православна мисионарска школа при храму Светог Александра Невског
- Свети Максим Исповедник. 2017. *О разним недоумицама*. Нови Сад: Беседа
- *Свето писмо Старoга и Новoга завјета*. 2012. Београд: Свети архијерејски синод Српске православне цркве
- Стајић, Марија Р. 2018. „Случај Роу против Вејда“, У *Између киборга и химере : човек и савремена биоетика*, прир. Миша Ђурковић, 153-176, Београд: Catena mundi – Институт за европске студије
- Старац Пајсије Светогорац. 2011. *Чувајте душу*, Београд: Православна мисионарска школа при храму Светог Александра Невског

- Томсон, Џудит Царвис. 2012. „Одбрана абортуса“, У *Биоетика*, прир. Војин Ракић, Иван Младеновић, Рада Дрезгић, 25-42, Београд: Службени гласник, 25-42.
- Чворовић, Зоран. 2018. „Абортус као кривично дело у стародревним правима, канонима Цркве и у византијско-словенском праву“, У *Црквене студије*, 15, 475-491.
- Be Aware of Killing Innocent, <https://anandamargaforum.wordpress.com/category/abortion>
- Bentham, Jeremy. 1973. *The Principles of Morals and Legislation*, New York: Hafner Press
Бренан, Барбара Ен. 1990. *Руке које лече*, Београд: Николић – Павловић – Живковић – Паскаш – Цвијић – Жигарт – Мирић
- Dworkin, Andrea. 1983. *Right-Wing Women : The Politics of Domesticated Females*, London: The Women’s Press

Zoran Kindić

Faculty of Political Science, Belgrade

**REAFFIRMATION OF THE RIGHT TO LIFE
OF THE UNBORN**

Resume

In this article the author considers ethical and religious arguments in favour of the right to live of the unborn. He indicates that Latin Fathers, under the influence of Aristotle, were principally prone to support the theory about subsequent or gradual animation of an embryo, while almost all Eastern Fathers up to this day consider that an embryo is a person since the moment of its conception. The consequence of teaching about subsequent animation of an embryo is the possibility of abortion until the moment of its animation. Advocates of the teaching about reincarnation of the soul consider that abortion is allowed until the soul enters the body. If embryo is already a person, the abortion represents a moral transgression, except is allowed if prenatal tests confirm that the child to be born is handicapped, because such person is still a person.

Keywords: abortion, person, right to live, embryo, fetus*

* Овај рад је примљен 26. јуна 2020. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 21. августа 2020. године.

МЕЂУНАРОДНЕ ТЕМЕ

211

Душан Чорбић

УЛОГА ЦИВИЛНО-ВОЈНИХ ОДНОСА
У РЕПУБЛИЦИ ТУРСКОЈ

235

Марко Вигњевећ

ШАНГАЈСКА ОРГАНИЗАЦИЈА
ЗА САРАДЊУ – РАВНОТЕЖА У
ГЕОПОЛИТИЦИ ЦЕНТРАЛНЕ АЗИЈЕ

261

Андрејана Лазаревић

АКТУЕЛНИ ПОЛИТИЧКИ ПРОЦЕСИ
И ПЕРСПЕКТИВЕ У ДРЖАВАМА
ЛАТИНСКЕ АМЕРИКЕ: СТУДИЈА
СЛУЧАЈА ВЕНЕЦУЕЛА И БОЛИВИЈА

УДК 355.02(560)(091)

DOI: <https://doi.org/10.22182/pr.6532020.9>

Прегледни рад

*Душан Чорбић**

Факултет политичких наука, Београд

УЛОГА ЦИВИЛНО–ВОЈНИХ ОДНОСА У РАЗВОЈУ РЕПУБЛИКЕ ТУРСКЕ**

Сажетак

Сврха овог рада је да пружи свеобухватан приказ војног ангажовања у Републици Турској, анализирајући истовремено место и улогу војске у политичком систему ове државе. Најпре ће бити изложен теоријски оквир цивилно–војних односа и појмовно одређење кључних концепата дате проблематике. Након тога ће бити приказана улога војних структура у стварању Републике на почетку 20. века као основа за разумевање каснијег утицаја. Хронолошким редом аутор ће представити институционалну еволуцију турске армије и њен пад након 2002. године. На тај начин се отвара могућност за извлачење ширих закључака у вези са природом турског система. Према томе, приказом војних удара од 1960. године до 2016. године биће анализиран утицај и последице војне активности у развоју Републике Турске.

Кључне речи: Република Турска, војска, војни удар, кемализам, секуларизам, цивилно–војни односи

* dusancorbic@gmail.com

** Рад је настао у оквиру пројекта „Политички идентитет Србије у регионалном и глобалном контексту“, бр. 179076

Значајна улога војске, изражена у низу војних удара једна је од препознатљивих одлика Хладног рата. Турска се свакако уклапа у тај хладноратовски оквир, али га истовремено и надилази. Будући да се истакнута улога војске обично повезује са геополитичком ситуацијом и околностима проузрокованим хладноратовским збивањима, у раду је важно указати на почетке политичког позиционирања армије у Турској да би се на ваљан начин разумела природа политичких процеса у овој земљи све до данашњих дана.

Зарад потпунијег разумевања проблематике којом се овај рад бави, на почетку ће бити понуђена појмовна одређења везана за кључне концепте ове теме. Реч је о теоријским поставкама које су важан инструмент за објашњење и разумевање последица динамичне цивилно-војне интеракције у случају Републике Турске. У циљу свеобухватнијег третирања проблема хронолошки ће бити приказани догађаји који су кључно определили развој турске државе. Пре свега треба кренути од почетног оквира у којем се крију узроци политичке моћи војних структура у Турској. С тим у вези неопходно је анализирати период настанка Републике Турске и утицај њеног оснивача Кемала Ататурка (*Kemal Atatürk*) који су неизоставни у контексту разматрања овог проблема. Након тога биће представљен период Хладног рата који је уједно најбогатији у погледу цивилно–војне интеракције у Турској. То је период учесталих војних удара и надмоћи армије као чувара уставног поретка. Након Хладног рата дошло је до политичке и економске нестабилности које су биле наговештај промена и другачијег тока историје. Отуда се долазак на власт Реџепа Тајипа Ердогана (*Recep Tayyip Erdoğan*) може окарактерисати као логичан след догађаја, али и као прекретница у савременој турској историји. Тако ће поглавље о првој фази Ердоганове власти илустративно бити названо „Ататурк против Ердогана – сукоб цивилизација“, будући да је реч о сукобу две различите и може се рећи антагонизирајуће вредносне концепције развоја турског друштва. На крају ће бити анализирана ситуација у Турској након војног удара 2016. године са нагласком на актуелни институционални статус војске чиме ће се пружити заокружена целина погодна за разумевање улоге армије у обликовању и развоју турског политичког система.

ТЕОРИЈСКИ ПРИКАЗ

Да би се направила јасна разлика између пожељног деловања војних структура и њихове злоупотребе и прекорачења овлашћења потребно је дати кратак теоријски приказ цивилно–војних односа. На тај начин се истовремено креира дистанца између демократских и недемократских режима, будући да је војска важан елеменат у процесу класификације и одређења истих. Како је тема овог рада држава са богатом историјом војног активизма, односно уплива и утицаја војске на политички живот земље, тако је дефинисање основних појмова у вези са датом тематиком од суштинског значаја.

Семјуел Хантингтон (*Samuel P. Huntington*) истиче да су цивилно–војни односи један вид политике националне безбедности и да њихово уравнотежавање доприноси успостављању успешне безбедносне политике. Војна професија постоји зарад служења држави. Да би служила на најбољи могући начин, неопходно је да целокупна војна сила буде конституисана као ефикасан инструмент државне политике (Huntington 2004, 3–81).

Војску у најкраћим цртама можемо дефинисати као целокупност оружаних снага једне државе. Она је с једне стране аутономни и издиференцирани чинилац у држави, али је са друге стране државни орган и као таква саставни део државног апарата. Њена основна функција је заштита спољних граница државе која се уставноправно изражава као одбрана суверенитета и територијалног интегритета исте. Такође, она има и унутрашњу функцију заштите уставног поретка, која може бити предмет бројних злоупотреба што случај Турске јасно показује (Марковић 1997, 341, цитирано у: Гађиновић 2014, 130).

Дакле, одређење војске као чувара уставног поретка је прихватљиво када дефинише војску као саставни део државног апарата. Самим тим њена овлашћења су уставом одређена, поредак је стабилан, па нема потребе да оружане снаге процењују о стабилности државног устројства. У складу са тим, „као део државне организације, оружане снаге су главни инструмент за очување независности, територијалног

интегритета и суверености“ (Гаћиновић 2014, 130). Проблем настаје када се армија издигне изнад устава стављајући себе у улогу тумача уставних одредби чиме легитимише свој утицај и мешање у политички процес. Хантингтонов став да би војска чак и у демократском процесу могла ослабити цивилну контролу и стећи политичку моћ манипулисањем легитимним процесима и државним телима, може се искористити за проблематизацију турског случаја (Huntington 1957, 82, цитирано у: Ari 2007, 28).

Војска свој утицај најчешће остварује путем војних удара, односно пучева који се могу дефинисати као милитантна форма државног удара који изводе искључиво националне оружане снаге, а не стране плаћеничке или интервенционистичке групе (Симеуновић 2002, 171). Џонатан Пауел (*Jonathan Powell*) и Клејтон Тајн (*Clayton Thyne*) одређују пуч као отворени покушај војске или других елита у државном апарату да уклоне постојећу владу користећи неуставна средства (Powel and Thyne 2011, 252). Главни циљ је довести до промене владе која је често праћена дубљом политичком трансформацијом. Према последицама које изазивају пучеви се могу поделити на пропале или неуспешне, пучеве који стару аутократску владу замењују новом, пучеве који покрећу развој демократије и оне који доводе до ротирања на лидерској позицији не изазивајући притом промену режима (Derpanopoulos, Frantz, Geddes and Wright 2016, 4). Турска, као земља богате историје војних удара, може послужити као пример за представљање специфичног модела тзв. постмодерног или меког војног удара, карактеристичног по изостанку употребе силе или претње употребом силе (Ђурић и Ајзенхамер 2011, 456). Ребека Шиф (*Rebecca L. Schiff*) у оквиру теорије усаглашености истиче да сагласност између војске, политичких елита и грађанства смањује опасност војне интервенције (Schiff 1995, 12).¹

1 По овој теорији цивилно-војни односи се заснивају на интеракцији/сарадњи између ова три субјекта. Утицај грађанства се огледа у сфери јавног информисања и путем избора. Цивилно-војни односи између ова три актера појављују се у облику поделе надлежности, контроле једног у односу на остале или усаглашености. Показатељи усаглашености су процес доношења политичких одлука, друштвени састав официрског корпуса, метод регрутовања и војни стил. Такође, теорија усаглашености инсистира на културолошким и историјским факторима у обликовању цивилно-војних односа (Видети: Schiff 1995, 7–24). У наставку рада аутор ће настојати да објасни цивилно-војне односе у Турској водећи се поставкама ове теорије, као и теоријским одређењима других аутора (Хантингтоново одређење цивилно-војних односа) што доприноси бољем разумевању ове тематике.

У раду ће бити приказан институционални механизам којим је турска армија годинама доминирала политичком сценом као и процес њеног свођења под власт цивилних ауторитета. Према Хантингтону (2004) цивилна контрола над војним снагама постоји кад постоји и одговарајућа субординација једне аутономне професије у односу на циљеве политике. По њему она може бити субјективна и објективна цивилна контрола. У најкраћим цртама, субјективна контрола подразумева минимизирање војне моћи максимизирањем моћи цивилних група у односу на војне. Објективна цивилна контрола је максимизирање војног професионализма (80–92). Прецизније, у систему објективне цивилне контроле војска извршава наредбе цивилне власти, док се цивилна власт стара да осигура аутономију војске у чисто војним стварима (Agı 2007, 11).

Наведени теоријски оквир пружа могућност прецизнијег сагледавања специфичности цивилно–војних односа и њихове рефлексije на развој политичког система у Турској. Он се може проширити и на остале државе које имају развијену историју војничких режима. Према томе, у наставку рада биће анализирана улога војске у политичком систему Републике Турске од њеног настанка до данас, са посебним нагласком на пучеве и њихове последице на развој турске државе.

ВОЈСКА У ОКВИРУ КЕМАЛИСТИЧКОГ КОНЦЕПТА ТУРСКЕ ДРЖАВЕ

Крајем Првог светског рата, након вишевековне борбе са бројним проблемима, спољним и унутрашњим непријатељима, Османско царство се нашло на коленима. Као део поражене стране очекивало се да ће велике силе коначно окончати постојање Болесника на Босфору, како су последњих деценија називале једну од највећих империја у историји. Савезничке трупе окупирале су територију Царства делећи га између себе на интересне зоне са плановима о стварању нових држава као својеврсних утицајних сфера.²

2 Реч је о Француској, Великој Британији, Италији и Грчкој. Французи и Британци су се споразумели о османским блискоисточним поседима, Италија је требало да контролише јужни део Анадолије, док је Грчка добила највећи део Тракије, острва Имброс и Тенедос као и право да окупира и управља облашћу са центром у Смирни током наредних пет година,

У таквој констелацији, где је изгубљена свака нада у реконквисту, једина снага која је показивала икакав оптимизам у погледу повољнијег исхода у односу на оно што је договорено уговором из Севра била су одређена удружења официра одакле ће се родити покрет отпора на челу са генералом Мустафом Кемалом. Прослављени војсковођа са Галипоља, послат од стране званичне владе у Цариграду да смири немирно анадољско становништво, одметнуо се и започео са пружањем отпора. У наредне три године крвавих борби окупационе снаге су биле поражене, а турска држава, у знатно мањим границама, сачувана. Блистави војнички подвизи омогућили су Мустафи Кемалу да укине султанат, калифат, прогласи Републику и отпочне реформе, невиђене у исламском свету.³ Овај препород из кога ће настати Република Турска 1923. године, водили су и извели османски официри. Они ће постати и први политички лидери па ће поред неприкосновеног Мустафе Кемала који је постао председник, место премијера заузети генерал Исмет Инени (*İsmet İnönü*) (Спасојевић 2013, 42–43).

Радикалне промене спроведене у изразито конзервативној турско – анадољској средини морале су имати своје противнике. Управо је то један од разлога великог утицаја војске у новоствореној Републици. Како су реформе имале за циљ модернизацију Турске и ослобађање од великог утицаја ислама тако су се конзервативни слојеви друштва предвођени улемом побунили против промена у заштиту својих привилегованих положаја (Томић 1939, 164–266). Зарад адекватнијег контролисања опозиционих група и увећања своје моћи било је неопходно створити институционалну инфраструктуру која ће омогућити стабилизацију још увек недовољно консолидоване државе. Еволуцијом војне организације проистекле из рата, Ататурк је створио Републиканску народну странку (*Cumhuriyet Halk Partisi* – у даљем тексту *ЦХП*) устројену по принципу

након чега би путем плебисцита могла и формално да је припоји. Споразумом из Севра је предвиђено стварање Курдистана и уступање дела територије јерменској држави, при чему би Османско царство остало ограничено на централну Анадолију. Међутим, устанак на челу са Кемал пашом срушио је ове планове и довео до новог, за турску страну повољнијег, уговора у Лозани 1923. године (Видети: Павловић 2018, 309–311).

3 Мустафи Кемалу ће због свих заслуга Скупштина 1934. године доделити почасно презиме Ататурк (отац Турака). Исмет паша (Инени) је добио презиме по месту где се одиграла велика битка у којој је он као командант турских снага извојевао велику победу у оквиру турско-грчког рата (Видети: Ahmad 1993; Томић 1939).

строге војничке дисциплине и потчињену њему као врховном команданту Турске (Армстронг 1938, 270).

Војнички карактер ране Републике Турске илустративно је приказан у једној од најранијих и најпознатијих биографија Кемала Ататурка, аутора енглеског капетана Харолда Армстронга (*Harold C. Armstrong*) (1938, 330):

„Народна странка личила је на неку врсту окупационе војске која води надзор над читавим државним апаратом; народна скупштина личила је на неки шири одбор виших официра, беспрекорног војничког држања, поузданих и послушних. Министарски савет био је опет као нека врста генералштаба, слепо послушан главнокомандујућем, Мустафи Кемалу, који је био одговоран себи самом. Турски народ се код свега тога слабо шта питао.“

Уставним амандманима из 1937. године Република Турска је означена као републиканска, популистичка, етатистичка, лаичка, национална и револуционарна, чиме су главне одредбе статута ЦХП подигнуте на степен уставних одредаба и странка идентификована са државом (Томић 1939, 244). Иако је Војно–кривични закон забранио мешање армије у политички систем државе, он је истовремено ојачао улогу војске као чувара револуције са правом да се умеша у политичку сферу уколико је опстанак државе у опасности. Тако је 1935. године Законом о унутрашњој служби армије формализована њена улога гаранта уставног поретка што је омогућило официрима да се умешају у политички процес кад год је по њиховом тумачењу стабилност Републике угрожена (Capezza 2009). На тај начин су створени предуслови за диспропорцију цивилно–војних односа која ће након Ататуркове смрти доћи до изражаја.

Ататурк је врло рано кренуо са чисткама у оквиру војних структура па су неки од његових најближих сарадника из времена ослободилачког рата уклоњени из политичког живота (Ahmad 1993, 8–9). Без опозиције у армији која је заштиту нације поистовећивала са заштитом Кемалове личности и идеја, Ататурк је имао неограничену моћ. Управо ће заштита кемалистичких принципа постати узрок каснијих војних интервенција у цивилну сферу. Војна склоност традицији и државотворним идејама прокламованим још са младотурским

покретом омогућила је да се кемализам конзервира у менталитет официрског кадра из чега произилази, између осталог, значај културолошког фактора у развоју цивилно-војних односа у Турској (Муџаджевић 1998, 217–218).

Кемализам је доктрина државног интервенисања у процес стварања турске нације, а то се стварање могло постићи само уз подршку безбедносних снага које су биле вољне да интервенишу кад год би тај процес био доведен у питање. Војска је тако постала чувар кемализма од курдске и конзервативно – исламистичке опасности. Томе треба додати да се и сам Ататурк у свим политикама снажно ослањао на војску користећи свој имиџ ратног вође (Јовић 2016, 358–360).

Дакле, улога војске у Турској се мора посматрати у оквиру ширег историјског контекста, односно у оквиру османске историјске заоставштине и кемалистичке борбе против османског наслеђа истицањем западних вредности и модернизације као циљева чији је гарант управо армија развијана на тим принципима. Такође, неизоставна је и заоставштина Турског рата за независност и пре свега врховног лидера Мустафе Кемала и његове идеје, што је свеукупно давало војсци легитимитет у очима турског народа (Koonings and Kruijt 2000, цитирано у: Güney and Karatekelioğlu 2005, 442).

Побуне против Ататуркових реформи попут оних у Курдистану 1925. и 1937. године, јачале су утицај армије и учвршћивале њену улогу чувара уставних, кемалистичких принципа. Као што ће у наредном делу бити представљено, таква улога ће омогућити да војска постане и главни тумач кемализма који реагује кад год је Ататуркова идеја, по њиховом мишљењу, у опасности. Другим речима, војска је испуњавајући своју мисију гаранта кемалистичке концепције развоја временом постала кочничар демократског пута Турске.⁴ Отуда разматрање њене улоге у периоду Хладног рата и након тога произилази из наведеног историјског оквира.

4 Противно оваквом развоју цивилно-војних односа, Ататурк је сматрао да војска треба да буде национална институција која се не меша у дневну политику (Ђурић и Ајзенхамер 2011, 453).

ВОЈСКА – ЧУВАР ИЛИ ГОСПОДАР УСТАВНОГ ПОРЕТКА

Међународне околности у току Хладног рата погодовале су очувању велике улоге армије у турском друштву. Геостратешки значај и близина Совјетског Савеза допринели су да војска у овом периоду додатно ојача кроз низ интервенција којима је рушила изабране владе. Такав геополитички контекст кој је омогућио широку слободу деловања, представљајући истовремено препреку критикама из демократског света (Спасојевић 2013, 43). У амбијенту сталне опасности од Совјетског Савеза, турска војска је постала гигант који је пресудно обликовао политичку ситуацију у овој држави. Она је постала чувар поретка од страних, али и домаћих непријатеља који су покушавали да угрозе наслеђе Кемала Ататурка (Јовић 2016, 360). Улазак у НАТО у коме је по значају била одмах иза САД, ојачали су утицај турске армије како споља, тако и унутар земље.⁵ Педесетих година она је била изграђена институција са посебним кемалистичким менталитетом и субкултуром (Мујаджевић 1998, 218). Каснији развој догађаја био је својеврсна демонстрација акумулиране моћи.

Када је након Другог светског рата дошло до демократског отварања и избора у Турској, на власт је 1950. године дошла Демократска партија (*Demokrat Parti*) предвођена некадашњим премијером и Ататурковим сарадником Целалом Бајаром (*Celâl Bayar*) и Аднаном Мендересом (*Adnan Menderes*). Иако је настала као резултат антиауторитарних тенденција, ова странка је временом почела да клизи у ауторитаризам.⁶ Након почетних успеха, економско стање у земљи се погоршало, изрежирани инциденти попут Истанбулског погрома⁷ урушили су кредибилитет владајуће групације, а

5 Блокоско сврставање подразумевало је уједно и напуштање Ататуркове изолационистичке политике изражене у максими „мир у земљи, мир у свету“ (Видети: Танасковић 2010; Јовић 2016).

6 Странку су основали бивши чланови кемалистичке Републиканске народне партије (ЦХП) незадовољни ауторитарном политиком Исмета Иненија.

7 Истанбулски погром се односи на масовне антигрчке демонстрације у Истанбулу изазване вешћу о паљењу родне куће Кемала Ататурка у Солуну. Као резултат погрома већина истанбулских Грка је протерана, а неколико особа је изгубило живот. Запаљено је више хиљада грчких кућа, неколико хотела, већина цркава и преко двадесет школа. Поред Грка, мета напада било је јеврејско и јерменско становништво Истанбула. Након војног удара

кокетирање са исламским елементима у друштву означено је као директан удар на Ататурково наслеђе (Mandaci 2012, 68). У таквим околностима створен је анимозитет између тврдо кемалистичке армије и владе што је довело до првог у низу војних удара који је показао премоћ турске војске. Резултат пуча били су укидање Демократске партије и погубљење премијера Аднана Мендереса, министра финансија Хасана Полаткана (*Hasan Polatkan*) и министра спољних послова Фатина Зорлуа (*Fatin Rüştü Zorlu*). Председнику Бајару који је првобитно осуђен на смрт, казна је преиначена на доживотну робију (Ahmad 1993, 136–137). Овај пуч је радикално изменио дотадашњи однос владе и војске па се може означити као почетак турске милитократије (Sarigil 2014). Новим уставом усвојеним 1961. године војска је и *de iure* постала чувар уставног поретка што је требало да легитимише њен утицај и деловање. Успостављањем Савета за националну безбедност (*Milli Güvenlik Kurulu*) састављеног од цивилних политичара и највиших војних представника озакоњена је војна контрола над свакодневном политиком земље, чиме је у потпуности нарушена цивилно-војна равнотежа. Збацивањем владе која је показивала ауторитарне склоности, успостављен је систем војног туторства при чему је развој демократије условљен наметнутим ограничењима од стране свемоћних генерала. Отуда, тумачење по којем би се овај пуч сврстао у категорију оних који покрећу развој демократије треба узети са резервом, нарочито имајући у виду потоњи развој догађаја.

Хантингтоново становиште да унеравнотеженост цивилно-војних односа опструира успостављање успешне безбедносне политике, убрзо су показали нови покушаји војног интервенисања. Између 1962. и 1963. године група официра незадовољна променама након пуча 1960. године покушала је још два пута да интервенише, али оба пута неуспешно.⁸ Међутим, 1965. године на власт долази Странка правде (*Adalet Partisi*) која је окупљала некадашње чланове и присталице Демократске странке. Сумњичава према влади војска је чекала погодан тренутак за деловање. Социјални немири и

1960. године на суду је утврђено да је турски државни врх на челу са премијером Мендересом био умешан у изазивање овог догађаја (Видети: Lalić 1997, 127).

8 Иницијатор оба војна удара био је утицајни пуковник Талат Ајдемир (*Talât Aydemir*) (Видети: Kadercan and Kadercan 2016, 91).

економски проблеми претили су потпуној дестабилизацији па је армија 1971. године упутила влади Сулејмана Демирела (*Süleyman Demirel*) меморандум са захтевима, после чега је влада била приморана да одступи. Овај војни удар, назван „Удар меморандумом“, изведен је без оружја због чега се може направити извесна корелација са тзв. меким војним ударом из 1997. године (Ђурић и Ајзенхамер 2011, 455). Без већих последица, овај удар је потврдио примат армије као водећег актера у турској политици. Војска је након пуча приступила ревизији неких уставних одредаба ојачавши на тај начин инструменте за контролу над друштвом и медијима. Такође, треба навести да је непосредно након интервенције забрањен рад, између осталих, исламистичкој странци на челу са Неџметином Ербаканом (*Necmettin Erbakan*) о коме ће бити више речи у наставку рада (Ђурковић 2013б, 125).

После парламентарних избора 1973. године ствари су се вратиле на старо. У атмосфери обновљених социјалних немира, идеолошких спорења, курдског национализма и исламизма подстакнутог Иранском револуцијом дошло је до новог војног удара септембра 1980. године. Пуч је предводио начелник генералштаба Кенан Еврен који ће постати председник Републике. Блокирајући демократски живот, војска ће владати наредне три године преко Савета за националну безбедност.⁹ Политичке партије су укинуте, а водећим политичарима попут Сулејмана Демирела и Булента Ечевита (*Bülent Ecevit*)¹⁰ изречена је забрана бављења политиком у периоду од 10 година (Ђурић и Ајзенхамер 2011, 456). Такође, ухапшено је око 600 000 људи, 570 је осуђено на смрт, 50 особа је на крају и погубљено, док се око хиљаду лица води као нестала (Kösebalaban 2011, 112, цитирано у: Jović 2016, 361; Örmeci 2017, 113). Доношењем новог Устава 1982. године, војска је поново потврдила своју улогу чувара турског уставног (кемалистичког) поретка.

9 По Уставу из 1982. године, председник се налази на челу Савета за националну безбедност у који поред њега улазе начелник Генералштаба, команданти за авијацију, морнарицу, пешадију и жандармерију, премијер (до 2018. године), министар одбране, министри спољних и унутрашњих послова (Narlı 2009, 67).

10 Сулејман Демирел (Партија правде) и Булент Ечевит (ЦХП) били су кључни актери турске политичке сцене до војног удара 1980. године. Током деведесетих обојица ће се вратити на велика врата као лидери нових партија.

Генерали су сваким војним ударом слабили снагу армије, али и популарност кемализма на уштрб алтернативних концепата од којих је исламизам стекао највећу подршку. Војни удар из 1980. године био је показатељ отуђености војске од остатка друштва, али и државног апарата будући да армија није била његов саставни део, већ изолована и доминантна институција увек приправна у погледу потенцијалних претњи кемалистичком поретку. Отуда је неусаглашеност кључних актера, посебно изражена кроз контролну функцију војске, погодан оквир за разумевање стања које је кулминирало војним ударом. Контрапродуктивно, овај пуч је био пресудан у јачању исламистичко – конзервативних тенденција у турском друштву. Тако ће најзначајнији политичар тог доба Тургут Озал (*Turgut Özal*) кокетирати са конзервативним елементима¹¹ и постаће зачетник нове спољнополитичке оријентације која се често означава као неоосманизам (Танасковић 2010, 23). Након сумњиве Озалове смрти 1993. године¹² дошло је до интензивирања радикалних исламистичких тенденција изражених у лику и делу Неџметина Ербакана и Партије благостања (*Refah Partisi*). Њихов успон био је последица великог незадовољства Турака економском и политичком ситуацијом у земљи.

Неџметин Ербакан ће 1996. године постати први исламистички премијер у историји кемалистичке Републике. Већ на почетку мандата чланови владајуће странке почели су да доводе у питање секуларне вредности не устезајући се и да отворено критикују лик и дело оснивача Републике. Била је то рукавица бачена у лице армији. Између владе и генералштаба је постојала константна нетрпељивост која је повећавала могућност војне интервенције (Lalić 1997, 37–48). У атмосфери јачања политичког ислама и довођења у питање доминантне спољнополитичке оријентације¹³, војска

11 За време његове власти веронаука постаје обавезна у школама, а ислам постаје заступљенији у јавном простору. Такође, Тургут Озал је први турски премијер који је посетио Меку и укинуо члан 163 Устава којим се забрањује злоупотреба религије, чиме је изазвао подозрење војске. У том периоду експанзију доживљава покрет Хизмет контраверзног имама Фетулаха Гјулена (Ђурковић, 2013б: 125).

12 Обдукцијом 2012. године утврђено је да је Тургут Озал умро од последица тровања па је цео догађај окарактерисан као „тихи војни удар“ (Јовић 2016, 363).

13 Ербакан је најављивао излазак из НАТО и заоштравање односа са Израелом. Иницирао је оснивање групе Д8 која би обухватала највеће муслиманске државе (Јовић 2016, 363).

је упутила влади низ примедби које су се тичале угрожености кемалистичких секуларних принципа. Ове примедбе је Ербаканова влада морала да прихвати и напослетку поднесе оставку 1997. године. Треба нагласити да је војска у рушењу владе уместо оружане силе употребила медије, интелектуалце и невладине организације због чега се и ова војна интервенција може назвати меким, односно постмодерним војним ударом (Ђурић и Ајзенхамер 2011, 456).

Тако је временом војска постала уместо чувара, господар уставног поретка и целокупне турске политичке сцене. Борећи се за кемализам и демократију, она је индиректно жртвовала и кемалистичке принципе попут секуларизма и демократски потенцијал државе. Прецизније, војни врх је интервенцијама сужавао путеве демократског развоја рушећи притом неке од основних слобода. Као последица таквих активности дошло је до развоја алтернативних идеја изражених у лику најпре Неџметина Ербакана, који је био само најавна нове ере обележене актуелним председником Рецепом Тајипом Ердоганом.

АТАТУРК VS ЕРДОГАН – СУКОБ ЦИВИЛИЗАЦИЈА

Партији благостања је под оптужбом да делује против уставног поретка Републике забрањен рад, а њеним лидерима су истакнуте забране бављења политиком. Међу санкционисаним члановима нашао се и градоначелник Истанбула Рецеп Тајип Ердоган који је због рецитована забрањених стихова добио доживотну забрану бављења политиком¹⁴ (Танасковић 2010, 32). Ипак, Ердоган ће убрзо након забране са групом млађих чланова Партије благостања основати нову странку. Нова партија названа Партија правде и развоја (*Adalet ve Kalkınma Partisi*, у даљем тексту АКП) одрекла се Ербакановог радикализма, декларисујући се као модернистичка и умерена исламистичка партија која поштује кемалистички и секуларни карактер државе (Ајзенхамер 2017, 138).

14 Реч је о песми „Војничка молитва“ Зије Гекалпа (*Ziya Gökalp*), једног од утемељивача пантуркизма. Касније се испоставило да проблематични стихови које је Ердоган изговорио не одговарају оригиналу: “Минарети су наши бајонети, а куполе наши шлемови, џамије наше касарне, а верници наши војници. Ова божија војска чека моју веру. Алах је највећи! Алах је највећи!” (Танасковић 2010, 32).

Нова странка је убрзо привукла пословну елиту чиме је стекла јаку материјалну основу за озбиљније укључивање у политички процес. На изборима 2002. године АКП је освојила 34% гласова и 363 места у парламенту. Кемалистичка ЦХП етаблирала се као најјача опозициона странка са 19,4% гласова што је био велики успех за странку која на претходним изборима није успела да пређе цензус (Jović 2016, 363). Важно је нагласити да је изборни успех АКП заправо последица великог разочарања у кључне партије система с обзиром на лошу економску ситуацију и висок ниво корупције праћен бројним скандалима који су обележили последњу деценију 20. века. С тим у вези, делује илустративно податак да је 90% посланика из претходног сазива изгубило мандате 2002. године (Muharemi 2012, 156, цитирано у: Jović 2016, 363).

АКП је по доласку на власт успела да укине неке законске одредбе које су спречавале Ердогана да се кандидује на парламентарним изборима и да самим тим укине и забрану која му је изречена неколико година раније. Након понављања избора у провинцији Сирт и убедљиве победе АКП-а, Ердоган је постао премијер уместо Абдулаха Гула који је обављао премијерску функцију неколико месеци. Тиме је почела ера једног најзначајнијих турских државника (Ајзенхамер 2017, 138).

Долазак на власт исламисте изазвао је велико подозрење армијског врха који није прихватио нову владу са одушевљењем. Тако су прве године Ердогановог мандата протекле у одмеравању снага не само са војском, већ и са осталим секуларистичким снагама међу којима су се издвајали целокупна администрација и правосуђе, традиционално секуларна штампа и њени власници, односно најбогатије турске породице (Спасојевић 2016, 49).

Можда најзначајније оружје у борби против свемоћне армије била је проевропска оријентација нове власти. Будући да је један од првих и најважнијих услова за чланство Турске у ЕУ био стављање армије под цивилну контролу, то је влада искористила као аргумент да започне читав низ реформи са циљем смањивања њеног утицаја. Иза себе Ердоган је имао подршку Брисела која је увећало олакшала његова

настојања (Спасојевић 2013, 44). Усвајањем пакета мера хармонизације са ЕУ познатијег као „Седми пакет реформи“ 2003. године, остварени су први кораци у процесу свођења армије под цивилну контролу. Конкретне промене тичале су се првенствено развлашћивања Савета за националну безбедност тако што је повећан број представника цивилних власти на уштрб војних. На тај начин је ово тело, које је било главни институционални механизам војске за контролу и утицај на политичка збивања у држави, сведено на саветодавни ниво (Ајзенхамер 2017, 144). Другим речима, датим мерама је промењен заштитнички модел цивилно-војне усаглашености, који се заснивао на лабавом консензусу (Narli 2009, 81). Овим реформама које су имале за циљ учвршћивање цивилне владе, у првој фази владавине АКП-а, учињени су значајни кораци ка демократизацији државе. Тиме је Ердоган кренуо у процес уравнотежења цивилно-војних односа налик Хантингтоновом принципу (субјективне цивилне контроле) минимизирања војног утицаја максимизирањем моћи цивилних група у односу на војне.

Наведене промене јачале су опозицију власти у војним структурама које су покушале да поврате политичку моћ разбијену наведеним владиним мерама. Ту се може направити корелација са изнетим Хантингтоновим ставом да би војска у успостављеном демократском процесу могла ослабити цивилну контролу настојећи да стекне што већи политички утицај. Такође, промене су изазвале неусаглашеност цивилно-војних односа нарочито у области доношења политичких одлука, где је губитак формалног утицаја узнемирио неке припаднике војске (Narli 2009, 82).¹⁵ То је довело до отвореног окршаја 2007. године приликом избора Абдулаха Гула (*Abdullah Gül*) за новог председника Републике.¹⁶ Тада је војни врх издао саопштење у касне сате на свом званичном сајту покушавши да спречи избор Гула за новог председника. Овај неуспешни војни удар назван „поноћни меморандум“ био је почетак краја доминације турске армије (Спасојевић 2013, 43).

15 Процес доношења политичких одлука је један од показатеља у теорији усаглашености Ребеке Шиф.

16 Војска се Гуловом избору противила због његовог отвореног исламизма што је перципирано као претња секуларном кемалистичком поретку (Видети: Narli 2009, 75).

Након овог догађаја Ердоган је интензивирао обрачун са војним врхом па је 2010. године у операцији „Маљ“ (*Balyoz Harekâtı*) ухапшено 365 официра под оптужбом да су 2003. године припремали војни удар. Сличан сценарио везан је и за операцију „Ергенекон“ (*Ergenekon davaları*) у којој је војни врх оптужен да је заједно са радикалном кемалистичком групом Ергенекон спремао рушење владе (Jović 2016, 364; Kadercan and Kadercan 2016, 95–96). Ове операције зададе су тежак ударац армији будући да су се најистакнутији генерали и адмирални нашли у затвору¹⁷, чиме је започео процес ширења Ердогановог утицаја у војној сфери постављањем њему лојалних кадрова на руководећа места.

Велику улогу у сукобу са војском имао је контраверзни имам Фетулах Гјулен (*Fethullah Gülen*) и његов покрет Хизмет. О Гјуленовом утицају сведочи и тврдња кемалиста „да је на делу демонтирање секуларне дубоке државе (генерали, новинари, судије, бизнисмени) и управо преко Фетулаха креирање нове происламске дубоке државе на којој расте АКП и која кемализам укида враћајући Турску на исламске позиције“ (Ђурковић 2013а, 78). Чланови овог покрета су се инфилтрирали у полицију и правосудје разарајући изнутра поредак у којем војска води главну реч.

Уставним амандманима из 2010. године додатно је сужен утицај војске и ојачана цивилна контрола. Овим изменама омогућено је да цивилно судство води поступке против војних лица што је било незамисливо у ранијем периоду с обзиром да је упоредо са цивилним правним системом постојао је независан војни правни систем (Güler and Bölücek 2016, 259).¹⁸ Битан догађај у процесу развлашћивања армије била је промена Закона 211 који је служио као правна основа за мешање војске у политичку сферу. Члан 35 овог закона одређивао је армију као чувара Републике од спољних и унутрашњих непријатеља. Његовим изменама 2013. године улога војске је сведена на заштиту државе од спољних претњи (Erdağ 2019, 60). Такође, хапшењима и сменама у оквиру армије Ердоган је стварао базу

17 Међу ухапшенима је био и бивши начелник генералштаба Илкер Башбуу (*Ilker Başbuğ*) (Спасојевић 2013, 44).

18 Уставни суд је 2010. године укинуо могућност да се војним лицима суди пред цивилним судовима.

њему лојалних официра. Резултати такве политике показали су се током антивладиних демонстрација 2013. године у Гези парку у Истанбулу када је војска остала неутрална. Међутим, брзе и радикалне промене у циљу деградирања моћи ове институције створиле су незадовољство код великог дела официра. Ердоганове мере су довеле до јаза између интереса војске и владе па је услед раста неусаглашености, нарочито у контексту доношења политичких одлука, повећана и вероватноћа избијања пуча. Револт официра кулминирао је у јулу 2016. године приликом неуспелог војног удара.

ВОЈСКА НА ИЗДИСАЈУ – ЕРДОГАН КАО ПОБЕДНИК

Рецеп Тајип Ердоган је после потчињавања генералштаба, све јаче исказивао ауторитарне тенденције чиме је наилазио на велики отпор урбаног и секуларно опредељеног становништва. Ситуација је достигла тачку врења у мају 2013. године када се на истанбулском тргу Таксим окупило више хиљада људи протестујући против, како су наводили, самовољне политике турског премијера. Нетранспарентне и сумњиве одлуке турске власти, попут оне да преуреди истанбулски Гези парк без икаквих консултација са становништвом највећег града, изазвали су снажно противљење озлојеђеног кемалистичког, секуларног и продемократског дела турске јавности. Протести су заправо кулминација акумулираног незадовољства наведене групе становништва бројним одлукама власти које су имале за циљ слабљење либералних тековина кемализма попут рестрикције алкохола или покушаја да се усвоји закон о забрани абортуса (Ајзенхамер 2017, 339–340).

Следећи изазов за Ердогана била је корупционашка афера у којој се нашао и његов син Билал. Ова афера завршена је хапшењем неколико министара. Ердоган је оптужио Гјулена да преко својих присталица у полицији и правосудју формира паралелну државну структуру са циљем подривања државног поретка. То је био одличан изговор за коначан обрачун са дојучерашњим савезником. Након рушења улоге војске два лидера су изгубила заједничког непријатеља чиме је отворен простор за њихов међусобни окршај. Било је питање времена

када ће доћи до сукоба два најмоћнија човека у Турској.¹⁹ Хапшења гулениста након корупционашке афере био је само увод у много озбиљније догађаје. Наиме, у ноћи између 15. и 16. јула 2016. године део турске армије је покушао да изведе војни удар и сруши Ердогана са власти. Зауевши државну телевизију, пучисти су оптужили Ердогана да подрива демократију и секуларни карактер турске државе. Ипак, у наредних неколико сати пуч је осујећен захваљујући реакцији полиције, војних кругова лојалних Ердогану и хиљадама грађана који су изашли на улице турских градова како би спречили насилно преузимање власти. Резултат пуча је 1400 рањених и око 290 погинулих лица након чега су кренула масовна хапшења официра осумњичених да су били укључени у организацију пуча. Затворено је 15 универзитета, преко хиљаду приватних школа и невладиних организација због сумње да имају везе са организаторима неуспелог војног удара (Ајзенхамер 2017, 341–347; Örmeci 2017, 115).

Ердоган је оптужио Гјулена да стоји иза организације и захтевао од САД да га испоручи Турској што је и данас камен спотицања у односима две државе. Разлоге због којих је пуч доживео неуспех треба тражити у релативно повољној економској клими, популарности Ердогана и чињеници да пучисти нису имали широку подршку. Неуспехом пуча Ердоганова популарност је додатно порасла што му је дало легитимитет да крене са уставним променама које ће зацементирати његову моћ (Edroos i El Amraoui 2018). Ово је био идеалан тренутак за имплементацију раније најављиваних аранжмана који су имали за циљ да осигурају утицај турског председника. У том контексту, најзначајнија промена јесте прелазак на председнички систем 2018. године. То је изазвало велико негодовање опозиције која је у овом потезу видела завршну фазу ауторитарног курса Реџепа Тајипа Ердогана.

Након 2016. године војска више није најутицајнији актер у политичком животу Турске. Ердоган је стрпљивом и прагматичном политиком успео да изађе као победник у борби са чуваром уставног поретка о чему сведочи и чињеница да

¹⁹ До размимолажења између Ердогана и Гјулена дошло је у спољној политици након Ердогановог заштравања односа са Израелом, док је на унутрашњем плану главни спор било курдско питање. Парадоксално, истоветна перцепција курдског проблема ујединила је Ердогана са старим непријатељем, војском (Видети: Ајзенхамер 2017).

више нема изјава генерала у којима се критикује рад Владе што је некада био део свакодневнице. Војска која никада није била под директним надзором Министарства одбране сада је сведена у оквиру који омогућавају да Влада има, до пре неколико година, незамисливу контролу над сектором безбедности. Такође, услед пада репутације она је спровела унутрашње реформе чиме се одрекла ранијих претензија на политичка дешавања у земљи (Edroos і El Amraoui, 2018). Данашње стање најбоље илуструје турска интервенција у Сирији и курдско питање, где постоји висок ниво сарадње између војних и цивилних власти. Самим тим, овакав расплет догађаја иде на руку Ердогану у настојању да успостави објективну цивилну контролу што говори о радикалној промени односа снага у односу на период доласка на власт 2002. године.

На крају процеса борбе са унутрашњим непријатељима оличеним у војсци и гуленистима, Ердоган се суочава са новим изазовима. У амбијенту економске кризе Ердоган и АКП бележе пад популарности што је било евидентно на локалним изборима 2019. године на којима је опозиција остварила добар резултат побеђујући у највећим турским градовима. Нарочито јак ударац за АКП је пораз у Истанбулу где многи новог градоначелника Екрема Имамоглуа (*Ekrem İmamoğlu*) виде као Ердогановог наследника. Истовремено, поменути избори су показали да Турска и даље поседује демократски потенцијал и поред свих тешкоћа којима је изложена демократска перспектива ове земље.

ЗАКЉУЧАК

Сумирајући изнето можемо рећи да је војска бранећи уставни поредак Турске временом постала његов господар чиме је у крајњој инстанци опструиран демократски развој земље. Борећи се против исламистичких тенденција у друштву она је наметала политички образац који је искључивао одређене категорије становништва. У непрестаној борби за демократске идеале и очување кемалистичких принципа индиректно су жртвовани и кемализам и демократија.

Хладноратовска клима, подељено друштво допринели су да турска армија стекне неограничену моћ. Интервенишући

у име очувања стабилности кемалистичког поретка она је урушавала кемализам продубљујући поделе у друштву. У томе се састоји главни парадокс деловања турске војске. Последња деценија 20. века је посебно индикативна у погледу степена издиференцираности турске политичке сцене. То је период успона исламиста када су дошле до изражаја све негативне последице војног активизма. Кулминација таквог стања јесте долазак на власт Реџепа Тајипа Ердогана и његове АКП који се може означити као почетак нове ере у Турској.

Развлашћивање армије у периоду након 2002. године био је природан и логичан процес. Искористивши повољну климу, влада је кренула у процес уравнотежења цивилно-војних односа, који је у складу са почетном Хантингтоновом дефиницијом, био предуслов успостављања успешне безбедносне политике. Завршетком Хладног рата изгубили су се разлози за међународно одобравање војних интервенција што је актуелна власт искористила сводећи армију под цивилну контролу. У раном периоду власти АКП-а заиста су учињени конкретни кораци ка демократизацији земље будући да је политичка арена ослобођена од контролора који су онемогућавали демократски плурализам. Иако је војска покушала да интервенише још неколико пута, били су то заправо последњи знаци живота.

Тако се војни удар из 2016. године може окарактерисати као завршна фаза у процесу развлашћивања војске. Још увек контраверзан што се тиче позадине, овај војни удар је био последњи војни покушај, тако рећи борба на све или ништа. Окончање дуге ере војне надмоћи завршено је редефиницијом и уништавањем институционалне инфраструктуре преко које је армија вршила утицај на политичка кретања у земљи.

Демонтирањем војних структура моћи Ердоган је добио огроман утицај, али и непријатеље који су заузели место генерала. Без моћне армије која их је насилно сузбијала, постало је евидентно да је Турска држава са вишеслојним поделами. Насупрот исламистима стоје кемалистички и секуларно оријентисани делови друштва док се изнад идеолошке издиже и етничка антагонизација оличена у курдском питању. Као озбиљан проблем се намеће стање

демократије, односно угроженост правне државе, људских права и слобода што генерише све веће незадовољство. Недоумица је и колико су целокупне војне снаге лојалне Ердогану имајући у виду историјат цивилно–војних односа након 2002. године. Свеукупно, поставља се питање постојећег нивоа усаглашености између главних актера. У атмосфери наведених хетерогености долази до константних ескалација (хапшења, монтирани судски процеси) чиме се у крајњој фази доводи у питање демократска перспектива земље.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Ајзенхамер, В. Владимир. 2017. „Односи Републике Турске и Сједињених Америчких Држава током деценије владавине Партије правде и развоја (од 2002. до 2012. године)“. Докторска дисертација. Универзитет у Београду: Факултет политичких наука.
- Армстронг, Ц. Харолд. 1938. *Кемал паша – Сиви вук*. Београд: Народна култура.
- Гаћиновић, Радослав. 2014. „Друштвена улога војске у изградњи безбедности државе“. *Војно дело*, 66 (2), 129–144.
- Ђурић, Живојин и Владимир Ајзенхамер. 2011. „Политички систем Турске на размеђу кемализма и исламизма“. *Српска политичка мисао*, 34 (4), 441–466.
- Ђурковић, Миша. 2013. „Односи Турске и Сједињених Америчких Држава“. У: *Турска – регионална сила*, ур. Александар Раковић, Миша Ђурковић, 120–137. Београд: Институт за европске студије.
- Ђурковић, Миша. 2013. „Фетулах Гјулен и џемат Хизмет“. У: *Турска – регионална сила*, ур. Александар Раковић, Миша Ђурковић, 63–83. Београд: Институт за европске студије.
- Павловић, К. Стеван. 2018. *Историја Балкана 1804–1945*, Београд: Клио.

- Симеуновић, Драган. 2002. *Теорија политике – практукум*. Београд: Наука и друштво.
- Спасојевић, Душан. 2016. *Између Турске и Европе – записи и сведочанства између две дипломатске мисије*. Београд: Чигоја штампа.
- Спасојевић, Душан. 2013. „Улога војске у Турској кроз историју и данас“. У: *Турска регионална сила*, ур. Александар Раковић, Миша Ђурковић, 42–46. Београд: Институт за европске студије.
- Танасковић, Дарко. 2010. *Неосманизам – доктрина и спољнополитичка пракса*. Београд: Службени гласник.
- Томић, С. Зоран. 1939. *Камал Ататурк – творац нове Турске*. Београд: Планета.
- Ahmad, Feroz. 1993. *The making of modern Turkey*. London: Routledge.
- Ari, L. Basak. 2007. “Civil–Military Relations in Turkey”. Applied Research Projects, Texas State University–San Marcos. Paper 248. <http://ecommons.txstate.edu/arp/248>
- Capezza, David. 2009. “Turkey’s Military Is a Catalyst for Reform: The Military in Politics”. *Middle East Quarterly*, 16 (3), 13–23.
- Derpanopoulos, G., Frantz, E., Geddes B., and Wright, J. 2016. “Are coups good for democracy?”, *Research and Politics*, 3 (1), 1–7.
- Edroos, Faisal i Ahmed El Amraoui. 2018. „Zašto turska vojska nije što je nekad bila?“. Al Jazeera Balkans. <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/zasto-turska-vojska-nije-sto-jenekad-bila>.
- Erdağ, Ramazan. 2019. “After the Failed Military Coup: The Need for the Organizational Reform in the Turkish Military”. *All Azimuth*, 8 (1), 55–68.
- Güler, Arzu and Cemal A. Bölücek. 2016. “Motives for reforms on civil–military relations in Turkey”, *Turkish Studies*, 17 (2), 251–271.

- Güney, Aylin, and Petek Karatekelioğlu. 2005. "Turkey's EU Candidacy and Civil–Military Relations: Challenges and Prospects". *Armed Forces & Society*, 31 (3), 439–462.
- Hantington, P. Semjuel. 2004. *Vojnik i država – teorija i politika civilno-vojnih odnosa*. Beograd: Centar za studije Jugoistočne Evrope, Fakultet političkih nauka, Diplomatska akademija.
- Jović, Dejan. 2016. „Turska“. U: *Bliski istok*, ur. Mirjana Kasapović, 354–371. Zagreb: Fakultet političkih znanosti.
- Kadercan, T. Pelin, and Burak Kadercan. 2016. "The Turkish Military as a Political Actor: Its Rise and Fall", *Middle East Policy*, 23 (3), 84–99.
- Lalić, Vojislav. 1997. *Turska bez Atatürka*. Beograd: Filip Višnjić.
- Mandaci, Nazif. 2012. "Turkey's Unfinished Transition to Democracy". In: *Democratic Consolidation in Turkey*, ed. Müge Aknur, 63–115. Boca Raton: Universal Publishers.
- Mujadžević, Dino. 1998. „Vojska i politika u Republici Turskoj“, *Polemos*, 1 (2), 203–221.
- Narli, Nilufer. 2009. „Promene u turskoj bezbednosnoj kulturi i civilno-vojnim odnosima“, *Bezbednost Zapadnog Balkana*, 4, (14), 56–83.
- Örmeci, Ozan. 2017. "Military Coups: Do They Still Matter in the 21st Century and the Turkish Example". *Scottish Journal of Arts, Social Sciences and Scientific Studies (SJASS)*, 29 (2), 98–122.
- Powel, Jonathan, and Clayton L Thyne. 2011. "Global instances of coups from 1950 to 2010: A new dataset". *Journal of Peace Research*, 48 (2), 249–259.
- Sarigil, Zeki. 2014. "The Turkish Military: Principal or Agent?", *Armed Forces & Society*, 40 (1), 168–190.
- Schiff, Rebecca L. 1995. "Civil-military relations reconsidered: A theory of concordance", *Armed Forces & Society*, 22 (1), 7–24.

Dušan Čorbic*

Faculty of Political Science, Belgrade

THE ROLE OF CIVIL – MILITARY RELATIONS IN THE DEVELOPMENT OF THE REPUBLIC OF TURKEY

Resume

The purpose this study is to provide a comprehensive illustration of military activities in the Republic of Turkey, analyzing the position and the role of the army in the political system of this country. First of all the role of army leaders in founding the Republic at the beginning of the 20th century will be presented in order to make later influences easier to understand. Then the institutional evolution of Turkish army as well its fall after 2002 will be shown in chronological order. Consequently this provides an opportunity to make more general conclusion regarding the nature of the Turkish system. To sum up, the analyses of military coups from 1960 to 2016 will provide data on the influence and consequences of army activities in the developments of the Republic of Turkey. Modern day trends of marginalization and diminishing of the power of Turkish army will be discussed and analyzed. To be precise, the ultimate conclusion to be drawn from this research points out to fact that Turkish army gradually became victim of its own misconceptions and mistakes. The final section of this study deals with the series of events which represent the climax of continuous frictions in civil–military relations that had existed for decades.

Keywords: Republic of Turkey, army, military coup, secularism, kemalism, civil–military relations**

* dusancorbic@gmail.com

** Овај рад је примљен 27. марта 2020. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 21. августа 2020. године.

УДК 327::911.3(5-191.2):341.232.1(5)

DOI: <https://doi.org/10.22182/pr.6532020.10>

Оригинални научни рад

Марко Вигњевих*

Факултет политичких наука, Београд

ШАНГАЈСКА ОРГАНИЗАЦИЈА ЗА САРАДЊУ – РАВНОТЕЖА У ГЕОПОЛИТИЦИ ЦЕНТРАЛНЕ АЗИЈЕ

Сажетак

Азија је регион појачаног међудржавног надметања за утицај и стратешку доминацију. Циљ овог рада је испитивање равнотеже у геополитици Централне Азије (ЦА) кроз регионални мултилатерални формат *Шангајске организације за сарадњу* (ШОС). Испитивање започиње дескрипцијом саме геополитике ЦА узимањем у обзир свих релевантних фактора – историјског контекста, физичко-географских предности, богатства енергетских ресурса и опште безбедносне ситуације. Посебан део тога је питање значаја ЦА у спољној политици регионалних и глобалних сила (НР Кина, Русија, Индија и САД) и њиховог надметања у овој области познатог као *Нова велика игра*. Наког тога, следи други део у ком се разматрају неке већ присутне билатералне тензије које *Нову велику игру* могу учинити безбедносно осетљивијом, као и општи контекст ШОС. У том општем контексту приказани су циљеви, принципи и поједина радна тела организације као прикладни механизми ШОС за успостављање равнотеже у

* vignjevicmarko90@gmail.com

геополитици ЦА. У коначном изводе се два важна закључка. Први је тај да је азијско међудржавно надметање најопсежније у ЦА јер је ова област средишња тачка у *геостратешком обручу* који чине Русија, НР Кина, Индија, Пакистан, Иран и Турска (не занемарујући при томе ни спољни фактор САД). Други закључак је да ШОС, са институционалним механизмима јачања безбедносне и економске сарадње између земаља чланица, представља најпогоднији и најсвеобухватнији модел равнотеже у сложеној геополитици ЦА.

Кључне речи: Шангајска организација за сарадњу, НР Кина, Русија, Индија, Централна Азија, геополитика, спољна политика, безбедност

ГЕОПОЛИТИКА ЦЕНТРАЛНЕ АЗИЈЕ

Међудржавне односе на азијском континенту поред свега покреће ривалитет у надметању за регионалну доминацију. Физичко-географски, економски и војни параметри снаге неких актера, чији се различити интереси и геостратешке концепције сусрећу у области Централне Азије (ЦА), намећу можда највећу потребу него било где да се ти интереси и концепције међусобно ускладе и уравнотеже. За сада, у укупном геополитичком контексту ЦА може доћи до судара али исто тако и до, што је са азијског и светског безбедносног становишта много важније, подударана регионалних тежњи.

Овај део света је у дугој историји међународних односа имао веома запажену улогу у увек присутној глобалној конкуренцији, из чега су настале поједине концепције кључне и за разумевање актуелних геостратешких кретања. Фактори који су ЦА највише одредили у том смислу, чинећи елементарни део њеног геополитичког контекста и данас, јесу предности физичко-географских својстава и богатство енергетских ресурса. У публикацији *Азијске развојне банке (Asian Development Bank)* под називом *Атлас природних ресурса Централне Азије (Central Asia Atlas of Natural Resources)* наводи се да „захваљујући

неизмерности сопствених енергетских ресурса, потенцијала за откривање нових, као и средишњој позицији између Европе и енергетски *гладне* Источне Азије, Централна Азија пружа многобројне развојне опције. Резерве угљоводоника, нарочито гаса, огромне су док значајни хидроенергетски капацитети и лежишта угља и уранијума представљају додатне изворе. Одлични режими ветра чине овај регион једним од најбољих у свету за развој ветроенергије а обилни сунчеви зраци нуде широку перспективу у погледу конвенционалне и термалне соларне енергије. Сви ови ресурси заједно могу да обезбеде самодовољност региону и учине га важним тржиштем за транспорт и продају енергената у будућности“ (Asian Development Bank [ADB] 2010). *Азијска развојна банка* сагледава предности укупних економских прилика и указује на извоз енергената захваљујући ком су земље ЦА успеле да остваре индустријски раст. „Казахстан, Туркменистан и Узбекистан извозе нафту и природан гас (такође и у течном стању) а Киргистан и Таџикистан поседују значајне хидроенергетске ресурсе који би могли да се пласирају на тржиште електричне енергије и извезу у Авганистан, НР Кину, Иран, Пакистан и Руску Федерацију“ (ADB 2010).

Захватајући простор који повезује Европу и Блиски исток са Јужном, Југоисточном и Источном Азијом (Далеки исток), ЦА је, како је већ оцењено, одувек била веома важан геостратешки вектор. То је терен на коме се одвијало једно од највећих глобалних ривалстава у историји - надметање Русије и Велике Британије (ВБ) у Азији шездесетих година XIX века, фигуративно преточено у парадигму *Велике игре* (*Great Game*). ЦА се нашла у освајачком фокусу тадашње царске Русије оног тренутка када је започело напредовање ВБ од Индије према северу, што је у тим регионалним походима коначно довело до претварања Авганистана у тампон-зону између њихових империјалних посета. Ширећи временом регионалне домете и до североисточне кинеске провинције Манџурије, *Велика игра* показала је и додатно утврдила тезу да целокупну историју међудржавних односа прожима ривалитет између поморских и копнених сила. Главно обележје или циљ тог ривалства није пуко успостављање контроле над неком територијом већ заузимање повољних стратешких тачака што се јасно

показало и у датом случају *Велике игре*. Природно руковођена потребом да заштити своју тадашњу глобалну супрематију, ВБ (поморска сила) настојала је да спречи Русију (континентална сила) у њеној константној геостратешкој тежњи да изађе на *топла мора* и тако се афирмише и као поморска сила. (Авијуски 2009). Општи принцип надметања на релацији поморско-континентално, уз конкретан пример руско-британског односа у *Великој игри*, инспирисали су неке касније геостратега у 20. веку да формулишу своје концепте чија ће суштина бити важна и за разумевање садашњих мултицентричних кретања. У свему томе геополитика ЦА је незаобилазна па се са сигурношћу може рећи да добија на свом значају нарочито ако се ти концепти посматрају из перспективе савремених међународних односа.

Полазећи од руско-британског односа у *Великој игри*, британски географ Халфорд Макиндер (1861-1947) формулисао је важан геостратешки концепт почетком 20. века. Макиндер је издвојио британској морнарици недоступну стратешку зону која се налази у срцу Евроазије (*Срце света - Heartland*) и која својим највећим делом захвата Сибир и ЦА. Једини пут којим би ВБ могла да приступи тој зони води преко руских река које су пак током највећег дела године оковане ледом (Авијуски 2009). Макиндер је генерално заступао тезу да је цео свет сачињен од једног океана (*Светски океан*) и једног острва (*Светско острво*) које, окружено са свих страна тим океаном, обухвата копнену област Евроазије и Африке. Централни део тог копненог простора чини тзв. *Срце света* чије границе се протежу од Источносибирског мора и реке Печоре на северу па све до Каспијског и Бајкалског језера на југу. У односу на *Срце света* Макиндер даље дефинише области *унутрашњег* и *спољашњег полумесеца* као саставне делове *Светског континента*. *Унутрашњи полумесеца*, наслањајући се на *Срце света*, простире се лучно преко територија ондашње Немачке, Аустроугарске, Отоманске империје и Кине. Затим следи *спољашњи полумесеца* који чине ВБ, Канада, САД, Јужна Африка и Јапан. Британски географ сматрао је да је, на светском нивоу, *Срце света* од кључног геостратешког значаја из чега је у коначном извео закључак да „ко влада *Срцем света* влада *Светским острвом*; ко влада *Светским острвом* – влада читавим светом“ (Пророковић 2018). Геополитички

контекст ЦА окупирао је и пажњу Збигњева Бжежинског који је разматрао изазове светској доминацији САД након Хладног рата. Узимајући у обзир укупан значај Евроазије, Бжежински је запазио просторни *вакуум* након распада СССР-а и оценио да је ЦА, где је дошло до појаве нових независних држава, погодан простор за геостратешко *уобручавање* Русије који је при свему томе изузетно богат нафтом и гасом (Пророковић 2018).

Осим физичко-географских својстава и несумњивог богатства енергетских ресурса, геополитику ЦА обликује и прилично осетљива безбедносна ситуација чије се озбиљне последице могу врло лако рефлектовати и у глобалним оквирима. Један од два највећа безбедносна проблема је распрострањени тероризам и узрочно-последичне везе тероризма са осталим факторима који такође оптерећују целокупан безбедносни амбијент. Економски проблеми, миграције, трговина наркотицима и ризици нуклеарне безбедности највише погодују радикализацији и екстремизму. Ове појаве имају наглашенији интеррегионални карактер јер се тероризам у ЦА најчешће *прелива* из појединих земаља суседног региона Јужне Азије. Та интеррегионална димензија служи и као добар пример како, независно од ЦА, одређени регионални безбедносни проблем може имати и глобалне рефлексије.

Тероризам економски највише условљавају сиромаштво и незапосленост. Исламска држава (ИД) покушавала је да искористи ту околност у ЦА тако што је велики број незапослених привлачила обећањима о веома високим зарадама уколико се као борци прикључе тој организацији (Loroug 2015). Миграције, као наредни фактор у потенцијалној корелацији са тероризмом, спадају у економски домен јер су претежно у питању радници мигранти. У ЦА постоји велики број радника миграната који за своје дестинације традиционално бирају Русију али у последње време и Казахстан чија економија изражава растућу потребу за сезонским радницима. Дознаке играју важну улогу у укупним националним економијама и стога треба имати у виду податак *Светске банке (World Bank)* из 2013. године када је удео дознака у укупном БДП-у Таџикистана износио приближно 50% а Киргистана око 30%. Економске миграције могу бити извор радикализације јер се

радници налазе ван својих заједница и често раде у тешким условима чиме постају лака мета различитих религијских организација које им, зарад сопствених интереса и циљева, пружају помоћ и заштиту. Они који се на тај начин радикализују постају опасни због тога што касније, када се врате, шире радикалну идеологију у својим земљама. Као један од највећих извора за финансирање тероризма, трговина наркотицима у ЦА је озбиљан безбедносни проблем који у великој мери детерминише регионална географија. Јаснију представу о томе пружа податак да суседни Авганистан производи око 90% светске количине опијума док три четвртине хероина који се произведе у тој земљи неизоставно транзитира кроз већину земаља ЦА. Хероин се транспортује из Авганистана кроз ЦА тако што прво доспева у Таџикистан, затим иде у Узбекистан и Киргистан а одатле у Казахстан (Loroug 2015). У на почетку констатованом богатству ЦА природним ресурсима налазе се и значајни извори уранијума који стављају у фокус питање нуклеарне безбедности. СССР је својевремено, ради унапређивања сопствених нуклеарних капацитета, вршио ископавања великих количина уранијума на територији Казахстана, Киргистана, Таџикистана и Узбекистана. Ово питање поново постаје актуелно деведесетих година када је Казахстан вратио Русији 1410 нуклеарних бојевих глава наслеђених из времена СССР. У том периоду бележи се и тзв. *Пројекат сафир* (*Project Sapphire*) у којем је Казахстан, заједно са САД, у једном слабо обезбеђеном објекту уништио близу пола тоне високо обогаћеног уранијума. Дакле, ризици нуклеарне безбедности у региону огледају се у количини нуклеарног отпада који је недовољно и неадекватно заштићен, што са собом аутоматски повлачи опасност од терористичке злоупотребе оружја за масовно уништење. Некадашњи вођа *Ал-Каиде* Осама бин Ладен, алудирајући на развој нуклеарних оружаних капацитета, сугерисао је каснијем лидеру ове организације Мули Омару да се извори *неконвенционалне војне индустрије* налазе у ЦА (Loroug 2015). Сви ови проблеми у суштини илуструју претпостављени регионални карактер тероризма, док се онај шири и самим тим много сложенији – интеррегионални – уочава на примеру терористичких организација које се највише везују за овај део света.

У те организације спада *Исламски покрет Узбекистана* (*The Islamic Movement of Uzbekistan*) са којим је у директној вези *Исламска унија џихада* (*Islamic Jihad Union*). *Исламски покрет Узбекистана* (ИПУ) датира из 1998. године настојећи да, у комбинацији прокламованих политичких и религијских циљева, промени власт у Узбекистану завођењем шеријата. Припадници овог покрета провели су дуго времена у Пакистану где су имали прилику да стекну веома богато ратничко искуство и повежу се са Талибанима и *Ал-Каидом*. Та синергија ИПУ и *Ал-Каиде* резултирала је мобилизацијом великог броја бораца из целе ЦА, Кавказа и Русије и бројним терористичким нападима у региону за које су ИПУ и *Исламска унија џихада* преузимали пуну одговорност (Lorouf 2015). Придруживши се касније ИД, ове организације нису само узимале директно учешће у војним операцијама у Ираку и Сирији већ су у посебним камповима у Авганистану и Пакистану активно вршиле регрутацију и обуку бораца (Blic 2014). Поред ових, организација која је већ неколико година такође присутна и за коју се неретко качи епитет наследника ИД је тзв. *Исламска држава Корасан* (*Islamic State Khorasan*). Територијални губици у Ираку и Сирији приморали су ИД да крене у потрагу за новом територијом на којој ће покушати да поново створи калифат и одатле га глобално рашири. У објави из 2015. године ИД је одабрала провинцију Корасан (обухвата данашњу ЦА, Авганистан, Пакистан и делове Ирана) за простор према коме ће усмерити своју радикалну идеолошку експанзију. Како би развила оперативну мрежу у тој провинцији, ИД је уложила значајна финансијска средства од чега је само у ЦА уложено неколико стотина хиљада долара. Пропагандно ширење *Исламске државе Корасан* (ИДК) у ЦА, путем различитих изјава и видео снимака, било је поздрављено од стране појединих провинција ИД у Ираку и Сирији. ИДК је извела и бројне терористичке нападе, углавном у Авганистану и Пакистану, који су узроковали масовне цивилне жртве. Статистика каже да је само у 2017. години у Пакистану изведено 11 а у Авганистану 84 напада где је у преко 15 провинција, са Кабулом као главном метом, страдало 819 цивила (Center for Strategic and International Studies [CSIS] 2018).

Деликатан безбедносни проблем представља и постојеће надметање за регионалну доминацију или, како се то у последње време често фигуративно наглашава, *Нова велика игра* (*New Great Game*). За разлику од некадашње *Велике игре* у којој су била само два учесника, у геостратешком позиционирању у ЦА сада учествује њих неколико. Међу њима, три учесника се посебно издвајају по својим територијалним, демографским, економским и војним капацитетима, што је разлог да се ЦА додатно сагледа и из спољнополитичког угла НР Кине, Русије и Индије.

Слика 1: Централна Азија

Извор: Lopour 2015

Спољну политику НР Кине према ЦА примарно руководи спрега безбедносних и економских интереса ове земље. Постављање у односу према ЦА директно је повезано са територијалним интегритетом, унутрашњом стабилношћу и националним јединством као питањима која су одувек била у фокусу кинеских лидера и од којих је значајно зависио и ауторитет владајуће *Комунистичке партије НР Кине*

(*Communist Party of China*). Главно безбедносно питање извире југоисточно од границе са Казахстаном у кинеској провинцији Синђианг (*Xinjiang*), односно из сепаратистичких аспирација тамо заступљене ујгурске мањине. Ујгури, народ муслиманске вероисповести, живи у кинеској провинцији Синђианг коју територијално окружују Русија, Монголија, Казахстан, Киргистан, Таџикистан, Авганистан, Пакистан и Индија. Овај народ је, током тридесетих и четрдесетих година прошлог века, два пута прогласио независност тзв. државе *Источни Туркестан* док су озбиљнији сукоби са кинеским властима (преко 200 људских жртава) забележени 2009. године. Стратешки значај Синђианга огледа се у томе што одваја централни део НР Кине од горе поменутих осам држава, затим провинција је изузетно богата нафтом а у њеним појединим деловима врши се тестирање нуклеарног оружја (Maršal 2019). Један од начина како званични Пекинг поступа у односу на безбедносни ризик Синђианга је одржавање добросуседских односа са земљама ЦА и другима из окружења како би се спречила могућност пружања спољне помоћи било каквом сепаратистичком покрету. Терористичке организације попут *Ал-Каиде* и сличних, са упориштем у неким земљама ЦА (нпр. у Таџикистану), покушавале су често да успоставе сарадњу са ујгурским сепаратистима (Maršal 2019).

ЦА у вези је са растућим потребама кинеске индустрије за енергентима али и са грандиозним кинеским пројектом *Новог пута свиле* (*New Silk Road*). Комбинацијом енергетских потенцијала и физичко-географских својстава, овај регион, за разлику од нпр. Блиског истока, Африке, Латинске Америке и Југоситочне Азије, представља директну копнену руту за допремање енергената у НР Кину пружајући тако и могућности за економски развој њених западних делова. Нафтовод од Казахстана до НР Кине пуштен је у рад 2006. године док је инфраструктура за допремање природног гаса из Туркменистана, преко Узбекистана и Казахстана, у НР Кину постала функционална три године касније (Guang 2013, 20-29). ЦА је од великог значаја и за базичну идеју *Новог пута свиле* која се, кроз пројекте *Појаса и пута* (*Belt and Road*) и *Једног појаса и једног пута* (*One Belt, One Road*), огледа у географском, економском и културолошком повезивању

Европе и Далеког истока. *Појас и пут* чини широка мрежа копнених саобраћајница а *Један појас и један пут* поморска саобраћајна мрежа - поморски пут свиле 21. века (Вигњевић 2019, 143-147).

Регионално геостратешко постављање Русије одређено је историјом и потребом за реафирмацијом изгубљеног доминантног утицаја у постсовјетском простору. Русију у том правцу покрећу безбедносне и економске детерминанте због чега се земље у том простору, а према свом геостратешком значају, често распоређују у три посебне категорије. Прву категорију чине Украјина, Казахстан и Белорусија, као земље од највећег геостратешког значаја не само у погледу регионалне већ и укупне спољне политике Русије. У другој категорији су Грузија, Азербејџан, Узбекистан и Туркменистан које су за званичну Москву важне али не толико као земље из прве категорије. Трећом категоријом обухваћене су Молдавија, Киргистан, Таџикистан и Јерменија чији значај, знатно мањи од земаља из прве две категорије, зависи од њихове заступљености у спољној политици САД, ЕУ и НР Кине (Lo 2015). Ове земље заједно део су важних економских и безбедносних мултилатералних формата који уз механизам билатералних односа додатно служе општем каналисању руског утицаја у постсовјетском простору.

Евроазијска економска заједница (Eurasian Economic Union), основана у главном граду Казахстана Астани, у октобру 2010. године, осим Русије и Казахстана, укључује и Белорусију, Киргистан и Таџикистан док статус посматрача уживају Украјина, Молдавија (од маја 2002. године) и Јерменија (од јануара 2003. године). Посебан економски формат, важан и за стратешку релацију Москва-Астана, је *Евроазијска развојна банка (Eurasian Development Bank)* коју су Русија и Казахстан основали 2006. године у циљу подстицања развоја евроазијске економије. Ова банка финансијер је многих пројеката (изградња нових хидроелектрана, модернизација постојећих аеродрома и развој нових модела руских војних авиона *сухој*) у Русији, Казахстану, Јерменији, Киргистану, Белорусији, и Таџикистану (Ковач, Поткоњак и Димитријевић 2014, 42-45). Ту је наравно и енергетски сектор и деловање руских гиганата попут *Газпрома (Gazprom)* и *Транснефта (Transneft)*, посредством

којих Русија покушава да наметне свој утицај у земљама ЦА посебно увиђајући њихов проблем непостојања ефикасне инфраструктуре за извоз енергената (Cooley 2014, 241-263). Ипак, извесне баријере тој тактици прилично успоставља већ поменута инфраструктура енергетске трговине између НР Кине и земаља ЦА.

Мултилатерални формат *Организације договора о колективној безбедности (Collective Security Treaty Organization)*, основан 2002. на темељу *Договора о колективној безбедности (Collective Security Treaty)*¹ из 1992. године, представља ни мало безначајну интеграциону безбедносну иницијативу у региону ЦА. Земље чланице ове организације, која прокламује суштинске циљеве заштите њиховог суверенитета и територијалног интегритета и супротстављања како регионалним тако глобалним безбедносним претњама, су: Русија, Казахстан, Јерменија, Белорусија, Таџикистан и Киргистан (Ковач, Поткоњак и Димитријевић 2014, 32-36). Исувише наивна оцена ове организације била би та да се иза њених прокламованих циљева не крије и стратешки покушај Москве да поновном оживљавању руског утицаја у постсовјетском простору придода и безбедносну ноту.

Индија тежи ЦА сагласно статусу *растуће силе* који данас ужива у међународним односима и регионалној конкуренцији са НР Кином која је, из перцепције Њу Делхија, у непосредном окружењу све више геостратешки *окружује*. На првом сусрету у главном граду Киргистана Бишкеку, у јуну 2012. године, посвећеном дијалогу између Индије и ЦА, тадашњи министар спољних послова Индије пласирао је тзв. *Политику повезивања са Централном Азијом (Connect Central Asia Policy)*. Тај регионални сегмент индијске спољне политике садржи неколико круцијалних елемената сарадње са земљама ЦА на политичком, економском и безбедносном нивоу (питање безбедносне ситуације у Авганистану је кључно и за Индију и за ЦА), као и на нивоу ИТ сектора, образовања и медицине. Економска сарадња ипак трпи озбиљна ограничења јер директно повезивање на тој основи отежава нестабилна безбедносна ситуација у Авганистану и Пакистану који Индију физички одвајају од земаља ЦА. Географија отежава

1 Познат и као *Споразум из Ташкента (Tashkent Treaty)*.

регионално повезивање јер не постоје ни директни поморски путеви, па се зато Њу Делхи више ослања на извоз *меке моћи* у Индији веома развијеним областима попут ИТ, образовања и медицине (Јћа 2020).

Упркос свему томе Индија је покретач појединих пројеката као што је далековод електричне енергије високог напона, изграђен 2008. године, који иде из Узбекистана у Авганистан. Ова земља такође изражава интересе и у енергетској политици бивајући главни покретач инфраструктурног пројекта гасовода од Туркменистана, преко Авганистана и Пакистана па до североистока Индије (*Turkmenistan-Afghanistan-Pakistan-India-TAPI*) - укупног капацитета од 90 милијарди кубних метара природног гаса (Cooley 2014, 241-263). Неизвесност изградње гасовода представља добар показатељ безбедносних ограничења реализације планова регионалне економске сарадње, што опет никако не значи да ће Индија у некој перспективи одустати од тог енергетског пројекта. Изградња луке Чабахар на југоистоку Ирана показује колики значај Њу Делхи придаје ЦА јер овим пројектом планирана је копнена саобраћајна веза Индије са ЦА и Русијом а која заобилази безбедносно нестабилни Пакистан и Авганистан. Тачније говорећи, у плану је и изградња железнице од луке Чабахар до Семипалатинска који се налази у близини границе Казахстана и Русије (Пророковић 2018).

Међутим, број учесника у *Новој великој игри* проширује се са појединим земљама Блиског истока, али и онима изван Азије, чији спољнополитички интереси према ЦА једнако изазивају пажњу. Земље Блиског истока, попут Ирана и Турске, оријентишу се према ЦА доминантно на бази културолошких и религијских веза. У геостратегији САД треба разликовати утицај два периода – совјетског и постсовјетског – на варијабилност односа према земљама ЦА. За време СССР везе између САД и ЦА биле су најслабије, готово никакве, да би након његовог распада постајале интензивније сразмерно тада растућем интересовању Вашингтона за постсовјетски простор. Америчка дипломатија прво је деловала залажући се за демократизацију земаља ЦА, све до 11. септембра 2001. године када много значајнији спољнополитички вектор постаје борба против тероризма. САД су се, у светлу тог безбедносног питања, са

одређеним контингентом војно стационирале у Авганистану, ширећи потом стратешки утицај и ка земљама ЦА. Са друге стране, програм *Северноатлантске уговорне организације* (*North-Atlantic Treaty Organization - NATO*), нашироко познат као *Партнерство за мир* (*Partnership for Peace - PfP*), основан је 1994. године у циљу успостављања дијалога са бившим совјетским републикама. Овом програму приступили су Киргистан (1994), Туркменистан (1994), Казахстан (1995), Узбекистан (1995) и Таџикистан (2002). Казахстан је додатно ојачао партнерство слањем војног батаљона у Ирак у мировну мисију под мандатом Уједињених нација (2003-2008) (Cooley 2014, 241-263). Америчка геополитика у целости ослања се и на покретање иницијатива које су срачунате са регионалним економским потенцијалима и њиховој улози у обезбеђивању регионалног мира и стабилности. САД су 2011. године изнеле концепт *Новог пута свила* који, кроз механизме развоја тржишта енергетике, транспорта и контроле граница, за главни циљ поставља повезивање Јужне и Централне Азије (U.S. Department of State 2020).

ШАНГАЈСКА ОРГАНИЗАЦИЈА ЗА САРАДЊУ

Супротстављени геополитички интереси у ЦА, иза којих стоје економија, војска, и демографија актера *Нове велике игре*, стварају безбедносно *трусно подручје* где само шира сарадња може довести до неопходне равнотеже у експанзионизму тих интереса. *Шангајска организација за сарадњу (ШОС)* јавља се као најпогоднији мултилатерални формат или најсвеобухватнији модел равнотеже у сложеној геополитици ЦА.

Неусклађеност различитих геополитичких интереса потенцијално може довести до оштрих конфротација на шта се свакако надовезују неке већ присутне билатералне тензије. Константна потреба за што повољнијим геостратешким позиционирањем, као део укупног ривалитета на нивоу целе Азије, у прошлости је стварала оружане сукобе чије бреме је осетно и данас. Територијални спор између азијских ривала НР Кине и Индије, око области Аруначал Прадеш која за Пекинг представља Јужни Тибет, кулминирао је са избијањем *Кинеско-*

индијског рата 1962. године. Сукоб је окончан исте године поразом Индије када је НР Кина заузела већи део територије јужно од чувене *Мек Махонове линије*. НР Кина се вратила на *Мек Махонову линију* годину дана касније и извршила репатријацију ратних заробљеника са Индијом (Dašić 2012). Спорна област представља отворено питање које оптерећује и савремене билатералне односе према ком две стране заузимају међусобно супротстављене ставове – НР Кина је на позицији да поседује легитимно право на ову област, док је Индија става да је спорна област окупирана од стране НР Кине. Геостратешки, суштина је у контроли Тибета која спречава Индију да заузме *високу осматрачницу* и устреми се ка централним деловима НР Кине. Тибет је важан и због река које тамо извиру (Меконг, Хоангхо, Јангце) и одатле даље протичу кроз НР Кину задовољавајући њене демографски условљене потребе за водом. Из тог разлога је могућност индијске контроле над Тибетом и тим рекама апсолутно недопустива за Пекинг (Mašal 2019). Сино-индијске односе данас прилично оптерећује и појачано регионално присуство НР Кине у Јужној Азији које Њу Делхи тумачи као *геостратешко окруживање* Индије. Подозривост Њу Делхија подгревају надолазећа поморска моћ и финансијске инвестиције НР Кине у изградњу нових лука у Бенгалском заливу и Арапском мору (Килибарда, Младеновић и Ајзенхамер 2014). Та околност сада баца светлост на Пакистан који се слободно може уврстити међу актере *Нове велике игре* и који је од важности за геостратешка кретања од Јужне према Централној Азији.

Њу Делхи посебно мотри на однос Пекинга и Исламабада и *економски коридор* (укупне дужине 3000 километара) који креће од луке Гвадар на југу Пакистана, преко провинције Балучистан (заузима највећи део пакистанске територије и изузетно је богата природним гасом) до кинеске провинције Синђианг. Овај коридор, сачињен од мреже ауто-путева, гасовода и железница, саставни је део договора НР Кине и Пакистана из 2015. године (вредности 46 милијарди долара) који за кинеску страну има двоструку предност. НР Кина тим пројектом обезбеђује себи излаз на Индијски океан и директну копнену трасу за допремање енергената са Блиског истока, избегавајући тиме Малајски мореуз и земље из те области

са којима има вишедеценијске територијалне спорове у Јужном кинеском мору. Уз то, договор подразумева и да НР Кина преузме 9 квадратних километара око луке Гвадар где ће изградити своју *специјалну економску зону* и међународни аеродром (Maršal 2019). Индија на другој страни, својим територијалним претензијама према Кашмиру, покушава да *пресече економски коридор* који иначе пролази кроз делове Кашмира под њеном контролом и испречава јој се у *кретању* ка ЦА (Maršal 2019).

Модерна историја односа Русије и НР Кине имала је такође једну епизоду оружаног сукоба. За СССР била је неприхватљива тврдња Пекинга да је некадашња царска Русија у 19. веку, идући све до Камчатке, одузела НР Кини велики део Сибира и Далеког истока. Ситуација је доживела врхунац избијањем сукоба на кинеско-совјетској граници 1969. године, на реци Усури у близини Даманских острва или острва Ченбао како то именују Кинези. Сукоб, у којем је НР Кина поражена, окончан је у септембру исте године када су совјетски и кинески премијер Алексеј Косигин и Џо Енлај потписали споразум у Пекингу. Након тога, настало неповерење на билатералној релацији Москва-Пекинг све више је, у јеку Хладног рата, трасирало спољну политику НР Кине према САД (Dašić 2012). Односе Русије и НР Кине данас могу оптеретити извесна питања у чијој позадини овога пута нису територијалне претензије већ одређене промене у демографској структури. Бројчана надмоћ становништва уз незаустављиву економију НР Кине прети кинеском демографском доминацијом у руским слабо насељеним просторима. Простор између Бајкалског острва и Владивостока захваћен је негативним трендом опадања популације док је густина насељености Манџурије за 62% већа у односу на густину насељености у Сибиру (Килибарда, Младеновић и Ајзенхамер 2014).

Превазилажење присутних билатералних тензија и усклађивање геополитичких интереса започиње проценом односа између предности регионалне сарадње и губитака од разорне директне конфротације. Већина актера *Нове велике игре* у ЦА стреми регионалној доминацији и остваривању економских интереса кроз перспективни енергетски сектор. Из тога настају изазови који инволвиране земље међусобно

супротстављају али и их исто тако обједињују у тачки у којој је могуће спознати њихове заједничке интересе. Оно што их окупља у најширем обиму, уз развијену свест о штети које би по њихове интересе произвело заоштравање сукоба, су економска сарадња и борба против регионално распрострањеног тероризма који се у ЦА увози и прелива из појединих земаља Јужне Азије (Авганистан и Пакистан). Перпективу на тим основама потребно је детаљније размотрити у контексту ШОС и њених механизма који на најсвеобухватнији начин омогућавају равнотежу у геополитици ЦА.

Територијалне и демографске домете ШОС открива чињеница да земље чланице обухватају територију од 30 милиона квадратних километара (60% територије Евроазије), са више од милијарду и 455 милиона становника (више од четвртине светске популације). НР Кина, Русија и Индија посебно се истичу међу осталим чланицама по територијалним, демографским, економским и војним (све три поседују нуклеарно оружје)² параметрима моћи. Мотиви за покретање иницијативе која ће временом еволуирати у ШОС имали су снажно безбедносно упориште срачунато са потребом решавања граничних спорова након нестанка СССР (између НР Кине и неких земаља ЦА), ревитализације и даљег јачања међусобног поверења (Русија и НР Кина) и борбом против тероризма који је временом узимао маха у различитим екстремистичким формама. Претеча ШОС је тзв. *Шангајска петорка (Shanghai Five)* основана 1996. године - НР Кина, Русија, Киргистан, Казахстан, Таџикистан – којој се пет година касније придружује и Узбекистан (Килибарда, Младеновић и Ајзенхамер 2014). На историјском самиту одржаном у Астани 2017. године, донета је одлука о пријему у чланство ШОС Индије и Пакистана. Оснивачком декларацијом 2001. године, првобитна *Шангајска петорка* постаје *Шангајска организација за сарадњу* чија се званична *Повеља (Charter of the Shanghai Cooperation Organization)* усваја 2002. на самиту у Санкт Петербургу (The Shanghai Cooperation Organization [SCO] 2020). Тиме је утврђена и унутрашња организациона

2 НР Кина и Русија су сталне чланице Савета безбедности Уједињених нација (СБ УН) са међународно признатим статусом нуклеарних сила. Стално чланство у СБ УН и статус нуклеарне силе једни су од спољнополитичких приоритета Индије. Пакистан, као још једна пуноправна земља чланица ШОС, такође поседује нуклеарно оружје.

структура ШОС која је, уз претходну обавезу поштовања одређених принципа, оперативно подређена остваривању јасно постављених циљева.

Одредбама из Члана 1 *Повеље ШОС* дефинисани су њени главни циљеви, односно идентификовани су заједнички интереси земаља чланица прецизирањем елемената њихове безбедносне и економске сарадње. То је „јачање међусобног поверења, пријатељства и добросуседских односа између држава чланица“, које следи одредба о потреби „развоја вишеструке сарадње у одржавању и јачању регионалног мира и стабилности, као и промовисања једног новог демократског, фер и рационалног политичког и економског међународног поретка“. Начела безбедносне сарадње утврђена су са циљевима „заједничке борбе против тероризма, сепаратизма и екстремизма (тзв. *три зла*, прим. аут.) у свим њиховим манифестацијама, борбе против илегалне трговине наркотика и оружјем али и других врста транснационалних криминалних активности, а такође и илегалних миграција“. У природној вези са питањем безбедности стоји и „подстицање ефикасне регионалне сарадње у областима као што су политика, трговина и економија, одбрана, спровођење закона, заштита животне средине, култура, наука и технологија, образовање, енергетика, саобраћај, кредитне финансије и друге области од заједничког интереса“. Одредба са можда израженијом предикцијом равнотеже у геополитици ЦА је она која позива на „омогућавање свеобухватног и уравнотеженог економског раста, друштвеног и културног развоја у региону путем равноправног партнерства у заједничким акцијама чији је циљ стални пораст животног стандарда и побољшање животних услова народа држава чланица“. У погледу шире међународне перспективе, последњих неколико одредби предвиђа „координацију приступа интеграцији у глобалну економију, промовисање људских права и основних слобода сагласно међународним обавезама држава чланица и њиховим националним законодавством, одржавање и развијање односа са другим државама и међународним организацијама, сарадњу у спречавању и мирном решавању међународних сукоба и заједничко трагање за решењима проблема који ће се појавити у 21. веку“ (SCO Charter 2002).

Повељом прокламоване циљеве ШОС упоредо прати Члан 2 о обавезном поштовању суверенитета, територијалног интегритета и неповредивости граница, устручавању од употребе силе, мешања у унутрашња питања земаља чланица као и од једностране војне супериорности. Одредбе Члана 2 позивају и на придржавање принципа „једнакости свих држава чланица, тражења заједничких ставова на основу међусобног разумевања и поштовања мишљења сваке од њих, постепене примене заједничких активности у областима од обостраног интереса и мирно решавање спорова између држава чланица“ (SCO Charter 2002).

Табела 1: Шангајска организација за сарадњу (ШОС)

СТАТУС	ДРЖАВЕ
Пуно чланство	НР Кина, Русија, Казахстан, Киргистан, Таџикистан, Узбекистан, Индија и Пакистан
Посматрачи	Авганистан, Белорусија, Молдавија и Иран
Партнери у дијалогу	Азербејџан, Јерменија, Камбоџа, Непал, Турска и Шри Ланка

Извор: SCO 2020

Механизми равнотеже

Унутрашња организациона структура пружа адекватне механизме уз помоћ којих би ШОС могла да уравни различите геополитичке интересе у ЦА. Природом оперативних инстанци³ изгледно је успоставити и одржавати равнотежу кроз безбедносну и економску сарадњу између земаља чланица. Акцент је отуда на *Регионалној антитерористичкој структури (Regional Anti-Terrorist Structure)*, *Пословном савету (SCO Business Council)* и *Међубанкарском конзорцијуму ШОС-а (SCO Interbank Consortium)*.

3 Према *Повељи*, главни органи ШОС су: Савет шефова држава, Савет премијера држава, Савет министара спољних послова, Савет надлежних министарстава или агенција, Савет националних координатора, Регионална антитерористичка структура и Секретаријат (Shanghai Organization Cooperation, 2002).

Регионална антитерористичка структура (РАТС) основана је у јуну 2001. године усвајањем *Шангајске конвенције о борби против тероризма, сепаратизма и екстремизма (Shanghai Convention on Combating Terrorism, Separatism and Extremism)*. Од тада ова оперативна инстанца, са седиштем у главном граду Узбекистана Ташкенту, делује у статусу сталног радног органа. Према *Повељи*, циљеви, принципи, организација и финансирање РАТС “биће регулисани посебним међународним уговором који су закључиле државе чланице и другим потребним инструментима које су оне усвојиле” (SCO Charter 2002). Ингеренције РАТС своде се на борбу против тероризма, организованог криминала и трговине дрогом и оружјем који са тероризмом стоје у логичној спрези. Стога РАТС израђује и редовно ажурира базу података о регионалним терористима, екстремистима и сепаратистима која је у сваком тренутку на располагању чланицама ШОС. Ефикасност обавештајне и оперативне сарадње на нивоу датог система постигнута је спречавањем великог броја терористичких напада на територији ШОС, као и хапшењем и ликвидацијом такође великог броја вођа терористичких организација. Сузбијање илегалне трговине дрогом и оружјем саставни је део борбе против *три зла* којим се у исто време значајно проширује општа безбедносна делатност ШОС. У безбедносно-оперативном фокусу је Авганистан и улога те земље у светској производњи наркотика посебно запажена након америчке војне интервенције. Све то разлог је оцене да је „некадашњи *Пут свиле* сада замењен *Путевима дроге*, а наркотици преко централноазијских држава и Русије завршавају на тржишту богатих европских демократија“ (Килибарда, Младеновић и Ајзенхамер 2014). Зато је ШОС значајно појачала активности и од 2001. године редовно усваја петогодишње стратегије за борбу против наркотика (Килибарда, Младеновић и Ајзенхамер 2014).

Пословни савет ШОС, чији Стални секретаријат има седиште у Москви, основан је јуна 2006. године у Шангају и представља невладину инстанцу која окупља најистакнутије представнике пословних заједница из земаља чланица. Основна идеја о успостављању шире економске сарадње у областима транспорта, енергетике, банкарства и телекомуникација,

спроводи се базично директним повезивањем различитих пословних и финансијских заједница уз промоцију развојних мултилатералних пројеката. Ингеренције *Пословног савета* једнако исцрпљује и приоритет међудржавне сарадње на пољу образовања, ИТ сектора, здравствене заштите и пољопривреде. *Савет премијера држава ШОС (Council of Heads of Government)* формирао је *Међубанкарски конзорцијум* у октобру 2005. године који има за циљ финансирање пројеката спонзорисаних од стране земаља чланица (области инфраструктуре, индустрије високих технологија и извоза). *Конзорцијум* даје кредитне позајмице и финансијска средства стимулишући на тај начин трговинску размену унутар ШОС али и сарадњу у другим областима које су од заједничког интереса. У чланове *Конзорцијума* спадају: *Државна развојна банка Кине (State Development Bank of China)*, *Развојна банка Казахстана (Development Bank of Kazakhstan)*, *Банка за развој и спољне економске послове Руске Федерације (Bank for Development and Foreign Economic Affairs of the Russian Federation)*, *Компанија за измирење и штедњу Републике Киргистан (Settlement & Savings Company of the Kyrgyz Republic)*, *Државна штедионица Републике Таџикистан (State Savings Bank of the Republic of Tajikistan)*, *Национална банка за спољно-економску активност Републике Узбекистан (National Bank for Foreign Economic Activity of the Republic of Uzbekistan)*(SCO 2020).

ЗАКЉУЧАК

Праћење кључних вектора трке за стратешку доминацију на азијском континенту предуслов је разумевања потребе за равнотежом у геополитици ЦА. Равнотежу је могуће постићи у перспективи ШОС и механизма подређених јачању регионалне безбедносне и економске сарадње између њених чланица.

Азија је регион у ком динамика владајућег међудржавног надметања највећим делом покреће глобалне мултицентричне процесе. Узрочно-последичне везе регионалног и глобалног, данас готово универзалне, откривају степен повезаности света који ствара и веома сложене безбедносне изазове. Надметање за регионалну доминацију у Азији најбоље потврђује дату тезу јер укључује државе иза чијег несумњиво важног регионалног

и глобалног утицаја стоје веома снажни територијални, демографски, економски и војни капацитети. На том темељу ничу спољнополитички интереси и одогуарајући начини за што погодније геостратешко позиционирање на азијском континенту. Закључак је да је тежиште на *геостратешком прстену* који, идући у смеру казаљке на сату, чине Русија, НР Кина, Индија, Пакистан, Иран и Турска.⁴ Регионална спољна политика ових земаља од којих су Русија, НР Кина и Индија најзапаженије, креће се према одређеној тачки у унутрашњости *геостратешког прстена*. Истоветан правац следи и спољни фактор САД које у томе покрећу вектори тренутне глобалне конкуренције. Та тачка је ЦА где се сусрећу спољнополитички интереси вођени мотивом остваривања доминантног економског и безбедносног утицаја. Коначна оцена је да у таквој констелацији потенцијално може доћи до супротстављености и судара интереса – сложен безбедносни изазов узрочно-последичне везе регионалног и глобалног - али и до њиховог међусобног усклађивања – равнотеже.

Усклађивање или равнотежа пре свега тиче се односа међу земљама региона и могуће ју је постићи на безбедносној и економској основи такође. Безбедност и економија у геополитици ЦА производе међудржавне тензије али ипак дају и довољно простора за сарадњу која је од круцијалне важности за равнотежу и смиривање билатералних тензија. Усклађивање интереса започиње рационалном проценом између предности сарадње и губитака од заоштравања и ескалације тензија, што у коначном резултује свешћу о заједничким интересима који конкретније детерминишу равнотежу у геополитици ЦА.

Први заједнички интерес је борба против тероризма који се у ширем смислу овде тумачи као још један безбедносни изазов узрочно-последичне спреге регионалног и глобалног. Повезан са осталим присутним проблемима – сиромаштво, незапосленост, миграције, илегална трговина дрогом и оружјем – тероризам у ЦА *прелива* се из суседне Јужне Азије дестабилизујући укупну безбедносну ситуацију. У ЦА постоји и озбиљна опасност да богати извори уранијума изазову интерес тероризма за злоупотребу оружја за масовно уништење. Други заједнички интерес је економска сарадња која, примарно у области

4 Прим. аут.

инфраструктуре и енергетике, може нарочито да избалансира геополитичке интересе регионалних сила. Ту је наравно и утицај спољног фактора на јачање билатералне сарадње, нпр. НР Кине и Русије, односно присуства САД које у ЦА, поред Јужног кинеског мора, Далеког Истока и балтичких земаља, виде добар маневарски простор за обуздавање и спречавање ширења кинеског и руског регионалног и глобалног утицаја. Пекинг и Москву данас учвршћују у сарадњи и ограничења реализације руских енергетских пројеката у Европи (*Северни ток 2* и *Турски ток*) а услед важећих санкција уведених због *Украјинске кризе*. Незаустављива кинеска индустрија изражава потребу и за руским енергетским ресурсима којима требају нова тржишта у постојећем санкционом режиму.

ШОС је зато формат који, на основу свог обима и циљева, пружа одговорајући модел геополитичке равнотеже. Када се говори о обиму мисли се на укупну величину територије и број становника земаља чланица ШОС (као што је већ истакнуто – 60% територије Евроазије и више од четвртине светске популације). Затим, већина земаља *геостратешког прстена*, чије је интересе потребно ускладити и избалансирати, имају пуноправно чланство (НР Кина и Русија – оснивачи, Индија и Пакистан) док остале земље у другачијем статусу одржавају односе са ШОС (Иран – статус посматрача; Турска – статус партнера у дијалогу). У светлу идеја, циљева и принципа организације, суштина је у безбедносној и економској сарадњи укључујући при томе на најсвеобухватнији начин све важеће геополитичке векторе у региону.

Посматрано са становишта спољне политике Републике Србије, ово питање је важно и на одређени начин може стратешки артикулисати њену дипломатију. Република Србија има традиционално пријатељске односе и стратешка партнерства са кључним земљама ШОС чија важност се огледа и у чињеници да пуноправне чланице ове организације (осим Пакистана) не признају једнострано проглашену независност тзв. Косова.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Вигњевећ Марко. 2020. „Велике стратегије НР Кине и регионални безбедносни изазови“. У *Појас и пут - савремена инкарнација древног пута свиле*, ур. проф др. Андреја Савић, 137-155. Београд: Институт за стратешке студије Факултета за дипломатију и безбедност
- Ковач Митар, Поткоњак Бранкица и Димитријевић Ненад. 2014. “Евроазијске интеграције и њихове рефлексije на Републику Србију“. У *Војно дело*, 30-58. Београд: Министарство одбране Републике
- Килибарда, Зоран, Младеновић, Мирослав, Ајзенхамер, Владимир. 2014. *Геополитичке перспективе савременог света*. Београд: Факултет безбедности, Универзитет у Београду
- Пророковић, Душан. 2018. *Геополитика Србије: положај и перспективе на почетку XXI века*, Београд: ЈП Службени гласник
- Авивијски, Вјачеслав. 2009. *Kontinentalne geopolitike: svet и XXI veku*. Beograd: Clio
- *Blic*. 2014. „Teroristi iz Uzbekistana se pridružili džihadistima.“ 07. oktobar 2014. <https://www.blic.rs/vesti/svet/teroristi-iz-uzbekistana-se-pridruzili-dzihadistima/bkk7j3x>.
- Central Asian Countries Initiative for Land Management. 2010. *Central Asia Atlas of Natural Resources*. Manila: Asian Development Bank
- Center for Strategic and International Studies. 2018. *Islamic State Khorasan (IS-K)*. Washington: Center for Strategic and International Studies
- Cooley, Alexander. 2014. “Central Asia’s Inside-out Foreign Economic Relations”. In *The Oxford Handbook of International Relations of Asia*, eds. Saadia M. Pekkanen, John Ravenhill and Rosemary Foot, 241-263. New York: Oxford University Press
- Дашић, Ђ. David, 2012. *Istorija diplomatije: evolucija diplomatskog metoda*. Beograd: Altera

- Guang, Pan. 2013. "The Spirit of the Silk Road: The SCO and China's Relations with Central Asia". In *The Shanghai Cooperation Organization and Eurasian Geopolitics – New directions, Perspectives, and Challenges*, eds Michael Fredholm, 20-29, Stockholm: Stockholm International Program for Central Asia Studies
- Jha, Martand. 2016. "India's Connect Central Asia Policy", *The Diplomat*. <https://thediplomat.com/2016/12/indias-connect-central-asia-policy-2/>
- Lopour, Jacqueline. 2015. *Geopolitics at the World's Pivot: Exploring Central Asia's Security Challenges*. Ontario: Centre for International Governance Innovation
- Lo, Bobo. 2015. *Russia and the New World Disorder*, Baltimore: Brookings Institution Press
- Maršal, Tim. 2019. *Zatočenici geografije: deset mapa koje vam govore sve što treba da znate o globalnoj politici*. Beograd: Laguna
- The Shanghai Cooperation Organization [SCO], "Frequently Asked Questions", *The Shanghai Cooperation Organization* <http://eng.sectsco.org/docs/about/faq.html#2>
- The Shanghai Organization Cooperation [SCO]. 2002. *Charter of the Shanghai Organization Cooperation*, St. Petersburg: Shanghai Organization Cooperation
- U.S. Department of State, "U.S. Support for the New Silk Road", *U.S. Department of State* <https://2009-2017.state.gov/p/sca/ci/af/newsilkroad/index.html>

Marko Vignjevic*

Faculty of Political Science, Belgrade

**SHANGHAI COOPERATION ORGANIZATION -
BALANCE IN THE GEOPOLITICS OF CENTRAL ASIA**

Resume

Asia is a region of intensified interstate competition for influence and strategic dominance. The aim of this paper is to examine the balance in the geopolitics of Central Asia (CA) through the regional multilateral format of the Shanghai Cooperation Organization (SCO). The examination begins with a description of CA geopolitics itself, taking into account all relevant factors - historical context, physical-geographical advantages, richness of energy resources and the general security situation. A special part of that is the question of the importance of CA in the foreign policy of regional and global powers (PRC, Russia, India and the USA) and their competition in this area known as the New Great Game. After that, the second part follows, in which some already present bilateral tensions are discussed, which can make the New Great Game more security sensitive, as well as the general context of the SCO. In this general context, the goals, principles and individual working bodies of the organization are presented as appropriate SCO mechanisms for establishing a balance in CA geopolitics. In the end, two important conclusions are drawn. The first is that the Asian interstate competition is most extensive in CA because this area is the focal point in the geostrategic ring made up of Russia, the People's Republic of China, India, Pakistan, Iran and Turkey (not neglecting the US external factor). The second conclusion is that the SCO, with institutional mechanisms for strengthening security and economic cooperation between member

* vignjevicmarko90@gmail.com

states, represents the most suitable and comprehensive model of balance in the complex geopolitics of CA.

Keywords: Shanghai Cooperation Organization, PRC, Russia, India, Central Asia, geopolitics, foreign policy, security*

* Овај рад је примљен 14. августа 2020. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 21. августа 2020. године.

УДК 32(87+84)

DOI: <https://doi.org/10.22182/pr.6532020.11>

Прегледни рад

*Андрејана Лазаревић**

Институт за политичке студије, Београд

АКТУЕЛНИ ПОЛИТИЧКИ ПРОЦЕСИ И ПЕРСПЕКТИВЕ У ДРЖАВАМА ЛАТИНСКЕ АМЕРИКЕ: СТУДИЈА СЛУЧАЈА ВЕНЕЦУЕЛА И БОЛИВИЈА**

Сажетак

Латинска Америка је одувек словила за континент нестабилности, дубоко изражене друштвене неједнакости, неизвесности, криза, честих војних удара и побуна. Аутор ће, фокусирајући се на две државе Латинске Америке, Венецуелу и Боливију понудити одговор на питање који су то стари а истовремено актуелни узроци који су довели до кризе лидерства, политичке и следствено економске нестабилности. Актуелни политички процеси, односно кризе у овим државама прете да их врате у преддемократски период и поново интензивирају страх, насиље, беду и сиромаштво на улицама Каракаса и Ла Паза. Аутор ће у раду одговорити на питање шта се то кључно мења завршетком епохе која се завршава смрћу Уга Чавеза и потоњим доласком Николаса Мадуре на власт, што убрзо доводи до избијања политичке кризе. Такође, у раду ће бити представљени и узроци избијања кризе у

* andrijana.lazarevic@ips.ac.rs.

** Рад је настао у оквиру научно-истраживачке делатности Института за политичке студије, коју финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Боливији, која је за резултат имала крај епохе Ево Моралеса. На крају рада аутор закључује да ће у обе државе, улога војске бити од пресудног значаја када је у питању опстанак режима и уз друге факторе, делимична али и привремена стабилност поретка.

Кључне речи: Латинска Америка, Боливија, Венецуела, Ево Моралес, Николас Мадуро, криза лидерства

УВОД

Споразумом из Тордесиљаса 1494. године одређена је линија поделе Новог света између Португала и Шпаније тзв. Папским меридијаном при чему је све земље које су се налазиле западно од овог меридијана припале Шпанији а источно Португалу (Krstić 2014, 8). Изгледа да је ова линија поделе, успостављена давне 1494. била оно што је пресудно детерминисали даљи развој односно, даље назадовање земаља тадашње Шпанске, а данашње Латинске Америке.

Латинска Америка, континент који се простира на двадесет милиона квадратних километара, где су смештене 33 државе, од најранијих дана слови за континент нестабилности, дубоко изражене друштвене неједнакости, неизвесности, честих војних удара, побуна и екстремног свођење политике на пуки однос снага (Domjančić 2012, 58) уз константно присутан утицај моћног северног суседа, где су неизвесност и страх два најдоминантнија осећања становништва. Уз то превелики уплив војске и безбедносних служби, римокатоличке цркве и спољних чинилаца у унутрашњу политику држава региона Латинске Америке, у комбинацији са ауторитарним појединцима и институцијама државе из којих је измештено реално одлучивање у неформалне економско-политичке центре моћи, представљају сталну и реалну опасност по још увек крхке демократске и грађанске традиције ових држава (Krstić, 2014, 24).

Претходно побројане карактеристике региона су у последње две године реалност у државама које ће бити предмет анализе овог рада, Венецуеле и Боливије. Услед пада цене

природних енергената којима су ове државе богате долази до повећања стопе сиромаштва, социјалне несигурности а узрочно и до политичке кризе и кризе лидерства коју додатно продубљује страни утицај чије присуство постаје све осетније услед кинеских претензија на овај простор, тачније на енергенте складиштене на њему.

На трагу претходно наведеног, истраживачко питање на које ће овај рад настојати да да одговор је: *Како је, узевши у обзир све параметре, дошло до тога да режим Николаса Мадуре у Венецуели опстане а да режим Ево Моралеса у Боливији пропадне ако су почивали на наизглед сличним основама?* Шта је узрок поновног пораста сиромаштва, насиља, неједнакости, економског назадовања који су свеукупно довели до политичке нестабилности у поменутиим државама?

Основна хипотеза аутора је да је поред осталих фактора главни узрок пропасти режима у Боливији, односно опстанка режима у Венецуели, управо улога војске и различита поставка цивилно-војних односа. Рад стога има за циљ да покаже да и у условима великих друштвених подела, неједнакости (економске, етничке, религијске), као институција са највишим степеном поверења, војска ипак игра одлучујућу улогу у тренуцима када постоји потенцијал да дође до великих политичких прелома.

Како бисмо одговорили на горе постављена питања и доказали постављену хипотезу, поћи ћемо од прегледа општих карактеристика региона, потом ћемо уз историјски преглед представити и контекстуалне услове, актере, узроке, ток али и последице тренутних криза у којој се две државе налазе.

КРАТАК ПРЕГЛЕД ОПШТИХ КАРАКТЕРИСТИКА РЕГИОНА

Колонијална прошлост, коронелизам/каудиљизам, ауторитарно политичко наслеђе, војне диктатуре, корупција, католички културни простор, декрети као средство за председничку (зло)употребу, председнички системи, федерације, и као нигде у свету испреплетаност цивилно-војних односа, главне су карактеристике региона Латинске

Америке. У наставку рада даћемо кратак преглед кључних карактеристика које се односе и на Венецуелу и Боливију као државе овог региона.

Колонијално наслеђе као трајна кочница развоја

У књизи „Зашто народи пропадају- Порекло моћи, просперитета и сиромаштва” аутора Дарона Асемоглуа (Daron Acemoglu), економисте, и Џејмса А. Робинсона (*James Robinson*), политиколога и светски признатог стручњака за Латинску Америку и Африку, понуђени су одговори на питања како и зашто успешни народи иду ка просперитету, а неки други остају заточеници сиромаштва. Анализирајући узроке сиромаштва земаља Латинске Америке, иако веома богатих природним ресурсима, аутор у први план истичу институције принудног рада које су спровођене на територији држава Латинске Америке, а за које тврде да су детерминисале каснији развој, односно немогућност напредовања држава „Зеленог” континента. Институције енкомиенде (*encomienda*)¹ и мите (*mita*)² успостављене у 16. веку за време шпанских освајања континента, чија је глава улога била експлоатација домородачког становништва. Ове су, екстрактивне економске и политичке институције које су ишле на руку богаћењу мањине, одржавању монопола, привилегија и корупције, одговор на питање зашто народи Латинске Америке пропадају, односно зашто не могу кренути путем просперитета и моћи.

Екстрактивне (*прим. аутора*) институције поред оних наметнутих од стране колонизатора, су још и војска, католичка црква, патерналистичко-корпоративна држава и персоналистичке владавине ауторитета тзв. каудиљоси (Krstić 2014, 18) али и оно што се временом, можемо се усудити рећи

1 Енкомиенда (*Encomienda*) се први пут јавља у Шпанији у 15. веку у оквиру реконквсте. У Новом свету она је попримила знатно кобнији облик: представљала је групу домородаца који су били додељени једном Шпанцу званом енкомендеро. Домороци су морали да му плаћају данак и да раде за њега, а заузврат енкомендеро је преузимао обавезу да их преобрати у хришћанство (Acemoglu i Robinson 2014, 23).

2 За копање руде сребра Шпанцима су били потребни рудари- много рудара. Они су послали главног шпанског званичника за колоније Ел Толеда, да буде намесник области која је обухватала данашњи Еквадор, Перу, Боливију где је спроводио институцију радне снаге под називом мита што на Кечуа језику народа Инка значи „смена”. Мита је, нарочито у Потосију (Болвија) постала најшири и најтежовнији програм експлоатације радне снаге у периоду шпанске колонизације (Acemoglu i Robinson 2014, 26).

институционализовало, су и преврати и држави удари, као учестали и увежбани начини брзих, насилних акција које деле друштво и не нужно доводе до промене стања које су имале за циљ да трансформишу. Свакако не смемо занемарити ни утицај северног суседа који је умногоме утицао и на развој али и на стагнацију континента.

Моћни северни сусед и други играчи

Борба против империјализма, неолиберализма и американизма прокламована је као главни циљ левих струја на тлу Латинске Америке.

Хегемонија моћног северног суседа почела је давних дана и задржала се све до данас на простору Латинске Америке. У читавом 19. веку Вашингтон је преузео улогу жандарма а понашање САД према Латинској Америци дуго се сводило на доследно примењивање Монроове доктрине прокламоване 1823. године која је јасно детерминисала империјалистичке амбиције „колоса са севера”, и која је требало да представља одбрамбен механизам САД од Европљана (Шпанаца, Француза и Енглеза). Дакле, „Латинска Америка је наше задње двориште и нема уплитања у наше задње двориште, скраћено - „Америка Американцима”. Овај приступ је допуњен „формулом” коју је прокламовао још Теодор Рузвелт док је био на положају од 1901. до 1909., а које је подразумевала да се у поступању са јужним суседима „говори тихо и носи велика батина”. Пан американизам - други инструмент империјалистичке политике Сједињених Држава према земљама Латинске Америке и свој институционални оквир добија у данашњој Организацији америчких држава која према тврдњама г. Вукушића представља „инструмент политичког потчињавања Латинске Америке експанзионистичким циљевима САД-а” (Vukušić 1960, 5). То се и новије време показало као тачно након што је ОАС својим одбијањем да призна резултате избора у Боливији одржаних 2019. године, подстакла свргавање Моралеса са власти и изазвала немире у држави, вакум у власти, политичку нестабилност. На овом је месту битно напоменути да је буџет Организације америчких држава 60% финансиран од стране САД.

Иако Вашингтон настоји да и данас одржи овакву констелацију снага, „проблем” у реализацији последњих година преставља све веће „интересовање” Кине за овај регион, посебно када је у питању Венецуела и њене резерве нафте за које је Кина врло заинтересовано извозно тржиште. Није занемарљива ни улога Русије чија је спољна политика према овом региону уједначенија са Кином него са Америком.

Преврати, пучеви, побуне, штрајкови

Моћни северни сусед се најчешће помиње као идејни творац и организатор онога што се усталило а донекле и институционализовало (у смислу разрађеног начина извођења) као пракса и честа реалност Латинске Америке, а то су преврати, пучеви (*golpe de estado*), побуне и штрајкови. Преврати или удари су се показали као „најбољи, најбржи и најефикаснији“ начин „решавања“ тренутних криза. И за то постоји рецепт, по ком се у неком тренутку изненада руши режим: војска измаршира из касарне и заузме владину палату, кључне установе, радио станице банке, поште... (Поповић 1979, 17). Све након тога је извесно.

Такође, карактеристично за Латинску Америку је и то да „ванредна стања” могу да трају више година. Суспендовањем уставних гаранција и увођењем ванредног стања се укида право окупљања, договора и удруживања, тако да војска и полиција имају одрешене руке.

Стари познаници - каудиљоси

Познато је да су Латинску Америку открили конквистадори, да су је колонизовали немилосрдни гувернер, а њоме управљали оштри и груби каудиљоси (Роровић 1979, 15). Неки аутори сматрају да је управо рано ангажовање војске у политици тесно повезано са институцијом каудиља коме су наоружани људи најчешће служили као лична полиција. Комбинација популистичког лидера и ригидности председничког система, коју истиче Хуан Линц (*Huan Linz*), може довести државу и политички поредак у ћорсокак (*deadlock*) (Linz 1990, 56). Ови ауторитарни лидери настоје да приграбе сву власт у земљи,

да створе култ вође и да се што дуже одрже на власти и сами одржавајући екстрактивне политичке и економске институције које им у томе помажу. Венецуела је једина латиноамеричка држава која је скоро читав 19. век преживела под диктатурама. Она ја је од 167 година протеклих после стицања независности (од 1811. године) у 136 била под диктатуром” (Porović 1979, 17).

Католички верски и културни простор

Још од времена открића Новог света, католичка црква се, заједно са државном администрацијом метрополе наметнула као најзначајнији и најмоћнији друштвено-политички фактор, остављајући за собом неизбрисив утицај на обликовање друштвеног живота, културе и општег погледа на свет на простору Латинске Америке (Krstić 2014, 118).

Разумевање историје овог региона није могуће без разумевања улоге коју има црква а које је често била носилац позитивних друштвених промена али и нека врста модератора између власти и народа. Неки аутори пак спомињу да док католички клер проповеда хришћанске вредности заједнице и жртвовање појединца за исту, војни естаблишмент захтева ред и послушност, чиме се код народа ствара општа свест погодна за имплементацију ауторитарне власти.

Војска као фактор (не)стабилности

Карактеристика коју у овом раду представљамо на последњем месту али заправо најбитнију, јесте улога војске на свеукупни економски, политички и друштвени живот земаља у овој регији света.

Стварност Латинске Америке, оптерећену бруталним репресалијама и све већим осиромашењем маса, карактерише мешање оружаних снага у токове политичког живота. Војне диктатуре дају печат готово целокупним кретањима у већини држава овог дела света. „Министри са еполетама” у сферама друштвено - економских збивања представљају једно од најтипичнијих обележја Латинске Америке.

После победе, у стварању независних држава и њихових политичких система, војници су, као ослободиоци, наметљиво ушли у политички живот не остварујући обиман досије традиционалног уплитања војске у политичко-друштвене процесе Латинске Америке (Роровић 1979, 14). Војна олигархија овде је била и остала једна од главних фактора успоравања демократског напредовања континента и стална негација бујања прогресивних процеса, што нас доводи до закључка да је демократски развој и напредак једне државе обрнуто пропорционалан њеним улагањима у војску где војни буџети и даље чине и више од 25% укупних државних трошкова већине земаља латиноамеричког континента. То нас доводи до закључка да снаге безбедности остају прва и последња инстанца када се одлучује о одрживости успостављених режима на власти.

Након прегледа основних карактеристика региона, у даљем раду ћемо се фокусирати на две земље, Венецуелу и Боливију и на друштвено-политичке процесе у њима, узроке криза које их потресају али и на правце и перспективе у контексту даљег (не)функционисања ових земаља.

БОЛИВАРСКА РЕПУБЛИКА ВЕНЕЦУЕЛА – КОНТЕКСТ И УЗРОЦИ КРИЗЕ

Држава коју прети да преплави плима сиромаштва, глади и исељавања

Давне 1499. „Венецуола” или на италијанском мала Венеција, бива откривена од стране Америга Веспучија (итал. *Amerigo Vespucci*) и Алонса де Охеде (шп. *Alonso de Ojeda*). Ова атлантска држава је изборила своју независност 1811. године, а недуго након тога 1819. године улази у савез са Колумбијом и настаје Република Велика Колумбија. Та држава је обухватала територију данашње Венецуеле и Колумбије, са Симоном де Боливаром на челу, оцем боливарске нације. Након Боливарове смрти, услед неслагања, долази до иступања Венецуеле из овог савеза и она 1830. године проглашава своју независност и постаје независна република са федеративним уређењем. Од

тренутка стицања независности и самосталности Венецуела се суочавала са унутрашњим проблемима борбе за превласт локалних каудиљоса који су најчешће долазили из војних редова. Милитаризација политике је карактеристика Венецуеле која се и дан данас одржала.

Венецуела као до тада претежно аграрна земља чији су главни извозни производи били кафа и какао, открићем нафте 1914. у близини језера Маракаибо почиње економски да јача и нафта поред главне извозне сировине постаје и део идентитета и културе ове државе (Salas 2009, 9–26; Salas 2015, 61–68). Међутим, тај тренд економског раста није водио ка демократизацији државе већ супротно. На власт убрзо долази диктатор Хуан Гомез (шп. *Juan Vicente Gómez*) који 1922. године доноси закон којим су омогућене олакшице за стране компаније да експлоатишу нафтна налазишта у Венецуели. Она тако постаје други на свету произвођач нафте и највећи нафтни резервоар САД том тренутку због чега је САД подржавала диктаторски режим у Венецуели, и тада али и сваки следећи пут када би им то омогућило несметану експлоатацију „црног злата”. Венецуела тако постаје петродржава које ће свој будући развој али и стагнацију и економску девестираност дуговати цени нафте на светском тржишту. То је даље довело до болести од које Венецуела и дан-данас није успела да се излечи. Тзв. „холандска болест” која означава економске последице специјализације земље на своју компаративну предност што доводи до тога да Венецуела од тада, услед огромног прилива новца почиње да увози готово сву робу уместо да је производи сама (Salas 2015, 66). Дугорочно, ово је увод у пропаст економије и узрочно увод у политичке и социјалне немире. Готово сваки председник Венецуеле је у неком тренутку свог мандата био у прилици да искуси поменути сценарио.

Након 1935. долази до успостављања прве демократске владе у Венецуели која је у оквиру свог програма радила на поштравању регулативе која се односила на пословање страних компанија на територији Венецуеле. Нови закон о нафти је донет 1943. године којим се настојало да се повећа државна контрола када су у питању истраживања и експлоатација нафтних поља.

Шездесетих и седамдесетих година 20. века Венецуела је била доказ да демократија може успешно функционисати и у земљама у развоју (Stanišić 2013, 51). Државом су владале странке (партократија), боље речено водећи чланови AD-а (*adecos*) и COPEI-а (*coreyanos*), који су заједно творили политички естаблишмент познат по називу *adecopeyano* (Stanišić Kos 2004, 97, цитирано у: Keen and Hayes 2000, 509–510).

Национализацијом железаре (1975) и нафтне индустрије (1976) председник републике Перез Родригез (*Carlos Andrés Pérez Rodríguez*) омогућио је јачање Венецуеле као државе и одсуство директне зависности од имућних појединаца (Salas 2009, 9–26). Услед проневере државног новца, Сенат смењује Родригеза и убрзо, велики раст који је Венецуела бележила почиње да стагнира већ 1983. године када долази до пада цене нафте а економска стагнације достиже врхунац 1989. године. То је условило да 90-их Венецуела постане нестабилан политички систем и довело до два неуспела државан удара већ 1992. године. Вођа неуспелог државног удара био је Уго Чавез (*Hugo Rafael Chávez Frías*).

Након шест година колико је прошло од неуспелог државног удара, бивши официр Уго Чавез ипак односи победу на изборима 1998. године. Он је био решен да спроведе у дело демократску револуција која би предвиђала демократски партиципативан политички модел и хумани економски модел који стапа државу и тржиште», како је он говорио. Такав модел, вођен идеологијом боливаризма која представља „Модел оригиналног друштва Венецуеле у XXI веку замишљен је на основу принципа система власти која свом ширином отвара неопходна поља где би се народи, народна маса, креативно и ефикасно распоредили и контролисали рад власти како би се доносиле одлуке које утичу на њихов свакодневни живот и њихов историјски правац”, говорио је Чавез.

Као човек из народа јер је и његовим венама текла афричка, домородачка и креолска крв (*padro*) (Stanišić 2013, 52), Чавез је лако око себе окупио велики број присталица и симпатизера којима је обећао побољшање животног стандарда и једну нову, јаку и независну Венецуелу. Прву позитивну потврду своје политике добио је већ 1999. године

када је не референдуму одобрен Устав који је он предложио. Са коалицијом Патриотски пол спровео је прихватање новог устава, а затим су поново одржани избори за председника на којима је победио. Најлибералнији устав на свету, или како су га другачије звали, Црвена књига, била је најпродаваније штиво у Венецуели. Тих дана су грађани Венецуеле знали како треба да изгледа демократија на папиру и веровали да је живе у стварности. С друге стране, овај Устав је послужио као темељ за успон војске на више нивое политичке моћи, где нпр. чл. 328. новог устава, укључује оружане снаге у одржавање друштвеног уређења и у израду националних развојних планова Венецуеле, док чл. 236. председнику даје за право да одобри унапређење пуковника и генерала - инструмент који је редовно коришћен за прочишћавање дисидената и напредовање оданих официра (Silva and Tian 2019).

Ствари су мало промениле свој ток након неуспеле привредне реформа која је октобра 2002. изазвала талас насилних демонстрација када је Чавез збачен са власти на два дана, након чега су његове присталице успеле да га врате у палату Мирафлорес и омогуће му да настави реализацију свог програма „социјализма за 21. век”. Годину дана касније опет долази до немира и до двомесечног генералног штрајка радника. У таквој ситуације 2004. Чавез организује референдум који је био више у форми плебисцита и односи тесну победу.

У другом мандату који је започео 2006. године Чавез отвореније говори о радикалном заокрету друштва према социјализму. Већ 2007. године предлаже измене устава којима би се смањила аутономија централне банке, наставио процес национализације капиталних предузећа, и обезбедила његова доживотна владавина на месту председника. Међутим, Чавез доживљава пораз на референдуму са 51% бирача који су гласали против. Од 2004. до 2008. владајући чависти у својим су рукама имали монопол над државним институцијама (Stanišić 2013, 53), што је уз неограничену подршку војске која је до тада већ заузела кључне положаје у држави, било довољно да се овако устројен режим одржи на власти. Након две године од референдума, без обзира на његове резултате, 2009. предлог о неограниченом кандидовању на председничку функцију, ипак пролази. Чавезу је висока цена нафте на

светском тржишту омогућавала да реформише државу, улаже у образовање, здравство, инфраструктуру (Salas 2015, 94) и смањи сиромаштво са 50 на 27%. На почетку његовог мандата цена једног барела нафте била око 10 долара, 2008. износила је 145 долара, а 2013. око 100 долара, чиме су се приходи Венецуеле удесетостручили.

Међутим, Чавезове тежње да доживотно, несметано и суверено влада Венецуелом осујетила је смрт. Личност која је читавих 14 година била симбол Латинске Америке, велики *el comadante*, умире марта 2013. године, не успевајући тако да у целости спроведе свој сан о социјализму за 21. век.

Венецуела после Чавеза

Хуго је пре смрти за свог сукцесора одредио Николаса Мадуре (шп. *Nicolás Maduro Moros*) који је био уз њега током 1990-их као једна од кључних личности у оснивању Покрета за Пету републику (МВП), који га је подржао на председничким изборима 1998. године, али за кога се најмање очекивало да може наследити *el comadante*-а.

Возач аутобуса, за завршеном средњом школом је у политику ушао 2007. године као члан Уједињене социјалистичке партије Венецуеле (шп. *Partido Socialista Unido de Venezuela*) коју је исте године основао и на њеном челу био до смрти, Уго Чавез. Николас Мадуро је од 2006. до 2013. године био министар спољних послова у влади Уга Чавеза.

На превременим председничким изборима одржаним након Чавезове смрти иако се очекивала убедљива победа Мадуре, он је мандат освојио са само 1,8% предности у гласовима у односу на другопласираног Енрикеа Каприлеса (*Henrique Capriles*) (50,8% наспрам 49%) (The Guardian 2013). Од 19. априла 2013. године, Николас Мадуро је шеф егзекутиве Венецуеле тј. председник државе и председник владе.

Међутим, од 2014. године, пад цена нафте покренуо је велику економску кризу која је нагнала Венецуеланце да се селе или траже азил у иностранству бежећи од недостатка хране, воде и лекова, растућа инфлације, незапослености

и насиље. Од тада креће и суноврат и криза лидерства која уздрмала председнички положај Николаса Мадуре.

Међутим, упркос изузетно лошој економској, социјално и политичкој ситуацији у коју је довео државу, Мадуро је изабран на место председника те исте државе и на други шестогодишњи мандат у мају 2018. године. Избори које је већина опозиционих странака бојкотовала су означени као крајње контроверзни. Њихов легитимитет је доведен у питање. ОАС, у оквиру које САД учествује са 60% удела у буџету, није признала резултате избора. Непосредно пре него и формално преузме вршење дужности председника републике у оквиру свог другог мандата, Народна скупштина Венецуеле проглашава вршитељем дужности председника лидера опозиције Хуана Гваида (шп. *Juan Gerardo Guaidó Márquez*) 23. јануара 2019. На улицама Каракаса од тог тренутка почиње да влада насиље, криминал, беда и страх. Од новембра 2019. године, процењено је да је око 4,5 милиона Венецуеланаца избегло или емигрирало из Венцеуле (ИОМ 2020). Више од 80% ови људи је спас и сигурност потражило у другим државама Латинске Америке и Кариба (Колумбија, Перу, Чиле, Еквадор, Аргентина и Бразил, као и Доминиканска Република) (ИОМ 2020).

Председничка криза у Венецуели је поделила и велике силе када је у питању пружање подршке једном од лидера. Велика Британија, Француска и Шпанија и још 20 држава (SIPRI 2019) признају Гваида као вршиоца дужности председника, док Русија, Кина као трећи извозни партнер Венецуеле, и Турска остају конзистентне када је у питању подршка режиму Николаса Мадуре. Упркос признању од стране више од 20 држава света, Гваидо ни *de facto* ни *de iure* нема скоро никакву моћ.

Венецуела је тренутно ауторитарна држава са само једном демократском институцијом - Националном скупштином - и снажним ограничењима слободе изражавања и штампе. Економске политике владајуће странке прошириле су улогу државе у економији експропријацијама главних предузећа, строгом разменом валута и контролом цена које одвраћају приватни сектор од улагања и производње, као и прекомерном зависности од прихода нафтне индустрије (CIA Factbook 2019a).

Тренутна ситуација у Венецуели је таква да не тако мали део грађана који подржава Хуана Гваида криви владу за лоше стање у држави, за недостатак демократије, за кршење владавине права и довођење слобода у питање, за висок степен корупције и неодговорно трошење државног новца. Лошем стању у држави додатно доприноси пад цене нафте. Два главна проблема са којима се Венецуела суочава јесу несташица основних животних намирница и огроман хипер инфлација која прети да у потпуности девастира економију Венецуеле. Најаве су да ће до краја 2020. године БДП опасти за 33% а да ће се стопа инфлације достићи чак 49000% до краја ове године (Trading Economics 2020a). Израђено у новцу, у тренутку када је Мадуро преузео власт БДП је износио 17131,39 америчких долара. Предикције за 2020. показују да ће БДП по глави становника у Венецуели до краја 2020. достићи 4500,00 америчких долара, према глобалним макро моделима и очекивањима аналитичара (Trading Economics 2020a).

Политизација војног кадра као основ опстанка Николаса Мадуре на власти

Упркос покушајима Хуана Гваида да натера војску да своју подршку усмери ка њему, оружане снаге су и даље углавном лојалне председнику Мадуро. Захвалност за то, Мадуро дугује првенствено систему успостављеном од стране Уго Чавеза, који је он наставио да одржава на исти начин иако се од почетка мандата суочава са кризом ауторитета. Уго Чавез је, ступајући на дужност, и сам потекао из војних редова, схватио да је неопходно обезбедити подршку снага безбедности. Захваљујући високој цени нафте у том тренутку, он је драстично повећао буџет снага безбедности али је учино оно још битније, дозволио је милитаризацију политике, односно дозволио је људима из војних редова да узму учешће у цивилној власти, тако да су министри са еполетама од тада постали константа политичког живота Венецуеле. Војним кадровима је омогућено да остваре утицај и да имају моћ и ван касарни, у министарствима и на другим важним позицијама. То је било праћено огромним улагањима у војску. Војни расходи у Венецуели повећани су на 465 милиона америчких долара у

2017. години³ са 389 милиона америчких долара у 2016. години а највиши ниво је достигнут 2015. године када је издвојено милијарду и 597 милиона америчких долара (Trading Economics 2020a). Према наводима *Transparencia Venezuela* најмање 60 од 576 државних компанија води војска а од јануара 2019. године девет од 32 владина министарства контролише војска (SIPRI 2019).

Безбедносним структурама које су тако стекле положаје и привилегије током Чавезових мандата, Мадуро је пришао на исти начин и претходно успостављен систем је настојао да задржи, штитећи тако и свој положај и осигуравајући свој опстанак на власти (Ellsworth and Armas 2019).

Међутим, скривање иза војних и полицијских кордона, повећање контроле економије од стране државе и преношење кривице на приватни сектор неће решити проблеме. Јасан и ефикасан план опоравка привреде и економских прилика у земљи, смањење притиска на институције, смањење корупције и криминала, као и одговорно трошење државног новца би могло да извуче Венецуелу са дна на које је поново доспела.

ВИШЕНАЦИОНАЛНА, ВИШЕЈЕЗИЧНА И СИРОМАШНА БОЛИВИЈА

Боливија, андска држава која се дуго по стицању независности налазила на дну или близу дна међу латиноамеричким земљама у неколико област од здравља и развоја, економског развоја, образовање, плодност, неухрањеност, смртност до животног века. То је држава коју карактерише неједнакост прихода која је највећа у Латинској Америци и једна од највећих у свету. Да бисмо могли да разумем ситуацију у којој се Боливија данас налази, хронолошки ћемо изложити и објаснити догађаје који су довели до кризе у сваковрсне нестабилности.

3 Очекује се да ће војни издаци у Венецуели достићи 700 милиона америчких долара до краја 2020. године.

Боливија пре Моралеса

Добар део последње историје ове државе се састојао од низа пучева и контранапада, а последњи државни удар се догодио 1978. Демократска цивилна владавина успостављена је тек 1982. године, али су се тадашњи лидери суочили са тешким проблемима дубоког сиромаштва, социјалних немира и илегалне производње дрога.

Уколико посматрамо Боливију на почетку 21. века, закључујемо да је то земља у којој је остварена једна од највећих победа левих снага над неолиберализмом. Ондашњи председник републике Санчез де Лизада (*Gonzalo Sánchez de Lozada*) је изазвао немире и протесте у државе услед покушаја давања на концесију водоводне мреже у Кончамби и гасне мреже у Ел Алту. Земља је била паралисана протесним окупљањима, масовним и генералним штрајковима, блокадама путева, окупацијом јавних простора, док су у градовима који су били жаришта отпора биле формиране бројне аутономне зоне на којима је упражњавано самоуправљање побуњених грађана. И тада на сцену ступа радничких организација, покрета као што је Покрет за социјализам - МАС (шп. *Movimiento al Socialismo*) који је представљао широку коалицију узгајивача коке, синдиката рудара, радника и припадника индигенистичких заједница, а који је постао партија која је на почетку XXI века била предвођена Евом Моралесом, бившим узгајивачем коке и истакнутим синдикалним активистом. Деловање боливијских побуњених активиста оборило је са власти два неолиберална председника, горе поменутог Санчеза де Лозаду октобра 2003. године, и његовог наследника Карлоса Месу, који се на власти задржао само до јуна 2005. године.

МАС тада бива предвођен Ево Моралесом и Алваром Гарсијом Линером. На председничким изборима у децембру 2005. године Ево Моралес односи победу, дошавши на власт на тзв. розем талесу левице које је променила однос снага у Латинској Америци, и тада започиње своју борбу за побољшање положаја староседелаца и борбу против неолиберализма и империјализма. Он је тако постао први председник из редова староседеоца и уједно председник који је најдуже остао на положају, скоро читавих 14 година. Утицај на победу

Моралеса у Боливији одиграла је подршка депривираних претколумбовских етничких група и политика индигенизма.

Боливија за време Моралеса

Реформе које је спроводила Моралесова влада постигле су значајне резултате и знатно су побољшале друштвено-политичку ситуацију. Након ступања на дужност, отпочиње се са писањем новог устава, што ће потрајати све до 2008. године. Фебруара месеца након претходно одржаног референдума о уставу, он ступа на снагу. Боливија тада мења назив и постаје „Вишенационална држава Боливија”. Одредбама новог Устава побољшан је статус староседелачког становништва који сада добијају значајан ниво признавања и постају пуноправни грађани државе чији су становници. У оквиру аграрне реформе аутохтоне и сиромашне заједнице су добиле земљу за обрађивање. Национализована су нафтна поља и нафтна индустрија. Висока цена гаса и других природних сировина које Боливија извози, омогућиле су да се екстремно сиромаштво смањи са 60% на 37% (Trading Economics 2019b). Реформама је искорењена неписменост (97% становника Боливије сада има основно образовање). Граница за одлазак у пензију је спуштена са 65 на 58 година а минимална цена рада је повећана за чак 50%. Сходно политици антиимперијализма коју је делио са Чавезом (за којег многи тврде да му је био учитељ) и Фиделом Кастром, Моралес је основао Боливарску алтернативу за Америку (ALBA). У том тренутка, Боливија је најбрже растућа економија Латинске Америке и држава у којој је животни стандард становника на пристојном нивоу ако га поредимо са ситуацијом пре доласка Моралеса на власт, где се бележи велико смањење друштвене неједнакости, и то све на челу са „једним од њих”, великим Моралесом.

Високе цене сировина које Боливија извози између 2010. и 2014. одржале су брзи раст и велике трговинске суфиците са растом БДП-а. Глобални пад цена нафте који је уследио крајем 2014. извршио је притисак на пад цене коју Боливија добија за извезени гас и резултирало је нижим стопама раста БДП-а и великим губицима у државним приходима. У 2015. години Моралес је усвојио закон о инвестирању и обећао

да неће подржати национализацију додатних индустрија у настојању да побољшају инвестициону климу. Почетком 2016. влада Боливије одобрила је Национални план економског и социјалног развоја за период 2016-2020, чији је циљ да одржи раст од 5% и смањи сиромаштво. Упркос томе, БДП у Боливији је за 2018. годину био 2,84% док је у 2019-ој измерено 2,34 процента (CIA Factbook 2019b), што је изузетно ниско ако се пореди са најбољим периодима када је достигао и од 6%.

Моралес је првом уставном реформом осигурао себи три мандата које је поприлично лако и добио. Јануара 2020. године је требало да му истекне трајање последњег мандата. Међутим, он 2016. године расписује референдум који је изгубио тесном већином (51% - 49%), а којим је желео себи да обезбеди и могућност да се кандидује за 4. мандат. Иако његов план није добио подршку на референдуму, 2017. године Уставни суд Боливије доноси одлуку о укидању ограничења броја мандата председника.

На изборима који су уследили октобра 2019. године Моралес се опет кандидовао за председника и победио у првом кругу. Међутим, Организација америчких држава, чијих 60% буџета долази из САД-а, а која је посматрала изборе, сутрадан издаје саопштење за медије којим врло снажно имплицира да је било нерегуларности на изборима. То је узроковало велике протесте и немире грађана који захтевају демократију и који су осудили изборну крађу, након Моралесовог проглашења победе на изборима. У таквој ситуацији, главни фактор, оружане снаге ступају на сцену. Оружане снаге Боливије, Боливијска војска (*Ejercito Boliviano, EB*) и Национална полиција (*Policia Nacional de Bolivia, PNB*) приморале су Моралеса да се повуче са власти.

У ретроспективи, очигледно је да режим Ево Моралеса није довољно радио на реформисању војске и полиције које су остале упориште старих владајућих структура и које су на крају изиграле изборну вољу и спровеле пуч (Vlastelica 2019). Официри боливијске војске су школовани у школама које финансира САД и на крају су баш ти официри били они који су запретили и приморали Моралеса на оставку, остајући

тако упоришта америчког империјализма и утицаја у Боливији, али и на континенту, са изузетком Венецуеле и Кубе.

Боливија после Моралеса

Након што је 10. новембра 2019. године Моралес поднео оставку на функцију, уследиле су оставке свих његових уставно именованих наследника, укључујући потпредседника, председника Сената, председника Коморе посланика и првог потпредседника Сената, остављајући другој потпредседници Сената, Хенин Ањес (шп. *Jeanine Áñez Chávez*), као званичници највишег ранга и даље на функцији право да преузме функцију привремене председнице (Forero and Dube 2019; Londoño 2019). Њено именовање за председника одобрио је Уставни суд Боливије.

Оставка Ево Моралеса озбиљно је поделила регион и ставове лидера државе Латинске Америке. Док једни, као што је Николас Мадуро, лидер Венецуеле, лидери Аргентине и Мексика, ситуацију у Боливији окарактерисали су као „државни удар“, председник Бразила, државе у коју Боливија највише извози, пак подржава Моралесов пад. Русија је остала уз левичарске лидере и Морлеса и Мадуре и означила ово као државни удар (Radio Slobodna Evropa 2019).

Од преузимања функције привремене председнице Боливије, Ањес је најављивала одржавање избора најпре за 3. мај текуће године, међутим, избори још увек нису одржани. На следећим председничким изборима, кад год да се они одрже, Ево Моралес који се налази у егзилу у Аргентини, неће моћи да се кандидује. Сенат је одбио његову кандидатуру са образложењем да лице које се не налази на територији државе за чије се институције кандидује, не може поднети своју кандидатуру. Овим је чином завршена једна ера у политичком животу Боливије која је трајала готово читавих 14 година.

Као што професорка политичких наука и латиноамеричких студија на Универзитету Аризона Џенифер Сјур (*Jennifer Cyr*) истиче, оваква ситуација где постоји «вакуум у власти отвара простор да се војска потенцијално умеша» (Valdez and Henaо

2019) и тако доведе до бруталне ескалације немира и даљег пораста сиромаштва и неједнакости.

ЗАКЉУЧАК

Сврха овог рада била је да упоређујући две државе укаже на врло сличне узроке који су довели до кризе лидерства која је услед различитог положаја војске и устројства цивилно-војних односа имала другачије епизоде.

Након 14 (не)успешних година које су обележила два велика лидера, дошло је до промена. Чавезова Венецуела је била узор Боливије Ево Моралеса. Прокламовани социјализам за 21. век постигао је успехе када су социјални програми у питању, међутим до револуционарних промена када је у питању економска политика ових држава, која би дугорочно могла да реше стање у ком се њихове привреде налазе, није дошло. Смрћу Чавеза и свргавањем са власти Ево Моралеса однос снага у Латинској Америци се знатно пореметио. Латиноамеричка левица је остала без два своја кључна представника. Невероватна брзина којом је Моралес „пао”, у супротности је с покушајима у Венецуели да се збаци председник Мадуро након избора одржаних крајем 2018. године, разлог за то је један: утицај, положај и улога војске у овим државама.

Цивилно-војни односи и претеран уплив војске у цивилне институције остаје један од главних фактора (не) стабилности у овим државама. Даље промишљање најбољих модела устројства цивилно-војних односа и ограничавања и свођења војне моћи на касарне, треба да буде основни задатак лидера у овом региону зарад стицања услова за повратак на пут демократије, слободе и владавине права и правне државе.

У ком правцу ће се Венецуела и Боливија (*прим. аутора*) развијати, остаје да се види, али је „готово сигурно да се он Чавезу не би свидео” (Stanišić 2013, 54).

РЕФЕРЕНЦЕ

- Asemoglu, Daron i Džejms A. Robinson. 2014. *Zašto narodi propadaju*. Beograd: Clio.
- *Central Intelligence Agency* [CIA]. 2019a. “The World Factbook - Bolivia.” Poslednji pristup: 28. jul 2020. <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/bl.html>.
- *Central Intelligence Agency* [CIA]. 2019b. “The World Factbook – Venezuela.” Poslednji pristup: 28. jul 2020. <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ve.html>.
- Domjančić, Stjepan. 2012. Latinsko američka i istočnoeuropska tranzicija: Komparativna analiza civilno-vojnih odnosa. *Polemos: časopis za interdisciplinarna istraživanja rata i mira*, 15(29): 55–76.
- Ellsworth, Brian and Mayela Armas. 2019. “Special Report: Why the military still stands by Venecuela’s beleaguered president.” *Reuters*. Poslednji pristup: 26. jun 2020. <https://www.reuters.com/article/us-venezuela-military-specialreport/special-report-why-the-military-still-stands-by-venezuelas-beleaguered-president-idUSKCN1TT1O4>.
- Forero, Juan and Ryan Dube. 2019. “Bolivian President Resigns After Re-Election Marred by Fraud Allegations.” *The Wall Street Journal*. <https://www.wsj.com/articles/bolivia-s-president-evo-morales-calls-for-new-presidential-elections11573391449?mod=searchresults&page=1&pos=2>.
- International Organization for Migration [IOM]. 2020. Venezuelan Refugee and Migrant Crisis. *International Organization for Migration*. Poslednji pristup: 30. jun 2020. <https://www.iom.int/venezuela-refugee-and-migrant-crisis>.
- Krstić, Zoran. 2014. *Latinska Amerika: Izazovi i prepreke demokratizacije*. Beograd: Univerzitet u Beogradu- Fakultet političkih nauka.
- Linz, Juan J. 1990. „The perils of Presidentialism.” *Journal of Democracy*, Volume 1(1): 51–69.

- Londoño, Ernesto. 2019. “Bolivian Leader Evo Morales Steps Down.” *The New York Times*. Poslednji pristup: 4. jul 2020. <https://www.nytimes.com/2019/11/10/world/americas/evo-morales-bolivia.html>.
- Popović, Dragan. 1979. *Latinska Amerika: Kontinent pučeva*. Beograd: Politika.
- *Radio Slobodna Evropa*. 2019. „Odlazak Moralesa- državni udar ili kraj tiranije.” Poslednji pristup: 27. jul 2020. <https://www.slobodnaevropa.org/a/30264833.html>.
- Salas, Miguel Tinker. 2009. *The enduring legacy: Oil, culture, and society in Venezuela*. Duke University Press.
- Salas, Miguel Tinker. 2015. *Venezuela: What Everyone Needs to Know*. New York: Oxford
- Stanišić, Kos Lidija. 2004. „Venezuela – demokracija ili poludemokracija?”. *Politička misao: časopisa za politologiju* 41(4): 92–112.
- Stanišić, Kos Lidija. 2013. *Venezuela nakon Čaveza*. Fakultet političkih znanosti: Političke analize.
- *The Guardian*. 2013. „Nicolás Maduro narrowly wins Venezuelan presidential election.” Poslednji pristup: 29. jul 2020. <https://www.theguardian.com/world/2013/apr/15/nicolas-maduro-wins-venezuelan-election>.
- Tian, Nan and Diego Lopes da Silva. 2019. “The crucial role of the military in the Venezuelan crisis.” *Stockholm International Peace Researcher Institute*. Poslednji pristup: 12. jul 2020. <https://www.sipri.org/commentary/topical-background/2019/crucial-role-military-venezuelan-crisis>.
- *Trading Economics*. 2020a. “Bolivia.” Poslednji pristup: <https://tradingeconomics.com/search.aspx?q=Bolivia>.
- *Trading Economics*. 2020b. “Venezuela.” Poslednji pristup: <https://tradingeconomics.com/search.aspx?q=venezuela>.

- Vlastelica, Boris. 2019. „Udar na Boliviju – kome i zašto smeta antiimperijalizam Eva Moralesa.” *Novi plamen*. Poslednji pristup: 02. avgust 2020. <https://www.noviplamen.net/glavna/udar-na-boliviju-kome-i-zasto-smeta-antiimperijalizam-eva-moralesa/>.
- Vukušić, Branko. 1960. *Panamerikanizam i Latinska Amerika*. Beograd: Kultura.

Andrijana Lazarević*

Institute for Political Studies, Belgrade

CURRENT POLITICAL PROCESSES AND PERSPECTIVES IN LATIN AMERICA REGION: A CASE STUDY OF VENEZUELA AND BOLIVIA

Resume

Latin America has always been known for its continent of instability, deep social inequality, uncertainty, crisis, frequent military coups and riots. Focusing on the two countries of Latin America, Venezuela and Bolivia, the author will offer an answer to the question of what are the old and at the same time current causes that led to the crisis of leadership, political and consequently economic instability. Current political processes, and crises in these countries, threaten to return them to the pre-democratic period and intensify fear, violence, misery and poverty on the streets of Caracas and La Paz. The author will answer the question of what is crucially changing with the end of the epoch that ends with the death of Hugo Chavez and the subsequent coming to power of Nicolas Maduro, which soon led to the outbreak of a political crisis. Also, the paper will present the causes of the outbreak of the crisis in Bolivia, which resulted in the end of the Evo Morales era. At the end of the paper, the author concludes that in both countries, the role of the army will be of crucial importance when it comes to the survival of the regime and, among other factors, partial but also temporary stability of the order.

Keywords: Latin America, Bolivia, Venezuela, Evo Morales, Nicolas Maduro, leadership crisis**

* andrijana.lazarevic@ips.ac.rs.

** Овај рад је примљен 15. августа 2020. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 21. августа 2020. године.

ИЗ НОВИЈЕ ФИЛОЗОФИЈЕ И ИСТОРИЈЕ

287

Стеван Салатић

ПОДСТИЦАЈНОСТ И ПРИНЦИП

РАЗЛИКЕ – РОЛС - КОЕНОВА ТРИЛЕМА

307

Ненад Петровић

ДИСИДЕНТИ У ЧЕХОСЛОВАЧКОЈ И

ЈУГОСЛАВИЈИ КРАЈЕМ 70-ИХ ГОДИНА 20. ВЕКА

УДК 177.9

DOI: <https://doi.org/10.22182/pr.6532020.12>

Прегледни рад

*Стеван Салатић**

Факултет политичких наука, Београд

ПОДСТИЦАЈНОСТ И ПРИНЦИП РАЗЛИКЕ – РОЛС - КОЕНОВА ТРИЛЕМА

Сажетак

Принцип разлике, схваћен у својој уској варијанти захтјева братство као посебан однос пријатељства и солидарности који постоји у друштву. По принципу братства надарени у друштву неће захтијевати посебне подстицаје како би били продуктивнији већ ће бити емпатични према оним у најгорем положају и из тог разлога ће и без подстицаја једнако придоносити друштву. У праведном друштву постоји посебан етос или култура правде којом ће се водити сви припадници таквог друштва. Средишно питање којим се Коен бави јесте Ролсов принцип разлике у којем се каже да у друштву постоје људи који су због природне генетике или због обичне среће у стању да производе више него други, а ти људи имају право да буду богатији од других ако њихова продуктивност и из ње проузроковано друштвено богатство утичу да они у најгорем положају поправе свој почетни статус. Коен сматра да надареним људима не треба посебна мотивација како би производили више али и сматра да Ролс није захтијевао да је неопходно дати посебне подстицаје надареним људима како би они више придоносили. Принцип разлике представља осећај

* stevan.salatic@yahoo.com

солидарности између оних боље позиционираних и лошије позиционираних, али је такође и средство мјерења како би се успјех и корист употребила тако да и лошије стојећим буде од помоћи.

Кључне ријечи: подстицајност, принцип разлике, солидарност, братство, Коен, Ролс.

ДА ЛИ ПРИНЦИП РАЗЛИКЕ ГАРАНТУЈЕ ЈЕДНАКОСТ?

Прије изласка из штампе „Теорије правде“ доминантно схватање правде у западном свијету било је учење о процедуралној правди. Једно понашање можемо назвати правденим ако је сагласно са општим правилима која су прописана у друштву. „Процедурална правда може се илустровати такмичењима, као што су трке. Правична трка није она у којој особа која побједи морално заслужује да побједи, него она у којој нема варања, нико не стартује прерано или има неправично преимућство употребом дрога“ (Barry 1965:103).

За разлику од теоретичара друштвене правде, теоретичари дистрибутивне правде не доводе принципе правде у везу са редистрибуцијом већ са овлаштењима које је друштво признало сваком појединцу.

Ролсова теорија правде јесте процедурална теорија правде али се од осталих процедуралних теорија разликује у многим сегментима. Иако по форми процедурална теорија правде, Ролсово схватање правде изложено у „Теорији правде“ представља велики допринос теоријама социјалне правде јер наглашава нашу моралну интуицију о једнакости и интуицију о дозвољености одступања од једнакости једино ако је такво одступање рационално оправдано. Ролс сматра како тржишни критеријуми алокације ресурса морају бити контролисани неком врстом правила социјалне правде, чиме Ролс разликује учинке производње и учинке дистрибуције.

Принципи правде не требају само да обезбједе аутономију појединцима већ они треба да прерасту у принципе дјеловања институција у једном друштву. Ролс уочава да у модерним друштвима неједнакости стечене рођењем имају велики

замах и да принципи правде треба да првенствено дјелују на искорјењавању неједнакости стечених рођењем. Институције треба да се руководе принципима правде и тиме створе максимално савршено праведно друштво. Први теоријски проблем који се налази пред Ролсовом теоријом јесте које институције улазе у појам „основне структуре“ која је за Ролса субјект правде. Институције које улазе под појам „основне структуре“ у „Теорији правде“ су:

1. политички поредак и главна економска и друштвена уређења;
2. правно заштићена слобода мишљења и слободе савести;
3. конкурентна тржишта;
4. приватна својина у средствима за производњу и
5. моногамна породица.“ (Rawls 1998:24)

Домашаји принципа правде у друштву управо зависе од овог првог корака. Основна структура односно институције које улазе у основну структуру друштва управо одређују однос слободе и једнакости у једном друштву. Ролс у књизи на неколико мјеста на различит начин одређује које институције улазе под појам „основне структуре“. Томас Поге, говори о Ролсовој теорији „ширег и ужег схватање основне структуре“ (Pogge 1989:21-25). Поге сматра како је шире схватање основне структуре одлика ранијих Ролсових радова, а да су његови настављачи и критичари знатно сузили схватање основне структуре прије свега због неодређености појмова које је користио за њено описивање (нпр. основна економска и друштвена уређења). Тако је из појма основне структуре у ужем смислу често изостављана моногамна породица као сфера интимног у коју јавност не треба да има увида и гдје друштвено признати принципи правде не треба да дјелују, што је често било на удару феминистичке критике.

Први корак Ролс назива општом концепцијом правде а тај корак се састоји у следећем: „све друштвене вриједности - слобода и могућности, приход и богатство и друштвене основе самопоштовања – треба да буду распоређене једнако,

осим ако је неједнака расподела било које, или свих ових вредности, свакоме од користи“ (Rawls, 1998:72). Најлошије позиционирани у друштву имају неку врсту вета која им дозвољава да све друштвене неједнакости у погледу редистрибуције изричито одбаце уколико им те неједнакости не доноси било какав профит. Уколико нечији таленат или способности омогућавају опште друштвени просперитет и ако су у функцији благостања апсолутно свих чланова друштва, неједнакост редистрибуције ићи ће у корист тих талентованих појединаца јер је Парето оптимално да они имају више добара на располагању него други појединци. Ова хуманистичка идеја о праву лошије позиционираних у друштву на вето на неједнакости налази се у средишту Ролсове теорије и читава „Теорија правде“ је изграђена на овој идеји.

Други корак у извођењу принципа правде је неопходан због неодређености принципа и критеријума за одређивање принципа кроз први корак. Наиме, ако се прихвате принципи правде као критеријуми за одређивање у првом кораку прописују може се десити да Ролсова теорија добије утилитаристички призив против чега се Ролс са „Теоријом правде“ и борио. Први корак не прави разлику између природних и друштвених добара већ их сврстава у заједнички кош при редистрибуцији. Принципи у првом кораку би прогласили праведним друштво у коме су се нечија материјална добра повећала на штету његових природних добара као што је слобода. Овакво схватање искривљује почетну Ролсову идеју и вредновање праведности своди исључиво на утилитаристички рачун. Због тога нам је потребан други корак којим би се у редистрибуцији раздвојила природна добра од материјалних добара и успоставила начела приоритета у редистрибуцији. Право нечије слободе говора или право на живот не смију бити у истој равни са правом једнаке расподеле ресурса. Збор разлика у редистрибуцији између природних и друштвених добара Ролс се одлучује да принцип правде дефинише у два одвојена принципа и између њих успостави однос лексичког приоритета првог принципа правде над другим. Принципи гласе:

“Прво - свака особа треба да има једнако право на најширу шему једнаких основних слобода, која је спојива са сличном шемом слобода за друге.

Друго - друштвене и економске неједнакости треба да буду уређене тако да је истовремено:

- а) разумно очекивати да буду свакоме од користи, и
- б) да су повезане са положајима и службама који су отворени за све” (Rawls, 1998:70).

Први принцип се назива принципом једнакости а други принцип јесте принцип разлике. Према правилима лексичког приоритета, Ролс истиче да се слобода људи једино смије жртвовати зарад неке друге човјекове слободе и ово начело назива „приоритетом слободе“. То је уједно и прво правило лексичког приоритета. У теорији правде постоји и друго правило лексичког приоритета које се може назвати „приоритетом правде над ефикасношћу и благостањем“. Овим правилом лексичког приоритета се најлошије позиционираним даје вето да све неједнакости које им не иду у прилог дисквалификују из друштва. Вил Кимлика је Ролсово учење о принципима лексичког приоритета свео на следећу реченицу „једнаке слободе имају првенство над једнаким могућностима, које имају имају првенство над једнаким ресурсима“ (Кумлика, 2009:71). Ролс дакле, јесте процедуралиста јер сматра да је један исход праведан ако је испоштована усвојена процедура и ако добијени резултати потпадају под дефиницију опште повољног. Оно што Ролса издваја из круга класичних теоритичара процедуралне јесте уплив моралне филозофије, односно захтјев да опште усвојене процедуре друштвеног понашања буду у складу са два принципа правде и са општом идејом једнакости.

Џон Ролс сматра да је праведна друштвена расподела она која се одвија у складу са његовим другим принципом правде.

„Друго - друштвене и економске неједнакости треба да буду уређене тако да је истовремено:

- а) разумно очекивати да буду свакоме од користи, и
- б) да су повезане са положајима и службама који су отворени за све” (Rawls, 1998:70).

Принцип разлике је веома сложен принцип. У његовој основи налази се расправа о количини разлике у очекивању

и коришћењу користи. Џон Ролс сматра да овај принцип није само принцип политичке теорије већ је и економски принцип. Начело разлике је такође и психолошко начело очекивања јер је повезано и са дистрибуцијом и очекивањима будуће дистрибуције. Ролсова идеја је да треба уредити друштво на тај начин да сви могу да профитирају из ових поменутих природних капацитета које посједују ријетки. То је суштина Ролсовог схватања правде.

Дакле, из почетог положаја сви почињу као једнаки и посједују једнаке дијелове свих друштвених добара. Временом таленовани ће стварати више и повећавати разлику у друштвеним добрима између себе и мање талентованих. На том мјесту, Ролс даје вето мање талентованим којим ће моћи искоријенити неједнакости које нису у њиховом личном интересу. Постојање вета је легитимно јер су сви на то пристали у почетном положају, не знајући да ли ће бити добро или лоше позиционирани. Постојање вета јесте једна врста осигурања за све који иза вела незнања у почетном положају не знају каква их судбина чека па се осигуравају за случај да им судбина додјели најлошије мјесто у друштву. Према Ролсовом схватању, редистрибуција друштвених средстава се искључиво одвија у корист оних најлошије позиционираних припадника друштва.

ПРАВДА ЈЕ СТВАР ЕТОСА КОЛИКО И ДРУШТВЕНЕ СТРУКТУРЕ

Занимљиву надоградњу Ролсове теорије правде кроз критику Ролсовог стваралаштва дао је аналитички марксиста Г.А. Коен у својој књизи „Rescuing justice and equality“. Критика се прије свега односи на Ролсову употребу Парето аргумента као оправдања давању потстицаја талентованим у друштву како би они и даље привређивали једнако учинковито, тј. како би били мотивисани да стварају више материјалних добара. Коен се супротставио концепту давања потстицаја талентованим, и тиме прочистио концепт праведног друштва за које се залагао Ролс. Коен ипак не тражи апсолутну једнакост јер по њему она није друштвено праведна; он оставља простор за неједнакости које би биле продукт давања подстицаја оним талентованим појединцима у друштву који обављају тешке, друштвено

одговорне и дефицитарне послове, без чијег постојања једно друштво не може опстати. Циљ Коенове критике Ролсове теорије правде јесте створити скицу друштва које ће бити мање неједнако од Ролсове шеме али које ипак неће бити апсолутно једнако. „Главни приговор којег Коен упућује против теорије праведности јест да праведно друштво не уважава и не поштује довољно једнакост као темељну вриједност демократије“ (Ераковић 2013:41-42). Основ расправе и камен спотицања између Коена и Ролса јесте управо Парето ефикасност и аргумент за давање подстицаја талентованим.

„Не може се једнакост поставити као природна почетна тачка, или као задана тачка, на темељу идеје да нико не заслужује више од било кога другог и онда одступити од те тачке јер такав помак доноси бољитак најлошије позиционираним у друштву и зато прогласити такав резултат неоспорно праведним“ (Cohen 2008, 19).

Коен сматра како то да ли ће талентовани једнако успјешно радити своје послове не зависи од потстицаја које добијају од друштва већ од њиховог сопственог понашања и спремности да раде једнако вриједно и када потстицаји изостану. Тражење потстицаја да би марљиво радили израз су егоизма и немају одлику праведности. Кроз три могуће расподјеле Коен објашњава свој аргумент:

Табела 1: Расподјела код Г.А. Коена

	Талентовани	Неталентовани
Једнака, почетна друштвена расподјела – Д1	100	100
Парето супериор друштвена расподјела – Д2	400	120
Парето супериорна друштвена расподјела и једнакост –Д3	200	200

Извор: Cohen, 2008

Ролсова почетна шема дистрибуције Д1 може једнако успјешно бити замјењена шемом дистрибуције Д3 као

праведнијом шемом дистрибуције него ли је то шема Д2. У шеми дистрибуције Д3 сачувани су обоје, и једнакост и ефикасност. У све три шеме дистрибуције неталентована особа једнако привређује док постоји разлика у учинковитости талентоване особе. Када допушта дистрибуцију Д2 као могућу, Ролс дозвољава талентованом човјеку да се води сопственим егоизмом и да одступи од понашања какво се може назвати праведним. Коен за праведног талентованог грађанина – егалитарца каже да је то особа која „примјењује начело разлике у ситуацији у којој постоје особе у лошијем положају (насупротив оних у бољем положају) и вјерује да тај принцип, у тим околностима, захтјева једнакост по себи, и вјерује да не постоје дугорочно развијане и претхођене неегалитаријанским ставовима и праксом друштвене неједнакости које не угрожавају особе у најлошијем положају“ (Cohen, 2008: 34). Питање праведности, дакле није само питање друштвене структуре, већ и индивидуалног доживљаја сваког појединца, јер сваки човјек има урођен осјећај за правду. У својој књизи „If you are so egalitarian how come you are so rich“ Коен се поближе бави проблематиком какав прави егалитаријанац треба да буде. Праведна расподјела не треба да трпи себичност талентованих особа у дистрибуцији добара јер њихова себичност угрожава концепт праведности и није у сагласности са Ролсовом дефиницијом човјека са изграђеним осјећајем за правду.

У својој књизи „If you are so egalitarian how come you are so rich“ Г.А. Коен каже: „како каже Џон Ролс а и већина либерала, принципи правде примјењују се само на основну структуру друштва, а не на изборе људи унутар те структуре, не улазећи у њихове изборе да ли треба или не промовисати, помагати и покоравати се правилима правде основне структуре“ (Cohen 2000:2). Ролс одређује основну структуру као субјетка правде док људи треба несметано да се воде принципима доброг живота које преферирају унутар правила те основне структуре. Коен се супротставља овом приступу и покушава да прошири Ролсов приступ концепту правде. Правда је по Коену, не само питање владе и основне друштвене структуре, већ и питање личног избора сваког појединца, који промовисањем једног праведног етоса одређује једно друштво као правдено. Коен се пита: „да ли егалитарци који живе у неједнаком друштву

(у коме влада, из било ког разлога, није успјела да успостави једнакост коју егалитаристи фаворизују) су у обавези да имплементују, колико су у обавези у својим животима, норме једнакости које су прописали за владу“ (Cohen 2000:3)? Либерали егалитаристи, сматрао је Коен, заговарају постојање диспропорционалних неједнакости. Либерални егалитаристи, као што су Дворкин и Ролс, појединцима дозвољавају да се у свакодневном животу воде начелима личног, егоистичног интереса, и такво понашање рачунају као праведно уколико је оно дозвољено прописом институција које су субјект правде. Тиме либерални егалитаристи остају на темељима гарантовања формалне правде, док је појединцима остављен маневарски простор за индивидуална понашања која нису праведна. Коен критикује став либералних егалитариста по коме је редистрибуција ствар основне друштвене структуре наводећи примјер конкретних система редистрибуције у Њемачкој и у Сједињеним Америчким Државама. Наиме, у Њемачкој или у неким другим земљама које његују доминантан егалитаријански етос, капиталиста који поседује средства за производњу кроз систем редистрибуције узме занемарљив удио зараде радника који ради на његовим средствима за производњу. С друге стране, капиталиста у Сједињеним Америчким Државама, или у неким другим државама у којима влада много више индивидуалистички, друштвени етос предузетништва ће системом редистрибуције узети много, много више него капиталиста у Њемачкој. Концепт расподеле дакле зависи и од друштвеног етоса. „Коен тврди да ако сте егалитариста, нема оправдања за чекање на успостављање праведних институција. Доследност захтијева од нас да дамо своје богатство сада“ (Rogers 2000)¹. Питање правде, дакле није само питање друштвене структуре, већ и личне преданости сваког појединца егалитарном етосу.

Г.А. Коен у књизи “Resquing justice and equality” расправља о томе чиме талентована особа може правдати своје тражење потстицаја како би једнако учинковито радила. Пошто у својим теоријама Ролс и Бери одбацују заслугу, власничко право и тежину посла којим се баве талентовани као разлог правдања захјева за потстицајима, Коен закључује како једино

1 Више видети: <http://www.theguardian.com/books/2000/aug/13/philosophy.politics>

„ропство талентованих“ (Cohen 2008:114) у смислу одузимања слободе да се баве другим занимањем него оним за које су природно надарени може да представља легитиман захтјев за тражење потстицаја. „Коен допушта особне прерогативе, одређене потстицаје за талентоване и посебне случајеве за тешке и одговорне послове као изворе неједнакости у друштву“ (Ераковић 2013:42). Коен допушта подстицаје у случају да особе раде послове који захтијевају посебне друштвене терете, посебна одрицања и стресове а чије је постојање неопходно како би друштво опстало. Друштво, схваћено као комунитарно удруживање појединца, зна препознати ову врсту послова и сви чланови тог друштва спремни су да особама које обављају друштвено одговорне послове дају подстицаје за њихово обављање. Ову групу послова са посебним друштвеним теретом Коен назива „добар случај“ (Cohen 2008:105). Награда за обављање овог тешког рада представља компензацију коју особе које обављају ове послове чини једнаким са особама које немају терет обављања тешких друштвених послова. Или како каже Коен: „Ако би добили више новца због оваквог терета, онда ово не би био аргумент за неједнакост, већ примјена начела једнакости који не узима у обзир само новац, већ и колико је посао опресиван“ (Cohen 2008:105). То друштвено разумијевање потребе за подстицајима при вршењу одређених послова треба да прође „интерперсонални тест“ (Cohen 2008:41-48) кроз који сви чланови друштва треба да дају пристанак да управо ти послови носи одређени друштвени терет и да особе које их обављају заслужују подстицаје. Коен интерперсонални тест одређује као „тест којим се пита да ли одређени аргумент може служити као оправдање за дискутабилну политику предоченог од стране било којег члана друштва било којем члану. Да би се провео тест, ми провјеравамо предочени аргумент одређеног појединца, или још чешће, одређене групе наспрам другог појединца, или члана друге, тј. чак и исте групе“ (Cohen 2008:43-44). Према Коеновом схватању, тај „хипотетички дијалог“ у коме учествују сви појединци једног друштва у суштини једини је који може оправдати давање подстицаја одређеним друштвеним пословима и особама који их обављају. Богати морају рационално оправдати своју разлику у богатству и добити пристанак сиромашних да је праведно да они на основу својих друштвених позиција присвајају „већи дио колача“ или

како то каже Дијана Ераковић „богати чланови друштва морају имати пристанак и разумијевање сиромашних за посједовање већих материјалних добара на темељу заједничких вриједности и начела“ (Ераковић 2013:42).

ИНТЕРПЕРСОНАЛНИ ТЕСТ И РОЛС-КОЕНОВА ТРИЛЕМА

Ролсова теорија правде, тачније начело разлике, дозвољава талентованим особама маневарски простор за уцјену. Талентовани, иако њихови таленти представљају само добитак на лутрији природе, у стању су да издејствују подстицаје за континуирано обављање послова на једнако ефикасан начин. Ролс у „Теорији правде“ за начело разлике каже да „представља договор око расподјеле природних талената као заједничког добра и подјеле њихових плодова тако да се постигне што већа друштвена и економска добробит. Они који су фаворизирани од стране природе, ко год да јесу, могу уживати у плоду те своје добре среће само под условом да побољшавају ситуацију оних који су губитку“ (Rawls 1998:92). Ролсов принцип разлике дозвољава талентованим да прије него ли постану максимализатори свеукупне добробити, буду маскимализатори властитог интереса што им даје одређен уцјењивачки потенцијал који се у Ролсовој теорији подводи као праведно понашање. Иако изворно начело разлике не дозвољава велике неједнакости, настале због давања подстицаја талентованим, велике неједнакости настају због израженог анти-егалитарног става талентованих који излази из домена основне друштвене структуре као субјекта правде. Процес давања подстицаја треба да се одигра не само на нормативном нивоу (нивоу друштвених институција) како то захтијева Ролс већ и на личном нивоу (на начин да прође интерперсонални тест). Иако на нормативном нивоу једно понашање може звучати праведно, оно на личном нивоу добија сасвим другачији тон (тон неправедности). Коен користи „аргумент киднапера“ како би објаснио своје стајалиште. Нормативно, извођење следећег аргумента може звучати праведно:

„А. Дјеца би требала бити код својих родитеља.

Б. Уколико му не платите, киднапер неће вратити дијете родитељима.

Закључак: Родитељи дјетета требају платити киднаперу“ (Cohen 2008:39).

Уколико исти аргумент поставимо на лични ниво, тај аргумент неће звучати праведно јер неће проћи интерперсонални тест. Аргумент на личном нивоу би гласио:

„А. Дјеца требају бити код својих родитеља.

Б. Уколико ми не платите, нећу вам вратити дјецу.

Закључак: Морате ми платити откуп“ (Cohen 2008:39)

Уколико ситуацију која је институционално праведна (по Ролсовим принципима) доведемо у лични однос, видимо да ће зазвучати неправедно јер није прошла хипотетички дијалог између чланова друштва. Уколико елементе „аргумента киднапера“ преведемо у расправу о подстицајима аргументацијом којом то ради Дијана Ераковић (2013:46) у којој ће дијете представљати продуктиван рад талентованог, родитељи најлошије позициониране у друштву а давање откупнине подстицаје, увидјећемо да се ради о поступку који се коси са нашим поимањем етоса праведности. Коен каже да Ролсова теорија у вези са давањем подстицаја може да има смисла само у друштву у коме се појединци не познају и које је лишено етоса комунитарности. Аргумент за подстицаје не може задовољити интерперсонални тест због чега мора бити одбачен као друштвено неправедан.

Главна тачка Коенове критике је питање зашто су богати продуктивнији онда када су подстакнути мањом стопом пореза него онда када подстицај изостане? Принцип подстицајности може звучати рационално онда када је дат у трећем лицу (када не захтијева персонално навођење субјеката којих се тиче, субјеката који су у бољем или у лошијем положају) али када је персонално одређен субјект, аргумент губи на својој снази и рационалности. Коен наводи више примјера у коме су субјекти персонално одређени. Оправдано је жалити се пријатељу истог

социјалног статуса на чињеницу да морате чекати градски превоз јер нам је ауто покварен тај дан али није оправдано жалити се некоме лошије ситуираном грађанину који је осуђен да сваки дан чека градски превоз. Аргумент подстицајности има слабије конотације у случају „аргумента отмичара“ у којем Коен тестира аргумент подстицајности. Оправдана је чињеница плаћања отмичару откупнине за отето дијете ако је ситуација замишљена у трећем лицу у коме се не зна на коју се дјецу мисли, ко су родитељи који требају платити откупнину и што је најважније ко је отмичар. Аргумент подстицајности и аргумент отмичара могу оправдати неједнакости само у друштвима у којима не постоје комуналне карактеристике личних односа, схваћене као односи пријатељства међу индивидуама.

У петом поглављу своје књиге (2008:181-225) Коен уводећи у расправу питање слободног избора занимања од стране сваког појединца, суочава се са трилемом приликом које је неопходно одустати од једне од *три саставне компоненте правде: Парето оптималности, једнакости или слободе избора занимања од стране сваког појединца понаособ*. Коен наводи примјер доктора-вртлара који треба да се одлучи које од поменута два занимања треба да одабере. Доктор посједује друштвено риједак таленат којим може много допринијети друштву али његова жеља и страст јесте бављење вртларством. Ја ћу покушати из Коеновог примјера извући сопствени како би показао сложеност трилеме која се налази пред нама.

Примјер: Мајкл Џордан се налази пред дилемом да ли да почне да се бави професионалним бејзболом или да се врати бављењу кошарке из које се повукао у пријевремену пензију. Чикаго Булси послѣје његовог пријевременог пензионисања нису више исти тим, имају проблема са саставом и нису конкурентни у борби за титулу. Чикаго Булси нуде Џордану уговор од милион долара по сезони како би се поново вратио бављењу кошарке док у исто вријеме Џордан има уговор са бејзбол тимом под истим условима. Џордана више испуњава бављење бејзболом него кошарком па како би надомјестио своју жељу да се бави бејзболом захтијева од Чикаго Булса уговор од 2 милиона по сезони. Парето ефикасно у овом случају јесте враћање Џордана кошарци јер је пуно талентовани за кошарку него за бејзбол и може више допринијети клубу бавећи се

кошарком али и модерном спорту такође. Слобода у избору занимања каже да Џордан треба да се бави бејзболом јер га то испуњава више него бављење кошарком. Једнакост се састоји у једнакој плати по сезони од милион долара и за бављење кошарком и за бављење бејзболом. У случају да изабере бављење бејзболом плаћено са милион долара испоштвана су два принципа: слобода у избору занимања и једнакост али је жртвована Парето оптималност. У случају да изабере повратак кошарци са платом од милион долара испоштвана су такође два принципа: Парето ефикасност и једнакост али је жртвована слобода у избору занимања. И трећи случај уколико се врати бављењу кошарци са платом од 2 милиона долара: испоштовани су слобода у избору занимања и Парето оптималност али је жртвована једнакост. За друштво би било најкорисније повратак Џордана кошарци уз плату од милион долара по сезони али би то истовремено значило укидање Џорданове слободе у избору занимања кроз наметање посла који треба да обавља.

Примјер који Коен наводи за трилему јесте Титмусов систем донације крви. Коен на ову дилему одговара из угла егалитаризма и њиховог схватања правде. Рјешење проблема из угла „стаљинизма“ схваћеном као старог, радикалног егалитаризма било би одбацивање слободе занимања и наметање Џордану уговора којим се враћа Булсима уз плату од милион долара. Коен, лично не жели овакво разрјешење проблема. Рјешење проблема трилеме Коен проналази у одговору Ричарда Титмуса у примјеру система донације крви. Дакле, људима не треба наметати занимање и ограничавати слободу већ имати повјерење да ће појединац који се налази пред трилемом изабрати опцију која је у општу корист (у Титмусовом примјеру дати крв бесплатно а у моме примјеру изабрати кошарку са милион долара по сезони). Ово разријешење трилеме Коен назива етичким рјешењем. Јозеф Каренс за успоставу једне врсте институционализације друштва спроведећи етички принцип гдје би учесницима у игри биле допуштене све врсте активности као у капитализму с тим што би постојао порезни систем који би искључивао ефекат неједнакости који те активности производе у стварном капитализму. Дакле, да би етичко рјешење било задовољено

људи би требало да изаберу послове којим користе у потпуности своје потенцијале истовремено уз исту надокнаду као и други мање талентовани појединци. Уколико људи у друштву заиста вјерују у једнакост неће им бити тешко направити ту жртву и радити друштвено корисне послове уз мање надокнаде.

Други проблем који Ролсова теорија правде поставља пред Коена (2008:214-223) и егалитаристе јесте проблем лексичког приоритета првог принципа правде над принципом разлике. Ролс сматра да је питање слободног избора занимања спада у први принцип правде, принцип слободе, који је приоритетан у односу на принцип разлике. Коен сматра да први принцип правде не обухвата садржајно принцип слободе избора занимања и да се о слободи избора занимања може расправљати у једнакој равни са Парето ефикасности и једнакости и самим тим да не треба се руководити лексичким приоритетом. Коен сматра да слобода избора занимања од стране појединаца у једном друштву треба да искључи принуду али не и морално инспирисану мотивацију тј. да на човјека не треба дјеловати репресивно у смислу наметања друштвено корисног занимања већ стимулисавши га да сам одабере занимање гдје свој таленат може каналисати на најбољи начин по цјелокупно друштво. Ролс када говори о социјалној правди изоставља благостање што наилази на неодобравање код егалитариста. Трилема која захтијева жртву једног од својих принципа је по овом питању постављена на следећи начин: „1. либерална неутралност државе, 2. побољшање положаја најугроженијих и 3. забрана ропства за талентоване“ (Cohen 2008:218). Коен у трилеми одбацује либералну неутралност док је Ролс када се налази пред овом трилемом најприје спреман жртвовати побољшање положаја најугроженијих. Коен сматра да слобода избора занимања није један од принципа слободе уколико она допушта људима да тргују својим талентима, уцијењивајући друге одустајањем од друштвено корисних занимања како би добили подстицаје због којих би били спремни одрећи се свога омиљеног занимања. С друге стране, неоправдана је интервенција владе у смислу наметања занимања људима. Коен се залаже за успостављање етоса солидарности у друштву који ће људима показивати друштвену корисност њиховог талента и потребу и мотивацију да тај таленат у друштву буде

тако каналисан да обезбиједи Парето-оптималне резултате. Уколико људи прилазе на други начин избору свога занимања, онда они нису егалитаристи у строгом смислу ријечи нити вјерују у праведност.

Паула Касал је у раду “Mill, Rawls and Cohen in Egalitarian Trilemma” (2010) дала занимљив допринос овој Коеновој критици Ролса. Паула Касал дискусију између Ролса и Коена враћа у реалне друштвене односе. Наиме, она расправља о аргументу подстицајности уводећи у расправу реалне друштвене снаге у виду друштвених класа. Кроз три различита система расподеле Паула Касал жели да дочара сложеност Ролс-Коенове дискусије. Она разликује расподеле P1 (у којој су испоштовани принципи економске једнакости и слободе занимања), P2 (у којој су испоштовани принципи слободе занимања и Парето оптимум) и P3 (у којој су испоштовани принципи економске једнакости и Парето оптимум). Систем расподеле код Пауле Касал изгледа овако:

Табела 2. Систем расподеле код Пауле Касал

	P	C	B2
Једнакост и слобода занимања (P1)	100	100	100
Слобода занимања и Парето оптимум (P2)	101	119	380
Једнакост и Парето оптимум (P3)	200	200	200

„Касал се слаже са Коеном да неким подстицајима треба критички приступити те да је могуће преобликовати тржишни етос друштва и тако утицати на особне прерогативе и изборе. Но, исто тако се слаже са Ролсом да би тај помак према Коеновим сугестијама у одређеном смислу угрозио слободу јер друштвени притисак може имати снажно репресивно дјеловање на лични избор као и сила закона“ (Ераковић 2013:48). Циљ критике Пауле Касал је измирити Коеново и Ролсово становиште на пољу праведности давања потстицаја. Њено рјешење је прилично једноставно: створити друштвени етос који ће омогућити већи избор занимања за најсиромашније

2 P – радничка класа, C – средња класа, B – висока класа (Касал 2010:3)

у друштву. Талентовани би према овом рјешењу требали активно учествовати у стварању друштвеног и привредног окружења у коме би најсиромашнији могли остварити све своје капацитете и тиме осигурали највећу личну добробит. Талентовани дакле, треба да раде на стварању окружења у коме би најлошије позиционирани у друштву максимално развили своје капацитете. Неки од примјера реализације ове идеје које спомиње Паула Касал су „подупирање интелектуалног развоја и образовања сиромашних или кроз давање прикладног времена и простора за мајчинство запосленој жени“ (Casal 2010:18-21).

Дакле, Коенова критика Ролсовог принципа разлике односи се на Ролсово неоправдано допуштање уцјене од стране талентованих у друштву да су спремни допринијети више само ако буду богато награђени и потстакнути. Допуштајући такво понашање, сматра Коен, Ролс допушта понашање које је у супротности са његовом теоријом правде и концептом праведног друштва. Своју критику Ролсовог аргумента давања подстицаја талентованим, Коен закључује ријечима: „Ролс представља политику подстицаја као одлику праведног друштва, док је ту ријеч, као што Мил каже, о нечему врло пожељном у друштву какво познајемо, о горком „компромису са себичним типом карактера“ које је формулисао капитализам“ (Cohen 2008:86). Коен када излаже своју верзију праведног друштва, настоји да окарактерише такво, себично понашање талентованих појединаца као неправедно.

ЗАКЉУЧАК

Широко схватање принципа разлике, које захтијева подстицајне политике како би богати били продуктивни, не може се назвати основним принципом правде већ принципом спречавања људске неправде. Коен принцип спречавања људске неправде назива и „принципом оштећеног ограничења на пољу правде (*principle of damage limitation*)“ (Коен 2008:84). Последња Коенова реченица најбоље допуњује Ролсов принцип разлике „понекад принцип разлике у својој широкој интерпретацији (*lax interpretation*) може бити препознат као прва врлина друштвених институција, јер ми не можемо добити правду, а

неправда која иде са подстицајима је најбоља неправда коју ми можемо добити“ (Cohen 2008:84-85).

Г.А. Коен је настојао да прочисти схватање принципа разлике залажући се за примјену уског схватања принципа разлике за разлику од Ролсових настављача либералне провенијенције. Разлика између теоретичара који су се залагали за примјену, с једне стране уског а с друге стране широког принципа разлике састоји се у различитом схватању друштвеног етоса који треба преовладавати у друштву. Једни су, а међу њима и Коен преферирали егалитаријански етос који је заговарао уско схватање принципа разлике док су други преферирали тржишни етос и тиме били заговорници широке интерпретције кључног Ролсовог принципа. Да би једна расподела била праведна Коен захтјева да поред испуњења правила принципа разлике, та расподела задовољи и особне прерогативе самих грађана. Задовољење особних прерогатива остварује се давањем сагласности на неку расподелу чланова друштва који полажу интерперсонални тест као што је раније објашњено.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Бери, Норман. 2007. *Увод у модерну политичку теорију*. Београд: Службени гласник
- Ераковић, Дијана. 2013. „Г.А. Коенова критика Паретовог аргумента у Ролсовој теорији праведности – једнакост се не тражи”, *Политичке перспективе* 1/2013, стр.41-55.
- Кимлика, Вил. 2009. *Савремена политичка филозофија*. Београд: Нова српска политичка мисао
- Коен, Г.А. 1987. *Марксово схватање теорије историје*. Београд: Искра
- Ролс, Џон. 1998. *Теорија правде*. Службени лист СРЈ, Београд
- Ролс, Џон. 1998а. *Политички либерализам*. Београд: Филип Вишњић

- Arrow, Kenet. 1951. *Social Choice and Individual Values*. New Haven: Yale University Press.
- Casal, Paula. 2010. "Mill, Rawls and Cohen in Egalitarian Trilemma" Последњи приступ: 22. фебруар 2015. <http://www.ucl.ac.uk/laws/jurisprudence/docs/2010/Casal-02Feb2010.pdf>
- Cohen, G.A. 1988. *History, Labour and Freedom: Themes from Marx*. Oxford: Oxford University Press
- Cohen, G.A. 2000. *If You Are an Egalitarian, How Come You Are So Rich*. Harvard: Harvard Univeristy Press
- Cohen, G.A. 2008. *Rescuing Justice and Equality*. Harvard: Harvard Univeristy Press
- Lukes, Steven. 1985. *Marxism and Morality*. Oxford:Oxford University Press
- Lukes, Steven. 1995. *Marxism, Liberlism and the Left*. Santander: Universidad International Menendez
- Pogge, Thomas. 1989. *Realizing Rawls*. Ithaca: Cornell University Press
- Rawls, John. 2001. *Justice as Fairness: A Rastatement*. Cambridge: Harvard University Press
- Sen, Amartya. 1976. *Liberty, Unanimity and Rights*. Harvard: Harvard University Press

Stevan Salatić

Faculty of Political Science, Belgrade

**ENCOURAGEMENT AND PRINCIPLE OF DIFFERENCE
- ROLLS-COHEN TRILEMA**

Resume

The principle of difference, understood in its narrow variant, requires fraternity as a special relationship of friendship and solidarity that exists in society. According to the principle of brotherhood, the gifted in society will not require special incentives in order to be more productive, but will be empathetic towards those in the worst position, and for that reason they will equally contribute to society even without incentives. In a just society, there is a special ethos or culture of justice that will guide all members of such a society. Central to Cohen's question is Rawls's principle of difference, which states that there are people in society who are able to produce more than others because of natural genetics or ordinary happiness, and that these people have the right to be richer than others if their productivity and the social wealth caused by it influences them to improve their initial status in the worst position. Cohen believes that talented people do not need special motivation to produce more, but he also believes that Rawls did not demand that it is necessary to give special incentives to talented people in order for them to contribute more. The principle of difference is a sense of solidarity between those who are better positioned and those who are less positioned, but it is also a means of measuring how to use the success and usefulness of the product that is richest for themselves, so that even the poorer are helpful.

Keywords: encouragement, principle of difference, solidarity, fraternity, Cohen, Rawls*

* Овај рад је примљен 1. августа 2020. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 21. августа 2020. године.

УДК 323.22(437)(497.1)“1970/1980“

DOI: <https://doi.org/10.22182/pr.6532020.13>

Прегледни рад

*Ненад Ж. Петровић**

Институт за стратегијска истраживања, Београд

**ДИСИДЕНТИ У ЧЕХОСЛОВАЧКОЈ И
ЈУГОСЛАВИЈИ КРАЈЕМ
70-ИХ ГОДИНА 20. ВЕКА
Упоредна студија на случају Повеље
77 и часописа „Часовник“**

Сажетак

Чланак представља упоредну анализу деловања дисидената у Чехословачкој и Југославији (у Београду) крајем 70-их година 20. века. То је време после усвајања завршног акта Конференције о европској безбедности и сарадњи (КЕБС) у Хелсинкију. На основу архивских података Савезног секретаријата за иностране послове (ССИП) као и новинских текстова (Политика) приказано је занимање југословенске дипломатије и политичких фактора у земљи за Повељу 77 иницирану од групе чехословачких дисидената. У другом делу чланак се бави делатношћу групе дисидената у Београду а у вези појаве самиздата „Часовник“ и реакцијом југословенских политичких и безбедносних фактора на њу.

Кључне речи: Дисиденти, Повеља 77, социјализам, демократија, људска права, Источни блок, СФР Југославија

* npetrovic21@yahoo.com

НАСТАНАК ПОВЕЉЕ 77

После интервенције групе земаља Варшавског уговора (ВУ) у Чехословачкој 1968. године наступио је процес „нормализације“ у којем су политички чиниоци покушавали стабилизovati друштво и потиснути тенденције „Прашког пролећа“ које су водиле изласку Чехословачке из источног блока и напуштање социјализма. (List 2015, 5–7)¹ Масовном репресијом и онемогућавањем слободног изражавања у томе се успевало све до 1989. године и „баршунасте“ („плишане“) револуције. Било је и пре Повеље 77 покушаја да се упућивањем дописа и петиција највишим државним телима покрену питања од важности за друштво. Међутим, Повеља је значајна по томе што је настала у време после усвајања завршног акта Конференције о европској безбедности и сарадњи (КЕБС) у Хелсинкију 1975. године, где су посебним документом истакнута људска права а све се потписнице, међу којима и социјалистичке државе, обавезале на поштовање истих. Група дисидената у Чехословачкој покушала је да на темељу тога покрене ширу акцију. То је био први масовнији покрет против режима након гушења „Прашког пролећа“ 1968-1969. године.

Као непосредни повод за Повељу може се узети афера са рок групом *The Plastic People of the Universe* која се догодила крајем 1976. године. Наиме, чланови овог музичког бенда, од раније познати по свом неконформистичком односу према друштву, били су ухапшени и процесуирани због како се то тада говорило „антидруштвеног деловања“. Режиму су сметале њихове песме и амбијент на концертима који су оцењивали као противсоцијалистички и морбидан. Мобилизација јавности у корист оптужених и осуђених била је таква да је то охрабрило Вацлава Хавела (*Václav Havel*) и друге дисиденте. Текст Повеље саставио је Хавел а Божићни и Новогодишњи празнични дани крајем 1976. и почетком 1977. године искоришћени су за

¹ О војној интервенцији кроз партијска документа и извештаје војног изасланика СФРЈ у Прагу пише Ненад Ж. Петровић, „Однос Југословенског врха према интервенцији у Чехословачкој 1968“, *Историја 20. века*, Институт за савремену историју, 3, Београд 2010, 107-124; *Исти*, „Процена врха ЈНА о политичким и безбедносним приликама у Чехословачкој након интервенције Варшавског уговора (1968-1969)“, *Војноисторијски гласник*, Институт за стратегијска истраживања, 1, Београд 2010, 172-200; *Исти*, „Доктрина `ограниченог суверенитета` у хладном рату на примеру Чехословачке 1968. године“, *Страни правни живот*, Институт за упоредно право, бр. 3, Београд, 2008, стр. 59-76.

прикупљање потписа како би се што мање пало у очи полицији. За кратко време прикупљен је 251 потпис тако да је сваки потписник својеручно написао „сагласан сам са проглашењем Повеље 77 од 1. 1. 1977.“, потом се потписао, навео занимање и адресу становања. (List 2015, 9–15)

Сама Повеља је текст од неколико страница у коме се апелује на власти у Чехословачкој да се придржавају најпре домаћег Устава и законодавства у погледу људских и политичких права а потом се подсећа да је ЧССР приступила и међународним уговорима којима се оснажују ова права. Износи се како се у пракси политичка и грађанска права не поштују те да је заснован широк спектар репресије и дискриминације у друштву према неистомишљеницима са владајућом КПЧ. (List 2015, 16-19) Организатори Повеље су планирали да она означи почетак стварања организације за надгледање поштовања људских права у ЧССР па можемо закључити да је то био зачетак једног од „Хелсиншких комитета“ какви су стварани у земљама социјализма тих година. Одређено је трочлано тело координатора које би представљало у јавности све потписнике а чинили су га драмски писац Вацлав Хавел, бивши министар иностраних послова (из 1968. године) Јиржи Хајек (*Jiří Hájek*) и универзитетски професор права Јан Паточка. Полиција је сматрала да је Хавел, иако најмлађи и тада најмање познат од тројке, главна личност акције. Одмах су почели претреси станова свих потписника Повеље (List 2015, 20)². Подаци из докумената које ћемо предочити показате да је државна безбедност од почетка била у току активности дисидената али није желела да прерано прекине акцију већ је сачекала прави тренутак за дејство. Прошло је још неколико дана док је домаћа јавност обавештена о постојању Повеље али током целе кампање против њених иницијатора она у Чехословачкој није публикована.

² Да је ова акција ипак била координирана са иностранством показује факат да је текст Повеље био раније прослеђен на Запад те се тако 7. јануара 1977. године, појавио у неколико великих дневних листова: *Frankfurter Allgemeine Zeitung* (Франкфурт), *Le Monde* (Париз), *The Times* (Лондон), *The New York Times* (Њујорк). (Н.П.)

ДОКУМЕНТИ ССИП-А О ПОВЕЉИ 77

Амбасада СФРЈ у Прагу одмах је била обавештена о дисидентској акцији. Члан секретаријата Централног комитета Комунистичке партије Чехословачке (ЦК КПЧ) и уједно главни уредник партијског листа *Руде право* (Rudé Právo) Оскар Швестка на његову иницијативу пренео им је информације о најновијој политичкој ситуацији у земљи која сажето гласи: Читава акција око Повеље инспирисана је са Запада који је њен наручилац а циљ је пропагандно заоштравање пред наставак КЕБС-а у Београду. Нажалост, у ову акцију су се укључиле и подржале је неке комунистичке партије западне Европе (Италије, Француске и Велике Британије). Од укупно 251 потписника документа њих 10 је затражило да им се име не објављује бојећи се репресалија. Једну трећину чине бивши чланови КПЧ који су искључени или су сами напустили чланство после 1969. године а две трећине су представници „реакционарне буржоазије, познати непријатељи социјализма, агенти империјализма, антикомунисти.“ Међу потписницима нема бивших руководиоца али се сумња да је Дубчек био у све укључен. Међутим, његов потпис је изостао из тактичких разлога. Зна се поуздано ко је идејни вођа и организатор акције али је Швестка одбио да својим саговорницима из Амбасаде СФРЈ открије тај податак. Читава акција опозиције вођена је на брзину тако да је због тога укључено мало Словака (свега тројица) а потписници су углавном из Прага. С обзиром да је Запад повео широку кампању која се може пратити у Чехословачкој јер се виде и чују програми страних телевизијских и радио станица руководство је одлучило „да се раскринкавају потписници повеље“. У том циљу биће организовани митинзи и слање писама подршке руководству. (А МСПС, ССИП, Чехословачка, 1977, ф. 28, кл. 13, бр. 42438)

Прве вести у југословенској штампи о овом важном документу чехословачких дисидената појавила се три дана након покушаја уручивања Повеље властима у Прагу и два дана након њеног публикувања у западној штампи. Радило се о два дописа: у првом из Рима пренето је писање органа КП Италије у вези објављивања Повеље 77 док је друга вест стигла из Прага од дописништва ТАНЈУГ-а и преносила је

писање централног листа КПЧ који је у чланку објављеном у два узастопна броја оштрим тоном упозорио непријатеље да данашња Чехословачка није она предратна буржоаска „предминхенска“ те да ће се обрачунати са издајницима и отпадницима. У тексту су поменути Вацулик, Хавлин, Млинарж... који се баве писањем памфлета и петиција којима желе показати како у ЧССР постоји организована опозиција систему (*Политика* 1977, 9. јануар: 2). У наредним данима *Политика* се живо интересовала одјецима акције око Повеље пренесећи извештаје из Прага и других центара (*Политика* 1977, 12. јануар: 3)³. Чехословачка јавност, каже се у извештају ТАНЈУГ-а, са закашњењем је обавештена о Повељи. *Руде право* је објавило редакцијски текст „Бродоломници и самозванци“ који је потом прештампан у свим чехословачким листовима. На тај начин је јавност обавештена да постоји Повеља али не и о њеном садржају нити о ширини акције дисидената. Званично је оцењено да је акција продужетак активности поражених снага из 1968-1969. године и контрареволуционарни покушај групе коју чине Кригел, Хајек, Вацулик, Шилхан, Паточка, Дртина, Хавлин, Хавел, Млинарж, Черни (*Политика* 1977, 14. јануар: 5). Истовремено римска *Унита* даје подршку „повељашима“ (*Политика* 1977, 14. јануар: 4).

Хавел је после свакодневних позивања у полицију на саслушања ухапшен 14. јануара. Сутрадан је његовој супрузи Олги која је и сама је била потписник Повеље јављено да је лишен слободе јер се „супротстављао органима сигурности“. (List, 2015, 20)⁴ Чехословачка јавност је обавештена о томе али је објављено је само једно име Ото Орнест (Otto Ornest) и три иницијала В.Х., Ј.Л., Ф.П. (*Политика* 1977, 19. јануар: 6)⁵ Власти су покренуле широку кампању осуде како ставова Повеље тако и њених потписника. Свакодневно су

3 Чланак се бавио судским поступком за шпијунажу који није био у непосредној вези са Повељом 77 али је узгред дат и податак о писању чехословачке штампе против „актуелне петиције“ и оштром реаговању на ставове КП Француске и КП Италије о политичким прогонима у ЧССР.

4 Наравно, Хавел није ухапшен због тога. Он ће бити оптужен за кривично дело „подривања Републике“ као главни организатор акције око Повеље.

5 Реч је била о Вацлаву Хавелу, Јуржију Ледереру и Франтишеку Павличеку. Орнест ће бити осуђен на највећу казну као главни организатор акције. Остаје недоумица ко је заправо био главни у стварању Повеље? Чињеница је да ова личност касније у периоду обнове буржоаске демократије није заузимала неко видније место у политици за разлику од Хавела. Можда је Орнест био `човек из сенке`?

организовани скупови на којима се изражавало противљење дисидентској акцији. Чак су се и верске организације укључиле у ове од режима оркестриране активности: хуситска, јеврејска, православна, католичка и друге мање конфесије, богословије и теолошки факултети (*Политика* 1977, 16. јануар: 2; 23. јануар: 2). О некој спонтаности и добровољности наравно да није могло бити говора: све је било организовано по партијској и државној линији и било је принудно. Запослени у фабрикама, предузећима, културним институцијама... присиљавани су да на зборовима усвајају и чак потписују резолуције којима осуђују Повељу чији текст јавност није видела.

Политика је тих дана доносила извештаје из Москве о писању тамошње штампе која је давала подршку чехословачким органима у борби против Повеље (*Политика*. 1977, 16. јануар: 2). Такође су совјетски медији полемисали са комунистима у Италији, Француској и Великој Британији који су бранили право на слободу изражавања парирајући им својим оценама да се ради о субверзивној делатности против социјализма (*Политика*. 1977, 24. јануар: 3)⁶. Ове комунистичке партије Европе биле су забринуте што овакве акције стварају лошу рекламу за социјализам и одбијају слободољубиве људе од идеја левице јер се пракса у земљама социјализма показује тоталитарном.

Швестка је десетак дана након што је обавестио југословенске дипломате о Повељи, изразио „крајње незадовољство“ руководиоца КПЧ чланком објављеним у НИН-у (Маровић 1977). Изнео је да такав начин приказивања догађаја око Повеље представља мешање у унутрашње ствари ЧССР, „што нису очекивали“. Родић и Гргић су му одговорили, да иако нису били прочитали поменути чланак, „поједине написе не треба идентификовати са званичним мишљењем и оценама“. У закључку дописа Амбасада сугерише Београду да писање југословенске штампе треба да буде обазриво (А

6 У чланку „Москва полемисе са Западом. Како одлазе Јевреји из СССР“ препричана је емисија московске телевизије у којој је високи официр безбедности говорио како је Јеврејима држављанима Совјетског Савеза у 99% случајева омогућено да добију иселење у Израел. Само онима који су радили на поверљивим местима то право је ускраћено. Уз то дописник ТАНЈУГ-а преноси и оцену штампе како је Повеља 77 инспирисана од „антикомунистичких и ционистичких центара“.

МСПС, ССИП, Чехословачка, 1977, ф. 28, кл. 13, бр. 44502.)⁷. До краја афере са Повељом била је нотирана још једна жалба чехословачких органа на југословенску штампу. Наиме *Побједа* из Титограда је објавила карикатуру коју је урадио извесни Ђукић на којој је приказан човек који чита *Руде право* а види пред собом број 77 у облику вешала (А МСПС, ССИП, Чехословачка, 1977, ф. 28, кл. 19, бр. 45482)⁸.

Дописник ТАНЈУГ-а Миодраг Ђукић пронашао је у свом поштанском сандучету коверат са 38 порнографских фотографија на којима је потписник Повеље, књижевник Лудвик Вацулик који се „највише помиње и напада у садашњој кампањи“. Фотографије су биле смештене у корице на којима је на немачком написано „Ludvik Vaculik – mein Kampf für die Menschenrechte“. У завршетку депеше из Амбасаде се каже да је „ово дело домаћих органа да се и на овај начин компромитује Вацулик, али симптоматично да је уручено нашем дописнику.“ (А МСПС, ССИП, Чехословачка, 1977, ф. 28, кл. 13, бр. 44964)

Далеко значајнији податак добијамо из билтена који је урадила Служба за информисање савезних и републичких органа и под 31. јануар 1977. године доставила савезном секретару Милошу Минићу и другим руководиоцима. Из овог документа произилази да је 27. јануара у амбасаду СФРЈ у Прагу дошао Здењек Млинарж (Zdenjek Mlinař) који је 1968. године био секретар Централног комитета КПЧ. Млинарж је тражио да га прими амбасадор али га је примио службеник задужен за конзуларне послове. „З. Млинар донео писмо за друга Тита. Позвао се на Трпе Јаковлевског, који му, наводно, у 1969. саветовао, да у случају да настане ситуација, о којој говори у писму, тако поступи.“ (А МСПС, ССИП, Чехословачка, 1977, ф.

7 Ово је био устаљени начин на који су југословенски дипломати одговарали на примедбе у источноевропским земљама у приликама подршке дисидентима: приказивали су писање наше штампе као самостално, независно од власти што наравно није било истина. То се види и из закључка да штампа треба бити обазрива у оваквим питањима. Значи да редакцијама ту „обазривост“ власт „сугерише“.

8 Да би узвратили ударац у Београду су оштро реаговали на реакцију дописника *Руде право* у Београду Ј. Хробаржа који је на конференцији за штампу у ССИП-у 17. фебруара 1977. године рекао како је у југословенској штампи поводом Повеље написано „толико глупости и толико прљавих ствари о Чехословачкој“. (А МСПС, ССИП, Чехословачка, 1977, ф. 28, кл. 19, бр. 412555, ССИП Амбасади СФРЈ у Прагу, 9. март 1977.) У ССИП-у је због овога усмено скренута пажња првом секретару Амбасаде ЧСССР на понашање дописника Хробаржа. (*Исто*, бр. 412556, Забелешка о разговору М. Лалића са Б. Фиалом, 7. марта 1977.)

28, кл. 13, бр. 44423: 1). Млинарж је објаснио, како следи из овог документа, да се према комунистима у Чехословачкој спроводи иста политика као према југословенским комунистима у време Стаљина, садашње руководство КПЧ се бори против комуниста који су за пуно поштовање независности свог народа. Њему је понуђено да отпутује у Аустрију али он би радије емигрирао у Југославију јер не жели да се његов одлазак у капиталистичку земљу пропагандно искористи од стране руководства КПЧ. Добио је рок за одлуку о исељењу до 4. фебруара. Осим њему исељење је понуђено још Франтишеку Кригелу (František Kriegel), Павелу Кохоуту, Лудвику Вацулику који се као и он још нису изјаснили. Милан Хубл се изјаснио да емигрира у Италију где га прихвата КПИ а Јиржи Хајек би такође могао да затражи азил у Југославији. У закључку извештаја Амбасаде се каже: „Имали (смо) у виду осетљивост садашњег руководства КПЧ на одржавање евентуалних контаката са тзв. опозицијом, што би поред осталог, слабило укупне наше принципијелне позиције. /.../ Сигурно да је његов долазак у Амбасаду регистрован, а највероватније и снимљен. /.../ Акција у вези `Повеље 77` била под контролом званичних фактора од самог почетка и са њиховим знањем је достављена Западу. Очигледна је тежња да се акција искористи за мобилизацију јавности у осуди раније политике (период 1968/69 године).“ (А МСПС, ССИП, Чехословачка, 1977, ф. 28, кл. 13, бр. 44423: 3)

Ова молба изазвала је велику пажњу надлежних у Београду о чему сведочи елаборат на четири странице израђен за потребе председника Тита. (А МСПС, ССИП, Чехословачка, 1977, ф. 28, кл. 13, бр. 44449) Дају се основни подаци о Млинаржу и напомиње да је то први контакт неког потписника Повеље са Амбасадом СФРЈ. „Под крај руководства А. Новотног и за време док се налазио у руководству КПЧ, Млинарж је био користан саговорник нашем амбасадору у Прагу. /.../ Ових дана Млинарж је оштро критикован у чехословачкој штампи као један од потписника Повеље 77. `Руде право` га је окарактерисало као једног од `стварних агената империјализма`, чија је мисија да припреми `нову контрареволуцију`“ (А МСПС, ССИП, Чехословачка, 1977, ф. 28, кл. 13, бр. 44449: 1) .У документу се износе аргументи за и против молбе Млинаржа за политички азил у Југославији. За давање азила наведени су следећи

разлози: Југославија пружа политички азил борцима за слободу и револуционарима, она је један од носилаца борбе за слободу и људска права, позитиван однос према молби допринео би повећаном угледу Југославије у свету. Аргументи против: „Постоје индиције да су неки ставови у Повељи инспирисани са Запада, где се сада води снажна политичка акција и кампања у вези са овим документом. /.../ Пружање политичког азила Млинаржу, имајући у виду наше односе са ЧССР и другим социјалистичким земљама и КП земаља Источне Европе, имало би свакако негативне последице. /.../ Све ово треба посматрати у вези припрема Београдског састанка (КЕБС – прим. Н.П.) и кампање која се сада води око `треће корпе` о људским правима између Истока и Запада.“ (А МСПС, ССИП, Чехословачка, 1977, ф. 28, кл. 13, бр. 44449: 2–4).

Коначно, Млинарж није емигрирао у Југославију већ у Аустрију (List 2015, 44). Као епилог ове афере око Млинаржа уследила је депеша Амбасаде послата 4. марта у којој се каже да је према поузданим информацијама совјетска обавештајна служба била у току Млинаржевог доласка у амбасаду тражења азила (А МСПС, ССИП, Чехословачка, 1977, ф. 28, кл. 13, бр. 411918). Од истог дана је и депеша која извештава о продужетку активности „дисидената“ (наводници су у документу). Током посете холандског министра иностраних послова Ван дер Стоела, професор Паточка се успео састати са њим и том приликом затражио је подршку за настојања потписника Повеље. Због овог сусрета ван предвиђеног протокола председник Републике Густав Хусак одбио је да се сретне са холандским гостом иако је то било предвиђено. (А МСПС, ССИП, Чехословачка, 1977, ф. 28, кл. 13, бр. 411917) професор Паточка, угледни професор права, неколико дана потом напрасно је умро од можданог удара. Он је од како се појавила Повеља свакодневно био позиван на информативне разговоре у полицију али није био затворен. Његова сахрана искоришћена је за демонстративно окупљање и оптуживање режима. Власт је енергично демантовала да је смрт професора Паточке узрокована стресом због непрестаног праћења и испитивања. У чланку који је објавио *Руде право* 17. марта под насловом „Злоупотребљена смрт“ (*Zneužívají smrti*) коментатор се пита зашто су млади и здрави повељаша послали старог и

болесног професора на разговор са холандским министром? Тврди да су неки дисиденти макијавелистички прижељкивали његову смрт: „кад умре, то ће нам помоћи“. Закључује да неко ко је противник режима у Чехословачкој више не сме ни да умре а да то западна буржоаска пропаганда не искористи против социјализма. (List 2015, 42) Први координатор повеље Хавел био је већ у затвору тако да је од тројке на слободи остао само Хајек. Хавел је међутим, 6. априла упутио писмо државном тужиоцу које је *Руде право* обелоданило 21. маја а у којем признаје да његово понашање није било увек исправно те да је тенденциозно интерпретирано у иностраној штампи, он од сада па надаље неће подстицати противчехословачке и противсоцијалистичке акције у земљи и иностранству, Хавел се одрекао улоге гласноговорника Повеље. Због оваквог „покајања“ пуштен је заједно са Франтишком Павличеком да се брани са слободе. Суд је првостепеном пресудом 18. октобра 1977. године пресудио да Ото Орнест буде осуђен на три и по године затвора а Јиржи Ледерер (*Jiří Lederer*) на три за деликт непријатељског деловања против интереса државе у иностранству (зато што су се повезали са чехословачким емигрантима и достављали им разне текстове непријатељског садржаја о стању у ЧССР) а да Павличек и Хавел добију по 17 месеци затвора за подстекивање и припремање на исто дело (List 2015, 43–44). Хавелу ово неће бити последње суђење и последњи затвор па иако се чини да се он у овом процесу неславно држао и да се извукао преко туђих леђа ипак не смемо бити престоги према њему јер он је наставио да се бори све до краја постојања репресивног режима у ЧССР. Тако је одмах по првој издржаној казни створио са још неколицином дисидената *Одбор за одбрану неправедно прогоњених* због чије активности је 23. октобра 1979. године заједно са још петоро лица био осуђен на затвор „због рушења републике“. *Руде право* је писало о њему да је повезан са иностранством, да је непријатељ социјализма јер је изданак једне од најбогатијих породица у Чешкој (List 2015, 44–45). Када је у новембру 1989. године дошло до урушавања режима у Чехословачкој и тзв. плишане револуције ствари су се преко ноћи измениле за сто осамдесет степени. Хавел је на седници Народне скупштине 29. децембра 1989. године и то од посланика КПЧ изабран за председника Чехословачке. У свом последњем броју са заглављем „орган

КПЧ“, *Руде право* од 30. децембра донело је поводом његовог избора за председника овакав текст: „Господин Вацлав Хавел је данас један од најзначајнијих представника борбе за морал демократске политике. Његов живот је примјер човјека који стоји иза својих увјерења. /.../ Господин Вацлав Хавел је данас један од најизразитијих представника не само демократских него и домољубних сила ове земље.“ (List 2015, 44–45)

ПОЈАВА ЧАСОПИСА „ЧАСОВНИК“

Две године после Повеље 77 у СФР Југославији група дисидената покушала је да покрене књижевни самиздат „Часовник“. Идеја је потекла од архитекте и писца Момчила Селића (рођен 1946. године). Према изјави Селића он је увидевши немогућност да објављује прозу у периодици која је била под контролом власти негде на јесен 1979. године купио шапирограф, матрице, боју и папир па је овом техником у свом стану умножио у више стотина примерака часопис „Часовник“. Новац је добио од оца који му је поклатио своју отпремнину за пензионисање а иначе је био партизан, пуковник Службе државне безбедности (СДБ) и дипломата у западним земљама. Подстицај за све ово Селић је добио у познатој пракси самиздата у земљама Источног блока па је поверовао да то може и треба и код нас да заживи. Селићев отац није знао у шта ће син потрошити за оно време велике паре од 50.000 динара (пет милиона „стариx динара“). Шапирографисане примерке часописа у формату А4 делио је заједно са пријатељима по кафанама и на другим окупљањима. Ничег политички провокативног није било у самиздату, објављене су две приче Момчила Селића, поезија Драгољуба Игњатовића, прича Милована Ђиласа и есеј Михаила Михајлова. Оно што је сметало режиму биле су личности. Свакако најпроказанији био је Ђилас, од 1954. године анатемисан и неколико пута кажњаван затворским казнама због интервјуа и књига објављиваних у западној штампи, потом Михајлов такође више пута затваран због покушаја да покрене неформални часопис те Игњатовић који је био кажњен затвором због дискусије на скупу социолога на Дивчибарама коју је државни тужилац окарактерисао као деликт „непријатељске пропаганде“. Сви ови дисиденти били

су заговорници западног друштвено-политичког модела.⁹ Појава овог самиздата одмах је од друштвено-политичких органа оцењена као политичка провокација у књижевном облику. У претећи интонираном тексту наш највећи дневни лист наводио је како се Ђилас састајао у Београду и Загребу са крајњим хрватским националистима Марком Веселицом и Фрањом Туђманом, да Ђилас окупља све снаге које су против друштвеног поретка СФРЈ без обзира са којих позиција оне деловале (У.Р. 1979). На истој страни, одмах испод редакцијског коментара обелодањена је кратка вест да је судија за прекршаје казнио четворицу криваца за нелегално штампање „Часовника“. Кажњени су: Драгољуб Игњатовић¹⁰ са 30 дана затвора, Милован Ђилас са 10.000 динара и Момчило Селић казном укора. Четврти кривац Михаило Михајлов био је недоступан јер се налазио у иностранству па је против њега поступак обустављен.

Председник Тито био је упознат са овим догађајем, он је примио и парафирао два документа о самиздату „Часовника“. Председништво ЦК СКЈ, Сектор за информативну делатност, Група за инострану пропаганду, под 3. октобар 1979. године упутило му је информацију о томе. У другом документу датираним са 16. октобар 1979. године, Кабинет Председника Републике, Приштина¹¹ примио је информацију од Републичког секретаријата за информације СР Србије о изреченим казнама против изгредника који су покушали да покрену неформални часопис. (АЈ, КПП, II-4-а/117)

Како пише Марина Лист од краја шездесетих па све до краја осамдесетих година у Чехословачкој је излазило на десетине периодичних публикација и књига које нису могле да се легално штампају већ су кружиле као „самиздат“ умножаване прекуцавањем и ширењем од стране заинтересованих што је било противзаконито. Били су то листови за неформалну културу каквом се онда сматрала rock и punk музика, књижевни часописи али и политичка издања: *Kritický sborník, Vokno,*

9 Подаци добијени у разговору а Момчилом Селићем 29. новембра 2018. године. Селић је 1979. године објавио роман *Замор материјала* такође отиснут са матрица.

10 Игњатовић је потписао часопис као главни уредник иако је читаву замисао организовао Селић. Тако је учињено по договору да се најмлађи члан четворке не би беспотребно излагао прогону. (Податак из разговора са Селићем.

11 Тито се тих дана налазио у посети САП Косову.

Revolver revue, Prostor, Horizont, Alternativa, Res publica, Dialog... (List 2015, 32-33) Иако би се из наведеног дало закључи како је југословенски режим блаже поступао према дисидентима који су га критиковали то на примеру Момчила Селића није био случај. Према Селићевом казивању он је почетко 1980. године, у време док је Тито лежао на самрти у Клиничком центру у Љубљани, на истом шапирографу умножио кратки текст под називом „Садржај“ који је представљао скицу за његов роман који ће се појавити под насловом „Изгон“ тек 1991. године. Чудно је било то што Селићу Државна безбедност није већ приликом случаја „Часовник“ извршила претрес стана и одузела шапирограф како би га осујетила да понови дело. Селић сматра да је то била тактика да би се видело колико далеко је спреман да иде. Аутор је током јануара 1980. године успео да од 300 отиснутих „Садржаја“ 110 примерака убаци у поштанске сандучиће а циљ је био да Брозу „док је још жив“ предочи шта „неки Срби“ мисле о „његовој власти, идеологији и образу“. Преко трећине адресаната отишло је у СДБ и пријавило случај. Селић је ухапшен а тада познати бранилац дисидената адвокат Срђа Поповић у почетку је одбијао да заступа Селића сумњајући да се ради о некој игри СДБ-а. Касније је прихватио одбрану. Суђење је било формално отворено за публику али како га средства информисања нису најавила оно није могло изазвати онакво занимање шире јавности како ће то бити случај са суђењима Гојку Ћогу због књиге песама *Вунена времена* 1981. године, „процес шесторици“ у Београду 1984. године и процес Војиславу Шешељу исте године у Сарајеву. Селић је првостепено осуђен на седам година затвора од чега је укупно издржао две године и три месеца (једну годину у истрази и током судског поступка у београдском ЦЗ-у а остатак у Пожаревачкој казнионици). Током истражног поступка није мучен ни физички нити психички а такође и током издржавања казне имао је подношљив третман осим што је ћелију морао делити са обичним преступницима. Политички осуђеници у СФРЈ нису били одвојени од осталих. Пуштен је на слободу 1982. а следеће године му је омогућено да емигрира у Канаду одакле се у Србију вратио 1990. године. Након тога, објавио је више романа и публицистичких списа. По сопственом тврђењу Селић је „српски националиста и противник Новог светског поретка“, он је одмах увидео да Слободан Милошевић

представља човека „неспособног да води једну трафику“ те да је његова политика била погрешно спровођење у дело исправних замисли о српском националном питању.¹²

„Садржај“ сам по себи не представља неку литерарну па чак ни публицистичку вредност. То је сажето речено оно што се после 1990. године писало и пише се о Јосипу Брозу у Србији а са националним модалитетима и у другим деловима некадашње Југославије, оно што је данас постало опште место о овој личности. У оно време била је потребна велика храброст да се у форми синопсиса за биографски филм о Титу изнесу низ неповољних чињеница и утисака: да је то међународни авантуриста који се бескрупулозно као кадар Коминтерне докопао власти најпре у КПЈ па потом и у Југославији, да је немилице жртвовао Србе за освајање своје и комунистичке власти, да је завео диктатуру, створио култ личности и улизиштво око себе, да је одрекао послушност Москви, створио Голи Оток, окренуо са Западу, иронише се о Титовим аристократским манирима попут пушења томпуса, лова и др.

„После Голог Отока дошло је ступање у НАТО. Наше парче пакта звало се Балкански. Американци, који нису престали да нас хране од 1943, и даље су били криви за све наше невоље, а Руси, који су нас урнисали од 1800. па до данас, остали нам духовни и крвни рођаци. Јосип Броз и партија не заборавили ко их је однеговао. /.../

Не могу без себе.

Београд

30. 12. 1979.

Момчило Селић“

(Селић 1995, 28)

Током ратова деведесетих Селић је био на ратиштима као српски борац и новински извештач магазина ДУГА. Његови тадашњи (а и садашњи) политички и национални погледи огледају се у идеји интегралног Српства које би окупило све Србе у једну државу до линије Карловац-Карлобаг на западу; милитаристичку и експанзионистичку заједницу која би се

12 Из разговора са Селићем 29. новембра 2018. године.

ширила демографски и привредно; непризнавање националних мањина и политике њиховог нестанка из Србије како не би послужиле никоме као „изговор за страна мешање“; Муслимани се морају или вратити у окриље Српства или иселити, у друштвеном смислу тражи јаку породицу са много деце, патријархалност и моралност а управу над таквом Србијом поверио би новоствореном „наследном српском племству“ као елити (Селић 1997, 12–32).

ЗАКЉУЧАК

Упоређивање политичке опозиције (дисидената) у Чехословачкој и Југославији (одн. оног дела који је деловао у Београду) у времену краја седамдесетих година 20. века могло би да буде користан прилог разумевању не само прошлих већ актуелних а можда и будућих догађаја. Режим у СФРЈ, иако је био у неку руку „либералнији“ од оних иза „гвоздене завесе“ (таквим су га схватили, подржавали и хвалили на Западу), у суштини је вршио прикривенију али тим опаснију репресију управо стварањем илузија у најширим круговима становништва о својој отворености, различитости, о томе да ми нисмо исто што и „стаљинисти“, како је наш систем бољи, он је „социјализам са људским ликом“... Ова масовна друштвенополитичка хипноза довела је до умртвљивања не само широких слојева становништва којима „слободе“ нити су тада требале (поред солидног стандарда и „дрвеног пасоша“ којим се могло путовати било где) нити им данас требају. Тај привид наше „другости“ додатно је корумпирао онај слој који себе назива „интелектуалци“ а који је пословично склон конформизму и пристајању уз сваки режим који не задира у његове привилегије.

У Чехословачкој а особито у њеном чешком делу постојала је снажна грађанска традиција и нови систем који је тек фебруарским превратом 1948. године заснован као једнопартијски имао је да се суочи са снажним отпором међу интелектуалним елитама. Ово је дошло до изражаја током „Прашког пролећа“ 1968. године који је угушен интервенцијом групе армија Варшавског уговора. Седамдесетих година је у Чехословачкој деловала политичка опозиција кроз мноштво

„самиздата“ одн. илегалних издања часописа, билтена, романа, летака. У Југославији је „самиздат“ био реткост и појава „Часовника“ 1979. године представљала је један неуспели покушај да се на овај начин покрене отпор једнопартијском систему оличеном у СКЈ. Свакако да је разлог томе лежао у извесној отворености издаваштва и дела омладинске, студентске и књижевне периодике кроз коју је нарочито крајем шездесетих и током седамдесетих година долазило до слободнијег протока идеја. И на филму је кроз „црни талас“ (угушен 1973. године) долазило до испољавања незадовољства и исказивања критике према ондашњем друштвенополитичком моделу. Ситуација је заострена након „маспока“ у Хрватској 1971. и смене руководства СР Србије због „либерализма“ 1972. године. Са приближавањем Титове смрти делатност политичке опозиције је оживљавала али она није битно утицала на талас промена који је захватио читаву источну Европу од краја осамдесетих. Напротив, „пад Берлинског зида“ и „Плишана револуција“ у Прагу крајем 1989. године као да су затекле политичку опозицију у Југославији која се нашла на репу догађаја подражавајући догађаје у земљама убрзано распадајућег Источног блока.

Зашто Србија није имала Хавела? Зашто од наших дисидената или можда пре „дисидената“ није настао неко ко би друштво повео путем демократије о којој се толико маштало у времену једнопартијског система? Зашто су после увођења вишепартизма па све до данас овде власт приграбили људи који су током „самоуправносоцијалистичког“ режима били мирни и послушни делови машинерије и никада се нису побунили, никада нису жртвовали своју комоцију и каријеру? Зашто су имена оних који су жртвовали своје најбоље године борећи се за слободу штампе, збора, договора и за политички плурализам и данас непознате широј јавности?

Одговор на ова сложена питања превазилази оквире једног чланка. Могући одговор би био да су дисиденти у нашем случају били шаролика група. Осим заједничке критике „тоталитарног једноумља“ и захтева за демократијом и капитализмом они су се у суштини делили на две групације: „национални“ (највећи број) и „мондијалисти“ (мањина). За прве су антикомунизам и демократија били једнаки ревизији

положаја Србије и Срба у Југославији, за који су сматрали да је постао понижавајући управо политиком КПЈ/СКЈ. За друге је национално питање било или небитно или другоразредно и они су настојали на укључивању Србије у међународни поредак какав данас постоји. Чини се да су дисиденти у Чехословачкој чинили управо ову другу групу и да тамо никада није постојала дилема да ли да се национално стави испред укључивања у светске токове. Тако су се Чешка и Словачка раздвојиле без испаленог метка одлуком Скупштине. Притисак диктаторског режима који је тамо био далеко већи није пружао простора ни за какве илузије што код нас није био случај.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Архив Југославије (АЈ), Кабинет Председника Републике (КПР), II-4-a/117.
- Архив Министарства иностраних послова Србије (А МСПС), Савезни секретаријат за иностране послове (ССИП), Чехословачка, 1977, ф. 28, кл. 13, бр. 42438, Амбасада ССИП-у 14. јануара 1977. године.
- А МСПС, ССИП, 1977, ф. 28, кл. 13, бр. 44502, Амбасада ССИП-у 25. јануар 1977. године.
- А МСПС, ССИП, 1977, ф. 28, кл. 19, бр. 45482, Амбасада ССИП-у 1. фебруар 1977. године.
- А МСПС, ССИП, Чехословачка, 1977, ф. 28, кл. 13, бр. 44964, Амбасада ССИП-у 31. јануар 1977. године.
- А МСПС, ССИП, Чехословачка, 1977, ф. 28, кл. 13, бр. 44423, Билтен Службе за информисање савезних и републичких органа, Београд 1. јануар 1977. године.
- А МСПС, ССИП, Чехословачка, 1977, ф. 28, кл. 13, бр. 44449, Допис од 1. фебруара 1977. године упућен Председнику Републике а потписан од Лазара Мојсова.
- А МСПС, ССИП, Чехословачка, 1977, ф. 28, кл. 13, бр. 411918, Амбасада СФРЈ Праг – ССИП.

- А МСПС, ССИП, Чехословачка, 1977, ф. 28, кл. 13, бр. 411917, Амбасада СФРЈ Праг – ССИП.
- Маровић, Миодраг, 1977. „Спорне слободе“, *НИН*, 23. јануар: 41.
- *Политика*. 1977. „Акција против потписника `Повеље 77` добија све шире размере“. 23. јануар: 2.
- *Политика*. 1977. „Званично саопштење у органу ЦК КПЧ. Ухапшена четири грађанина ЧССР“. 19. јануар: 6.
- *Политика*. 1977. „Изјава италијанских интелектуалаца – комуниста. Јавна подршка `групи 77`“. 14. јануар: 4.
- *Политика*. 1977. „Кампања у ЧССР против аутора необјављеног текста. `Руде право`: спонтани одговор народа“. 16. јануар: 2.
- *Политика*. 1977. „Москва и полемике о људским правима. Провокација наручена споља“. 16. јануар: 2.
- *Политика*. 1977. „Москва полемише са Западом. Како одлазе Јевреји из СССР“, *Исто*, понедељак 24. јануар 1977, 3.
- *Политика*. 1977. „Поводом политичке осуде 240 интелектуалаца. `Унита` предлаже аргументовану дебату“. 9. јануар: 2.
- *Политика*. 1977. „Пред судом у Острави. Четворица оптужена за шпијунажу у корист СР Немачке“. 12. јануар: 3.
- *Политика*. 1977. „ЧССР има снаге да се обрачуна са издајницима и ренегатима“. 9. јануар: 2.
- *Политика*. 1977. „Чехословачка јавност обавештена да постоји `Повеља 77`. Осуда без полемике“. 14. јануар: 5.
- Селић, Момчило. 1995. *Страва*. Београд: Друштво Српска Крајина.
- Селић, Момчило. 1997. *Српски национални програм*. Београд: Слободна књига.

- У.Р., 1979. „Провокација у `литерарном` руху“, *Политика*, 16. октобар: 9.
- List, Marina. 2015. *Povelja 77*. Zagreb: Filozofski fakultet.

Nenad Ž. Petrović*

Strategic Research Institute

**DISSIDENTS IN CZECHOSLOVAKIA AND
YUGOSLAVIA AT THE END OF 1970s**
**A comparative study on the case of Charter 77 and
journal *Časovnik***

Resume

The article presents a comparative analysis of dissidents' activities in Czechoslovakia and Yugoslavia (in Belgrade) at the end of 1970s. It refers to the time after the adoption of The Final Act of The Conference on Security and Co-operation in Europe held in Helsinki. According to the archival data from the Federal Secretariat of Foreign Affairs and literature, the interest of Yugoslav diplomacy and political factors in "Charter 77", which was initiated by the group of Czechoslovakian dissidents, was presented. The article also deals with the activity of one group of dissidents in Belgrade regarding the samizdat "*Časovnik*" (*The Clock*), as well as with the reaction of Yugoslav political and security factors to it. The comparison of political opposition (dissidents) in Czechoslovakia and Yugoslavia (the part which acted in Belgrade) at the end of 1970s might be a useful contribution to a better understanding of past events, as well as actual and future events. The regime in The Socialist Federal Republic of Yugoslavia (SFRY), although it was to some extent "more liberal" compared with those "behind the iron curtain", in essence exercised more clandestine, and therefore, more dangerous forms of repression by creating illusions among the widest circles of population about its openness, heterogeneity, about the fact that we were not the same as "Stalinists", that our system was better, that it was "socialism with a human face". This mass social-political hypnosis led to the devitalization of wide layers of society, and in addition to it a success-

* npetrovic21@yahoo.com

fully created illusion of our “otherness” corrupted the layer of people, who called themselves “intellectuals”, and who were proverbially inclined to conformity and accepted all regimes that did not intrude into their privileges. In Czechoslovakia, particularly in its Czech part, there was a solid civic tradition and the new system, which was established as a one-party system during the Czech Coup in February 1948, had to face with the resistance of the intellectual elite. This was expressed fully during the “Prague Spring” in 1968, which was suppressed by the intervention of the group of armies of the Warsaw Treaty. Political opposition in Czechoslovakia of the 1970s acted through “samizdat” publications, that is, illegal journals, bulletins, novels, pamphlets. In Yugoslavia “samizdat” was a rarity and the appearance of “*Časovnik*” (“*The Clock*”) in 1979 was an unsuccessful attempt to instigate the resistance to the one-party system incarnated in the League of Communists of Yugoslavia. Certainly the reason for that lay in the openness of publishing and young people’s, students’ and literature periodicals, through which the free flow of ideas was created especially at the end of the 1960s and during the 1970s. The discontent and criticism towards the current social-political model was expressed on film through “Black Wave” (which was put down in 1973). The situation became tense after the “Croatian Spring” (“MASPOK”) in 1971 and the change of leadership of the Socialist Republic of Serbia due to “liberalism” in 1972. Near the end of Tito’s life, the activity of political opposition revived, but it did not significantly influence the wave of changes which began to spread over the whole Eastern Europe at the end of the 1980s. On the contrary, it seemed as if The Fall of the Berlin Wall and “The Velvet Revolution” in Prague near the end of 1989 surprised the political opposition in Yugoslavia which found itself on the tail of events imitating the events in the countries of the Eastern Bloc, which was quickly dissolving.

Keywords: Dissidents, Charter 77, socialism, democracy, human rights, Eastern Bloc, SFR Yugoslavia*

* Овај рад је примљен 16. јуна 2020. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 21. августа 2020. године.

**НАУЧНА ПОЛЕМИКА, ОСВРТИ,
ПРИКАЗИ**

331

Никола Жужић

ВЕЛИКОХРВАТСКО-ФРАНКОВАЧКО
КРИВОТВОРЕЊЕ ЈУРЕ КРИШТЕ: ХРВАТСКИ
ПОВЈЕСНИЧАР О СРПСКОМ ПОГЛЕДУ НА
СТЕПИНАЦА У КЊИГАМА: ЖУТИЋ, Н. 2017.
„НАДБИСКУП СТЕПИНАЦ – ИДЕОЛОГИЈА И
ПОЛИТИКА 1934-1946“, БЕОГРАД; ДИМИЋ, Љ. И Н.
ЖУТИЋ. 2017. „АЛОЈЗИЈЕ СТЕПИНАЦ – ДРЖАВА,
ЦРКВА, НАДБИСКУП 1934-1941“, БЕОГРАД

373

Дубравка Стајић

РАНКОВИЋ ДРУГИ ЧОВЕК

393

Јована Бокан

ГЕОПОЛИТИКА ТЕЛЕВИЗИЈСКИХ СЕРИЈА

УДК 272-726:929 Stepinac A.(049.2)

DOI: <https://doi.org/10.22182/pr.6532020.14>

Научна полемика

Никола Жутић

*Научни саветник на Институту за
савремену историју у пензији*

ВЕЛИКОХРВАТСКО-ФРАНКОВАЧКО КРИВОТВОРЕЊЕ ЈУРЕ КРИШТЕ

**Хрватски повјесничар о српском погледу
на Степинца у књигама: Жутић, Н. 2017.**

**„Надбискуп Степинац – идеологија и
политика 1934-1946“. Београд; Димић, Љ. И
Н. Жутић. 2017. „Алојзије Степинац – држава,
црква, надбискуп 1934-1941“. Београд***

Уредништво Часописа за савремену повијест, на челу са главном и одговорном уредницом др Здравком Јеласком, одбило је да уврсти ово моје реаговање на Криштин приказ, с образложењем да није написан на „хрватском језику“ и на „хрватској латиници“ (Питам се како ја, од Криште проглашени Хрват, не знам свој матерњи језик и хрватску латиницу?!). У одговору уредништва Часописа истакнуто је и слиједиће: „Достављени рад не испуњава тражене увјете у погледу језика, његове предаје те техничког уређења (дуљина рада и облик у погледу фонта, прореда и сл)...“

Искрено речено, очекивао сам да ће инквизиторска редакција Часописа за савремену повијест одбити објављивање мог осврта (реаговања) на Криштин

* Приказ је објављен у Часопису за савремену повијест, бр. 3, Загреб, 2019.

приказ наших књига о Степинцу. Међутим, ни у сну нисам очекивао да ће главни и одговорни уредник Историје 20. века, др Драгомир Бонцић, последице нашег разговора на ходнику (у пролазу) одбити да објави мој осврт у јулском броју (2), са образложењем да је поменути број закључен радовима младих сарадника којима су потребни бодови за научно напредовање, а да ће мој осврт моћи објавити евентуално у јануару 2021. године. О објављивању мог рада није расправљала ни редакција часописа. Нимало поучно за динамику објављивања полемичких текстова, који треба да се објављују у континуитету због свјежине сјећања на претходно објављени иницијални критички (полемички) текст.

Испоставило се да није у првом плану главног редактора ни „брига“ око напредовања младих научника матичног Института, што свакако подржавам, пошто су у посљедњим бројевима присутни проблематични радови хрватских историчара, историчара са других института али и радови актуелних српских анационалних ревизиониста који нападно смањују број српских жртава у хрватским логорима, каква је на пр. полемика др Срђе Трифковића о жртвама Јасеновца, објављена у Историји 20. века, број 1 за 2020. годину.

Иначе ја већ годинама не објављујем у Историји 20. века (чиме великодушно уступавам простор младим талентованим научницима), пошто се концепција часописа, са новим уредником, драматично креће у анационалном правцу. Према поузданом сазнању, др Бонцић је „обећао“ да он неће ни један број штампати ћирилицом, све „док је он главни уредник“. У таквој анационалној клими, коју намеће др Бонцић, логично је да нема мјеста за овај мој „великосрпски осврт“ написан у одбрану наших књига, од којих је моју чак и издао мој бивши Институт за савремену историју.

Овим путем, захваљујући редакцији Института за

политичке студије, добио сам могућност да научној и стручној јавности представим мој одговор (реаговање) на Криштин приказ наших књига о Степинцу.

КЊИГЕ У „ФУНКЦИЈИ ПРОПАГАНДНОГ МАТЕРИЈАЛА СПЦ“

Неугодно ме је изненадило сазнање да је редакција „угледног“ хрватског часописа за модерну историју уврстила Криштин памфлет публицистичког садржаја (изузетно антисрпски усмјереног) у овај свечарски новогодишњи број 2019-2020 године. Приказ одише мржњом и злом слутњом на рачун „реметилачког“ српског народа. У почетку чланка Кришто је потенцирао своју тезу да је наша заједничка књига писана за потребе српског дијела православно-римокатоличке комисије о Степинцу. Са таквом тврдњом Кришто је наметао мишљење да је текст књиге унапред наручен за дневно-политичке потребе и тиме умањио значај књиге. Истине ради, ја сам већ почетком 2016. припремао студију о Степинцу (прије формирања Комисије) под насловом „Надбискуп Степинац – идеологија и политика 1934-1946. Моја књига је објављена крајем љета 2017. године као пројекат мог Института за савремену историју и Министарства просвете и науке. Књига је, међутим, брзо „планула“ пошто су је откупиле бројне библиотеке у Србији (око 180 библиотека). Накнадно је доштампан нови тираж књиге.

Кришто је као аргумент за своје тврдње о слабој документарној основи наших књига, коју је, по њему, користио српски дио православно-римокатоличке Комисије, наводио мишљење епископа пакрачког Јована Ђулибрка, „да не би било добро употребљавати документе којима су се комунисти служили на монтираном суђењу надбискупу Степинцу“. Пошто српска Комисија није добила тражене документе од Св. Столице (а то јој и није био основни циљ јер је о Степинцу свједочило обиље оригиналних докумената објављених током 20. и 21. вијека), по мишљењу др Криште о Степинцу у Ватикану није било нових доказа за оптужбе против њега. Међутим,

Кришто превиђа чињеницу да су ватикански архиви затворени за „шизматичке“ истраживаче, у што сам се и сам увјерио током истраживања односа југославенске државе и Римске цркве кроз посљедњих 35 година. Тек је почетком марта 2020 „добри папа Фрањо“ коначно одобрио приступ недодирљивој документацији. Надамо се само да ће Св. Столица саопштити заинтересираним истраживачима који су документи задржани у тајности. Као и у сваком архиву постоје степени тајности грађе, које одређују и свјетовне владе, које некад чак и признају да одређени документ постоји али задржавају право на његово објављивање (и послје 50 година).

Међутим, постоје свједочанства и самих прелата из ватиканске хијерархије, који су свједочили („назочили“ – по „хрватски“) о злочиначкој активности римокатоличког свећенства у НДХ (на примјер кардинала Еугена Тисерана у разговору с послаником НДХ у Риму Рушиновићем и с Изванредним опонумоћеником НДХ у Риму Ервеином Лобковићем). Документи су објављени у књизи „Тајни документи о односима Ватикана и НДХ“ (Загреб, 1952). Значајна су документарна свједочанства самих Хрвата – југославенских националиста, на пр. Првислава Гризогона. Ту су и драгоцјени документарни записи „српског Хрвата“ књижевника Ђуре Виловића, бившег сјемеништарца и свећеника, који је оставио монструозне записе о покољима Срба „на кућном прагу“ и у крашким јамама. Виловић је са Хрватом–равногорцем, књижевником Силвијем Алфиревићем, покренуо лист „Крик из јама“ (чији наслов све казује). О њима ће бити више ријечи касније. У свим тим геноцидним радњама учествовало је више од 900 римокатоличких свећеника. Иначе смо при писању наших књига (и моје) користили и документе југославенских посланстава, нарочито оних из Ватикана, Рима, Лондона, Вашингтона, Берна, Анкаре и других. Сам Степинац је пред Пијем XII (у писму Папи из маја 1943) признао да је поримокатоличио око 240.000 Срба православних, што је својевремено за америчке званичнике било равно геноциду.

Не треба заборавити чињеницу да у Хрватској ипак није до краја утихнула критичка свијест према рецидивима нацистичке прошлости, па се неколицина храбрих хрватских либералних новинара и историчара жестоко обарају на сулудо

клеро-франковачко једноумље, па „несмиљено” ударају по иконама хрватског франковлука. Тако је на пример новинар загребачког *Јутарњег листа* Јурица Павичић констатовао да се Степинац као „један нес(п)ретан, политички кратковид и оскудно интелигентни човјек, човјек далеко испод формата сложене епохе у којој је живио, претвара у недодирљиви фетиш” (Политика 2015). Сличну оцјену о Степинчевој просјечности изрекао је крајем рата римокатолички књижевник Ђуро Виловић у својој брошури „Крвава црква...”, представљајући га као „залупаног мужа“.

КЊИГЕ „АПОЛОГИЈА ЈУГОСЛАВЕНСТВА И КОМУНИЗМА СА ВЕЛИКОСРПСКОМ КОНАЧНИЦОМ“

У наставку приказа др Кришто критикује наш став према Југославији, великосрпству, комунизму, па нама двојници спочитава нашу историографску произвољност (без употребе докумената) из које, по њему, произлази наша тенденција да своја научна истраживања усмјеримо ка политичкој користи као тобожњи режимски историчари одани некаквом „зилотском православљу”.

Што се тиче нашег „копања по архивима”, ту нам Кришто само може да завиди. Мене је наш ментор проф. др Бранко Петрановић¹ назвао „хроничним архивитисом” јер сам фанатично истраживао фондове у Архиву Југославије, у ком сам радио пуних једанаест година. Академик Љуба Димић је темељно истражио, не само фондове Краљевине Југославије већ и фондове социјалистичке Југославије, па

1 Академика Димића и мене ментор Петрановић је усмјеравао на велике епохалне теме, с нагласком на просвјетној политици (Димића), а мене на идеологију кроз физичку културу. Физичка култура ми је управо отворила смјернице ка разоткривању дубинске историје идеологија, кроз конфликте либералних југославенских Сокола и клерикалних организација Католичке акције (Орлова и Крижара). Под водством нашег ментора ми смо већ од средине осамдесетих „загризли” у проблем сучељавања римокатоличког клерикализма и грађанског либерализма. Наиме, нама је проф. Петрановић „наметнуо” и оставио у „аманет” бављење римокатолицизмом и индиректно Степинцем, кроз паће докторате (Димићу преко државне либералне и клерикалне просветне политике а мени преко државно – римокатоличког (југославенског и антијугославенског) сучељавања преко либералних и организација Католичке акције. У међувремену смо на иницијативу проф. Петрановића урадили заједничку студију под насловом „Римокатолички клерикализам у Краљевини Југославији 1918-1941” (Београд, 1992), којој је он сам одредио наслов.

чак и фондове Службе државне безбедности (БИА-е), Архива САНУ који до недавно нису били приступачни историчарима, као на примјер збирка Виктора Новака која је од изузетног значаја за дубинско сагледавање односа југославенске државе и Ватикана, за спознавање улоге Степинца у мирнодопско а нарочито у ратно време, време масовних злочина над српским народом. Зато чуди Криштина оптужба да је наша књига „апологија закључака које су произвеле идеологије комунизма, великосрпства и југославенства”. Умјесто „повијести и историографије...”, како пише Кришто, „Двојац се служи методологијом која посеже за примитивним психолозирањем којему је циљ унаказивање особе или институције која је тренутно на проматрању”. Криштино „научно” усавршавање на просјечним западним катедрама (колегијима) вјероватно је његов истраживачки метод усмјерило на неолиберално и римокатоличко искривљивање стварности. Познати француски историчари су истицали скривену аустро-ватиканску историју, па у том смислу Алфред Мишјелс истиче да „историја Хабзбурговаца (’крунисаних инквизитора’) није давала довољно података да се у пуној мјери спозна”. Нарочито је оптуживао језуите као вјеште фалсификаторе. Хормер (Hormair), директор бечког архива, назива све књиге дотле издане да нису ништа друго него радови по наруџбини и унапријед уговорене измишљотине”.² Стратегија је била јасна: кривотворење докумената и књига (нарочито оних везаних за широко распрострање Срба) – кривотворење царевог дјела *De administrando imperio*; преименовање дјела Павла Ритера „*Iliria rediviva*” у „*Croatia rediviva*”) од стране Ватикана и бечко-загребачке школе, било је фатално по Србе јер је брисана најстарија српска историја из античког периода.

У слиједећем поглављу приказа наше књиге Кришто слободно процјењује „Димић – Жутићеве погледе на хрватску

2 „Лаж влада на обали Дунава. Владари који су управљали земљом, помоћу лукавства и силе, хоћаху још да преваре и будућа покољења. Они даваху да се штампају лажна дјела, да им послуже као илузија. Ниједном историчару није било могуће да дође до истинитих докумената – архива бијаше закључана као некаква гробница (Алф. Мишјелс, Тајна историја аустријске власти, Париз 1861). Чувени француски историчар Мишле (Michelet) врло се похвално изразио о овој књизи слиједећим ријечима: „Општа савремена политика је живо освијетљена Тајном историјом аустријске власти, што је написао Алфред Мишјелс... Нигдје као овдје није протумачен систем језуитске политике. Ово дјело је већ преведено на енглески, холандски и биће преведено на све језике” (Michelet, *Louis XIV eta la revolutiondel’ etitte nantes...*)

повијест и Степинца”. Без икаквих документарних аргумената Кришто лаконски закључује да је „наш интерпретацијски оквир великосрпски”. У својој немоћи повјесничари хрватства (али и муслимански, шиптарски, црногорски) једноставно изрекну слоган о великосрпству (и још неколико фраза које се стално понављају) српских државника, политичара и историчара. Духовити књижевник Брана Црнчевић је у скорије време изрекао сентенцу да „за непријатеље нема довољно мале Србије која не би била велика”. Бесмислицу о великосрпству могли су да изрекну само фрустрирани и недоучени повјесничари хрватства, који су из ничега, од једне неетничке формације, уз помоћ настојања великих сила, створили државну творевину Хрвата, која се ширила од малог географског подручја око Загреба (Банска хрватска) на околне српске земље (Српску крајину, Далмацију, Славонију, Босну и Херцеговину и данас на Боку, Бачку и Сријем. Неетничка творевина у облику „неисхрањене кифле” настоји се задњих 150 година подељати присвајањем „утробе Хрвата” – Босне и Херцеговине. Та национална творевина, међутим, нема никаквих видљивих материјалних културних и историјских свједочанстава о тзв. старом хрватству.

У даљем приказу књиге „Двојца”, Кришто „психијатријски” наступа према нашој књизи наводећи да је она „далеко од нормална повијесног штива и до уобичајена приказа једне угледне и важне особе у хронолошки посложеним(!) повијесним збивањима”. Питам се што је то нормално у једном писаном тексту; ваљда је нормално, по Кришти, када је историографско штиво пуно великохрватских фалсификата, без документарне подлоге. Питам се која је то јединица мјере којом може да се израчуна „нормалност” историографског дјела. С друге стране, Кришто писцима препоручује неопходну дозу обзирности и недодирљивости приликом оцјене Степинчеве величине. Поред апологета који су писали о Степинцу (као на примјер Степинчев школски друг Рожман) писали су и хрватски аутори који су отворено изражавали сумњу у величину Степинчеве појаве, од поменутог Ђуре Виловића, затим Ивана Цвитковића, до савременог новинара Јурице Павичића.

С друге стране, Кришто пред читаоцима „открива“ да сам ја отворено признао мој циљ код писања моје књиге о

Степинцу, па славодобитно (као крунско свједочанство исправности његовог мишљења) цитира моје ријечи о томе да ја: „... настојим да се скине једина кривица са идеологија комунизма, великосрпства и југославенства (ту не види битан дио текста) за пристрасну оцјену приликом сагледавања личности недодирљивог и 'узоритог' надбискупа Степинца". Избачени дио текста у загради („пред великохрватским римокатоличким праведницима") даје потпуни смисао мом позивању на кривицу поменутих идеологија. „Кривицу" су управо наметали великохрватски елементи.

Највећа фантазмагорија коју је Кришто изрекао у свом приказу наших књига је она да је „Комунистичка Партија Југославије преузела великосрпске идеје (?!)". Према Криштином тумачењу идеологија комунизма је била, дакле, наклоњена великосрпском и југославенском програму (док је у суштини проводила екстремно антијугославенски и антисрпски курс по налогу Коминтерне³), а у социјалистичком периоду (због премоћи хрватских комуниста) помоћу британских и америчких разбијача Југославије („федерирања федерације"), а све то у циљу остварења самосталне Хрватске, што ће потврдити будуће време све већег осамостаљења Хрватске, од 1939. до 1991. године. Комунистичко руководство Хрватске (којега је морало да слуша инфериорно српско руководство) управо је

3 Коминтерна је већ од њеног посланка 1919. посматрала Краљевство СХС као вјештачку, „ненародну великосрпску творевину". Антисрпски став заузет је већ на Другој конференцији КПЈ 1923, када је записано да је „српски хегемонизам крив за стање у држави, односно да је српски централизам (у то време га није ни било у неконсолидованој држави) распирио националне страсти. Нови радикалан заокрет десио се на Трећој конференцији КПЈ (1-4. јануар 1924) када је заузет став да је југославенска држава створена „под диктатом империјалистичке политике Антанте и српске владајуће класе", и да у њој „владајућа класа једне нације (српске), угњетава остале нације." Том приликом наглашено је право отцепљења „угњетених нација". Највећи заокрет у тумачењу националног питања, као „средства револуције", Коминтерна је направила на свом Петом конгресу 1924. године. Дате су директиве да се удари по земљама „француског система" (Пољска, Румунија, Чехословачка, Краљевина СХС, Грчка). Те земље је требало државно растројити. Теорија о јединству три југославенска народа представљала је само маску за „великосрпски империјализам", па се због тога парола о праву народа на самоопредјељење „мора изразити у облику издвајања Хрватске, Словеније и Македоније (нова Коминтернина нација) из састава Југославије. На Пленуму ЦК КПЈ од 25. новембра 1924. одлучено је да се отворено иступи против јединства Југославије, тј. да КПЈ помаже покрете „угњетених нација" у циљу формирања независних држава – Хрватске, Словеније, Македоније и *Црне Горе*, као и ослобођење Албанаца. Трећи конгрес КПЈ из 1926. прогласио је српски народ владајућим у Краљевини СХС. На Четвртом конгресу КПЈ, одржаном у Дрездену 1928, захтјевано је да се што прије реализира разбијање југословенске државе, која је и разбијена по шавовима република које су створене 1945 године (Жутић 2016, 179-181).

било понизно (бар 1945) према Степинцу и Цркви у Хрвата у односу на православље и српство које је у ФНРЈ било у стању расула. Године 1945. Степинац је био у позицији почаствованог лидера Цркве у Хрвата, о чему свједочи његово присуство на државним свечаностима у Загребу (чувена фотографија са Бакарићем и хрватским комунистичким водством на свечаној трибини за Дан устанка). Била је, дакле, присутна обазривост Брозових комуниста према Степинцу, и настојања да га некако одобривоље за прихватање „нове власти”. Одмах по уласку Југославенске армије у Загреб, нове власти су завеле посебне мјере заштите за надбискупа Степинца, који је већ 17. маја стављен у посебно заштићену вилу у Загребу. Заштита пружена Степинцу била је потврда добрих намјера власти (бар у почетку), понуда опроштаја и сарадње онима који су били спремни за њу.

Како је наводио академик Живојиновић, помирљивост нове власти представљала је изненађење за многе, али и подстицај Цркви да се са њом „мало игра”, односно сукобљава у кључним идеолошким питањима. Мирољубива расположења нових власти била су потврђена у више наврата наредних мјесеци. Почетком јуна 1945. маршал Јосип Броз је дошао у Загреб, гдје се састао са високим црквеним представницима. Другог јуна примио је делегацију епископата на челу са помоћним бискупом Фрањом Салис-Севисом, али без присуства Степинца. Помоћни бискуп је изјавио спремност Црква да сарађује с Државом, али само у „складу са божанским и црквеним законима”. Јосип Броз је у свом одговору Степинцу био умјерен и благонаклон. Нагласио је да он, иако Хрват, није био задовољан са држањем дијела католичке цркве током рата, али није желио да осуди или приговори држању цркве за вријеме рата. Маршал Броз је тада био спреман да свећенству опрости многе тешке „кржаве” гријехове. Оно што се није свидјело хијерархији Римске цркве била је Брзова изјава да „наша црква треба да буде национална и ближа народу”. У то време није био склон да осуди Ватикан, али је изјавио: „Желим да католичка црква у Хрватској буде независнија. То је основни проблем који се мора решити, сви остали су другостепени и могу се лако решити”. Брзове ријечи о независности Цркве у Хрвата изазвале су примјетну реакцију бискупа Салис-

Севиса, јер су доживљене као покушај да се створи Хрватска црква (слично као антиватиканска Хрватска старокатоличка црква, коју ће Броз забранити до краја четрдесетих). Два дана касније, 4 јула, Јосип Броз се састао са Степинцем, који је тада упозорио Броза да једино Ватикан може да доноси коначне одлуке а не Држава и бискупи. На крају је предложио Јосипу Брозу да се он и његови сарадници састану са представницима Мачековог ХСС-а и поштеним присталицама усташког покрета. Неспоразуми Степинца с новим властима су се појачавали с одлуком власти да укине вјеронаук, контролише црквена штампа, смањи црквени посјед и друго. На конференцијама католичког епископата током 1945. изражавани су антидржавни ставови па је на крају, слиједом догађаја, дошло и до хапшења Степинца у љето 1946 године. Тако се комунистичко водство понашало према Степинцу и РКЦ 1945. године, дакле врло благонаклоно, али је 1946. због „храброг” држања и жестоког противљења одлукама Државе Степинац био процесуиран и „притворен“.

Попустљив однос према „народним непријатељима” комунистичке власти, међутим, нису имале у Србији, кад су послје ослобођења често убијани потпуно невини грађани а нарочито бројни врхунски интелектуалци. С друге стране, у Загребу и широј Хрватској аболирани су усташки и нацистички сарадници. Према документарним истраживањима др Срђана Цветковића у Србији је од јесени 1944. до 1952. године убијено око 59.000 „народних непријатеља” у Србији.

Не треба заборавити да су Броз и комунисти (нарочито хрватски) већ од 1945. спроводили политику стварања Велике Хрватске. Он је наиме, директно одлучивао код повлачења границе на Дунаву, интервенишући против одлука „Ђидине” (Ђиласове) комисије (која је иначе била антисрпска) да се Илок и Вуковар додијеле Србији. У Архиву Југославије на маргини једног документа Владе ДФЈ, маршал Броз је руком дописао ријечи којима се чуди зашто „хрватски град Вуковар у Србији”. Стварању и ширењу хрватства у Бачкој и Барањи Броз је допринио декретом из 1945. којим је било забрањено помињање буњевачког имена, с напоменом да се Буњевци имају изјашњавати као Хрвати. Тиме је увео хрватство у Бачку и Барању. То је тај благонаклон „великосрпски” став

југославенских комуниста (и прије и после рата) према српском народу, како то тврди др Јуре Кришто.

Идеологија Југославенства, коју критикује Кришто и приказује је као великосрпство, била је, да се не заборави, прихваћена од римокатоличке хијерархије 1918-21. из коњуктурних разлога спасавања хрватства, када је на тој пораженој аустро-угарској територији била неопходна спасоносна југославенска међа. Такво је било и југославенство надбискупа Антуна Бауера, који је Степинца одабрао за свог коадјутора 1934 године. Кришто „хвали” Бауера да је одржао многе пројугославенске говоре (у време стварања Југославије ради спаса тзв. хрватских територија), али да је ипак (и као такав) „изабрао Степинца да буде предводник рововске битке против Југославије”. Ипак Степинац није био изузетак у свом антисрпском дјеловању. Управо је Бауер био узор Степинцу по његовом антисрпском и антиправославном дјеловању уочи и током Великог рата када је благосиљао аустријске (хрватске) војника који су кретали на Краљевину Србију 1914. године. Бауер је позивао све Хрвате да у име Божје буду „осветници оног недјела у Сарајеву”. Поручивао им је да их Домовина (аустријска) зове у бој, „Домовина којој душман (српски-Н.Ж) пријети да је комада..., а Хрват је вазда знао гинути за драги свој Дом...”⁴

Раније је римокатоличко југославенство Ватикану било неопходно као облик прозелитског наступања на исток од средине 19. вијека, када су ангажовани бискуп Штросмајер и каноник Фрањо Рачки да промовишу нову римокатоличку националну формацију, јер је хрватство у то време било у повојима (тек се стварало од поримокатоличених Срба и римокатолика странаца). Међутим, кроз неколико деценија се одустало од југославенске националне опције, пошто је папа Леон XIII („отац Хрвата”) крајем XIX вијека офанзивно наступао са пропагандом нагло растућег хрватства. Наиме,

4 И остали екстремни надбискупи и бискупи јужнославенских (српских) простора (Јосип Штадлер, Антон Јеглич, Иван Шарић и други) одржавали су сличне антисрпске говоре пред војницима који су кретали у рат на Србију, славећи „мученика Војводу” и позивајући на освету (Н. Жутић, Надбискуп Степинац – идеологија и политика 1934-1946, Београд, 2017). Са горе наведеним бискупима Бауер је био екстремни борац за великохрватство, нарочито у времену борбе за хрватство Илирског завода Светог Јеронима у Риму 1924-28 (Н. Жутић, *Илирски завод Светог Јеронима 1453-1971 – од српско римокатоличког до хрватског*, књига у штампи у издању Института за савремену историју).

деведесетих година XIX вијека, бискупи, врхбосански Штадлер и ђаковачки Штросмајер, форсирани су хрватство у Српској Крајини, Босни, Херцеговини, Истри, Далмацији, Славонији и Боки. Нарочито су били активни око претварања српско-римокатоличког Илирског завода Светог Јеронима (основан 1453) у хрватски почетком XX вијека. Због противљења Француске и Русије и „малене” Кнежевине Црне Горе, тај пројекат није успио јер је под тим притиском 1902. одбачена була Лава XIII „Славорум гентем”, која је предвиђала да Илирски завод Светог Јеронима промијени име у „Завод Светог Јеронима за хрватски народ”.

Поштапалица свих хрватству наклоњених идеологија и политика (римокатолицизма, аустријског легитимизма, фашизма, нацизма, комунизма и данашњег неолиберализма) била је мантра о некаквом великосрпству које је угрожавало „ојађено хрватство”. У ствари, романтичарски идеолози српства (национал-либерали) су кроз етнографску реалност, током 18. и 19 вијека, размишљали и писали о идеји тзв. великосрпства као национално-ослободилачкој идеји окупљања поробљеног српског народа у једну територијалну јединицу. Сам помен појма „Велика Србија” употребљаван је тек крајем 19. вијека од мале групе националних ентузијаста окупљених око Стевана Владислава Каћанског из Србобрана, који су своју национално-ослободилачку акцију проводили преко публицистичких новинских написа.

Покушај политичког окупљања тзв. великосрба спроводио се тек у Краљевини СХС недржавним настојањима („приватном иницијативом”), од државе одбачене минорне Српске странке, и то у време југославенске еуфорије одбацивања српских државних институција и српских културних и националних организација (друштава). Идеја великосрпства остала је само као романтичарски покушај окупљања малобројних националних једномишљеника без могуће реализације, уз жесток отпор интегрално југославенских, комунистичких, нацифашистичких, а нарочито сепаратистичких великохрватских организација.

Истичем чињеницу да су ослободилачку интегративну идеју српске либералне идеолошке и политичке елите – идеју

„Велике Србије” – компромитовали током друге половине XIX и нарочито почетком XX вијека хабзбуршка Аустрија, „кајзерова” Њемачка, Ватикан и Коминтерна, па су се из тог разлога српски писци (историчари, публицисти) термилошки удаљавали од тог назива, и због обзирности користили „прикладнији” појам уједињених српских земаља.

Кришто и у слијећем дијелу приказа наших књига изводи свој, стално понављани небулозни закључак, да су идеологије комунизма, великосрпства (које дакле није постојало) и југославенства (које је национална идеја покренута у зачетку од римокатоличких и касније њима супротстављених либералних антиклерикалних поклоника) одиграле кључну негативну улогу и да аутори (Димић и Жутић) одобравају све што су оне рекле о Степинцу. При том Кришто заборавља на кључан утицај антиклерикалне, атеистичке (натуралистичке) идеологије грађанског либерализма („масонске” идеологије) која је, у ствари, била највећи непријатељ РКЦ и Ватикана а самим тиме и противник Степинчеве клерикалне активности преко организација Католичке акције (Крижара, Домагоја, Хрватских јунака и других). Идеологија западног грађанског либерализма произвела је југославенски (масонски) унитаризам (и самим тиме југославенско уједињење) супротстављен римокатолицизму и великохрватству али и било каквом српском националном организовању у Краљевини СХС (Југославији). Српство је 1918-21 једноставно „пометено” са свих државних и друштвених позиција у Краљевини СХС (Југославији).

Наиме, наметнуто југославенство побједничком српском народу, од САД, Француске и Велике Британије, довело је до брисања свега српског из државноправне, вјерске и културне традиције српског народа. Идеологија југославенства је одједном прихваћена од српске политичке врхушке присилом „великих савезника”, али је усађена и у душу српског народа снажном кампањом либералних југославенских организација (прије свих Југославенских сокола, Орјуне, Народне одбране, Југославенских четника, Јадранске страже и других). Све странке, па чак и тзв. великосрпска Народна радикална странка Николе Пашића, постале су југославенске.

Политичка залагања за очување српства и тзв. великосрпства у Краљевини СХС, представљала су националну политику Српске странке, која је, како сам већ истакао, била једина политичка групација у новој држави која се залагала за одржање српске краљевине, српског националног знамења (грба, заставе, устава, химне и другог), српске традиције. Припадници и симпатизери Српске странке од Уставотворне скупштине су захтијевали да се у нови устав унесе име нове државе – „Краљевина Велика Србија”.

Са стварањем Краљевства СХС нестали су и листови са српским националним именом. Крфске *Српске новине* постале су Службене новине Краљевства СХС, а лист *Велика Србија* је нестао са пробојем Солунског фронта и ослобођењем Србије у јесен 1918. године. У чланку *Велике Србије* „Србија и Савезници”, објављеном у броју 18. од 10. новембра 1921, изнесене су критике на рачун српских ратних савезника због њиховог ратног подржавања српства, обећане обнове проширене Србије, до одступања од тог националног и државног концепта 1917, и отвореног пропагирања накарадног „јужнословенског братства” Срба из Србије и српских земаља са пораженим аустријским поданицима Хрватима, муслиманима и Словенцима, из некаквих административних аустријских области, које су биле без икаквог државног обиљежја.

Са нестанком Српске странке из политичког живота Краљевине Југославије, и њених листова *Велика Србија*, у потпуности ће нестати и сам помен српског имена у политичком, националном, културном животу српског народа. Срби су могли да користе њима страно југославенско име (као аустријско-ватикански и либерално-масонски импорт – два типа југославенства) због којег ће чак с временом бити излагани нападима због провођења тзв. хегемонизма преко југословенства. То „српско југословенство” нарочито ће добити погрдан фашистички, милитаристички призив од времена увођења југославенске диктатуре краља Александра.

Не треба заборавити чињеницу да је у државноправној стварности Краљевина СХС, све до 1929, била правно недефинисана држава, у којој је владао државноправни провизориј. Аустријска и мађарска управа задржала се у

покрајинама до 1924. године. Државноправни провизориј у судству владао је до 1929. када су се тек почели доносити системски закони. Народна скупштина није функционисала у свом основном законодавном послу јер је донијела врло мали број закона. Некадашње аустријске покрајине су све више испољавале аутономизам, нарочито од 1935. у времену намјесништва кнеза Павла и владе Милана Стојадиновића а нарочито од стварања Бановине Хрватске у августу 1939. године. Др Кришти постављам питање како се у таквој Краљевини могао спроводити државни „београдски” централизам? Краљевина Србија је доспјела у понижавајући положај вршења преговора са представницима поражених недржавних, просто речено административних аустријских територија (покрајина).

Послије Првог светског рата појам великосрпства почињу из својих прагматичних идеолошко-политичких разлога користити европски ревизионисти – поражене феудо-аристократске снаге и њихови сљедбеници, који се свим средствима боре против тадашњег франкофилског либералног европског поретка. Стуб тог поретка на Југоистоку Европе је либерална монархистичка Југославија коју европски ревизионисти, у циљу њене дестабилизације, почињу називати великосрпском творевином. Преко таквог назива су настојали изазвати што веће незадовољство других вјерских и националних ентитета који су у исто време позивани на грађанску непослушност и устанак. Оличење таквог лажног „великосрпства” били су Никола Пашић и његове владе у Краљевини СХС (до 1926.)

„ВЕЛИКОСРПСКИ ‘ДВОЈАЦ’ И ПРАВОСЛАВНА ХИЈЕРАХИЈА- ХРВАТИ“

Великохрватско-франковачко кривотворење (и закључивање) Јуре Криште видљиво је у дијелу приказа књига о Степинцу, у ком нас Србе, чланове Православно римокатоличке комисије а рођене на територији аустријске монархије (и некадашње НДХ), данашње Републике Хрватске, „Црвене Хрватске” (хрватство проширује и на Боку и Црну Гору) и Земуна, убраја у „одметнуте Хрвате”, који смо

због некакве славе (!?), привилегија ушли у светосавско српство а издали своје „предачко хрватство”. Ми смо дакле „политички Хрвати” јер смо рођени на територији некадашње Аустроугарске и самим тиме, по Кришти, рођени на хрватској земљи као Хрвати (све што је Аустрија освојила од српских земаља то је слиједом ванразумске Криштине логике хрватска земља – „пангерманија”). Наше политичко, а по Кришти и етничко хрватство, Кришто истиче у слиједећем пасусу чланка: „...Што бисмо могли ишчитати из података да је Жутић рођен и одрастао у Госпићу у Хрватској⁵, а да је Димић рођен у Земуну (не каже у НДХ), тј. на подручју које је Хрватска унијела у Краљевство Срба, Хрвата и Словенаца? Кад се тому дода чињеница да један од јастребова из водства СПЦ (читај: епископ бачки Иринеј – Н. Ж) вуче подријетло из Сињске крајине, с извора ријеке Цетине, а други такођер није из Србије него из негдашње ’Црвене Хрватске’ (митрополит Амфилохије Радовић из Црне Горе – Н. Ж) – ето сценарија за маштовите теорије о томе како пречани и несрби превладавају своје осјећаје другоразредности најрадикалнијим великосрпством и тако траже примање у светосавски мисаони духовни свијет (Криштин жалосни мисаони склоп (Н.Ж?!). Кад се тому дода да су стварни инспиратори великосрпскога инспирацијског модела били такође Хрвати – о чему ће бити касније ријечи (мисли на отпаднике од римокатолицизма – „ренегате“ Виктора Новака и биоковца Ђуру Виловића – Н. Ж) – теорија би била све комплекснија, али и занимљивија”.

Криштина фантастична сновиђења да је некаква виртуелна Хрватска (какве 1918. у државном смислу није ни било) унијела територије у Краљевство Срба, Хрвата и Словенаца, измишљотина о некаквој великој аустријској Хрватској је на нивоу биједног извртања стварности. У ствари, до 1918. Хрватска је постојала само као некаква мађарска

5 Рођен сам у административној Народној Републици Хрватској, на територији некадашње аустријске Војне Крајине. Госпић је потом постао дио Личко-крбавске жупаније од 1883, па дио области од 1922, па Савске бановине од 1929 и на крају кнез-Павловом и енглеском насилном вољом 1939. постао дио декретирани Бановине Хрватске, која је настала недемократским државним ударом, тј. без законске санкције Народног представништва Краљевине Југославије, дакле без изјашњавања српског народа. Таква територијална творевина, фантастична измишљотина као спој панонско-далматинске Хрватске, у историји никад није постојала, осим у некаквој „дјечијој“ картографији, примитивне израде, која се провлачила кроз повјесне уџбенике основних и средњих школа.

административно-географска област састављена од три жупаније (загребачке, вараждинске и крижевачке), па потом у Краљевини СХС као загребачка и вараждинска област, која се 1929. уклопила у Савску бановину (са територијом бивше Војне Крајине и са Славонијом – некадашњом мађарском круновином). И Анте Старчевић (буњевачког српског подријетла) и Јошуа Франк („архијеврејин“) и Павлић (из старе српске херцеговачко-личке буњевачке породице) би Кришти позавидјели на убојитој маштовитости, истицањем замисли да у Хрватској никада није било Срба већ само, поред римокатоличких и православни Хрвати.

Загребачки историчари хрватства могли су потпуно неометани, уз подршку дневне антисрпске југославенске (комунистичке) политике, да створе кривотворину о великохрватском простору и тзв. хрватским земљама (као Кришто у новије време). Тако је на примјер доцент Загребачког свеучилишта у времену НДХ, Чех Јарослав Шидак, у својим радовима писао (и у времену Брозове Југославије) о „етничком територију хрватског народа“. Те тзв. хрватске земље по Шидаку допирале су преко Срема чак до Земуна, тј до крајњих аустријских граница (Жутућ 2006). И Кришто пише по матрици ендехазиских историчара (који су и у Брозовој Југославији могли слободно износити такве неизмјењене фалсификате). У данашњој Републици Хрватској Кришто потпуно ослобођен (као „Отац хрватске повијести“) износи поменуте конструкције (које на жалост објављује Часопис за сувремену повијест) да смо ми који смо рођени од простора Госпића, Сиња, „Црвене Хрватске“ до Земуна просто етнички православни Хрвати.

Била би права срећа да је Кришто једини (или један од ријетких) који на овај „ендехазиски“ начин размишља о Србима као Хрватима православне вјере. Захваљујући општој државној антисрпској клими, уз сталну медијску подршку и пропаганду, данас је у Републици Хрватској нормално говорити таквом терминологијом: о Србима као реметилачком народу који је окупирао Хрватску („насељени од Турака“), када су православни „Власи“ тј. такозвани Срби, насељени у стару Хрватску у XVI вијеку); о Србима као православним Хрватима, са настојањима да сви они рођени на простору некадашње аустроугарске морају бити Хрвати.

КРИШТИНА КРИТИКА „ВЕЛИКОСРПСКИХ РИМОКАТОЛИЧКИХ РЕНЕГАТА“

У критичком осврту на дијелове наших књига који говоре о римокатоличким отпадницима од вјере – „рenegатима“ („Улога двојице хрватских ренегата“), Кришто је на нивоу наклапања фанатичног србомрса, који врши нелогичне конструкције, својствене великохрватским фанатичима. Нас двојицу („Двојац“) Кришто представља као неоригиналне компилаторе који „модел за функционисање и улоге Католичке цркве“ нисмо ми измислили (академик Димић и ја - Н.Ж)), него смо га преузели од двојице хрватских ренегата, Виктора Новака и Ђуре Виловића. „Двојац“ се по Кришти, појединачно и скупно, често реферира на Виктора Новака, „наглашавајући важност његове писане оставштине коју су, наводно недавно добили“. Према овим Криштиним запажањима изгледа да смо се ми тек недавно почели бавити римокатолицизмом и односом југославенске државе и римске цркве. Кришто вјероватно не зна да смо се нас двојица, како је већ истакнуто, почели бавити односом (боље речено сукобом) идеологија либерализма и римокатолицизма (југославенске државе и Римске цркве) већ током осамдесетих година прошлог вијека. Тих година ми смо врло мало знали о великом књижевнику Ђури Виловићу (да би од њега преузимали сазнања), кога су комунистичке власти екскомуницирале (као припадника Југословенске војске у Отаџбини) из просвјетног и књижевног система Југославије, па се о њему није учило ни на загребачким ни београдским историјским катедрама, а нити на анационалним катедрама филолошких факултета.

Што се тиче историографског опуса интегралног Југославена, либерала – антиклерикалца проф др Виктора Новака, ја сам већ тада његов рад изложио критици (нарочито његова тумачења старине хрватства), па га нисам у довољој мјери цитирао и проучавао. Детаљније га нисам могао проучавати јер је његова збирка у Архиву САНУ била до недавно недоступна за научнике. Не треба заборавити да је Новак у периоду Краљевине Југославије био монархистички југославенски апологета, па потом у Брозовој Југославији жестоки критичар тог истог „хегемонистичког“ југославенства.

У периоду Краљевине Југославије Новак је непримјерено истицао значај Карађорђевића, династије, апологетски писао о монархистичком југословенству. Др Новак је био члан масонске ложе „Доситеј Обрадовић” (у којој је достигао највиши 33 степен заједно с Фердом Шишићем и Гргом Новаком) и да је као такав његовао интегрално југословенство као спој три стара народа. Нарочито је популарисао старину хрватства које је утемељивао међу српско-православним београдским интелектуалцима, и оставио погубне посљедице на свијест тадашњих српских академика и универзитетских професора. Новак је створио историографску школу, чијим сљедбеницима су „стављене наочаре аустро-хрватске идеје југословенства”. Ипак Новаково југословенство није само аустријско већ је оно првенствено настало на темељу новог идеолошког југославенства - либерално-масонског, чија се идеја ствара и шири уочи Првог свјетског рата међу силама Антанте и САД-а (и оно је Србији наметнуто од 1917. године). С друге стране, у његовим књигама из комунистичког раздобља проказана је и оцрњена династија Карађорђевић као једна „ненародна владалачка творевина”. У *Magnum crimen*-у иступа са проблематичним ставовима о Краљевини Југославији, која је по њему имала благонаклон (!?) став према Ватикану и РКЦ (нарочито према Степинчевим Крижарима, али је превиђао чињеницу да им је влада Петра Живковића забранила рад).

Новак је писао о хрватској глагољници иако је она стара приморска варијанта српског ћирилског писма. Чак је и прозелитски српско-римокатолички Илирски завод Светог Јеронима представљао као хрватски. У чланку „Завод Светог Јеронима у Риму – његова улога у будућој југославенској култури”, Новак креће од „несрећне године 1901.” (за њега несретне јер је тада укинута хрватство тог Завода) када је сва „хрватска јавност живила у сталној политичкој грозници”. Потом помиње да је Данте у својој ”Божанственој комедији” навео ”бројна ходочашћења Хрвата”. Затим истиче да постоје ”потпуно сигурни историјски подаци (не наводи који – Н. Ж)” да се у старом „*Borgo Vecchio*” налазила „насеобина Хрвата”. Помиње и да је папа Никола В, булом од 21. априла 1453, дао Хрватима црквицу Свете Марине (уз Завод), и допустио им да смију основати „уређени хоспице”). По њему, Завод је

био подупиран „прилозима из Хрватске (која је то Хрватска у то време – Н. Ж)”, док је капелан морао бити „хрватске народности”. Већ тада су, по Новаку, „стизали тој братовштини обилни дарови и легати из свију крајева гдје су становали Хрвати, тако да су ови приноси најбољим документом како је овај ‘хоспиц’ код Св. Јеронима био управо задужбина побожних Хрвата, чиста народна установа, без икакве политичке тенденце”, док јој је главна тенденција хуманитарна, културна и научна (В. Новак, Јероним (Завод Светог Јеронима у Риму), цитирано у: Станојевић 1925, 156-157). На крају помиње да је Свети Јероним био увек и стално материјално подупиран из Хрватске (Жутић 1997). Новак је то истицао како би доказао да Завод није својина Италије и Ватикана већ Југославије, односно „Хрватске”.

Југославенски апологета Виктор Новак је дакле у својим написима субјективно непримјерено величао старину и бројност хрватског народа. Просто је непојмљиво да једна научна величина даје овакве фантастичне великохрватске констатације. Ни помена да би илирска институција могла бити „за српски народ”, и да би таква установа могла имати као превасходни задатак школовање прозелита за православне српске земље, а не само хуманитарни и научни. Дијелове хрватског епископата Новак је апологетски представљао као „искрене Југославене”, као на примјер Јосипа Јураја Штросмајера, који је заправо послје краткотрајне прозелитске југославенске фазе, крајем 19. вијека заједно с Нијемцем Штадлером био најжешћи заговорник хрватства јужнославенског простора.

С друге стране, Новакова оцјена да је „Први хрватски католички састанак (а не конгрес како га назива Кришто – Н. Ж)“ клерикални програм за двадесети вијек”, у суштини је тачна због његовог дубинског познавања стратегије Ватикана и Римокатоличке цркве. Наиме, управо на том састанку је донесена кључна стратегија да због ширења римокатолицизма на исток, хрватство треба да одигра кључну улогу, па је заузетом стратегијом на Састанку – да сви римокатолици славенског југа морају бити Хрвати – направљен одлучан корак ка стварању и ширењу нове римокатоличке нације хрватства. Новакова исправност мишљења налази се у чињеници да је као римокатолички сјемеништарац – клерикалац (у

младости), слично као Виловић, био у позицији да упути критику на рачун те антилибералне римокатоличке народносне формације, којој је основна карактеристика изражена у непријатељству и нетрпељивости према најближој браћи – Србима православне вјере. Због таквих открића хрватска стручна и научна јавност изјаснила се да је Новаков *Magnum crimen* „надрихисториографски памфлет”, што он никако не може бити због изношења обиља до тада непознатих документарних чињеница и података (нарочито оних везаних за геноцид у НДХ). Пошто је писан у кратком временском раздобљу (1945-48), *Magnum crimen* има одређене чињеничне недостатке, али је Новак као и Ђуро Виловић зналачки открио основне менталне карактеристике римокатолика-Хрвата изазване језуитским милитарним утицајем. Управо је предност наведених Криштиних „рenegата” у томе што су могли као сјемеништарци-свећеници изнутра открити тајне закулисне римокатоличке игре са српским православним народом у интересу клерикализма и антилиберализма.

Кришто наставља са завјереничким вокабуларом о организованости свих великосрпских структура у последњих седамдесетак година, па наводи да је Новак у рукама имао Виловићев рукопис кад је припремао свој *Magnum crimen*, што је Кришти „сигуран показатељ да су комунистичке службе судјеловале у изградби Новакове књиге прибављајући му иначе недоступне Виловићеве материјале (што је у основи тачно).⁶ Кришто у својој конструкцији иде даље па наводи да је Виловићу неке материјале дао православни свештеник у Сплиту Сергеј Урукало „и неки православни монах што ће бити важно у даљој расправи”. На крају Криштине фантастичне конструкције о завјеричком великосрпском ланцу, доживљавају врхунац када каже: „При свему се дакле чини да свједочимо о невјеројатно великој преписивачкој школи: кругови у Српској православној цркви давали су материјале Ђ. Виловићу, који их је уврстио у свој рукопис, Новак је преписивао од Виловића, Хорват-Штамбук од обојице, а Димић и Жутић од свих претходних (!) – сви уједињени у жељи да Хрвате, католичку цркву и хрватску повијест прикажу као реметилачки чимбеник,

6 О томе има назнака у брошури коју је припремио Вељко Ђурић – Мишина („Крвава црква...”) и у мојој студији „Ђуро Виловић – од жупника до четника.”

болест и пријетњу, напосе загребачкога надбискупа Степинаца”. Стварно, ванразумски конструкт!

Дио „Магнум кримена“, који је везан за ратни период геноцида над Србима и Јеврејима, је историјски вјеродостојан и покривен бројним кључним документима који су претходно кориштени током суђења Лисаку, Степинцу, Шалићу и дружини. У којој је мјери Новак користио Виловићеве рукописе, који су настајали у време његовог боравка у Сплиту и у четничком штабу Драже Михаиловића у Липарима у Црној Гори, када је као члан Пропагандног одјела ЈВуО имао задатак да прикупља податке о геноцидним злочинима Хрвата над Србима, не може се прецизно утврдити. Податке је заиста могао узимати од православног свештеника Сергија Урукала (што је вјероватно јер се с њим дружио у Сплиту) који је користио изјаве бројних српских избјеглица са подручја НДХ ван италијанске Прве зоне (највише из Лике), који су се од хрватског ножа спашавали бијегом у Далмацију.

У Збирци Виктора Новака, која се чува у Архиву САНУ, налазе се трагови Новаковог коришћења Виловићевог рукописа „Крвава црква...”, али и других, и то у случајевима када га је Новак преко својих скривених биљежака наводио као извор. Према прикупљеним биљешкама (које су дијелом објавио историчар- архивиста Миле Станић), али без могућности дубљег увида у Новакову архивску збирку, може се тврдити да је он користио Виловићеве податке за стотине римокатоличких свећеника, усташа и усташких симпатизера. С друге стране, Виловић је требао бити заборављен али и сатанизован због своје равноргорске прошлости. Он је избрисан из историјског памћења, са историјских и филолошких катедри, чему је допринос дала и архивска струка скривањем важних докумената и фондова.⁷

Кришто је у наставку, свог очито пристрасног осврта на римокатоличке „рenegате”, истакао да „није до сада било познато да Новак није био ни први ни најважнији гуру интерпретације хрватске повијести у великосрпском кључу.” Ту част он додјељује књижевнику Ђури Виловићу. Питамо се, ако до недавно Виловић уопште није био познат хрватским а

7 видјети: Н. Жутић, Надбискуп Степинац...

нарочито српским историчарима, како је он могао да утиче „на идеолошко-политичко формирање Димић-Жутићевих и опћенито великосрпских објашњења функционисања и тајних планова (Римо)католичке⁸ цркве“.

Кришто не зна да је у ствари Виловић мени врло добро познат (задњих петнаестак година) пошто сам о њему објавио четири књиге, за које Кришто очито није чуо, пошто их не наводи у свом приказу. Помиње само Виловићеву „Крваву цркву...“ коју је приредио Вељко Ђурић – Мишина у издању Српске радикалне странке (ја сам био рецензент, што је и Кришти познато). Пошто није детаљније упознат са Виловићевом идеологијом, Кришто нетачно наводи да је Виловић био масон (слободни зидар). Масон је био његов сплитски колега, филозоф и књижевник Нико Бартуловић са Хвара (римокатолички сјемеништарац, такође отпадник од Римске цркве – „рenegат“), о ком сам такође написао четири књиге у издању Српске радикалне странке. Бартуловић је био „непоправљиви“ југославенски националиста док је Виловић током рата постао „великосрпски“ националиста (који се сјећао предачког српства Биокова, Брела и Макарског приморја) близак Илији Трифуновићу Бирчанину – вођи сплитских равнораца, односно прекодринских припадника Југославенске војске у Отаџбини. Југославен (Хрват) Бартуловић се није слагао са Виловићем управо због његовог српства, па је припадао групацији сплитских југославенских четника Младена Жујовића (наслједник Бирчанина од марта 1943). Иако је испољавао југославенство и тенденције ка зближењу са сплитским комунистима-партизанима, од јесени 1943, он је ипак ликвидан од стране хрватског комунистичког руководства негдје код Топуског у прољеће 1945. године (изгледа по наредби Броза и Бакарића).

8 У терминолошком смислу устаљено је код хрватских повјесничара да за ватиканску Римску цркву употребљавају непотпун назив „Католичка“. То уопће није случајно, пошто преко тог скраћеног облика „католици“ (у ствари римокатолици) хоће да имају кршћанство у цјелини, односно доминацију над цјелокупним кршћанством. На Дијалозима повјесничара – историчара упозораван сам од појединих хрватских повјесничара да треба да употребљавам термин „католички“ а не римокатолички. Заборавља се да су и православци католици, јер се и Српска православна црква зове и „Католичанска српска православна црква“, што означава „саборност“ (грчка ријеч „катхоликисмос“ на српски се преводи као „саборност“). Зато је за „Католичку“ цркву“ исправно употребљавати њен потпуни назив „римокатоличка“, да би се, поред осталог, разликовала од „Католичанске српске православне цркве“.

Пошто је Кришто у приказу наших књига велики простор посветио „непознатом” и тајанственом Виловићу, ред је да се представи његово основно идеолошко-политичко и национално опредјељење. У својој првој студији о Виловићу, која носи назив „Ђуро Виловић – од жупника до четника” (издавач Институт за савремену историју, Београд 2012?), писао сам о Виловићевом идеолошко-политичком деловању у разним епохама: очи Великог рата, када као римокатолички “сјемеништарац”, па потом и жупник, у својим радовима уздиже далматинско хрватство и то под пресудним утицајем творца далматинског хрватства дон Михе Павлиновића (његов завичајац из Бреља, испод Биокова); у епохи Краљевине СХС (Југославије) када у еволутивној национално-вјерској промјени постаје све израженији антиклерикалац; у епохи рата у Југославији када се, као национално освештени враћа свом предачком српству (са Силвијем Алфиревићем, Јакшом Рачићем и другим Сплићанима) и прикључује Југословенској војсци у Отаџбини Драгољуба Драже Михаиловића.

Као слабом познаваоцу „мистериозног” Виловића али и Бартуловића („Орјуне”), Кришти није јасно у коликој је мјери Виловић „био дионик оног духовног озрачја у неким приморским мјестима које се организирано у терористичко фашистичку организацију (?!) – Организацију југославенских националиста (ОРЈУНА), која је бранила унитарну југославенску државу и интегрално југославенство.⁹ У свом незнању Кришто нетачно наводи да се Виловић у време рата у Сплиту придружио (!?) ОРЈУНИ, која у то време у Сплиту уопште није постојала јер је забрањена декретом режима краља Александра већ 1929 године. Од југославенских организација у ратно време у Сплиту једино је дјеловао ЈУГОРЕПО – Југославенски револуционарни покрет (близак равногорцима с тенденцијом приближавања сплитским комунистима) на челу са Ником Бартуловићем. За Виловића се јасно зна да се 1942. прикључио сплитској организацији Југославенске војске – Бирчанина (са српским националним предзнаком, па се

9 За овакво нетачно навођење ОРЈУНА-е као фашистичке организације Кришто се позива на Крешимира Немеца и Ивана Бошковића, који је иначе један од ријетких повјесничара књижевности у Хрватској који је озбиљније изучио Орјуну и Николу Бартуловића. Може му се замјерити што је либералну Орјуну идеолошки сврстао у фашистички табор.

због тога није слагао са Бартуловићем који је био досљедни „непоправљиви Југославен“).

Комунисти и хрватски сепаратисти у Далмацији, Орјуни су прикачили етикету фашистичке организације која је у ствари била либерална организација интегралних Југославена. У југославенској историографији¹⁰ се недовољно зна да је Орјуну подржавало водство либералне Демократске странке на челу са Св. Прибићевићем и Љубом Давидовићем, који је био и присталица југославенских четника Илије Бирчанина и Косте Пећанца (који су водили југославенске четнике у Краљевини Југославији). Огорчени противници Орјуне били су припадници Југославенске независне народне омладине, која је своју праву великохрватску националну идеологију скривала под југославенским именом. С временом ће од њих настати Хрватска национална омладина (ХАНАО) зависна од др Анте Трумбића, који ће од коњукурног југославенског националисте постати франковачки идеолог. Током августа 1921 сплитски орјунаши су се сукобили и са римокатоличком организацијом Католичке акције – Орловима, „том аустријском творевином сињских клерикала“ (Жутић-Велебитски 2010, 46-47).

Орјунаши су били и непомирљиви противници Српске националне омладине (СРНАО), коју је српска и југославенска историографија погрешно пришивала уз Народну радикалну странку Николе Пашића. Треба истаћи да су они били само омладинска организација минорне („слабашне) Српске странке Косте Новаковића и исто тако слабашне Српске националне организације Ђорђа Чокорила („Чокориловци“).¹¹

¹⁰ У југославенској историографији и књижевној публицистици о Орјуни се недовољно зна, и при том се субјективно писало као о терористичком па чак и као фашистичком покрету. Идеолошко-политички и национално пристрасни књижевни критичар Бранимир Донат за Орјуну вели да је то „непартијска али у бити фашисоидна организација“ (ипак не каже фашистичка). Орјуна је даље, по Донату, остала везана „уз фантоме своје фашистоидне идеологије“, па из орјунине фашистоидне прошлости протеже Бартуловићев тобожњи „четнички фашизам“. Међу ријетким радовима о Орјуни истичем чланак Б. Глигоријевића (1986) о тзв „профашистичким покретима у Краљевини СХС, у коме је Орјуна као организација интегралних Југославена – либерала, добила тоталитарно профашистичко идеолошко обиљежје (Жутић 2010, 186)

¹¹ У српској и југославенској историографији, преко пропаганде комуниста, франковаца, ХСС-а, наци-фашиста и Римске цркве, изједначавано је југославенство са тзв. великокрпством. Међутим, „великокрпби“ и Југославени су припадали политички супротстављеним таборима. Сукоби Организације југославенских националиста ОРЈУНА-е са српским организацијама

Омладинска српска организација – СРНАО је остала на нивоу непознате појаве, са ријетким реконструкцијама острашћених комунистичких историчара. Историчар др Бранислав Глигоријевић као један од ријетких истраживача националистичких омладинских организација, Орјуну и Срнао (са ХАНАО-м) је идеолошки опредјелио као профашистичке организације. Он је под притиском владајућег комунистичког погледа на свијет, идеолошки острашћено писао на начин да су „великосрби” својим терористичким акцијама провоцирали хрватски и словеначки народ, „па чак и радничку класу”. Писао је, не само о фашизму СРНАО него и о фашизму ОРЈУНА-е, све то са циљем негативног приказа либералних југославенских монархистичких организација. Да би пронашао аргумент за великосрпство народне Радикалне странке, уз њу је „прикачио” Српску националну организацију, која је с друге стране заузела неутралну или чак противну позицију према Пашићевом „српском радикализму”, који је у ствари испољавао тзв. режимско југославенство (Глигоријевић 1964).

Виловић је, у складу са мојим мишљењем тврдио да су Хрвати неетничка формација мјешанаца, које је као такве називао „Бастардима”). Назив „Бастарди“ Виловић је користио у свом изузетном раду под насловом „Тајни план великохрватске идеје и њене експанзије – докуменат мрачне мегаломаније једног народића”, који је под псеудонимом потписао као „Љубиша Петровић”. Тај текст под насловом „Бастардија хрватства” објавила је Српска радикална странка 2011. године. Интересантно је да је југославенска комунистичка цензура скривала тај текст више деценија док га нисам пронашао у Војном архиву у Београду и објавио у издању СРС. Српска историјска наука била је, ваљда због братства и јединства, осакаћена забранама истраживања и објављивања таквих изузетних радова који на аналитички начин откривају суштину настанка нације хрватства и идеолошко-политичку игру њених интелектуалних предводника. Тај рукопис је био брижљиво скриван, а један примјерак је сачуван и у библиотеци манастира Хиландар. Даљњим истраживањем судбине Виловићевог рукописа сазнао сам да се један примјерак (у форми издања

(Српска национална омладина – СРНАО, Српска народна организација – „Чокориловци”, Ратничка странка) били су појачаног интензитета.

„Американског Србобрана”, Питсбург, 1944) налази у библиотеци Историјског института у Београду. Послије тога открића сумњао сам да је у вези тог Виловићевог текста била у питању само „страшна комунистичка цензура”, већ сам схватио да су у питању били и немар и незаинтересованост историчара (бар од деведесетих година када се могло слободније истраживати и објављивати). Тај „страшни комунизам” који је по Кришти тобоже уништавао хрватску слободу код испољавања њихових националних осјећаја, управо је жестоко заробио српску културу и науку. Ту падају у воду папагајски понављане Криштинине конструкције о некаквом антихрватском комунизму, великосрпству и југославенству.

Група сплитских равногораца (четника) римокатолика („Хрвата”), припадника ЈВуО (углавном интелектуалаца), послје сазнања о свирепом геноциду над српским народом (1941-42), вратила се свом предачком српству (Виловић, Алфиревић, Рачић и други) и православљу (Алфиревић) док је Виловић као отпадник од римокатолицизма прешао у протестантизам, пошто га СПЦ није хтјела примити у своје окриље (то су ти чувени присилни „пријелази” у православље које помињу повјесничари, нарочито Крунослав Драгановић па и Кришто).

КРИШТО ПИШЕ ПРИКАЗ НАШИХ КЊИГА ПО СТЕПИНЧЕВОЈ МАТРИЦИ – НЕОРИГИНАЛНИ ПРЕПИСИВАЧ: ПИСМО СТЕПИНЦА ПАПИ ПИЈУ XII ИЗ МАЈА 1943. – ПИТАЊЕ АУТОРСТВА

Јуре Кришто се у новије време придружио групи ревизиониста који су негирали Степинчево ауторство над писмом папи Пију XII из маја 1943. године, а ауторство приписују секретару Илирског завода Светог Јеронима Крунославу Драгановићу. Наиме, почетком 2019. године објављена је књига бискупа мостарско-дувањског Ратка Перића „Нада која не постиђује”, која „недвојбено потврђује свете закључке” да Степинац није аутор писма папи Пију XII „којим СПЦ оспорава његову канонизацију”, и да је оно „обична кривотворина”.

У новије време клерикални писци се, дакле, залажу да оспоре ауторство Степинца над фамозним писмом (извјештајем) које је он наводно писао папи Пију XII 18. маја 1943, у којем се обрушава на либерализам, масонерију, комунизам, великосрпску хегемонију, четничке злочине, на Хрвате Југославене у четничким редовима (против Виловића, Алфиревића, Јакше Рачића и друге), које је изазвало полемику међу хрватским и српским историчарима због тобожњих недоумица око „правог” аутора тог писма. Очито се и Кришто обрушава на све оно што је Степинац критиковао у свом писму папи 1943 године (на југославенство, великосрпство, комунизам, Хрвате четнике и слично). Он је, дакле, једноставни преписивач (што спочитава нама - „Двојцу”) Степинчеве кривотворене историје, на коју су вјеројатно утицали Драгановићеви фалсификати о масовним српским злочинима, измишљеној хрватској повијести и негирању Српства и њиховом свођењу на „влашко сточарски накот“.

Наиме, многи су тај Степинчев извештај (писмо које је потписао Степинац) Пију XII, од 18. маја 1943, доживљавали као „бестидан фалсификат” свега оног истинитог што се догађало у време провођења најжешћег геноцида над православним Србима. Смисао извештаја (писма), преко оптужби Срба (четника) за крволочне злочине био је у томе да се пред Папом аболирају Павелић и „Хрвати” за све стравичне злочине које су починили. Јавни тужилац Јаков Блажевић добро је уочио кад је говорио о Степинчевом безочном фалсификовању историје, да је то радио „како би увјерио Св. оца Папу о потреби учвршћења Павелићевог режима, учвршћења НДХ”. Као метрополита Хрватске и Славоније Папу је првенствено хтио да обавијести о „пакленом плану уништења католицизма на источној обали Јадрана, који припремају непријатељи Цркве у тим крајевима, а то су комунисти, „који изводе своје операције под именом партизана, НОФ-а или антифашиста”, и нарочито „великосрпски четници” под командом Драже Михаиловића, „министра лондонске избјегличке владе”. Ти „ирегуларни одреди” починили су, по Степинцу, „неописиве покоље цивилног становништва у балканским ратовима против Турака”, а њима су припадали и сарајевски атентатори на аустријског престолонаследника

Фрању Фердинанда, док „сада изводе своју дјелатност против хрватског католичког пучанства, а бјесне такођер и против хрватских муслимана (цвијећа хрватства– Н. Ж)”. Изненађује да Степинац у други план ставља комунистичку кривицу (ипак су комунисти и усташе били истомишљеници у Краљевини Југославији, нарочито у митровачкој казнионицама 1935), па наводи да „комунистички терор” није ни на једном мјесту изведен таквом страхотом и да никада нису били почињени такви покољи слабих жена и невиних дјеце, као што то чине српски четници: „Док партизани убијају поједине особе, које припадају владајућим круговима, четници убијају све који су католици... Према изјавама муслиманских првака, четници су на хрватском државном подручју, као и у италијанском Санцаку побили преко 200.000 Ислама”. Ипак за дивно чудо Степинац признаје да је покољ католика од стране четника много мањи, „али се без даљњег може говорити о тисућама жртава католичке вјероисповјести у Босни, Херцеговини и Далмацији”.

При том Степинац не наводи конкретне случајеве тих тобожњих масовних покоља римокатолика, осим „звјерског покоља католика” извршеног у Гатима у Далмацији 2. листопада 1942. године, када су „четници” (у ствари Југословенска војска у Отацбини) убили неколико десетина Хрвата римокатолика као одмазду („српски осветници”– Н. Ж) за убиство југославенских официра и војника који су кукавички сачекани и убијени у том селу, при њиховом повратку у Црну Гору послје капитулације. Степинчев вокабулар је врло сличан вокабулару неоусташа из деведесетих (у које спада и Кришто) који, као и Степинац са клером, само понављају фразе о Великој Србији и великосрпској агресији на хрватско државно подручје (које је окупацијом створено). Степинац највише истиче „вербалне деликте”, и то „запаљиве говоре” некаквих анонимних четника у којима у футуру најављују да ће српски крајеви бити очишћени од римокатолика и од муслимана, али без остварене реализације.

У извештају Папи Степинац даље оптужује четнике за тобожње деликте које су управо претходно извршили Павелић, хрватске усташе и римокатолички клер, а то је „присилни пријелаз католика на српско православље”. Управо су то под Степинчевим надзором извршили римокатолички капелани

присилним превођењем православних Срба у римокатолицизам, од којих су многи након „пријелаза” убијени (рачуна се да је на тај начин, по самом признању Степинца, преведено око 240.000 Срба). Колико је Српска црква „агилна” да неког преведе у православље свједочи Виловићев случај када је одбијен, па је морао прећи у протестантску вјеру.

Посебна рак рана Степинцу били су раније поменути „римокатолички издајници” – Хрвати Југославени (Кришто их назива „ренегатима“), који су смјерали преко четничких великосрба да сломе ”хрптеницу католичко-аустријском менталитету хрватског народа”, и то сламањем уплива католичке цркве на хрватски народ. У извјештају Папи Степинац управо истиче таква „два издајника”, одметника од римокатолицизма и хрватства, и то „сплитског масона” Силвија Алфиревића, „управитеља гимназије у пензији” и католичког свећеника Ђуру Виловића, „већ двадесет година отпадника, који је написао злогласну књигу ‘Мајстори душа’”¹². Даље је истакао да је њихов примјер „на жалост слиједио извјестан број особа (бројни сплитски равногорци који су отишли код Ђујића на Динару– Н. Ж), које су оријентисане радикално у југославенском смислу”.

У извјештају (писму) Степинац даље истиче „Велику мржњу на католичку цркву као такову, која избија из свих летака и списа четника и великосрба (сад то нису Хрвати Југославени– Н. Ж)”. Пред Папу „за читање“ Степинац је (преко писма) поставио летак (лист) *Крик из јама* бр. 9 од 23. сибјечња 1943. „у ком се чита: партизани и њихови помагачи клерикалци и усташе”, па из *Крика из јама* бр 5. од 31 просинца 1942. цитира „Ђаволска дружба усташа, црних интернационалних клерикалаца и пљачкаша партизана”, па из

¹² У рекламном тексту књижаре „Биноза” истакнуто је да је „Мајстор душа” („Роман сеоске недеље”) најбоља хрватска књига изашла 1931. године. Роман се првенствено нашао на вјетрометини идеолошких либерално-клерикалних полемика и сукобљавања, па су тако клерикални кругови роман доживљавали као обрачун писца с Римском црквом, док су га либерали доживљавали као чин пишчеве храбрости и „замашит догађај у нашој књижевности”, писан „изванредним стилем, мајсторским поентама и сочним језиком” (О. Дероко, Хрватска ревија о Мајстору душа; Н. Жутић, Ђуро Виловић – од жупника до четника..., књ. I). Роман Мајстор душа прво је преведен на чешки језик напорима књижевнице Либуше Хануш. Одушевљена романом, Либуша Хануш за чешку штампу написала је и чланак „Виловићев мајсторски мистериј”. Виловића је „кривица” што је од истакнуте списатељице постала и прости преводилац. И такав изузетан роман критиковао је Степинац јер је „описивао свећеничке забрањене љубави”.

Крика из јама бр. 1 од краја листопада цитира Виловићев и Алфировићев закључак да „за никог није више тајна сурадња католичког клера с партизанима”. Даље Степинац из *Крика из јама* (бр. 9) цитира пасус који говори што ће се радити у случају побједи четника над партизанима: „Комунисти губе битку и крв мора завршити страхоту од њих започету. Комунисти морају у том случају нестати, такођер и сви њихови помагачи: усташе, клерикалци и сви они који су их помагали. То побједнику налаже нужда да се одржи, будући да нитко не може захтијевати од побједника, да олакшава нутарњи раздор, издајство и саботаже”. За убиства, која су се у многим случајевима десила као „непосредна посљедица одметничких злодјела”, биле су по *Крику из јама* (Ђури Виловићу), криве „легенде и кипови кршћанских мученика”, од којих је хрватски народ „учио у раздобљу од тисућу и триста година везе са Светом Столицом (*Крик из јама*, бр 1, од листопада 1942)”.

Не треба заборавити да су Хрвати-четници, писци чланака у *Крику из јама*, Виловић и Алфировић, страдали од комуниста (партизана): Алфировић је убијен у Сплиту, заједно с др Рачићем (оснивачем „Марјана”), последице капитулације Италије у септембру 1943, а Виловић је осуђен у заједничком процесу Дражи Михаиловићу, на седам година робије.

Потом је Степинац у писму прешао на „чисту” повијест као темељ тих и сличних денунцијација. Починије тумачење повијести (под „менторством“ Драгановића) на Степинчев субјективан начин који не завређује да се детаљно анализира због обиља прохрватских митолошких фалсификата (Кришто га је у потпуности копирао у свом повијесном опусу). Насилна окупација па потом анектирање српских земаља Босне и Херцеговине, за Степинца је чин Божијег провиђења, али се у свој тој напетости ситуацији анексионе кризе оптужује Србија због веза са Русијом (као и данас), оптужују Срби због вербалних напада на надбискупа Штадлера и бискупа Шарића. Поента Степинчевог извјештаја је у томе да „упозори” Папу на опасност са православног истока, на напредовање источне шизме у римокатоличке редове, на колонизацију Срба у хрватске римокатоличке крајеве и друго.

На крају је у писму Папу подсјетио на миленијумске везе Хрвата са Св. Столицом, на непоколебљиву вјерност Крisticoвој вјери, на њихову улогу бранитеља кршћанства – предзиђа кршћанства, на „жалосне остатке остатака некада славне краљевине Хрватске, док су православци влашке и србске крви преко Турака доведени у хрватске крајеве и борили се као турски граничари против кршћана. Плашио је Папу побједом великосрпске идеје која би значила „уништење католицизма на сјеверозападном Балкану, у Држави Хрватској”, а „валови ортодоксног и офанзивног бизантизма ударали би о границе Италије, док се до сада разбијају о хрватско Предзиђе”. Зато је позвао Светог Оца да мисли на вјерну хрватску нацију која би се драговољно жртвовала за свете идеале Римске цркве: „Не би било уништено оних 240.000 пријелазника са српског православља, него и читаво католичко пучанство толиких територија са свим својим црквама и својим самостанима”. На самом крају је препоручио Папиној очинској бризи „нашу Независну Државу Хрватску“, сматрајући да тиме на најбољи начин „препоруча Свету вјеру у својој Домовини и на Балкану“.

Из писму упућеном папи у мају 1943. године, а и из својих других бројних написа, може се закључити да је Степинац био један од утемељитеља лажних стереотипа о свехрватству југославенских (српских) простора, јер је измишљене историјске податке, фантастичне историјске чињенице наметао хрватским вјерницима и невјерницима. Због свог неприкосновеног утицаја на пук он је могао мијењати свијест хрватског вјерника. Сличан утицај имали су и неки други истакнути надбискупи и бискупи, каноници, који су преко Степинца ширили мит о „Мајци Божијој – Краљици Хрвата”. Невјероватне „повијесне” митологије, несхватљиве здравом разуму, он је наметао као догматску истину, као на пр. ону о „1300 година веза Хрвата са Св. Столицом“, као и ону о великосрпској хегемонији, о хрватском повијесном простору и друго. Због његовог великог утицаја у том периоду, писање о Степинцу је у исто време и писање о историји РКЦ, односно о римокатоличком епископату и Католичкој акцији у раздобљу тридесетих и четрдесетих година,.

Кришто се у свом приказу наших књига о Степинцу просто надовезује на размишљања и ставове Степинца

(„неоригинални преписивач“ Степинчеве компилације, на којој је највјероватније радио К. Драгановић). Управо је трагикомично Криштино сновиђење о „моделу великосрпске историографије” који усвајамо нас двојица према Виловићевом моделу, и то, по Кришти, представља утемељење великосрпске историографије. Та „великосрпска објашњења” не преузимамо само ми (названи „Двојац”) већ ”све присташе великосрпске идеологије које усвајају модел објашњења заснован у Виловићевој и Новаковој перцепцији, а модел је без имало упоришта у стварности саткан од пријезира за све што је повезано с (Римо)католичком црквом (зашто заграда?-Н.Ж), пријезира помијешана с љутњом што та црква није хтјела, или није могла пригрлити великосрпску визију”.

Већ сам истакао да је Виловић у потпуности непознат широј интелектуалној јавности а само врло ријетки историчари или књижевници нешто су чули о њему. С друге стране, римокатолички фалсификаторски модел, који су утемељили Иван Кукуљевић – Сакцински, дон Михо Павлиновић, Вјекослав Клаић, Јошуа Франк, Тадија Смичиклас (српски унијата из Жумберка), Младен Лорковић, Крунослав Драгановић, Чех Јарослав Шидак и други, има преписивачку матрицу о старом подријетлу Хрвата, о Хрватима као предзићу кршћанства, што су у ствари Срби који су у формацији од око 100.000 ратника у XVIII вијеку, бранили Монархију (Запад) – *antemurale orthodoxis*; о тзв. хрватским културним споменицима који су присвајани од Срба итд. Дакле, понављајући више пута Кришто пише о нашој „преписивачкој школи”, па и ја (несистематично) морам понављати нешто од раније изреченог да би се упило у римокатоличке (хрватске) пристрасне мозгове.

„ТАЈНИ ВЕЛИКОСРПСКИ СПИСАТЕЉИ СПЦ“

При крају овог обимног приказа (двадесетак страна) наших књига о Степинцу слиједи врхунац Криштиног нелогичног закључивања. Наступају фантастична открића теорија завјере, конструкције о мојој тајној завјереничкој улози, везама са врхом православног клера. Наиме, помињем се као тајни списатељ Српске православне цркве, чиме ми придаје неслућене моћи. Кришто на крају управо „поентира” са својим

„спектакуларним открићем“ о мојој „великосрпској“ улози код формирања православне националне свијести, па каже: „Зато је на крају потребно рећи да је управо та језгра у Српској православној цркви изабрала повјесничаре који ће бранити његове (од СПЦ) великосрпске идеје, укључујући и овај Двојац. Нема никакве сумње да је та светосавска великосрпска језгра у СПЦ-у знала за давно објављена Жутићева стајалишта да не постоји хрватски народ ни хрватски језик, али га је, како сам свједочи, позвала да тобоже дијалогизира, макар и посредством Димића, с хрватским повјесничарима и члановима Хрватске бискупске конференције. Заправо је јасно да га је позвала управо због тога што негира хрватски народ”.

Међутим, права истина је да са Српском православном црквом, што жалим, нисам успио остварити дубљи научни а нарочито не „завјеренички“ („уротнички“) контакт у функцији негирања хрватства (како то истиче Кришто). Чак нисам био у могућности да уђем у њихов црквени архив који је тек недавно комплетиран „открићем“ црквене архиве у торњу цркве св. Марка у Београду (у несређеном стању). Чак се и директор Архива СПЦ, свештено лице др Радован Пилиповић, једном приликом на научном скупу о крајишко-хрватским темама, мени осорно и љутито (постоје свједоци!) обратио са ријечима „да ја сам не вјерујем у оно што сам написао (о Хрватима и хрватству)“. Др Радован Пилиповић је очигледан примјер заштитника догматске бивше соцреалистичке историографије а требало би, по Кришти, да наступа барем са „великосрпских позиција“ као припадник светосавске Српске православне цркве. Примјера слабе комуникације има и са Пилиповићевим претходницима . Наиме, у време писања „27 марта 1941“, у коауторству са проф. др Бранком Петрановићем 1990. године, био сам једноставно одбачен од могућности да прегледам црквену архиву („због несређености фонда“) везану за тај катастрофални догађај по Србе (улога СПЦ и патријарха Гаврила Дожића у тим догађајима). Тема је од изузетног стратешког значаја за Србе и Државу (поука за будућност), да у некаквим будућим политичким и ратним турбуленцијама (оне су се десиле већ 1991) не улећу у окршаје са глобалним (најјачим) свјетским силама.

У разговору са појединим интелектуалним представницима СПЦ нисам добио дојам да они уопште размишљају о било каквом великосрпству. Њихове мисли су као и код појединих свјетовних историчара, биле усмјерене ка националној историји насталој на споју три стара народа (а понекад и четири-пет). Дobar примјер сарадње са СПЦ су моја одржана предавања студентима Богословског факултета у Београду крајем 2019, на позив ђакона проф. др Ивице Чаировића, под називом „Западни Срби и аустро-ватиканско хрватство у другој половини 19. вијека и почетком 20. вијека – с посебним освртом на историјске фалсификате.“ Не треба заборавити да су та предавања одржана тек крајем 2019, па нису могла утицати на стање српске историјске православне свијести у време рада православно-римокатоличке комисије која је одлучивала о светости надбискупа Степинца.

Још једном велико хвала Јури Кришти што истиче моје тајне моћи, мој свемогући утицај на врх православне хијерархије. Произлази да је светосавска великосрпска језгра помно пратила мој истраживачки научни рад у посљедњих тридесет пет година и да је знала за моје „давно објављене радове“ из времена од када се бавим феноменом настанке и формирања хрватства (поред осталих тема). Морам ипак признати да др Кришто претјерује. Истина, његове ријечи годе мојој сујети, али његово напред изговорено о мојој блиској сарадњи са СПЦ, као што сам већ истакао, никако не одговара истини. Гдје би српској националној идеји био крај када би све националне, традиционалне, патриотске снаге дјеловале усклађено у вези неоствареног националног програма српског јединства.

Сви моји радови написани су на основу мојих „сновиђења“ која ме непогрешиво воде танком црвеном линијом родољубља (тумаченог на темељу истраживања документарне истине). Све написано је углавном настало мојом приватном иницијативом, преко идеје водиле која ме је упућивала на бављење идеологијама XIX и XX вијека, првенствено конфликтима нововјековног грађанског либерализма и средњовјековног ватиканског римокатолицизма. Тако ме је либерална и антиклерикална тјеловјежбена организација југославенских Сокола пратила од моје прве књиге о 27. марту 1941. (са Б.

Петрановићем, издавач приватник „Ником” 1990), преко друге књиге „Соколи – идеологија у физичкој култури Краљевине Југославије” (издавач такође приватни, „Ангро трејд”, Београд, 1991), преко „Римокатоличког клерикализма...” (са др Љ. Димићем), издавач „Војни новинско издавачки центар, Београд, 1992). Југославенски соколи су присутни, као либерална (масонска) антиклерикална организација, у мојој књизи „Краљевина Југославија и Ватикан 1918-35 (издавач Архив Југославије, Београд 1994), а нарочито у најновијим нашим књигама о Степинцу (сукоб Сокола и организација Католичке акције).

Што се тиче националног питања (без икаквог „завјереничког” притиска СПЦ) био сам опчињен да откријем суштину националне илирске идеје, коју је у то време (деведесетих година) мало ко везао уз српство, већ су илирска идеја и Илири били везивани уз Шиптаре и у мањој мјери уз Хрвате. Ноторне лажи је требало исправити. Из тог разлога настаје моја књига „Римокатоличка црква и хрватство – од илирске идеје до великохрватске реализације 1453 – 1941”, која је објављена 1997 године (издавач мој Институт за савремену историју, научни пројект којег је одобрило научно веће). Илирска идеја као национално српска присутна је и у књизи „Срби римокатолици тзв. Хрвати“ (2006) коју је, ако би се држали Криштиног тумачења, издала „великосрска” Српска радикална странка. Тренутно је у штампи рукопис моје књиге „Илирски завод Светог Јеронима – од српско-римокатоличког до хрватског 1453 – 1971” (издавач ИСИ), која ће представљати круну мог досадашњег бављења илирском идејом. Ради се о познатом прозелитском центру за Балкан у ком су се школовали бивши Срби који су с временом постајали Хрвати, тј. најекстремнији антијугославени и србофоби. Завод је нарочито био познат као посљедње и најсигурније уточиште хрватских логорника и зликоваца који су се специјалним везама („пацовским каналима“) спашавали од тада непоуздане правде, која је била у рукама „невољних савезника” са Запада, како је то срочио наш велики професор, академик др Драгољуб Живојиновић.

Морам истаћи да је моје научно опредјељење, бар у почетку, зависило од мог ментора „Србина љевичара” проф. др

Б. Петрановића, јер је он одлучивао да ли ће прихватити моје предложене теме за магистарски и докторски рад. Зависило је и од мојих институција (Архива Југославије и Института за савремену историју) да ли ће њихово архивско и научно веће прихватити моје предложене научне пројекте, али и на крају од Српске радикалне странке, која је прихватала моје пројекте. Иначе је Шешел о мени (њему непознатој, никад виђеној личности) почео размишљати у Хагу од 2003. године, после је читања моје књиге „Римокатоличка црква и хрватство – од илирске идеје до великохрватске реализације 1453-1941” (издање ИСИ-ја).

Гдје је у свему наведеном моја великосрпска урота. То су, дакле те „завјереничке институције” које су тобоже радиле против Хрватске, а које су у ствари спонтано прихватале моје идеје и претварале их у књиге. А те „завјереничке институције”, разнородних идеологија (у Архиву у ком је превладала југославенска догма „братства и јединства” – са кадром „свих наших народа и народности”; у Институту који је израстао из ригидног комунистичког и анационалног Института за историју радничког покрета) су далеко (осим СРС) од „великосрпства”. У времену моје „употребе” од стране Српске радикалне странке и Шешелја ја сам већ био одавно формиран и усмјерен у „великосрпском правцу”, а у суштини у правцу „екстремне истине” засноване на првокласним документарним истраживањима („кронични архивитис”), као и на проучавању мало доступне литературе објављене прије 1918. године.

Из сарадње са Шешелјевом странком настале су књиге за које ће ми више бити захвални Хрвати него Срби јер сам у њима открио „њихову” (а и „нашу”) историју заборављених и забрањених (због припадности покрету Драже Михаиловића) великана књижевности, историје и филозофије – Николу (Нику) Бартуловића и Ђуру Виловића. Хрвати ми сигурно неће бити захвални за књигу у издању СРС, у којој преко документарне истине откривам јединствено историјско и етничко биће православних и римокатоличких Срба, из којих су (са одређеним процентом „странаца“) настали римокатолици Хрвати. Књига носи занимљив наслов: „Срби римокатолици тзв. Хрвати – „Срби сви и свуда” – „хрватске земље” без Хрвата

(Београд, 2006). У тој мојој фази могло би се говорити о мојем „великосрпству”, по Криштином тумачењу. Не би било лоше да смо моја странка и ја били у некаквом ширем „великосрпском јату”, али се у српској држави све одвијало по принципу „ко у клин ко у плочу”.

Клима у држави Србији је од њеног поновног стварања деведесетих година била напосто „малосрпска”, пошто тзв. великосрпске идеје нису биле пожељне у епохи владавине Слободана Милошевића. Наиме, као припадник СРС (од 2005) био сам анатемисан од љевичара који су и данас у влади, нарочито од Социјалистичке партије Србије. Тако нисам добро виђен на великом крајишком збору који финансира Социјалистичка партија Србије а који се задњих пет-шест година организује у Новом Саду поводом оснивања Републике Српске Крајине на Светог Николу. Такође, нисам укључен у Крајишки одбор Матице српске из Новог Сада, пошто сам чуо да су ме заобишли послје шапутања иза мојих леђа (које сам начуо): „па он је великосрпски радикал”. Ваљда нисам достојан (боље рећи подобан због „великосрпског радикализма“ да говорим ни послје тридесетпет година бављења темама везаним за западне Србе.

Послје ових навођења Кришто ће моћи мирније да спава јер код Срба (разједињених) нема никакве синхронизираних акције „агресивних великосрпских елемената“. Мој основни научни и истраживачки мото је: „Жудња за истином”. А истина ми је била пред очима јер ми је мјесто рођења омогућило да је „изблиза” сагледам. Наиме, „провиђење” ми је одредило да се родим у српско-хрватском Госпићу који је 1941. постао средиште највећег сабирног државног Концентрационог логора („gericht”) на југоистоку Европе – стратишта Госпић (сабиралиште у Казнионици са околином) – околне јаме на Велебиту у селу Ступачиново, Катина јама, Шаранова јама у селу Јадовном и др) – Карлобаг – Трибањ Шибуљина и Трибањ Крушчица – оток Паг са стратиштима на Сланом и у Метајни. Још као дијете открио сам са мојим другарима трагични епилог у граду – усташком упоришту: поред небројено много српских жртава (о којима се причало) видјели смо у приватним двориштима кућа гробове Хрвата – логорника убијених од стране партизанског побједника

(осветника). Све се то заборавило па смо се већ шездесетих година дружили уз рок и бит музику, без обзира на вјерско и национално опредјељење и недавну крваву прошлост. Ја као тзв. садашњи великосрбин више сам се дружио са Хрватима (српског презимена а римокатоличког имена), окумио се са Хрватом Зораном Блажевићем, рођаком Јакова Блажевића, који је на жалост преминуо 1998. године у Карлобагу (опет тај фатални Карлобаг). Разлике између нас Срба и Хрвата нису се примјећивале, осим икавског (буњевачког) говора којим су више говорили римокатолици (само понека ријеч).

Буњевачки српско-римокатолички икавски дијалекат је проглашен хрватским (послије Брозовог декрета о забрани буњевачког имена из 1945), српска штокавица такође, чакавица „изворном хрватском”, иако су српски дијалектолози Решетар и Белић за њу тврдили да је најближа српским дијалектима, а да је „прошарана“ са романским и старобалканским језичким елементима. Ја, са извора хрваштине, могао сам да сагледам ментални и карактерни склоп тих Срба римокатолика тзв. Хрвата. Иако ми појединци спочитавају, ја никада нисам негирао савремене Хрвате, за које сам говорио да су се формирали током 19. и 20. вијека као неетничка нација од Срба и других римокатоличких народа, у броју од око четири милиона припадника. У својим књигама и научним чланцима реконструисао сам начин стварања те неетничке нације која је постала државна и која је Србима крвно најближа.

Због Криштиних неутемељених оптужби о мом „великосрпству“ намјеравао сам изнијети моје главне тезе које негирају етничност нације хрватства преко аустријских пописа становништва из 1846. и 1850. године, по којима су Далмација, Истра, Крајина и Славонија историјске српско римокатоличке и православне покрајине; затим преко хрватског кривотворења српске културе и традиције, односно западно-српске традиционалне баштине, и претварања исте у римокатоличку баштину старог хрватства.

У својим студијама, чланцима и расправама писао сам и о технологији стварања и ширења нације хрватства, на чијој је страни тобож повијесно право старог „хрватског политичког народа”, мученичког народа који је кроз своју измишљену

историју увијек трпио неправде од „агресора”, а он сам био у положају „невине миротворне овчице”, да би коначно својим тзв. апостолским римокатоличким дјеловањем добио негативни епитет због страшних злочина које је починио током XX вијека. Такав конвертитски народ био би раније у ратним сукобима са православним српским народом, али за то није имао прилике, јер прије XIX вијека је још увијек био нерођен, односно касно пројектован од својих твораца (царске Аустрије, Ватикана и Римске цркве). Са навођењем тих свих открића овај осврт би постао преопширан за објављивање у рубрици „осврти, критике“.

На крају приказа наших књига Кришто пише у свом стилу „неуспјешног понављача, преписивача“ од Драгановића и осталих, па опет понавља да је Српска црква изабрала повјесничаре који ће бранити њене великосрпске идеје. По Кришти, то је она језгра која је заговарала српску агресију на „Хрвате у Хрватској, Босни и Херцеговини” (уствари на своје српске историјске земље). Својим дневнополитичким конструкцијама цијело време оптужује СПЦ, Србију, патријарха Иринеја (кога је папа Фрањо нарочито похвалио), великосрпске историчаре као сталне реметилачке факторе. На крају Кришто, као Степинац на страницама свога „Дневника” (везаним за 27. март 1941), миротворно моралише са забринутим питањем „Може ли овај дио свијета постати нормалан?” (или Степинчев запис из Дневника „Што ће бити са овим свијетом”). Римокатолици себе унапријед аболирају „као невинне овчице”: нити су што видјели, нити чули, нити учествовали, већ су само истински Божији праведници. У поглављу о „нормалности свијета” Кришто бацају „магнум кримен” (велику оптужбу) на нашу књигу, СПЦ, Србе и Србију, са политичком поруком истинољубивог кршћанина: „Србија остаје реметилачки чимбеник на еуропском југоистоку, а Српска православна црква важан дио те нестабилности. Стога не изненађује што државе (узурпаторице српских територија– Н. Ж) настале распадом (не каже разбијањем– Н. Ж) настоје докинути надлежност те Цркве над својим некадашњим националним територијем”. Пошто је Кришто са наших књига о надбискупу Степинцу, са дјеловања римокатоличко-православне комисије прешао на тему дневнополитичке црногорске државне узурпације

српских светиња, ту сам одлучио да станем са писањем овог осврта. Што је превише, превише је.

ЕПИЛОГ: АГОНИЈУ СА СТЕПИНЦЕМ ПРЕКИНУО ЈЕ ПАПА ФРАЊО

На крају могу закључити да се поводом спорова око светости кардинала Степинца ипак указује „свјетло на крају тунела” захваљујући неочекиваном разумном потезу „доброг папе“¹³ Франциска, или по „нашки“ Фрање (још боље Фране по личко-далматинском „називљу“). У мају 2019. папа Фрањо је изјавио да „не зна чему би служило проглашење Степинца за свеца ако истина није јасна јер да у процесу канонизације постоје нејасне историјске тачке“, па је наставио: „Молио сам се, промишљао сам, тражио сам савјете и схватио да треба да затражим помоћ од Иринеја. Он је велики патријарх. Иринеј је помогао, направили смо заједничку историјску комисију, повијесно повјеренство и сарађивали смо... Иринеју и мени је једини интерес истина и да не погрешим” (Политика 2019). Овакав став Папе, срдачност са Иринејем, уз заобилажење хрватске Бискупске конференције, сигурно се није свидио др Јури Кришти.

Изгледа да и сами ватикански Папа постепено диже руке од свог римокатоличког чеда, које у доброј мјери измиче његовој одгојној идеолошкој и политичкој контроли. Уочљиво је да се ватиканска хијерархија, на челу са Папом, у новије време све чешће удаљава од свог некадашњег националног продукта. Политика двојице посљедњих папа (Бенедикта XVI¹⁴ и Фрање) видљиво одудара од политике милитантних папа с почетка и током 20. вијека, нарочито оних везаних за стварање и ширење хрватства. Наиме, политика Св. Столице је од краја XIX вијека у непромјењивој форми радила на ширењу хрватства преко прозелитских акција претварања свега српског

13 Папин потез, везано за Степинца, изазвао је симпатије у српској јавности, али не треба заборавити да је добри Фрањо „лукави језуита“ који размишља о користима за Св. Столицу од даљњег ширења римокатолицизма преко Србије, на Украјину и Русију.

14 Бенедикт XVI је разочарао Хрвате (и врло узнемирио) када је самостан Дајлу у Истри додијелио италијанским бенедиктинцима, послје узурпације њихове имовине од стране хрватских комуниста 1945 године. Познато је да је папа Фрањо стопирао процедуру везану за проглашење Степинца светим, што је изазвало у Хрватској праву побуну против „злочестог” Папе.

у хрватско. Хрватство се на тај начин еруптивном брзином проширило и утемељило на просторима западних српских историјских земаља.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Глигоријевић, Б. 1964. „Српска национална омладина (СРНАО)“, *Историјски гласник* 2-3, Београд
- Глигоријевић, Б. 1986. „Особености фашизма у Југославији двадесетих година“. *Марксистичка мисао*, бр. 3, Београд
- Жутић, Никола. 1997. *Римокатоличка црква и хрватство – од илирске идеје до великохрватске реализације 1453-1971*. Београд
- Жутић, Никола. 2006. *Срби римокатолици тзв. Хрвати – „Срби сви и свуда” – „хрватске земље” без Хрвата*. Земун: Српска радикална странка
- Жутић – Велебитски, Никола. 2010. *Н. Бартуловић – римокатолик четник*, књ. 1, Београд
- Жутић, Никола. 2010. *Идеологија и политика Нике Бартуловића – књиге, чланци, критике и полемике 1911-1935*. Београд
- Жутић, Никола. 2016. *Велика Србија*. Београд: Институт за савремену историју
- Станојевић, Станоје. 1925. *Народна енциклопедија Срба, Хрвата и Словенаца*. књ. II
- *Политика*. 2015. 15. јул 2015.
- *Политика*. 2019. 8. мај 2019.*

* Овај рад је примљен 15. августа 2020. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 21. августа 2020. године.

УДК 32:929 Ranković A.(049.3)

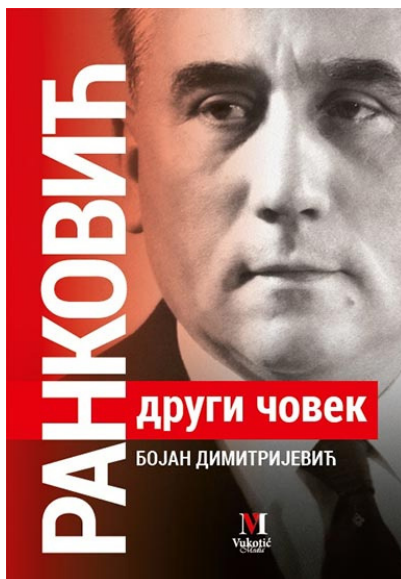
DOI: <https://doi.org/10.22182/pr.6532020.15>

Приказ

Дубравка Стајић

*Виши научни сарадник на
Институту за политичке
студије у пензији*

РАНКОВИЋ ДРУГИ ЧОВЕК

Бојан Димитријевић:
Ранковић други човек,
Београд: Вукотић
медија, 2020, 451 стр.

Већ дуже од једне деценије српска историографија се озбиљно бави преиспитивањем свих аспеката социјалистичке Југославије – од политике до културе. Историјска дистанца је успостављена, доступни су архиви који су били затворени до 2000. године па и дуже, а сазрела је генерација истраживача који нема идеолошки однос према епохи, институцијама и личностима, што је било карактеристично за радове из 90-тих година. Истраживачи се баве и комплексним и контроверзним догађајима, институцијама и личностима. Таквог истраживања подухватио се историчар средње генерације Бојан Димитријевић, као аутор књиге *Ранковић други човек*, недавно дојављене у издању Вукотић медија. Личност која је предмет овог истраживања бар двоструко је занимљива: био је југословенски министар унутрашњих послова у току 30 преломних година 20. века, а такође је личност која је хваљена, а затим у једном дану осуђена и одбачена.

Монографија *Ранковић други човек* подељена је на 12 поглавља: „Абација, скојевац и комуниста“ (стр. 13-28);

„Почетак револуције“ (стр. 29-58); „Повратак у Србију“ (стр. 59-96); „Борба са унутрашњим непријатељем“ (стр. 97-134); „Сукоб са Информбироом“ (стр.135-156); „У новој државној организацији“ (стр. 157-215); „Други човек Југославије“ (стр. 222-251); „Зашто је Тито склонио Ранковића“ (стр. 254-281); „Припрема Брионског пленума“ (стр. 286-327); „Брионски пленум“ (стр. 330-362); „Прогон после Брионског пленума“ (стр. 364-405); „Године изван политике“ (стр. 408-433).

Пореклом из патријархалне сеоске породице из Дражевца крај Обреновца, Александар Ранковић рођен је 1909. године, једва је провео неколико година уз оца. Мобилисан као и други чланови ближе и даље родбине, преживео је Први светски рат, али се након њега разболео и умро од туберкулозе. Тако је Александар Ранковић рано морао да зарађује за живот – када је имао 13 година мајка га је одвела у абацијску (кројачку) радњу једног рођака у Обреновцу, где је постао шегрт. Аба је назив за грубо сукно од кога се шила сеоска ношња. Неки од запослених у тој радњи су доносили

марксистичке брошуре, које је млади Ранковић ноћу, остајући да спава у радњи, читао и почињао да размишља о односима експлоататора и експлоатисаних. Укључио се у рад савеза радничке омладине и мада калфа посао је секретар абацијских радника у независним синдикатима у Београду 1927. године. У илегалну Комунистичку партију Југославије примљен је 1928. године. Већ 2. септембра 1928. године Ранковић је организовао велики илегални митинг на Звездари, после кога је ухапшен, а саслушавао га је и тукао чувени агент Космајац. Митинг је организован поводом Међународног дана борбе против рата и милитаризма. Ранковић је протеран у родни Дражевац, београдска полиција је трагала за комунистом Леком али њега није идентификовала. Ранковић је учествовао у илегалном растурању летка КПЈ против шестојануарске диктатуре : „Проглас радницима, сељацима, сиромашним грађанима и војницима Србије“. После полицијске тортуре и истраге, осуђен је на 6 година робије, које је провео у затвору у Сремској Митровици. Ово искуство радикализовало

је Ранковића и још више га везало за комунистички покрет, који је тада добио најтврђу, стаљинистичку суштину. Сусрео се са Титом и обојица су се препознали као сарадници и истомишљеници. Ђилас је предложио Ранковића за секретара Покрајинског комитета КПЈ за Србију, а 1938. године Ранковић, Ђилас и Иво Лола Рибар постају чланови новог ЦК КПЈ. Ранковић и Ђилас су јануара 1939. напустили своје станове и почели да живе илегално. Управа града Београда је 2. јануара 1940. расписала потерницу за 14 комуниста, међу којима је био и Александар Ранковић, али је одмах 1941. отишао у партизане, у Посавски одред, учествовао је по Титовом овлашћењу и наређењу у својим најважнијим фазама револуције и грађанског рата – од преговора са четницима Драже Михаиловића, стварања Ужичке републике, преласка у Санџак и Босну крајем 1941. године и почетком 1942. године у борбама на Неретви, Сутјесци, као и државотворним скуповима – заседањима Антифашистичког народног већа Југославије 1942. и 1943. године у Бихаћу, односно Јајцу. Но већ у време Ужичке

републике Ранковић је почео да се бави питањима безбедности. Тада је упознао свог каснијег дугогодишњег сарадника Слободана Пенезића, са надимком Крцун. Ранковић наводи да му је Крцун помогао у борби против пете колоне на обезбеђењу Врховног штаба, те да се Крцун везао за њега. У својим сећањима Ранковић је описао евакуацију новца и сребра приликом партизанског напуштања Ужица, када се сељаци пронашли новац и сребро. „Било је ово прва пљачка у НОБ-у с којом смо се суочили и којом смо морали да се позабавимо“ (стр. 49). Ранковић се лично ангажовао око преноса драгоцености даље кроз источну Босну. Врховни штаб је носио четири сандука новца и сребра све док у току борбе на Сутјесци није донета одлука да се закопају. Потраге после рата биле су неуспешне, закопани новац никад није пронађен.

У једном писму из маја 1942. Ранковић истиче „да смо ми на време организовали и контраобавештајну службу“ (стр. 58). То су иницијални документи о формирању партизанске службе безбедности, две године пре него што ће бити званично

формирана. Ранковић је наредбом основао обавештајну службу у партизанским јединицама, а затим и војну обавештајну делатност. „Брижљиво прикупљати све податке о непријатељима народне борбе на терену одреда“ (стр. 59). Узор у организацији службе безбедности био је совјетски модел из тридесетих, што ће се пренети на рад послератне службе безбедности Озне, потом Удбе. Послове безбедности вршио је преко партијске организације или појединаца од посебног поверења, све до краја рата. Већ током 1942. Ранковићу стижу извештаји из партизанских јединица о стању партијске организације, те је он постао, како каже Бојан Димитријевић „главни организациони – кадровско-дисциплински фактор Партије и целог партизанског покрета“ (стр. 61). Ранковић заједно са Жујовићем руководио је Комисијом за кадрове ЦК КПЈ. Септембра 1942. свим партијским руководством на терену и јединицама упутио је инструкцију о начину правилног руковођења, управљања партијским кадровима, раду кадровика, начину оцењивања партијских кадрова и вођење упитника са

биографијама и партијским стажом. Бави се политичким комесарима, помаже рад покрајинског комитета. Као организациони секретар ЦК одржао је говор на Првом антифашистичком конгресу омладине Југославије – СКОЈ, 27. децембра 1942. године у Бихаћу. Почетком 1943. бавио се формирањем нових јединица и распоредом кадрова у Далмацији. Из Ливна од 11. до 21. фебруара организовао је повлачење 2.400 рањеника и болесника према западној Херцеговини. Крајем марта 1943. Тито, Ранковић, Жујовић пишу Покрајинском комитету КПЈ за БиХ: „Најважнији наш задатак сада јесте уништити четнике Драже Михаиловића и разбити његов управни апарат, који представља највећу опасност за даљњи ток народноослободилачке борбе“ (стр. 67). Од септембра 1943. и капитулације Италије, Ранковић је са Врховним штабом и ЦК у Јајцу, учествује на седницама ЦК и бави се обавештајним пословима. Политички комесари му шаљу извештаје, а долазе и на лично реферисање. То су његови будући послератни сарадници: Стефановић Тећа, Пенезић Крцун, Јово Капичић, Филип Бојковић, Угљеша Даниловић.

Ранковић је, први пут под пуним именом и презименом, био члан Председништва Већа АВНОЈ-а у Јајцу, 29. новембра 1943. године. Тада су донете кључне одлуке о државном устројству будуће Југославије и федеративно уређење, привремена влада и забрана повратка Краљу Петру Карађорђевићу у Југославију. Ћилас из тих дана наводи да је „Ранковић пак био привржен Титу безусловно, сентиментално и идолатријски“ (стр. 70).

Почетком 1944. била је обезбеђена подршка савезника партизанском покрету, па је постало неопходно да се формира јака и јединствена организација која ће управљати обавештајном и контраобавештајном службом, у партизанским јединицама и на ослобођеној територији. Одељење заштите народа (ОЗНА) основана је 13. маја 1944. године. Та служба претходила је целокупном систему државне безбедности, као једног од ослонаца власти КПЈ у Југославији. Њен руководилац био је Александар Ранковић. У једном од првих наређења, издатом Првом пролетерском корпусу, Ранковић истиче: „(...) нужно је и потребно створити

јединствену организацију која би управљала политичком обавештајном службом и контрашпијунажом у нашем корпусу, односно дивизијама и бригадама...“ На крају је Ранковић истакао: „Озна треба да буде строга и неумољива према непријатељима, а праведна према сваком поштеном човеку. Озна ће постати најомиљенија организација у нашем народу“ (стр. 76). Корпус народне одбране (КНОЈ) формиран је 15. августа 1944, као оружана формација Озне. У мају 1944. основана је регионална Озна за Хрватску, затим Озна за Босну и Хрцеговину. У Словенији је Војнообавештајна служба (ВОС) настала одвојено од партизанског покрета, уз инструкције директно из Совјетског Савеза. Нај-утицајнији чланови ВОС били су Зденка Кидрич Марјета школована обавештајка у СССР, Иван Мачак Матија, Едо Брајник Штефан. Српска Озна није имала кадрове школоване у Совјетском Савезу, већ је формирана на Вису, где је остала све до уласка партизанских снага у Србију августа 1944. На чело Озне за Србију постављен је Слободан Пенезић Крцун. Руководилац Озне за Београд, која је била одвојена од Озне

за Србију постао је Милош Минић.

Са Виса Ранковић се са делом Врховног штаба и Озне за Југославију, пребацио до Диваца код Ваљева. Тито је био у Вршцу и инсистирајући да му се придруже Ранковић и Жујовић, како би уз себе имао водеће српске комунисте приликом уласка у Београд. Тек 22. октобра Ранковић је преко минираног Дунава, стигао у Вршац, где је затекао и Корњејева, шефа Совјетске војне мисије. Иако је рат још трајао, партизани су учвршћивали своју власт у Београду. То је значило да су победили у грађанском рату.

У новембру 1944. почиње одржавање седнице Политбироа ЦК КПЈ у Београду. Ранковић је покрајинском комитету КПЈ за Србију слао инструкције о организовању партијских курсева и методу рада, децембра 1944. Сачувана је његова инструкција свим покрајинским руководиоцима КПЈ од 13. јануара 1945. у којој наређује да се у свим градовима и селима организују демонстрације због непризнавања АВНОЈ-а од стране Краља Петра Карађорђевића. На седницама Политбироа ЦК КПЈ Ранковић

оштро иступа против грађанских лидера који би требало да уђу у владу. Он сматра да грађанске странке треба напасти и с њима не треба преговарати.

Озна се ширила са ослобођењем територије. Наређењем од 25. јануара 1945. утврдио је како поступати у акцијама чишћења према противницима, према наоружаним бандама, јатацима, појединцима који се пасивно држе према нашем покрету, према непријатељски оријентисаним насељима. Ранковић је имао увид у активности Озне, укључујући и неправилности у раду (батинања, ликвидације без одговорности). Добијао је извештаје о правосудним службеницима, јавним тужиоцима и другима који су долазили у конфликте са органима Озне у већини федералних јединица, посебно у Хрватској. Дуго је прећуткивана одмазда партизана над пораженим противницима односно ликвидација већине домаћих ратних заробљеника од средине маја до средине јуна 1945. године. У мају, немачких снага је било око 150.000 у Словенији, са масивним наоружањем. Усташко-

домобранске снаге и хрватски цивили бројали су око 50.000, словеначки домобрани и четници око 15.000, црногорски четници 6.000, 3.000 људи из Српске владе генерала Недића. Партизани су поставили ултиматум британским генералима, те су заробљеници укрцани у 16 композиција возова, закључно са 3. јуном 1945. године. Заробљеници су насумице убијани, пре стрељања одузимање су све ствари које су могле да их идентификују. Словеначка комисија касније је проценила да има око 600 локација на којима су вршене ликвидације, од којих је 150 истражено.

Александар Ранковић је изашао из рата у чину генерал-лајтнанта (генерал-потпуковник), што је био тада највиши чин у ЈНА. За дан Армије 1947. са још неколико руководиоца (Ћилас, Жујовић, Коча Поповић, Гошњак, Дапчевић, Нађ) унапређен је у чин генерал-пуковника. За народног хероја Југославије проглашен је 4. јула 1945. године. Непосредно после рата Ранковић је вршио изузетно одговорне дужности члана Политбироа ЦК КПЈ, малом оперативном телу које су чинили Тито и неколико

најближих сарадника. Како је истакао историчар Бранко Петрановић, органу „у којем се стицала сва власт и налазио се монопол одлучивања“ (стр. 101). Политбиро је формулисао политику, издавао директиве и спроводио партијску линију преко државних или партијских органа. Кроз рад Политбироа прелама се јединство партијске и државне политике. Рад Политбироа није био јаван.

Крајем 1945. и почетком 1946. спроведен је талас чишћења партијских редова од непријатељских елемената. Ова кампања обухватила је више хиљада лица. Ранковић је дао директиву за претходне провере и пријем у КПЈ: за војна лица, војне службенике, војнике, за оне који су били у непријатељским формацијама. У раду је као основна идеја и вредносни критеријум истицана *будност*. Бојан Димитријевић каже: „Партијска организација је требало да поведе широку кампању за чување војних тајни, сваки комуниста или скојевац требало је да буде пример, носилац и контролор будности и чувања војних и државних тајни“ (стр. 105). Током 1947. Политбиро се

сукобио са Хебрангом и Жујовићем и казнио их. То је први сукоб унутар послератне КПЈ, после којег ће уследити много тежи и опаснији конфликти.

Нова влада суочила се са питањима производње хране и исхране становништва, што је иначе у целој ратом разрушеној Европи било тешко питање за све владе, без обзира на политику и идеолошку оријентацију. Зато се и питање откупа у Југославији поставило као озбиљан тест односа нових власти и народа. Одржана је седница Политбироа 4. марта 1947. године на којој је Тито најоштрије критиковао српске кадрове, а Ранковић је упозорио: „Кулаци су нам, како је и стари рекао, наметнули борбу. Иностранство прати ту борбу и странци иду у она места где нама иде најтеже. Сад се томе пришло неприпремљено“ (стр. 107). Српски комунисти су већ 1947. показали опортунистички став у узајамним односима, што је за Тита могао да буде сигнал да ће у будућности лако уклонити оне који му се супротставе, док ће се остали сложити с њим, закључује Димитријевић (стр. 108).

Рад Озне уочи избора 1945. био је од виталног значаја, посебно за органе власти и Армију. Заоштрена је борба против *банди*, о чему говори наредба Александра Ранковића од 23. октобра 1945.: „Скоро свуда је појава да се четници, усташе и остали бандити заробљавају уместо ликвидирања истих на лицу места. (...) У последње време запажа се врло благ поступак према откривеним, утврђеним остацима наоружаних банди. Овакве треба у тежим случајевима по кратком поступку осуђивати на смрт, иначе на временску казну и конфискацију. Са овим упознати команданте и комесаре штабова, као и окружна одељења“ (стр. 111). Највећи послератни успех Озне који је добио и своју међународну димензију, је успех операције откривања хватања и суђења генералу Драгољубу Дражи Михаиловићу. После завршетка рата он се успешно крио, са мањом групом својих сабораца у пределима источне Босне. Операцију је водила Озна за Србију, али је Ранковић био укључен у све фазе. Озна је ухапсила Михаиловићевог команданта Николу Калабића. Ранковић је непосредно усклађивао акцију на терену,

од 8. марта до заробљавања Михаиловића 13. марта 1946. године. Вест о хапшењу Михаиловића објавио је 24. марта Александар Ранковић, министар унутрашњих послова, у експозеу савезној Скупштини.

Оптужницу против Михаиловића припремили су Ђилас и Ранковић. Ђилас је именован за министра заступника, с којим је тужилац Милош Минић сарађивао на поставкама оптужнице за предстојећи процес генералу Михаиловићу. Ђилас је 25. маја 1946. после обавештења Ранковићу о елементима оптужнице. Пенезићу је оптужница требало да буде предата 2. јуна, а процес треба заказати за 10. јун (стр. 115). Ранковић је одговорио: „На отвореној седници ћемо вероватно изнети све у вези с појединим личностима из војних мисија две земље. На пример, састанак с Немцима, подстицање четника на борбу против нас“ (стр. 116). Служба безбедности Југославије Озна реорганизована је после усвајања новог Устава ФНРЈ 13. марта 1946. и преименована у Управу државне безбедности. Удба је формирана обједињавањем I, II, V, VI, VII и део IV

одсека Озне. Издвојен је III одсек, који је претворен у Контраобавештајну службу ЈА, која је од тада била одвојена од Удбе. У састав републичких министарстава унутрашњих послова ушле су управе државне и јавне безбедности и команде Народне милиције. Децембра 1946. донет је Закон о Народној милицији. Припадници Удбе били су униформисани као и официри ЈНА до 1. јула 1952. године. Организација је остала централистичка, централа је била Управа ДБ у МУП-у ФНРЈ (Удба за Југославију), а потчињене су јој биле управе ДБ на нивоу министарства унутрашњих послова народних република. Као што је случај са свим револуцијама, у органе ДБ ускоро су ушли политички каријеристи, постреволуционарни револуционари, како их назива аутор књиге. По Миловану Ђиласу, „тајна полиција је постала средство врха над Партијом, чиме је Партија губила могућност демократичности“ (стр. 120).

За нове преступнике требало је изградити нови затвор, који је требало да буде за политичке кривце. Одмах је назван Централни затвор или ЦЕ-ЗЕ. У образложењима

тих одлука најактивнији је био Ранковићев помоћник Светислав Тећа Стефановић, који је био школован у Москви. Док се служба у Србији бавила откупом и кулацима, у НР Хрватској бриге јој је задавала Католичка црква. На седници Политбироа 15. јануара 1949. Ранковић је инсистирао да се верска настава избаци из школа. „Попови добијају масу пакета, деле верницима, агитују, шверцују!“ (стр.123).

У односима са суседним земљама народне демократије Југославија је показивала лидерске амбиције. Са таквим претензијама, одрекла се репарација ради олакшања привредног развоја НР Бугарске. Како наводи историчар Предраг Марковић одмах после 1945. Тито и југословенски комунисти сматрали су себе већим бољшевицима од свих осталих у другим земљама народне демократије. „Изузев Совјета, прилично су потцењивали све друге. Они су се сматрали једним правим бољшевицима и своју улогу у међународним оквирима доживљавали су далеко значајнијом од реалне“ (стр. 132). Позната је Титова идеја о Балканској конфедерацији о којој је преговарао са Георги

Димитровим, мешање у грчки грађански рат и идеолошко-политичко-војна сарадња са Албанцима.

Проблеми у односима са Совјетским Савезом почели су 1948. године, када су се фебруара те године преговори југословенских делегација завршили неуспехом, те су се необављена посла вратили из Москве. Сукоб је постао отворен када су 18. марта совјетски војни и други стручњаци били повучени из Југославије. Пре тога 1. марта 1948. Тито је сазвао седницу Централног комитета КПЈ, а белешке са тог састанка Дедијер је објавио 1953. у „Прилозима за биографију Ј.Б. Тита“. Тито је оцени да су односи са Совјетским Савезом дошли у ћорсокак. Прво писмо совјетског руководства стигло је 27. марта 1948. а у Београду је сазван Пленум ЦК СКЈ, после кога су обавештавани централни комитети и републичка руководства.

На тој седници целокупно руководство је било уз Тита, изузев Сретена Жујовића и Андрије Хебранга. Ранковић је био у истражним комисијама и изрицао казне искључења из Партије Жујовићу, Хебрангу, касније Нешковићу и уклонио их

из јавног живота Србије и Југославије. Ипак, није контролисао словеначку безбедносно-обавештајну службу, а такође ни хрватску обавештајну службу, због посебно блиске сарадње Ивана Стеве Крајачића са Титом. У одговору на совјетске оптужбе, Ранковић је директно одбио да прихвати оптужбе, да југословенска Удба контролише партију. Југословенски комунисти имали су многе дилеме. Ипак на Петом конгресу КПЈ 21. јула 1948. показали су јединство: партија, војска, омладина, одлучно су одбили оптужбе Коминформа. Тито је изабран за генералног секретара Партије, а Политбиро су чинили Ранковић, Кардељ, Ђилас, Гошњак, Пијаде, Лескошек, Кидрич, Нешковић.

Ранковић је имао задатак да се супротстави обавештајној делатности совјетске службе и других служби земаља народне демократије. Потом да доказане противнике партијске политике изолује на одређеним локацијама. Без разумевања личности и деловања Александра Ранковића не може се схватити успех југословенског отпора бројно и материјално јачим противницима. Одмах по

објављивању Резолуције Информбироа почела су бекства просовјетски оријентисаних високих функционера. Први је био генерал Арсо Јовановић, који је убијен августа 1948. приликом покушаја бекства у Румунију. Бекства су убрзала доношење одлуке о оснивању затвора и најозлогашенијем, Голом Отоку. Милован Ђилас наводи у својим сећањима: „Одлуку о логору за просовјетске комунисте у јесен 1948. донео је Тито, без консултовања. Није консултован не само ЦК него ни Политбиро, чак ни секретари ЦК. Ранковић је, дакако, учествовао у одлучивању јер је његов апарат и спроводио одлуку. Одлука је, ако се не варам, донета напречац: кад су почела хапшења логор још није био уређен, ако је место за њега и било одабрано“ (стр. 144). На питање ко је донео одлуку о логору на доку, Ђилас је рекао: „Одлуку је донео Тито са још неким, не знам тачно са ким (...). Мислим да је Ранковић прихватио ствар без много дискусије“ (стр. 144). Истину о свирепостима на Голом Отоку открио је писац Добрица Ћосић после своје посете логору. Ранковић и Стефановић Ћећа посетили су Голи Оток 21. августа 1951.

Ранковић је наредио истрагу, извршио нека смењивања и побољшао стање, али логор тада није укинут.

Учвршћивање власти, спољњи фактор – промене у ставу западних земаља према Југославији – иницирале су попуштање репресије – служби безбедности, што је озваничено одлукама Четвртог пленума ЦК КПЈ 3. и 4. јула 1951. године. Ранковић је поднео реферат о судству, и као шеф југословенске полиције и организациони секретар Партије, критиковао је Удбу да има „крупних слабости и недостатака, пре свега када је реч о поштовању законитости“ (стр. 148). Органи Удбе су узурпирали надлежности органа народне власти, привредних органа и политичких и масовних организација. Четврти пленум је прва отворена критика дотле неприкосновене Удбе, и то од стране њеног руководиоца Александра Ранковића. Ускоро (1952) је ступио на снагу нови Кривични законик, који је прецизирао поједина дела и смањио могућност злоупотреба. Удба је демилитаризована, а њени службеници престали су да носе војне униформе после Ранковићевог чланка у

„Борби“ „Превођење Управе државне безбедности на цивилну формацију“ од 26. јуна 1952. године. У том чланку Ранковић истиче да „Удба треба да постане још способнији орган за одбрану социјализма, социјалистичке демократије и независности наше земље“ (стр. 148).

Бојан Димитријевић сматра да постоје два битна узрока репресије према политичким противницима 1948-1953. године. Први разлог је структура Удбе и КОС-а по совјетском моделу. Други разлог је општа психоза страха, осећање угрожености, неизвесности, слома партизанских и комунистичких идеала.

Нови период у развоју југословенске државе и партије настао је након Шестог конгреса КПЈ, одржаног од 2. до 7. новембра 1952. у Загребу. Тада је Партија добила модернији назив Савез комуниста Југославије. Ранковић је имао дуг и запажен говор на том конгресу. Током јесени 1952. Ранковић је био члан комисије која је испитивала Благоја Нешковића. Ранковић је имао најтврђи став, и када је Нешковић кажњен искључењем из Партије,

није жалио због растанка са предратним другом, који је чак оптужен за великосрпски шовинизам. Александар Ранковић је вршио најважније функције и тиме непосредно утицао на политички развој Југославије. Јануара 1953. године ступио је на снагу Уставни закон о основама друштвеног и политичког уређења ФНР Југославије. Тито је изабран за првог председника ФНР Југославије, а четири потпредседника били су Кардељ, Ранковић, Моша Пијаде и Ђилас. Ранковић је и формално напустио руковођење унутрашњим пословима. Функцију државног секретара за унутрашње послове преузео је Светислав Стефановић Ћећа. На Трећем пленуму одржаном у згради ЦК СКЈ 16-17. јануара 1954. године који је преношен путем радија, Ђилас је оштро критикован и смењен са државних и партијских функција због својих критичких ставова према Партији и читавој номенклатури. Ранковић је одлучно напустио у овом случају, а касније није више било великих идеолошких сукоба у врху СКЈ. Уз Тита су остала два најближа сарадника – Кардељ и Ранковић, у деценији која је

уследила. Као председник Одбора за унутрашњу политику, Ранковић се савесно посветио легислативи посебно проблемима привредног криминала и малолетничке деликвенције, захтевајући и кажњавање припадника Милиције који се огреше о закон. Ранковићев лични морал и лична скромност, чак и у јелу и пићу, постали су шездесетих година анахрони, истиче Бојан Димитријевић.

Једно од питања које је на Брионском пленуму стављено на терет Ранковићу је акција сакупљања оружја на Косову и Метохији крајем 1954. до 1. октобра 1957. године. Према подацима Удбе прикупљено је 14.000 комада оружја. Ранковић је као потпредседник Владе дао одобрење за покретање акције, после хватања једне групе сумњивих лица, при чему је нађен списак чланова и легалне организације, са знацима типа оружја којим то лице располаже. Позивани су одрасли мушкарци, пре свега албанске народности, да предају оружје, што су неки одмах учинили, неки су одбијали да га предају. У тој акцији је било примене насиља, батинања па и убистава грађана. Ранковићев

помоћник Војин Лукић истиче: „На Шестом пленуму ЦК СК Србије акција одузимања оружја приказивана је као израз српског национализма, као терор Ранковића и Удбе над шиптарским народом, малтене као геноцид“ (стр. 181).

Шта је довело до Ранковићевог пада? Он је 1963. изабран за потпредседника Савеза скупштине, истовремено је био члан Извршног комитета ЦК СКЈ! У више наврата отварао је различите манифестације. Међутим, млађи партијски кадрови у кулоарима га називају догматом. Није волео новине и није олако доносио одлуке. У октобру 1963. на састанку ЦК СКЈ Ранковић је поднео реферат о појавама злоупотреба и проневера у друштвено политичким организацијама, и закључио да у СКЈ не може остати онај „ко у њему или другим друштвено политичким организацијама, или ма где друго, изврши проневеру, утају или крађу“ (стр. 225). Ранковићев положај слабили су незадовољници према којима су примењене дисциплинске мере, што је у крајњој инстанци приписивано Ранковићу, а озбиљан ударац представљала

је погибија у саобраћајном удесу његовог сарадника Слободана Пенезића Крцуна 6. новембра 1964. године.

После Осмог конгреса СКЈ децембра 1964, југословенство је престало да буде легитимацијска основа система. Први пут се чула критика унитаризма. Уочи отварања афере против Ранковића, ништа у јавном животу није указивало да ће он имати политичке проблеме. Тито се договарао са Ранковићем о питањима унутрашње политике, судства, унутрашњим пословима. Млади историчар Милан Пиљак бавио се Брионским пленумом и закључује да је то „била једна генерација чији су се путеви након рата све више разилазили и сукобљавали“ (стр. 256). Суштина Брионског пленума садржана је у оптужби да је Ранковић злоупотребио Удбу у борби за преузимање власти. Реалне друштвене околности у периоду од 1945. до 1966. довеле су до низа злоупотреба унутар те службе. Посебно после рата и Информбироа, а један од узрока је готово непостојећа легислатива за регулисање и контролу рада Удбе.

У периоду 1964-1966. дошло је до кадровских промена у служби безбедности ЈНА и Савезног секретаријата унутрашњих послова. Смењени су кадрови који су били непосредни Ранковићеви сарадници, а дошли су млађи. Ранковићу није промакло да су најважније државне и партијске функције добили кадрови из Хрватске. Пред почетак афере о наводном прислушкивању председника Тита, његове супруге Јованке и низа функционера, смењен је и начелник Одељења безбедности Врховног команданта генерал Лука Божовић, који је на дужности код Тита, био од 1945. године. И у Министарству иностраних послова формирала се група која је још 1961. отворено критиковала Удбу, што је суштински био напад на Ранковића и југословенску оријентацију службе.

Политичко-партијска афера обухватила је оперативно-технички део надлежности Удбе. У свом легалном деловању Удба је озвучавање вршила јавно и тајно – за потребе службе или на захтев других државних органа. Ова област је била нормативно неуређена све до 1.10.1963. када је Савезни секретар за

унутрашње послове издао интерно Упутство о озвучавању. Други проблем представљала је неажурно вођена документација о постављању и уклањању средстава за озвучавање. Није се могло утврдити ко је, када и за коју намену поставио средства за озвучавање. Ова правно-техничка празнина биће моћно оружје Ранковићевих противника на Брионском пленуму. Са тим чињеницама били су упознати многи савезни функционери као и они у републикама, што је олакшавало могућност монтиране оптужбе. Један од највећих противника Ранковића био је Едо Брајник Штефан, првоборац и народни херој, један од оснивача словеначке Озне 1944. године. Његова амбиција да постане савезни министар унутрашњих послова није се остварила, па је напустио СУП 1965. године, веома незадовољан. Из Љубљане где је постављен на нову дужност, послао је Титу опширан извештај у којем је крајње негативно оценио стање у служби унутрашњих послова. Изнео је инсинуацију о прислушкивању Тита и других бројних руководилаца. Технички део – односно инсталирање прислушних

апарата – реализовала је служба Ивана Стеве Крајачића, који је повезивао хрватско руководство са Титом. По мишљењу неких савременика, стручњаци су поставили већ припремљене микрофоне као доказ да је Тито прислушкиван. Ранковић је такође закључио „да је један ужи круг политички моћних личности обмануо Тита“.

Ранковић није очекивао тешке оптужбе, и у току Брионског пленума доживео је лакши срчани удар. Афера је отворена на седници Извршног комитета ЦК СКЈ 16. јуна 1966. у 17 часова у Титовој резиденцији, у Ужичкој 15. Тито је одмах устврдио да је био прислушкиван и закључио: „Секретаријат унутрашњих послова радио је 20. година под руководством друга Марка, Ђеће и других, али није радио под руководством Централног комитета. Ја сам за то да он буде стављен под контролу друштвену, а наравно у одређеним доменима политичке активности и Централног комитета“ (стр. 301). Ранковић је рекао да је „тешко поверовати да се десило овако нешто и да је мало рећи да је то прљава ствар. Пошто је раније био

министар за унутрашње послове и дуго руководио радом те службе, осећа се и сам одговорним за период у којем је био тамо, и за њега може да одговара. Ако треба, поднећемо и оставку на све функције“ (стр. 303). Пре званичног извештаја Техничке комисије, Тито, уз подршку Кардеља, четири дана после седнице Извршног комитета ЦК СКЈ одлучио је да уклони Ранковића из јавног живота. Добио је подршку српских кадрова, међу којима су били доскорашњи Ранковићеви другови и кућни пријатељи. Већ 20. јуна 1966. године савезна Удба пресрела је телеграм из једне стране амбасаде својој држави, у којем амбасадор наводи да се претходног дана састао са Бакарићем, који му је рекао да ће Ранковић бити уклоњен са свих функција, као и група његових блиских сарадника. Ранковић је на заказани Четврти пленум ЦК СКЈ на Брионима стигао 30. јуна 1966. Приметио је хладан дочек својих другова, који су окретали главу од њега. Био је потпуно изолован, истиче Бојан Димитријевић. Овај опис јасно показује како је изгледао изгон из партије. Документација са седнице Четвртог пленума ЦК СКЈ

сачувана је у целости у Архиву Југославије. У материјалу као прва тачка дневног реда налази се документ „Изводи из извештаја стручне комисије коју је именовао председник Републике“, и „Изводи из извештаја друга Зденка Светеа о прегледу Архиве Одељења безбедности ДСИП“. Друга тачка дневног реда била је „О реорганизацији и даљем развоју СКЈ“. Ранковић је био у стању шока и на дан Пленума 1. јула није прочитао унапред припремљену одбрану.

Тито је у уводном говору означио Удбу као главног кривца за стање у друштву и стављање изнад Партије и друштва, тврдио је да је неспоразум датирао од Осмог конгреса СКЈ и закључио да се ради о фракцијској групашкој борби и борби за власт. Основна оптужба садржана је у оцени да је друштво кроз самоуправљање остваривало напредовање, док је Удба заостала за тим развојем. У петој тачки на Пленуму осуђена је сама суштина Државне безбедности оценом „да су поједини органи Државне безбедности, полазећи од концепције контроле цјелокупног друштвеног живота од Службе државне

безбједности и превентивне борбе против непријатеља, стварали разгранату мрежу својих сарадника у радним организацијама, па чак и у СКЈ“ (стр. 337). Оно што је 1945. било од највећег значаја за стварање нове државе, сада је означено као „сметња и кочница даљег друштвеног развитака и одређена опасност за даљи социјалистички развитака“ (стр. 337). Међутим, није наведен никакав доказ за овако озбиљну тврдњу. По сценарију политичких обрачуна, оптуженима је стављена на терет редовна пракса да Служба поставља одговорне политичке кадрове. Једнострано су оптужени савезна Озна и Озна за Србију, шта се догађало у осталим републикама?

Ранковић је у свом одговору истакао да је запрепашћен извештајем о прислушкивању и „Никада нисам добио нити читао обавештајни или сличан текст органа безбедности који би био уперен против било ког друга с којим радим у руководству. То би било неспојиво с мојим схватањима о човековом моралу“ (стр. 343). Ниједна комисија није нашла материјалне доказе о прислушкивању Тита – на

пример, снимљене траке. Ранковић је био посебно погођен оптужбом да заступа великосрпске хегемонистичке амбиције, јер међу свим српским руководиоцима Ранковић је био најубеђенији и најдоследнији Југословен.

Брионски пленум је био стаљинистички обрачун, а онима који не познају историју комунистичког покрета може да изгледа парадоксално нешто што је стаљинистички формиран комуниста подразумевао: он је сматрао да Партија вечито живи, док је његов политички мандат ограничен и зависи од историјских околности.

Одлуке Брионског пленума ЦК СКЈ биле су:

- Препоручује се реорганизација органа Државне безбедности како би се прилагодили развијеном систему самоуправљања;

- Препоручује се СИВ да посебно формирана комисија открије праве намере злоупотреба положаја;

- Да се Светислав Стефановић као непосредно одговоран за рад органа безбедности, искључи

из ЦК СКЈ и из Савеза комуниста Југославије;

- Прихвата се оставка Александра Ранковића на функцију члана ЦК СКЈ и Извршног комитета ЦК, и да поднесе оставку Савезној скупштини на функцију потпредседника, због политичке одговорности за рад органа Државне безбедности, тако да на тим функцијама не може остати“ (стр. 361).

Пленум се није бавио суштинским питањима – унитаризам, хегемонизам, централизам. То је било суђење Ранковићу, после чега је уклоњен са свих државних и партијских функција. Одлуке Четвртог пленума ЦК СКЈ добиле су потпуне подршку партијске базе, од привреде до Армије. Важан је и званични став Совјетског Савеза да је то унутрашња југословенска ствар. После четвртог пленума и смене са свих функција Ранковић је био потпуно изолован. Нико од другова није га посећивао. У кратком року остао је без службеног обезбеђења. Убрзо се цела породица преселила на Сењак.

Централни комитет КПСС за своје чланство припремио је Информацију о Четвртом пленуму. У закључку се недвосмислено наводи: „У свему томе што се сада догађа у Југославији осећају се прсти Американаца и то, поред осталог, потврђује правац политичке реформе у Југославији након Брионског пленума, која све више води ликвидацији Партије као руководећег фактора у земљи, са свим непознаницама и опасним последицама које из тога могу проистећи“ (стр. 374). Комисија СИВ-а није утврдила да је било прислушкивања, чак ни јавни тужилац није тврдио да је прислушкиван председник државе. Неубедљивост аргумената свакако је допринела да је Тито аболирао Ранковића, на основу предлога Комисије СИВ. Ранковић је искључен из Савеза комуниста Југославије, али он ту одлуку никада није добио, нити је игде објављена.

Посебне последице Четврти пленум је имао на Косову и Метохији. Српско руководство није прихватило упозорење РСУП Србије 1965. године о иредентистичким појавама у Покрајини, у

школама, кроз наставни план и програм.

Ранковић је из своје позиције изопштености могао да прати дезинтеграцију Југославије. Када је умро августа 1983. године, његова сахрана на Новом гробљу у Београду неочекивано се претворила у јавни протест, када су појединци из масе звиждали говорнику који је помињао Брионски пленум. Процене полиције биле су да је сахрани присуствовало чак 100.000 људи, бивших запослених у ДБ, разних опонената и радозналих грађана. Био је то први јавни политички чин неслагања са влашћу после студентске побуне 1968. године.

На основу свега изнетог, може се рећи да је историчар Бојан Димитријевић написао монографију која најисцрпније, са становишта историографског метода, архивске грађе и других извора као што су персонални интервјуи, осветљава личност, политичку улогу и животну судбину дугогодишњег министра полиције Југославије. Ранковић је деловао у току преломних 30 година које су оформиле Југославију као државу и југословенско друштво у

другој половини 20. века. Димитријевић прихвата закључке неких српских и хрватских историчара да је Ранковићев пад последица деловања политичких групација које су заступале децентрализацију, пре свега из врха СР Хрватске и СР Словеније. Тиме је ослабљен и Титов положај, као персоналног гаранта целовитости Југославије.

Формацијски положај Александра Ранковића утемељен је у току рата, и објективно је имао одговорност за многа тешка дела, почев од обрачуна са српском грађанском класом, преко Голог Отока до обрачуна са партијским друговима – Нешковићем, Дедијером, Ђиласом и другима. Бојан Димитријевић сажето сумира: „Ранковић је по својим тежишним политичким опредељењима био комуниста и Југословен. По позицији у Титовој политичкој гарнитурџ најближи и потпуно одан Титов сарадник. И то готово три деценије, у којима су се одиграли кључни историјски догађаји на овом простору у 20. веку“ (стр. 425).

Завршићемо ова размишљања оценом Добрице Ћосића о Ранковићу: „Он

је југословенска парадигма бољшевичке партијности, која је у рату и илегалџ била позитивна, да би у времену власти показала своју супротност. Ова велика фигура радничког покрета завршила је своје бољшевичко служење Партији и слепу оданост Титу неотпорном према лажи, жртвовањем свог достојанства у зиновјевско-камењевској традицији“.

* Овај рад је примљен 15. августа 2020. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 21. августа 2020. године.

УДК 316.774"19/20"(049.3)

DOI: <https://doi.org/10.22182/pr.6532020.16>

Приказ

Јована Бокан*

*Факултет политичких
наука у Бањој Луци*

ГЕОПОЛИТИКА ТЕЛЕВИЗИЈСКИХ СЕРИЈА

Доминик Мојси.
2016. *Геополитика
телевизијских серија.*
Београд: Клио, 168 стр.

Доминик Мојси (*Dominique Moisi*) синтетиче своје претходно стечено знање о емоцијама и политици нудећи револуционарно свјеже, стратегијски битне закључке о томе како некадашње *agore* данас бивају замијењене даљинским управљачима и вјешто исконструисаним свијетом интернет доступности приватних канала у којима уживамо из удобности својих фотеља. Домови постају нова ратишта из којих повлачимо потезе јер наступа вријеме тријумфа телевизијских серија над филмским остварењима која су кроз историју представљала један од најозбиљнијих фактора усмјеравања одлука у жељеном правцу. До сада су серије узимале тек понеко парче аплауза, али нагло мијењају свој статус постајући главни инструменти формирања идентитета како појединаца тако и држава. Готово нико није имун на коришћење серијских фраза које су се одомаћиле у свакодневним конверзацијама и које неријетко бивају искоришћене као референтни извори и извори информација у медијском извјештавању (стр. 9-12). Серије можемо анализирати из новинарског, социолошког, психолошког,

* jovanaabokan@gmail.com

језичког али и геополитичког угла који је доминантан у књизи. Хибридно посматрање и јесте квалитет ове књиге и чини је предметом вриједним пажње и од стране ширег круга читалаца, а нарочито стручне публике. Ипак, разумљива је првобитна скепса стручњака који одлуче да посвете пажњу редовима ове књиге, нарочито старије генерације, која се још увијек није успјела прилагодити коперниканском обрту и која је потајни саучесник културних фронтова квалитетне књижевности дајући јој осјетну и помало пркосну предност над серијама, не успијевајући да се уклопе у данашње димензије културне револуције серијских сценариста који су постали све прецизнији аналитичари, критичари и друштвени футуролози од прворазредног значаја. Књига је од велике вриједности јер је нарочито значајно у научну полемику уврстити разматрање серија због тога што ријетко који жанр успјева толико емоционално интензивирати осјећај присуства јунака у нашим домовима и потпомоћи снажну идентификацију са ликовима са којима гледалац проналази сличности. Серијске јунаке доживљавамо као пријатеље,

наше савезнике и осјећамо се изданима уколико се они не појаве у наредној епизоди. Некада су фељтони успјешно мобилисали тај осјећај ишчекивања, данас су то епизоде за које више није потребно прилагођавање гледалаца, него се оне обликују према нашем времену. Такође, серије представљају масовни извор нових спознаја о стварима иза кулиса које су данас видљивије. Немогућност емитовања серија у одређеном времену или њихов прекид због неке друге врсте неочекиваног програма више не морају бити извор фрустрације. Наши највјернији пријатељи ескапизма нас чекају и бивају доступни онима који активно траже формате искуства које желе. Серије, причајући више прича паралелно, постају значајне јер су тренутно једно од најучинковитијих средстава за преношење плански исконструисаних порука најразличитијој публици (стр. 12). Геополитички и војни закључци могу се извући из поклањања пажње одређеним серијама у одређеној друштвеној, идеолошкој, политичкој и културној клими одређених географских подручја. Мојси, анализирајући серије кроз

критеријуме: успјеха, теме, времена емитовања и квалитета (стр. 16-18) постаје пионир у храбром извођењу закључака о томе шта баш одређене групације гледалаца мотивише да поклањају своју пажњу одређеним садржајима и из којих разлога. Анализирањем серија може се проникнути у намјере земаља креатора серије и климе у њиховој земљи, али и намјере фасцинираних тзв. *обер-фанова*. Овој анализи пажњу нарочито требају посветити они који изучавају безбједносна и стратешка питања јер за геополитичко освајање пропаганда више не значи комплексна и увијена аргументовања зарад скривених интереса него сублиминалне поруке и потресне реплике о којима ћемо данима активно и острашћено расправљати и које ће нам продирати у машту јер смо означени као потенцијална публика коју треба убиједити у оправданост одређених потеза.

Серије попут „Игре престола” и „Куће од карата” своју причу заснивају на прагматичним виђењима реалистичке школе у међународним односима која за разлику од школе

либералног мишљења заговара песимистички поглед на појединца покренутог личним задовољством (стр. 39-40). Идеалистички конструисана борба међузависности у краљевству „Вестерос” (*Westeros*) као непријатељу реда не би имала „прођу” међу публиком и сценаристима, али и финансијерима и вјероватно не би постигла планетарни успјех да не слави пад морала и да се не заснива на критеријуму негативности и цинизма који су једни од главних основа за обезбјеђење финансијске подршке. Макијавели и Хобс обезбјеђују сигуран профит, а и најбоље дочаравају слику савременог друштва. „Игра престола” промовише хаос као гаранцију успјеха, истиче Мојси. У јунацима ове серије врло је лако препознати сличности са савременим политичарима. Истовремено се у неким другим анализираним серијама снажно осјећа потреба за новоуспостављеном равнотежом моћи. „Даунтонска опатија” помало је сладуњава прича о носталгији за редом (стр. 64) и подијељеном сјају и пропасти племства којег мијењају надолazeћи демократски принципи. Причана дијелом из аутобиографског угла,

уноси осјећај континуитета и стабилности. Филозофкиња Селин Спектор (*Céline Spector*) „Даунтонску опатију” ставила је у компарацију са Мановим и Токвиловим закључцима о нестанку једних и почетку других свијетова (69-70 стр). „Кућа од карата” која позива на буђење и успон изворне демократије у Америци (стр. 117-118), говори о растућем страху од пропасти због кризе демократије услијед губитка повјерења у институције као стубове друштва. Ова серија уз неоспорна претјеривања приказује замисао америчке демократије као „ветократију” (стр. 108) Френсиса Фукујаме. Постепена свјесност о девалвацији темељних идеја демократије доводи и до опсесивне унутрашње сумњичавости Америке (серија „Домовина”). Ова клима страха највише приличи расположењу које влада у Америци након 11. септембра који представља преломну тачку у будућој борби против терориста. Руси нису више непријатељ број један него њихову улогу у досадашњим филмовима и серијама преузимају екстремисти. Аутор истиче да ова серија највише од свих анализираних одсликава сусрет између реалног времена и времена

серије (стр. 91) и да се може гледати као дуги списак грешака које су довеле до појаве Исламске државе (стр. 99). Недалеко од реалности је и серија „Окупирани” која је својеврсни приказ суочавања са пријетњом коју подгријава непријатељски настројен комшија. Европској унији и Русији припале су улоге негативаца, док је Норвешка приказана као жртва географског положаја (стр. 125) издана од стране НАТО савеза.

Јасно је да се серије могу одразити на будућа понашања грађана у домену политичког активизма или потенцијалне искључености и отупљености сматрајући залудном сваку реакцију. Ове серије немају само фиктивни карактер него и конотацију незавидне стварности и геополитичке ситуације свијета у којем живимо. Али анализа није писана са предумишљајем да читалишту пробуди љубав према геополитици него да прикаже колико наведене серије црпе грађу из геополитичке стварности. Заједничка нит анализираним серијама може бити тема отпора и синтезе колективних страхова човјечанства. „Тема водиља актуелних серија на

геополитичком плану јесте тема страха” (стр. 44), осјећај губитка контроле (стр. 146) те потрага за новом равнотежом (стр. 43). Аутор не злоупотребљава те страхове него књигу завршава серијом „Равнотежа моћи”, која је ауторов фиктивни пројекат. Он је описује као „могућност принудне компететивне сарадње” у биполарним околностима због неочекиваних и новонасталих проблема на свјетској сцени и узајамног поштовања двије антагонимске силе (Кине и Америке) које није више тако далеко чиме буди оптимизам и наду које наводи као сврху књиге. Ако се питамо шта је то што америчке серије чини неупоредиво успјешнијим од рецимо кинеских и руских серија у тржишном смислу, Мојси као одговор наводи америчку културу која се настоји приказати као универзална (стр. 22). Америка има храброст да серијама своју меку моћ, како је дефинише Џозеф Нај, удвостручи бавећи се самокритикама којим задобија већу пажњу и „излази ојачана из тог бесконачног оцрњивања себе” (стр. 35). за разлику од руских и кинеских национално обојених серија које се баве величањем. На

појединим мјестима у књизи може се учинити да је аутор упао у идеолошке замке карактеришући све руске и кинеске серије као такве. Или је у питању идеологија или степен непознавања тих серија. Али се убрзо исправља описујући кинеске серије под претпоставком да се надахњују „Холивудом” и „Боливудом” али уз ограду да их не познаје довољно добро да би могао извести ваљане компарације (стр. 35). Савремене серије редефинишу некадашњи однос између добра и зла, идеалног добра које увијек и нужно побјеђује зло чинећи гледаоце неспремним на стварни свијет пораза и страдања. Из тога произилази и заједничка порука свих анализираних серија која се своди на закључак да је у савременом свијету јако тешко наћи скровиште гдје би се појединац могао осјећати крајње сигурним. Минимизирана је државна моћ. Одређени транснационални центри моћи посредством серија имају могућност слања порука милионима гледалаца без непосредног контакта не остављајући им простор за одговор. Анализирани серије говоре о утицају међународне политике на сценарије страха чији смо конзументи.

Читајући ову књигу може порастати способност потенцијалног гледаоца да не пристане на тотални социјални инжињеринг спина и не дозволи да перфидне серијске поруке које укључују распрострањеност и понављање утичу на његове критичке рецепторе који морају више него икада бити наоружани стрпљењем и проницљивошћу али и искуством гледања телевизијских серија како би знали разликовати које слике су дио пропаганде храњења страхова, а које су у функцији реалног.¹

* Овај рад је примљен 4. јула 2020. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 21. августа 2020. године.

УПУТСТВО ЗА АУТОРЕ

Редакција часописа Политичка ревија прихвата радове који су уређени на следећи начин.

Радови који нису усклађени са датим упутствима неће бити разматрани за објављивање у часопису.

За писање рада користити **ћирилично писмо**.

Текст писати у фонту Times New Roman, величина фонта **12**, са увученим пасусима и проредом **1,5** и маргинама **Normal 2,5 cm**.

Обим рада не сме бити већи од 36.000 карактера са размаком (приликом провере броја карактера користити: Review/Word Count/Character (with spaces) - активирати опцију *Include text-boxes, footnotes and endnotes*).

Име и презиме аутора се пише на средини, малим словима – *Bold* и *Italic* (фонт 12).

Афилијација се пише испод имена аутора на средини, малим словима – *Italic* (фонт 12). Уколико је аутор запослен на факултету, након навођења факултета, наводи се и универзитет (нпр. *Факултет политичких наука, Универзитет у Београду*). Уколико је аутор запослен на институту, наводи се и град у коме се институт налази (нпр. *Институт за политичке студије, Београд*).

Наслов се пише на средини, великим словима – *Bold* (фонт 14). Фуснота поред наслова служи за навођење назива и броја пројекта у оквиру кога је чланак написан.

Сажетак се пише испод наслова на средини малим словима величина фонта 12. Испод тога пише се текст сажетка у обиму од 100 до 250 речи - фонт 12, *Justify*. Сажетак садржи предмет анализе, циљ рада, коришћене теоријско-методолошке приступе, резултате и закључке рада.

Кључне речи се пишу испод текста сажетка малим словима (фонт 12), и одвајају зарезом. Наводи се од 5 до 10 кључних речи.

Поднаслови се пише на средини, великим словима – *Bold* (фонт 12) и нумеришу се арапским бројевима. Уколико поднаслов садржи више целина, оне се такође означавају арапским бројевима, и то: 1.1. – малим обичним словима *Bold* (фонт 12).

Начин цитирања:

Фусноте у форми напомена се дају на дну стране у којој се налази коментарисани део текста или навођене литературе. Фусноте уносите командом *Insert – Reference – Footnote*. Фусноте се пишу у фонту **Times New Roman**, величина слова **10**. Фусноте треба поравнати по левој и десној маргини, односно изабрати опцију *Justify*.

Приликом навођења фуснота руководити се следећим упутствима:

● **приликом навођења монографије/књиге** фуснота мора садржати:

- Име и презиме аутора, наслов рада курзивом (*Italic*), назив издавача, место, годину издања и број стране.

- **Пример:** Кристофер Кокер, *Сумрак запада*, Досије, Београд, 2006, стр. 54.

● **приликом навођења чланака из часописа:**

- Име и презиме аутора, назив чланка под наводницима, назив часописа курзивом (*Italic*), назив издавача, место издавања, број, година излажења и број стране.

- **Пример:** Миша Стојадиновић, „Од теорије социјалних конфликта до њихових решења“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 04/2009, стр. 67.

● **приликом навођења зборника радова/поглавља из књиге:**

- Име и презиме аутора, назив рада под наводницима, назив зборника/поглавља курзивом (*Italic*), имена и презимена приређивача зборника у загради, назив издавача, место издања, година издања, број стране.

- **Пример:** Дејана Вукчевић, „Србија и придруживање Европској унији“, у зборнику: *Србија – политички и институционални изазови* (приредили: Момчило Суботић, Живојин Ђурић), Институт за политичке студије, Београд, 2008, стр. 239.

● **приликом навођења извора са Интернета** (не смеју прећи више од 10% коришћене литературе):

- Име и презиме аутора, наслов чланка курзивом (*Italic*), пуну интернет адресу и датум приступа.

- **Пример:** Karen Devine, *Stretching the IR theoretical spectrum of debate on Irish neutrality: arguments and evidence in favor of a critical social constructivist framework of understanding*, Internet, http://doras.dcu.ie/609/1/int_pol_sci_29_4_2008.pdf, 05/03/2013

● **приликом навођења архивске грађе:**

- мора да садржи назив институције у којој се грађа чува, фонд, фасциклу (уколико има), назив документа (ако нема назива документа одређује се тако да одговори на питања: ко? коме? шта?), место, датум.

- **Пример:** Архив Србије, МИД, К-Т, ф 2, р93/1894, Извештај Министарства иностраних дела о постављењу конзула, Београд, 19. април 1888.

● **приликом навођења прописа/закона:**

- Пуним називом прописа/закона, курзивом гласило у коме је пропис објављен, број и година објављивања.

- **Пример:** Закон о извршном поступку – ЗИП, *Службени гласник РС*, бр. 125/04.

● **приликом навођења публикација у новинама:**

- Име и презиме аутора, назив чланка под наводницима, назив новине курзивом, датум објављивања

- **Пример:** Слободан Кљакић, „Черчилов рат звезда против Хитлера“, *Политика*, 21. 12. 2004.

● **Код поновљеног цитирања истог извора узастопно на истој страни користити:**

- Исто, број стране

- **Пример:** Кристофер Кокер, *Сумрак запада*, Досије, Београд, 2006, стр. 54. Исто, стр. 55

● **Код поновљеног цитирања истог извора уколико није узастопно и на истој страни користити:**

- Име, презиме аутора, назив извора, нав.дело, број стране.

- **Пример:** Кристофер Кокер, *Сумрак запада*, Досије, Београд, 2006, стр. 54.

Кристофер Кокер, *Сумрак запада*, нав. дело, стр. 54.

Код уноса табела и графикана користити:

Изнад табеле/графикана центрирано пише се Табела/Графикон, редни број, назив табеле, величина фонта 10.

Испод табеле/графикана пише се Извор: навести извор по правилима цитирања за фусноте, величина фонта 10.

Литература се наводи на исти начин као и у фуснотама, с тим што се прво наводи презиме, па име аутора. Литература је поређана по азбучном реду за изворе на ћириличном писму, који се први наводе, а затим по абecedном реду за изворе на латиници.

За чланке из часописа, зборника као и за поглавља у књигама потребно је навести од које до које стране је чланак или поглавље у зборнику/књизи.

Литература садржи само изворе који су наведени у фуснотама.

Након литературе, латиничним писмом навести **име и презиме аутора** на средини - *Bold* (фонт 12), испод тога наслов рада на енглеском великим словима - *Bold* (фонт 14).

Резиме (Resume) се пише на средини, малим словима – *Bold* (фонт 12). Испод тога пише се текст резимеа на енглеском језику у обиму до **1/10** дужине чланка. Резиме садржи резултате и закључке истраживања до којих је аутор дошао у свом раду и то знатно шире него у сажетку.

Кључне речи (Keywords) се пишу малим словима (фонт 12) и одвајају зарезом.

Радови који се предају за објављивање морају да се заснивају на новијој литератури, посебно на изворима, тј. радовима који су објављени у научним часописима политиколошке тематике.

Рокови за достављање радова су: 15. фебруар, 15. мај, 15. август, 15. новембар.

Аутори су у обавези да приликом слања радова доставе и изјаву да тај рад није раније објављиван, тј да рад није аутоплагијат или плагијат. Изјава може да се преузме на интернет презентацији часописа: <http://www.ips.ac.rs/magazines/politicka-revija/>

Текстове слати у електронском облику на адресу: pr@ips.ac.rs

УПУТСТВО РЕЦЕНЗЕНТИМА

Улога рецензента је да допринесе очувању високог квалитета нашег часописа. Рецензије су анонимне у оба смера. Рок за рецензирање је седам дана од пријема рада. Садржај рецензије је поверљив, те се не сме откривати особама које нису у уредништву часописа. Уколико рецензент у било ком тренутку схвати да постоји било који вид конфликта интереса у вези са радом који треба да рецензира потребно је да о томе што пре обавести редакцију. **Приликом рецензије рукописа, рецензент треба да попуни рецензентски лист у прилогу.**

Име, презиме и звање аутора текста:

Назив рада:

Актуелност, друштвени и научни значај разматране теме:

У којој мери је аутор јасно назначио теоријски, методолошки приступ у раду:

Да ли је рад заснован на савременој и релевантној литератури, посебно у којој мери је аутор користио најновије резултате објављене у научним часописима и зборницима (посебно часописи и зборници из политикологије).

Научни и друштвени допринос рада. Општи коментар о квалитету рада:

Ваша сугестија аутору за побољшање квалитета рада, ако је потребно:

Молимо Вас да одаберете једну од препорука за категоризацију рада:

1. Оригинални научни рад
2. Прегледни рад
3. Научна критика, полемика и осврти

Молимо Вас да одаберете једну од препорука о публикавању овог рада:

1. Објавити без измена
2. Објавити уз мале измене
3. Након корекције, рад послати на нови круг рецензије
4. Одбити

Додатни коментари за уредника који се тичу етичких (плагијаризам, превара, итд.) или неких других аспеката рада, а који ће уреднику помоћи у доношењу коначне одлуке о даљем статусу рада.

Датум оцене рада

Име, презиме и научно звање рецензента:

ЦИП - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд
1 + 2 + 3 + 32 + 9

ПОЛИТИЧКА ревија = Political review
: часопис за политикологију, политичку
социологију, комуникологију и примењену
политику / главни и одговорни уредник
Момчило Суботић (в.д.). - Год. 1, бр. 1 (2002) - .
- Београд Светозара Марковића 36) : Институт за
политичке студије, 2002 -
(Житиште : Ситопринт). - 23 см.

Четири пута годишње. - Наставак публикације:
Политичке свеске
(Београд) = ISSN 1451-4281 = Политичка ревија
CD-ROM ISSN: 1452-1741;
COBISS.SR-ID 105060364

03
2020

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА

БЕЗБЕДНОСТ И ТЕРОРИЗАМ

Борис Бурсаћ, Косара Стевановић, Миле Ракић,
Драган Станар, Слађана Ђурчић

О КОСОВУ И МЕТОХИЈИ

Момчило Суботић, Вељко Самарџић

АКТУЕЛНО

Зоран Кинђић

МЕЂУНАРОДНЕ ТЕМЕ

Душан Чорбић, Марко Вигњевић, Андријана Лазаревић

ИЗ НОВИЈЕ ФИЛОЗОФИЈЕ И ИСТОРИЈЕ

Стеван Салатић, Ненад Петровић

НАУЧНА ПОЛЕМИКА, ОСВРТИ, ПРИКАЗИ

Никола Жутић, Дубравка Стајић, Јована Бокан

ISSN 1451-4281 UDK 1+2+3+32+9 Година (XXX) XX vol. 65 №3/2020

ISSN 1451-4281

9 771451 428002 >